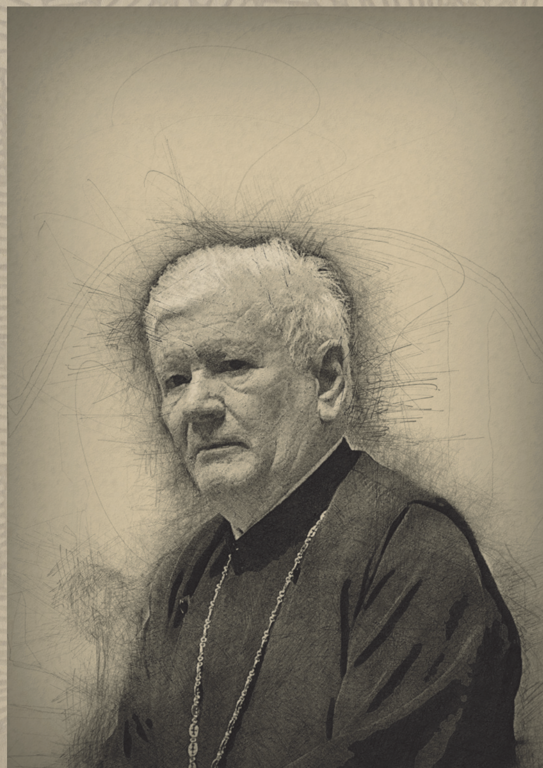
Mircea-Gheorghe Abrudan

LECTURI DIN ISTORIOGRAFIA BISERICEASCĂ

În memoria profesorului *Nicolae Bocșan (1947-2016)*
și a părintelui academician *Mircea Păcurariu (1932-2021)*

Presa Universitară Clujeană

MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN

•

LECTURI DIN ISTORIOGRAFIA BISERICEASCĂ

În memoria profesorului Nicolae Bocșan
și a părintelui academician Mircea Păcurariu

MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN

(n. 1986 în Cluj-Napoca) este cercetător științific III Dr. la Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române din Cluj-Napoca (din 2017). Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie (2008) și al Facultății de Teologie Ortodoxă (2009) din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. A urmat un program de masterat în istoria Europei de Sud-Est, organizat la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca și la Universitatea Karl-Franzens Graz, Austria (2008-2010). Doctor în istorie (*Summa Cum Laude*) la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca (2014). Membru al Institutului de Istorie Ecleziastică „Nicolae Bocșan" din cadrul Universității Babeș-Bolyai (din 2016) și al Asociației de Studii Transilvane, Sibiu-Heidelberg (din 2007).

Laureat al premiilor „Dumitru Stăniloae" al Academiei Române (2017), „Matei Brâncoveanu" al Fundației Alexandrion (2017), „Virgil Cândea" al Fundației Culturale „Magazin Istoric" (2018) și „Dimitrie Cantemir" al Academiei Oamenilor de Știință din România (2019). A fost distins cu „Crucea șaguniană" de către Mitropolia Ardealului (2018) și „Crucea Transilvană" de către Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sălajului (2020).

Autor, coautor, editor și coordonator a 12 cărți și volume, a peste 100 de studii de specialitate, a circa 200 de articole de popularizare, evocări, recenzii și note de lectură în reviste de specialitate, de spiritualitate și cultură, în cărți și volume colective apărute în România și în străinătate. Lucrări reprezentative: *Ortodoxie şi Luteranism în Transilvania între Revoluţia Paşoptistă şi Marea Unire. Evoluţie istorică şi relaţii confesionale*, Cuvânt de binecuvântare IPS Dr. Laurențiu Streza, Prefață Prof. Dr. Nicolae Bocșan, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, Sibiu/Cluj-Napoca, 2015; Friedrich Schwantz von Springfels, *Descrierea Olteniei la 1723*, ediție, traducere din limba germană, studiu introductiv, note și indice de Mircea-Gheorghe Abrudan, prefață de Acad. Ioan-Aurel Pop, Editura Istros/Centrul de Studii Transilvane, Brăila/Cluj-Napoca, 2017; Ioan Lupaș, *Prăbușirea Monarhiei Austro-Ungare și Importanța istorică a zilei de 1 Decembrie 1918*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Mircea-Gheorghe Abrudan, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2018; *Ortodoxia românească în istorie și contemporaneitate: Articole, eseuri și note de lectură*, Prefață de PS Episcop Macarie Drăgoi, Editura Renașterea/Felicitas Publishing, Cluj-Napoca/Stockholm, 2019; *Protopopul Aurel Munteanu (1882-1940), martir al poporului român și mucenic al Bisericii Ortodoxe*, Prefață IPS Dr. Andrei Andreicuț, Postfață Prof. Dr. Vasile Pușcaș, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2020.

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
Institutul de Istorie Ecleziastică „Nicolae Bocșan”

MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN

LECTURI
DIN ISTORIOGRAFIA BISERICEASCĂ

În memoria profesorului *Nicolae Bocșan (1947-2016)*
și a părintelui academician *Mircea Păcurariu (1932-2021)*

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2021

Referenți științifici:

Pr. Prof. univ. dr. Ioan-Vasile Leb
Conf. univ. dr. Ion Cârja

Lectura: **Prof. dr. Maria Vaida**

ISBN 978-606-37-1105-3

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro

„O carte este ca o săgeată slobozită dintr-un arc.
Câtă vreme tu te odihnești, ea lucrează pentru tine".

Pr. Alexandr Men

CUPRINS

Abrevieri **11**

Introducere **13**

In Memoriam Nicolae Bocșan **19**

In Memoriam Mircea Păcurariu **27**

Ortodoxia și Bisericile Ortodoxe: istorie și dogmă **37**

Ghid pentru studiul Istoriei Bisericești 37
Bisericile Ortodoxe în istorie și în prezent 44
Creștinismul Ortodox 50
Biserica Ortodoxă. Un compendiu 56
Creștinii din Orient 62
Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin 65
Marea Biserică în captivitate 68
Biserica Constantinopolului în secolul XIX 71
Biserica Ortodoxă din Estonia și Letonia în prima jumătate a secolului XX 80
Canonistul Josef von Zhishman și Biserica Ortodoxă din Monarhia habsburgică 85
Arhiepiscopul suedez Nathan Söderblom și Bisericile Ortodoxe 94
Ortodoxie și schismă: Rusia, Ucraina, Constantinopol 100

Biserica Ortodoxă Română, istorie și cultură **103**

Unitate românească prin Biserică 103
Cultura teologică românească 106
Tiparul în Biserica Ortodoxă Română 109
Istoria Bisericii Românești din Transilvania 112

Uniația în Transilvania în trecut și astăzi ... 118
Unirea Bisericii în Transilvania ... 121
Relațiile confesionale ortodoxo – greco-catolice
în Transilvania dualistă ... 126
Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916).
Contribuții documentare ... 134
Relațiile bisericești româno-sârbe din Banat
în a doua jumătate a secolului XIX ... 139
Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav
în perioada interbelică ... 145
Instituții Ecleziastice. Compendiu de Legislație
Bisericească (Secolul al XIX-lea) ... 149
O ediție germană a statutelor bisericești
ortodoxe românești (1786-2008) ... 154
Reforma constituțională din Biserica
Ortodoxă a Transilvaniei (1850-1925) ... 163
Eparhia Caransebeșului în timpul
episcopatului lui Miron Cristea (1910-1919) ... 170
Revista „Musa”, o tribună națională a studenților teologi sibieni ... 176
Clerici ortodocși delegați la Adunarea Națională
de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) ... 182
Cultura română, Ortodoxia și Apusul.
Discursul identitar românesc în perioada interbelică ... 188
Episcopia Ortodoxă Română din America ... 195
Viață religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918) ... 202
Biserica Ortodoxă din Bistrița: istorie și comunitate ... 210
Istoria învățământului teologic ortodox de la Sibiu (1786-2016) ... 215

Personalități ale clerului, monahismului și laicatului ... 225

Dicționarul teologilor români ... 225
Cărturari sibieni de altădată ... 228
Studenți români din Transilvania
la Facultatea de Teologie din Cernăuți ... 232
Liturghierul mitropolitului Antim Ivireanul, Târgoviște (1713) ... 238

Sfântul Constantin Brâncoveanu și brașovenii 242
Nicolae-Nifon Bălășescu: „călugărul chirovag” și „luceafărul rătăcitor” 247
Mitropolitul Ioan Mețianu: viața și activitatea 252
Jurnalul vicarului Iacob Popa al Făgărașului în anul 1916 255
Însemnările preoților sași din timpul Primului Război Mondial 260
Cuvintele patriarhului Miron Cristea despre Marea Unire 265
Activitatea pastorală și culturală a protopopului Ioan Lupaș la Săliște 267
O monografie dedicată istoricului Ioan Lupaș 274
Vasile Voiculescu și mișcarea Rugul Aprins 281
Părintele Arsenie Papacioc în dosarele Securității 290
Părintele Gavril Relea: vrednic slujitor al lui Dumnezeu și al neamului 293
Din pridvorul credinței părintelui Valentin Bugariu 298
Biserici românești de zid din Protopopiatul Ortodox Sebeș 302
Monografia Mânăstirii „Adormirea Maicii Domnului” de la Nicula 305
Un tezaur cultural: biblioteca istorică a Mănăstirii Radu Vodă din București 311
Vința: istoria unei comunități dispărute și salvarea unei biserici monument istoric 314

Patrologie, Teologie și Hagiografie 319

Sfântul Iustin Martirul și Filosoful: Dosar autobiografic, hagiografic și liturgic 319
O strălucită monografie britanică a părinților capadocieni 322
Integrala scrierilor Sfântului Filotei Sinaitul 328
Perspective ecumenice asupra papalității 335
Părintele profesor Adelbert Denaux despre Evanghelia după Luca...... 341
Vieți de sfinți daco-romani și români 345
Calendarul Sfinților din fresca Mănăstirii Sucevița 349

Mitropolitul Andrei Șaguna 353

O viață închinată Bisericii și Neamului 353
Teologia Pastorală pentru preoții de lege răsăriteană 356

Corespondența șaguniană cu ierarhia românească și sârbească 363
Corespondența șaguniană cu protopopiatul Târgu Mureșului 371
Corespondența șaguniană cu protopopiatele Românași și Reghin........ 375
Corespondența șaguniană cu protopopiatul Bistriței 379
Corespondența șaguniană cu protopopiatul Țării Lăpușului................. 386
Corespondența șaguniană cu protopopiatele brașovene......................... 390

ABREVIERI

Altarul Banatului – Revista Mitropoliei Banatului, Timișoara.

Anuarul Institutului de Istorie Cluj – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, Series Historica, București.

Astra Clujeană – Publicație editată de Despărțământul Cluj al Astrei, Cluj-Napoca.

Astra Sabesiensis – Anuar istoric publicat de Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Vasile Moga” Sebeș, Cluj-Napoca.

Astra Salvensis – Astra Salvensis. Revistă de istorie și cultură, Salva-Cluj-Napoca.

Foaia Diecezană – Periodic de cultură și spiritualitate editat de Episcopia Caransebeșului, Caransebeș.

Renașterea – Revista Renașterea, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca.

Studia Theologia Orthodoxa – Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa, Cluj-Napoca.

Studii Teologice – Revista Facultăților de Teologie din Patriarhia Română, București.

Tabor – Revistă lunară de cultură și spiritualitate românească, editată de Mitropolia Clujului, Maramureșului și Sălajului, Cluj-Napoca.

IBMBOR – Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.

INTRODUCERE

„Să mai citești, să mai aprofundezi, să mai reflectezi”. Acesta a fost îndemnul amical pe care l-am primit din partea regretatului profesor Nicolae Bocșan la sfârșitul unei comunicări susținute în cadrul unei conferințe naționale a masteranzilor și doctoranzilor, organizată la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în timpul studiilor doctorale. Îmi amintesc foarte bine că prezentasem cu mare entuziasm o lucrare despre „Doi arhierei români ardeleni în presa de la Leipzig sau istoria Bisericii Ortodoxe ilustrată prin imagini”, temă pe care o consideram inedită sau nefrecventată de niciun istoric român până atunci, prin urmare, vrednică de a trezi interesul și aprecierea unilaterală a colegilor și profesorilor mei. Având o bogată experiență didactică, de cercetare științifică și publicistică în câmpul istoriografiei românești, acumulată pe durata a patru decenii de activitate, profesorul mi-a temperat elanul tineresc și m-a povățuit elegant să mai cumpănesc, să aprofundez istoriografia pentru că voi mai găsi și alte informații și să mai stilizez textul înainte de a-i da o formă definitivă spre publicare. Chiar dacă am fost rănit în orgoliul meu tineresc, dornic de o grabnică afirmare, am urmat sfatul profesorului, iar rezultatul tipărit a dobândit o calitate superioară față de textul comunicării inițiale. Cu timpul aveam să înțeleg că magistrul dezvoltase un veritabil tact pedagogic, dublat de o sinceră afecțiune paternă, care aveau o singură menire: sprijinirea tineretului studios și harnic, aflat la început de drum pe calea slujirii Muzei Clio.

Toți cei ce l-am cunoscut pe profesorul Nicolae Bocșan, fie că l-am audiat de la catedră, fie că am participat la conferințe moderate de

dânsul sau am avut privilegiul să ne îndrume lucrările de licență, masterat și doctorat, de diplomă sau de grad, ne aducem foarte bine aminte că întotdeauna a avut pentru fiecare o sugestie bibliografică, un sfat colegial, un răspuns la o dilemă, un îndemn pertinent menit să ne ajute în configurarea, alcătuirea și finalizarea cercetărilor științifice pe care le derulam. Mărturisesc cu vădită emoție că am avut această șansă de a beneficia de atenția și îndrumarea domniei sale pe parcursul studiilor mele la Facultatea de Istorie și Filosofie a Almei Mater Napocensis, începând de la licență până la postdoctorat, datorându-i de fapt temele lucrărilor mele de licență, masterat și doctorat, subiecte pe care mi le-a sugerat și în rezolvarea cărora n-a pregetat să-mi stea la dispoziție, încurajându-mă să-i folosesc numele cu încredere oriunde consideram că ar fi fost nevoie. Folosirea numelui domnului profesor a fost cheia care mi-a deschis multe uși spre instituții și persoane, civile și clericale, care păreau mai puțin sau chiar deloc frecventabile. Atunci am înțeles în mod direct, concret și nemijlocit ce înseamnă de fapt să ajungi să-ți câștigi un nume bun atât în breasla din care faci parte, cât și în afara ei, în societate, în general.

După ce în toamna anului 2013 am susținut teza de doctorat, m-a încurajat să o public, a intermediat legătura cu editorii, a mijlocit obținerea binecuvântării și a sprijinului financiar din partea Mitropoliei Ardealului și a scris prefața lucrării[1]. Apoi mi-a fost alături la frumoasele și emoționantele lansări organizate la Episcopia Caransebeșului, în cadrul Simpozionului Internațional „Misiune și Propovăduire", în 20 aprilie 2015, la biserica „Adormirea Maicii Domnului" din cartierul clujean Mănăștur, în 26 aprilie 2015, și în Aula Ferdinand a Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, în 8 mai 2015, prezentând cartea și onorându-mă cu elogioase aprecieri, pe care n-a pregetat să le transpună în forma a două

[1] Nicolae Bocșan, „Prefață", în Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, Sibiu/Cluj-Napoca, 2015, pp. 15-25.

recenzii publicate în revista „Studii Teologice” din București și în „Transylvanian Review” din Cluj-Napoca[2].

I-am fost și îi voi rămâne recunoscător pentru generozitate și afecțiune, pentru modul în care a înțeles să mă îndrume la început de drum și să mă ajute să-mi găsesc un parcurs profesional în istoriografia română contemporană. Mă bucur, sunt onorat și îi mulțumesc că mi-a oferit șansa de a face parte dintr-o școală istoriografică care-i poartă astăzi numele și căreia îi dau substanță mulți alți colegi și colege, din generații diferite, care s-au format sub generoasa sa povățuire, devenind în timp nume consacrate ale scrisului istoric românesc contemporan.

Iată de ce, în acest an, când se împlinesc cinci ani de la plecarea în eternitate a profesorului Nicolae Bocșan, am considerat că este momentul oportun să-i dedic magistrului o carte alcătuită din reflecțiile mele pe marginea unor cărți de istorie a Bisericii, domeniu istoriografic pe care l-a instituționalizat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca prin înființarea Institutului de Istorie Ecleziastică care-i poartă acum numele.

Având în vedere că la începutul anului, în dimineața zilei de 13 ianuarie 2021, ne-a părăsit un alt mare istoric al Bisericii, părintele academician Mircea Păcurariu, care m-a încurajat și s-a arătat interesat de cercetările și publicațiile mele, am considerat că este un gest firesc de pioasă amintire să dedic acest volum și memoriei sale. Consider că în acest fel îmi manifest recunoștința pentru aprecierile pe care le-a emis pe marginea realizărilor mele istoriografice bisericești, recomandându-mi cartea „Ortodoxie și Luteranism în Transilvania” pentru premiul Dumitru Stăniloae al Academiei Române, și îmi arăt, totodată, gratitudinea pentru generozitatea cu care mi-a oferit una din ultimele sale publicații antume, „Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș”, pe care a scris următoarea dedicație

[2] *Transylvanian Review*, Vol. XXIV, No. 3, Autumn 2015, p. 149-151; *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul XII, Nr. 1, ianuarie-martie 2016, p. 290-292.

olografă: *„Domnului Mircea Gheorghe Abrudan, cu speranța că această lucrare îi va fi de folos, Sibiu, 21 octombrie 2018. Pr. M. Păcurariu”*.

De altfel, cred cu tărie că această asociere comemorativă bucură sufletele celor doi distinși dascăli și istorici, fiindcă profesorul Nicolae Bocșan și academicianul Mircea Păcurariu s-au cunoscut foarte bine, s-au respectat reciproc, și-au citit și citat lucrările și s-au invitat unul pe altul ca referenți în comisiile doctorale ale discipolilor lor. N-au avut orgolii sau complexe de niciun fel unul față de celălalt, cum se întâmplă uneori în lumea universitară, ci i-a legat o sinceră amiciție care s-a înfiripat în urmă cu peste patruzeci de ani, când s-au cunoscut prin intermediul unui alt mare istoric ardelean, profesorul de binecuvântată memorie Pompiliu Teodor (1931-2001), pe care ambii l-au iubit și prețuit din toată inima.

Trebuie să mărturisesc că păstrez cu sfințenie o frumoasă amintire legată de cei doi magiștri. A fost singura ocazie când i-am văzut împreună, comoderatori și comeseni, la o manifestare științifică dedicată istoriei bisericești, organizată de Episcopia Devei și Hunedoarei, la Deva, în septembrie 2015, conferință la care am participat împreună cu alți colegi mai tineri, clerici și mireni, străluciți reprezentați ai școlilor de istorie ecleziastică de la Cluj și Sibiu.

Astăzi, când nu mai sunt fizic între noi, dar au rămas și vor rămâne prezenți prin cărțile pe care le-au scris și prin oamenii pe care i-au format, pot să afirm cu tărie că Nicolae Bocșan și Mircea Păcurariu sunt doi titani ai istoriografiei românești din Transilvania. Răscolindu-mi amintirile și răsfoindu-mi arhiva fotografică am găsit câteva imagini minunate cu cei doi profesori dragi sufletului meu, care ne privesc acum din lumea drepților. Recunosc și o spun fără ocolișuri că i-am respectat și i-am iubit pe amândoi, și îmi pare rău că n-am apucat să petrec mai mult timp lângă ei. Amândoi au iubit România, Universitatea și Academia, Biserica Ortodoxă, spiritualitatea și cultura românească, respectând, în același timp, celelalte culturi, națiuni și confesiuni. Ambii

au muncit din greu și au parcurs o carieră academică strălucită, au condus instituții universitare, au scris și au făcut istorie, au ctitorit școli istoriografice și au învestit încredere în oameni, au format discipoli și ucenici, au lăsat o zestre intelectuală și morală unică, ne-au dăruit cărți valoroase și studii temeinice, care vor fi citite și citate în continuare. Pe scurt, amândoi ne-au predat o lecție de omenie, cinste și probitate etică și științifică, din care avem doar de învățat. De aceea, chiar dacă prin plecarea lor rămânem mai săraci, ne consolăm știind că ne vom putea îmbogăți permanent din valoroasa moștenire pe care ne-au lăsat-o.

* * *

Am strâns în acest volum 68 de recenzii și note de lectură despre cărți de istorie ecleziastică, teologie patristică, biblică, ecumenică, istorie a teologiei și compendii istorico-teologice, publicate între anii 2011 și 2021 în reviste de specialitate, în anuare de istorie, în periodice de cultură și spiritualitate din România. Sunt cărți care mi-au deschis orizonturi noi în istoria și istoriografia bisericească, culturală, națională și europeană, publicate în țară și în străinătate în limbile română, germană și engleză. Unele le-am primit la momentul apariției lor din partea autorilor și am simțit că este o datorie profesională și de conștiință să le citesc cu creionul în mână și să scriu despre ele pentru a le face cunoscute unui public cititor cât mai larg.

Între cărțile recenzate, cinci provin din pana profesorului Nicolae Bocșan și zece din cea a părintelui Mircea Păcurariu, ceea ce arată că amândoi s-au afirmat ca autori prolifici pe terenul istoriografiei ecleziastice românești, a cărei evoluție au marcat-o în mod clar și decisiv. Și prin aceste opuri cei doi și-au înscris numele pentru totdeauna în istoria istoriografiei și a culturii române în general.

Am structurat textele în șase capitole tematice care vizează istoria Bisericii Ortodoxe ecumenice, istoria Bisericii Ortodoxe Române, monografii ale unor personalități clericale, monahale și laice, istoria

unor lăcașuri de cult românești, patristica și viețile sfinților, viața, activitatea, opera și corespondența Sfântului Mitropolit Andrei Șaguna.

Primele două capitole evocă personalitatea celor doi magiștri comemorați, reprezentând articolele *In Memoriam*, revizuite și întregite, scrise la scurtă vreme după trecerea la cele veșnice a celor doi profesori și publicate în revistele „Renașterea" și „Tabor" din Cluj-Napoca. M-am străduit să le surprind cât mai bine parcursul biografic, profilul intelectual și uman, realizările istoriografice și instituționale, punctând, de asemenea, momentele în care mi-am intersectat viața cu ei și explicând astfel atât recunoștința pe care le-o port, cât și dorința de a le onora memoria. Binecuvântată să le fie amintirea din generație în generație!

Le mulțumesc tuturor colegilor și prietenilor care au încurajat și sprijinit acest proiect editorial.

IN MEMORIAM NICOLAE BOCȘAN[1]

„Adevărat, adevărat zic vouă: Cel ce ascultă cuvântul Meu
și crede în Cel ce M-a trimis are viață veșnică
și la judecată nu va veni, ci s-a mutat din moarte la viață".
Ioan 5, 24

În duminica Pogorârii Sfântului Duh din anul Domnului 2016 s-a mutat din această viață trecătoare la cea veșnică și fără de sfârșit profesorul Nicolae Bocșan. Pe 19 iunie se împlinește un an de la trecerea sa la Domnul, astfel am considerat că este prilejul potrivit pentru a-l evoca în câteva cuvinte pe cel ce a fost istoricul de prestigiu al modernității transilvănene, profesorul și magistrul care a îndrumat zeci de generații de studenți și doctoranzi în istorie, ctitorul Institutului clujean de Istorie Ecleziastică – care-i poartă astăzi numele –, rectorul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, dar mai ales omul deosebit, generos și modest, cu inimă largă și spirit enciclopedic, pe care arhiepiscopul și mitropolitul nostru Andrei Andreicuț l-a numit la un moment dat în mod sugestiv „părintele profesor Nicolae Bocșan". Și într-adevăr, dincolo de titlurile academice dobândite, de distincțiile, medaliile și premiile obținute, de responsabilitățile universitare ori de funcțiile administrative, nu puține la număr, deținute de-a lungul vieții, ceea ce-i configurează cel mai bine profilul în amintirea celor care l-au cunoscut este dimensiunea de dascăl universitar devotat instituției academice din care a făcut parte, de îndrumător competent pe calea cercetării istorice profesioniste, dar și cea de om de omenie.

[1] Medalion adaptat după textul publicat inițial în *Renașterea*, Anul XXVIII, Nr. 6/iunie 2017, p. 8.

Profesorul Nicolae Bocșan s-a născut la 24 septembrie 1947 în micul oraș industrial Bocșa, de lângă Reșița, din Banatul de munte, zonă natală de care s-a simțit puternic legat și cu ai cărui locuitori a cultivat legături statornice până la sfârșitul vieții. După ce a absolvit clasele primare, gimnaziale și liceale în localitatea de baștină, a urmat cursurile Facultății de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, unde și-a luat licența în 1970 și a obținut doctoratul în istorie, sub coordonarea academicianului Ștefan Pascu, în anul 1985, cu o teză dedicată iluminismului în Banat. Vreme de șapte ani, între 1970-1977, a ostenit ca bibliotecar la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca contribuind la diferite tomuri de bibliografie istorică publicate în țară și dobândind o foarte bună cunoaștere a fondurilor bibliofile și manuscrise păstrate astăzi în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca.

În anul 1978 și-a început cariera didactică la Facultatea de Istorie și Filosofie, parcurgând toate etapele academice: asistent (1978), lector (1982), conferențiar (1990), iar din 1994 profesor universitar, susținând cursuri de istorie modernă a României, de istorie a relațiilor internaționale în secolul XIX, de istorie a revoluției de la 1848-1849 și de istorie a bisericilor românești din Transilvania și Banat în secolul XIX. De altfel, acestea au fost marile sale teme de cercetare, subiectele preferate fiind istoria iluminismului în Banat, identitatea națională, memorialistica pașoptistă și a Primului Război Mondial, istoria culturală, istoria elitelor, istoria școlii și istoria ecleziastică din spațiul românesc în modernitate.

Apetența sa pentru înnoirea istoriografiei prin apelul la sursele arhivistice, interpretarea echilibrată, contextualizarea istorică și istorio-grafică ireproșabilă fac din contribuțiile profesorului titluri bibliografice inevitabile pentru orice cercetare care abordează fie doar tangențial istoria Banatului și a Transilvaniei în secolul XIX. Nu s-a mărginit însă în cunoașterea trecutului și elucidarea temelor îndrăgite la propriile studii și șantiere, ci i-a pus pe o traiectorie de cercetare proprie pe foarte

mulți studenți din generațiile care s-au succedat prin Facultatea de Istorie în cursul carierei sale didactice. Aceștia au devenit la rândul lor profesioniști ai breslei istoricilor putând fi astăzi întâlniți la catedrele universităților, în institutele de cercetare, în muzeele, în bibliotecile și la altarele bisericilor din Transilvania și Banat. Prin toți aceștia spiritul profesorului trăiește în continuare, iar numele său este dus mai departe de către una din direcțiile sale de cercetare pe care a izbutit să o instituționalizeze sub cupola Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Institutul de Istorie Ecleziastică „Nicolae Bocșan", prin care a creat o veritabilă școala de istorie clujeană axată pe recuperarea și restituirea trecutului celor două biserici românești, ortodoxă și greco-catolică, din Transilvania[2].

[2] Dintre doctoranzii săi, îi amintesc în ordine alfabetică, doar pe cei ce și-au publicat dizertațiile doctorale axate pe istoria Bisericii: Luminița Wallner Bărbulescu, *Zorile modernității: Episcopia greco-catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihály de Apșa*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 452 p.; Mihaela Bedecean, *Presa și bisericile românești din Transilvania (1865-1873)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, 638 p.; Ioana-Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 428 p.; Cecilia Cârja, *Biserică și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdudorogh (1912)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 395 p.; Ion Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869-1892)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 406 p.; Viorel Dorel Cherciu, *Biserică și societate. Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului. Interacțiuni istorice, socio-culturale, confesionale și administrativ-bisericești*, Editura Marineasa, Timișoara, 2003, 494 p.; Constantin Cilibia, *Biserica și societatea bănățeană în timpul episcopului Dr. Iosif Traian Badescu (1920-1933)*, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2012, LII + 365 p.; Milandolina-Beatrice Dobozi, *Biserica și școala românească pe Valea Mureșului Superior (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, 2012, 482 p.; Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Presa Universitară, Cluj-Napoca, 2006, 540 p.; Ciprian Ghișa, *Episcopia Greco-Catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni, 1832-1850. Vol. 1-2,* Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, 370 + 430 p.; Vasa Lupulovici, *Viața bisericească a sârbilor din Banat între anii 1865-1918*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, 522 p.; Laurențiu Mănăstireanu, *Viață religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918)*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 782 p.; Elena Daniela Mârza, *Învățământ românesc în Transilvania. Școlile Arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 289 p.; Mirela Popa-Andrei, *La granița Imperiului: Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2006, 425 p.; Ana Victoria

Începând cu anul 1990 s-a implicat activ, trup și suflet, în administrația universitară ca prodecan și decan al Facultății de Istorie și Filosofie (1991-1996), apoi ca prorector (1996-2004, 2008-2012) și rector (2004-2008) al Universității Babeș-Bolyai. În septembrie 2015, când a împlinit 68 de ani, după o frumoasă carieră s-a pensionat intenționând să-și canalizeze întreaga energie spre activitatea științifică și ducerea la bun sfârșit a celor două mari proiecte istoriografice la care a trudit cu pasiune în anii din urmă: „Corespondența mitropolitului Andrei Șaguna" – personalitate față de care a nutrit o pasiune aparte –, care însumează până acum cinci volume în șase tomuri, și „Marele Război în memorialistica bănățeană", din care a reușit să publice trei volume consistente, cel de-al patrulea rămânând în manuscris. Dumnezeu a voit însă altfel, iar robul său Nicolae s-a supus smerit, fără să cârtească ori să se lamenteze. S-a retras discret în sânul familiei, ducându-și cu demnitate crucea bolii până la ultima răsuflare. Frânt fizic, dar nu înfrânt spiritual, ci spovedit și împărtășit cu Sfintele Taine s-a stins liniștit, creștinește, vegheat cu dragoste de cele pe care le-a iubit cel mai mult în această viață, Dana și Corina. Își doarme somnul de veci în cimitirul central al municipiului Cluj-Napoca.

În cei patruzeci de ani de activitate istoriografică, didactică și de cercetare, profesorul Nicolae Bocșan a publicat 58 de cărți de autor,

---

Sima, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of the First Vatican Council*, Milano, 2013, XLII + 442 p.; Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania 1899-1916*, ediția a II-a, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, 308 p.; Daniel Sularea, *Școală și societate: învățământul elementar confesional în Episcopia Greco-Catolică de Gherla (1867-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 389 p.; Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 515 p.; Lucian Turcu, *Între idealuri și realitate. Arhidieceza greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș în timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciu (1920-1935)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, 626 p.; Attila Varga, *Biserică, stat și franc-masonerie în Banat și Ungaria (1848-1889)*, vol. 1-2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, 313 + 309 p.; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului: istorie, cultură, mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, 742 p.; Camelia Elena Vulea, *Biserica greco-catolică din Vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, 370 p.

coautor, editor și coordonator, precum și circa 450 de studii, articole, recenzii, cronici de carte, prefețe, postfețe și cuvinte înainte publicate în reviste de specialitate și în volume colective din țară și din străinătate. Dintre toate lucrările domniei sale, trebuie reținute câteva titluri importante, și anume: *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, 427 p.; *Etnie și confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX*, Ed. Cele Trei Crișuri, Oradea, 1994, 188 p. (în colaborare cu Ioan Lumperdean și Ioan-Aurel Pop); *Franța și Banatul: 1789-1815*, Ed. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, Reșița, 1994, 244 p. (în colaborare cu Mihai Duma și Petru Bona); *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. (Secolul al XIX-lea)*, Ed. Banatica/Presa Universitară Clujeană, Reșița-Cluj-Napoca, 1997, 256 p.; *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, 515 p. (în colaborare cu Valeriu Leu); *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, 695 p. (în colaborare cu Ion Cârja); *Cronologia Europei Centrale (1848-1989)*, Ed. Polirom, Iași, 2001, 356 p. (în colaborare cu Valeriu Leu); *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, 496 p. (în colaborare cu Valeriu Leu); *Episcopul Ioan Vancea. Pastorale și circulare: 1865-1869*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 317 p. (în colaborare cu Mirela Andrei); *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii și documente*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 381 p. (în colaborare cu Camelia Vulea); *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 209 p. (în colaborare cu Rudolf Gräf); *Andrei Șaguna, Corespondența*, I/1, I/2, II, III, IV, V, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan et alii, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005-2011, 570 + 308 + 609 + 485 + 271 + 287 p.; *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apșa (1841-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, 360 p. (în colaborare cu Ion Cârja și Luminița

Wallner Bărbulescu); *Instituțiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (1850-1918). Studii*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, 414 p. (în colaborare cu Ioan-Vasile Leb, Marius Eppel, Gabriel-Viorel Gârdan); *Ioan Boroș, Memorialistica*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 385 p. (în colaborare cu Valeriu Leu, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău); *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 807 p. (în colaborare cu Valeriu Leu); *Die Rumänische Unierte Kirche am Ersten Vatikanischen Konzil*, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2013, 247 p. (în colaborare cu Ion Cârja); *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919). Vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca*, Presa Universitară Clujeană/Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2013, 666 p. (în colaborare cu Valeriu Leu și Mihaela Bedecean); *Marele Război în memoria bănățeană, 1914-1919. Vol. III*, Presa Universitară Clujeană/Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 490 p. (în colaborare cu Valeriu Leu și Mihaela Bedecean).

Asemenea multor altora am avut onoarea și bucuria să mă formez lângă profesorul Nicolae Bocșan începând cu anul 2007. Aflând că sunt totodată student la Facultatea de Teologie Ortodoxă și cunoscător al limbii germane m-a întrebat la finalul unui curs dacă m-am gândit la o temă de licență și dacă nu aș dori să realizez o cercetare despre mitropolitul Andrei Șaguna și relațiile acestuia cu sașii ardeleni. Mi-a spus să mă gândesc și să-l contactez dacă mă decid. Am răspuns pozitiv provocării și astfel s-a înfiripat o relație care a depășit formalitatea tutorială a unei legături științifice între student, apoi doctorand și magistru. Și aceasta nu datorită mie, ci profesorului care avea o harismă specială, un mod părintesc de a interrelaționa cu studenții și doctoranzii săi, precum și de a li se dărui oricând cu o rară generozitate. Atât biroul de la rectorat, cât și cel de la Institutul de Istorie de pe strada Napoca 11 erau întotdeauna deschise, iar profesorul

mereu dispus să renunțe la ceea ce lucra pentru a răspunde interogațiilor, provocărilor sau problemelor cu care mergeai să-l abordezi. De aceea, consider că rămâne un model de dascăl și magistru care nu s-a cultivat pe sine, nici nu a trăit doar pentru el, ci mai ales pentru ceilalți, pentru confrații de breaslă și pentru cei din universitate, pentru studenți și doctoranzi, pentru foștii săi doctoranzi deveniți, unii dintre ei, colegi ai dânsului pe care-i respecta și-i trata cu sinceră colegialitate. Din acest motiv, profesorul a fost și va rămâne un adevărat mentor pentru mulți dintre cei cu care a colaborat și împreună cu care a realizat echipe veritabile de cercetare nedorind nicio clipă să-și însușească munca altora. Rămâne și din acest motiv un reper de omenie și etică academică!

Pentru toate calitățile sale și pentru modul său de a fi, profesorul Nicolae Bocșan a fost respectat, prețuit și iubit de colegi și studenți din țară și din străinătate. Aceste sentimente s-au întrupat în mai multe volume masive care i-au fost închinate antum și postum cu prilejul aniversărilor a șaizeci, a șaizeci și cinci și a șaptezeci de ani de la nașterea sa. Trei dintre aceste cărți trebuie reținute, deoarece conțin studii și articole valoroase, semnate de istorici renumiți din România, Austria, Italia, Germania și Republica Moldova, și anume: *Biserică, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, coordonatori Sorin Mitu, Rudolf Gräf, Ana-Victora Sima, Ion Cârja, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 920 p.; *Om și societate. Studii de istoria populației României sec. XVII-XXI. Omagiu profesorului Nicolae Bocșan la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori Sorina-Paula Bolovan, Ioan Bolovan și Corneliu Pădureanu, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 612 p.; *Nicolae Bocșan. Istoria sub semnul Generozității și Umanității*, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Mihaela Bedecean, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018, 617 p.

Evocarea profesorului Nicolae Bocșan nu poate fi completă fără a aminti că acesta a fost un fiu credincios al Bisericii Ortodoxe Române

implicându-se în viața administrativă și culturală a diferitelor eparhii din interiorul și din afara țării. Contribuțiile și sprijinul acordat diferiților ierarhi la reîntemeierea unor școli teologice și în organizarea cu succes a unor conferințe sau a altor evenimente cultural-religioase i-au fost răsplătite prin conferirea mai multor diplome și distincții între care amintesc *Crucea Transilvană*, primită de la mitropolitul Bartolomeu Anania al Clujului în anul 2006, *Crucea Șaguniană*, dobândită de la mitropolitul Laurențiu Streza al Ardealului în anul 2015 și *Crucea Elie Miron Cristea*, primită în 2014 din partea Preasfințitului Lucian Mic, episcopul Caransebeșului, pe care l-a considerat a fi ierarhul său de drept în virtutea originilor sale și față de care a manifestat o prețuire aparte. Fidelitatea profesorului Bocșan față de Biserica Neamului, disponibilitatea și modul în care s-a angajat în viața acesteia întregesc profilul unui intelectual care și-a asumat și a cultivat identitatea creștin ortodoxă, constituind și din această perspectivă un model de urmat.

Dumnezeu să-l ierte, să-l odihnească și să-l așeze în ceata sfinților! Veșnica lui pomenire!

In Memoriam Mircea Păcurariu[1]

Scriu cu durere aceste rânduri, pentru că îmi este pur și simplu greu să vorbesc despre părintele Mircea Păcurariu la trecut, chiar dacă știam că, de la mijlocul lunii decembrie a anului trecut, sănătatea dânsului se șubrezise în urma unor probleme pulmonare, iar orizontul vieții pământești începuse să se îngusteze sub povara celor 88 de ani. Cu toate acestea, vestea că părintele profesor Păcurariu a închis ochii pentru totdeauna, în dimineața zilei lui 13 ianuarie 2021, la orele 07.41, și a plecat să se întâlnească cu Creatorul său m-a luat oarecum prin surprindere și m-a întristat, așa cum ne întristăm și suspinăm când pleacă dintre noi un membru al familiei, un prieten, un om apropiat, o persoană pe care o iubim. Automat am lăcrimat și am rememorat ultimele clipe petrecute cu dânsul la Sibiel în vara trecută, dar și cea din urmă convorbire telefonică din 4 noiembrie 2020, când m-a contactat să-mi mulțumească și să mă felicite pentru monografia dedicată protopopului martir Aurel Munteanu[2], pe care i-o trimisesem prin poștă.

Aidoma multor altor istorici, teologi și oameni de cultură, l-am cunoscut pe părintele profesor Mircea Păcurariu mai întâi prin intermediul publicațiilor sale, unele dintre ele titluri de neocolit în studierea istoriei Bisericii Ortodoxe Române, a istoriei culturii românești și a elitelor din Transilvania. Ca orice student teolog și om implicat în viața liturgică și pastorală a Bisericii am auzit de nenumărate ori numele magistrului sibian, pomenit întotdeauna cu respect și reverență de zeci

[1] Medalion publicat în *Tabor*, Anul XV, Nr. 2, 2021, p. 65-72.

[2] Mircea-Gheorghe Abrudan, *Protopopul Aurel Munteanu (1882-1940), martir al poporului român și mucenic al Bisericii Ortodoxe*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2020, 265 p.

de preoți care i-au fost studenți la Institutul Teologic Universitar, devenit după 1990 Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna" a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu. În perioada anilor de liceu, cunoscându-mi pasiunea pentru istorie, părintele cărturar Matei Popovici de la parohia „Adormirea Maicii Domnului" din cartierul clujean Mănăștur, unde merg din copilărie, mi-a împrumutat din vasta-i bibliotecă volumele de istorie a Bisericii Ortodoxe Române, semnate de părintele Mircea Păcurariu. De la același sacerdot clujean am aflat și primele informații despre viața și activitatea părintelui profesor de la Sibiu, căruia părintele Matei îi fusese student în anii '60 ai secolului trecut, iar apoi magistrul îi devenise naș de cununie. Portretul creionat de părintele Matei a fost întregit în anii următori de părintele Vasile Roman, slujitor al aceluiași altar din Cluj-Mănăștur, care l-a avut pe părintele Păcurariu îndrumător al tezei de licență în anul 1984 și căruia îi poartă o nedisimulată recunoștință. Prima experiență directă, față către față cu marele istoric, dascăl și teolog al Bisericii noastre, s-a petrecut într-un cadru liturgic, în toamna anului 2005, când am participat, ca proaspăt student, la o întâlnire ecumenică organizată de Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu la un sfârșit de săptămână. Duminică dimineața am participat la Sfânta Liturghie oficiată la catedrala mitropolitană, unde părintele profesor Mircea Păcurariu a slujit ca protos și apoi a predicat din amvonul, aflat pe atunci sub cupola măreței catedrale. Cu toate că nu-mi mai aduc aminte decât vag despre ce a vorbit, mi-l amintesc pe părintele în veșminte luminoase dominând spațiul interior al bisericii, ochii tuturor fiind îndreptați spre dânsul și fiecare credincios urmărind cu atenție bogatul său cuvânt de învățătură.

Personal am făcut cunoștință cu părintele Păcurariu în urmă cu zece ani, prin mijlocirea discipolului său sibian, pr. lect. dr. Emanuel Tăvală, care m-a prezentat după o lansare de carte ce avusese loc la librăria Humanitas din Sibiu. Îmi amintesc foarte bine acel moment, consumat printr-o strângere de mână, un zâmbet al părintelui și o scurtă

conversație. Spre surprinderea mea, mă cunoștea din scris, m-a încurajat să continui pe drumul pe care am pornit și mi-a spus să-l vizitez oricând am drum pe la Sibiu. Acum regret că nu am făcut-o, trecând peste o firească reținere datorată anvergurii personalității sale și a sfioșeniei mele de a nu deranja un asemenea om. Am ținut însă legătura telefonic, prin poștă și prin ucenicul său, Emanuel Tăvală, surprinzându-mă atenția pe care mi-a acordat-o. În primăvara anului 2017 mi-a recomandat cartea „Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire”[3], pentru a fi premiată de Academia Română, ceea ce s-a și împlinit în 15 decembrie 2017, când mi s-a acordat „Premiul Dumitru Stăniloae”. M-a bucurat, onorat și responsabilizat această atenție și cu emoție mărturisesc că sunt copleșit de faptul că între cărțile aflate până în ultima clipă pe biroul părintelui se regăsește și lucrarea mea „Ortodoxia românească în istorie și contemporaneitate. Articole, eseuri și note de lectură”, apărută la Cluj-Napoca în decembrie 2019[4], pe care mi-a mărturisit că a citit-o cu atenție și chiar a revenit asupra unor capitole, pe care le considera „foarte bune”, motiv pentru care intenționa să o recomande pentru un „premiu al Academiei”. Din relația mea cu părintele profesor Mircea Păcurariu am înțeles că dincolo de aparențe, de titlurile universitare și academice sau de rangurile și demnitățile bisericești deținute, Mircea Păcurariu a fost realmente un magistru, un părinte și un mentor, în sensul cel mai adevărat și profund al cuvintelor, dar e la fel de adevărat că a fost unul extrem de sever și exigent și de aceea nu puțini dintre cei ce l-au cunoscut și cărora le-a fost profesor au ținut o anumită distanță.

Iosif Mircea Păcurariu s-a născut la 30 iulie 1932, în satul Ruși, comuna Bretea Română din județul Hunedoara, într-o veche familie

---

3 Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția Pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, Sibiu/Cluj-Napoca, 2015, 934 p.

4 Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxia românească în istorie și contemporaneitate. Articole, eseuri și note de lectură*, Editura Renașterea/Felicitas Publishing House, Cluj-Napoca/Stockholm, 2019, 564 p.

preoțească – cu trei strămoși hirotoniți preoți de Sfântul Mitropolit Andrei Șaguna –, din părinții Ștefan Păcurariu (1904-1978) și Cornelia Păcurariu (1905-1974). Și-a petrecut copilăria la Ruși și Strei, în fascinantul univers de basm și istorie al Țării Hațegului și în preajma bisericii cneziale monument istoric „Adormirea Maicii Domnului" din Strei, zidită în secolul XIII, la altarul căreia slujea tatăl său. A urmat școala primară în Orăștie (1939-1940) și în Deva (1940-1943), apoi Liceul teoretic de băieți, astăzi Colegiul Național „Decebal" din Deva (1943-1951). După examenul de bacalaureat și-a îndreptat pașii spre Facultatea de Istorie a Universității „Victor Babeș" din Cluj, de unde a fost exmatriculat, la finalul anului I, în septembrie 1952, pe motiv că avea „origine nesănătoasă", deși absolvise anul I de studiu pe locul întâi. Pentru regimul stalinist, care acaparase România în 1948, un tânăr eminent care provenea dintr-o familie preoțească era un potențial pericol, deoarece putea deveni un posibil „dușman al poporului" și „al regimului democrației populare", prin urmare trebuia eliminat din centrul universitar clujean. Așa se explică faptul că în toamna anului 1952, tânărul de douăzeci de ani Mircea Păcurariu a luat drumul Sibiului și s-a înscris la Institutul Teologic Universitar din străvechea cetate de pe Cibin, ale cărui cursuri le va absolvi în vara anului 1956. Aici a fost remarcat de profesorii săi, dar mai ales de rectorul Sofron Vlad (1901-1989), sub îndrumarea căruia și-a redactat și susținut teza de licență, cu subiectul „Monografia Institutului Teologic Universitar din Sibiu (1911-1956)", apreciată cu nota 10 (zece) și elogiată în epocă de savantul Ioan Lupaș (1880-1967), de curând ieșit din închisoarea de la Sighet și stabilit în Sibiu. În toamna anului 1956 s-a înscris la cursurile de doctorat la zi, specialitatea Istoria Bisericii Române, la Institutul Teologic Universitar din București, obținând titlul științific de doctor în teologie în 17 iunie 1968, cu o lucrare despre „Legăturile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII", întocmită sub coordonarea Pr. Prof. Dr. Alexandru

Ciurea (1912-1996) și publicată în revista „Mitropolia Ardealului", anul XIII, nr. 1-3/1968 și în extras (Sibiu, 1968, XII + 204 p.).

În anul 1959, Mircea Păcurariu și-a început lunga și rodnica activitate didactică ocupând postul de profesor (15 octombrie 1959-1 decembrie 1961) la Seminarul Teologic de la Mănăstirea Neamț. După doi ani de zile petrecuți în lavra nemțeană, a fost promovat asistent universitar pentru limbile greacă și latină la Institutul Teologic Universitar din Sibiu (1 decembrie 1961). La 1 octombrie 1970 a devenit conferențiar (1970-1971), apoi, un an mai târziu, profesor titular (1971-1992) la catedra de istorie a Bisericii Ortodoxe Române de la același Institut teologic sibian. În 1992, Institutul Teologic Universitar din Sibiu, alături de celelalte instituții de profil din țară, a devenit Facultatea de Teologie, parte integrantă a Universității „Lucian Blaga", părintele profesor Mircea Păcurariu fiind ales decan al Facultății de Teologie „Andrei Șaguna", pe care a condus-o vreme de două mandate, între 1 aprilie 1992 și 1 aprilie 2000. Și-a continuat activitatea didactică ca profesor titular al disciplinei Istoria Bisericii Ortodoxe Române până în anul 2004, când s-a pensionat, predând încă un an la cursurile de masterat, și ulterior, până în anul 2011, ca profesor consultant la cursurile de doctorat. Așadar, vreme de patru decenii a fost dascălul prin excelență al catedrei de istorie a Bisericii Ortodoxe Române, pe care a onorat-o cu multă responsabilitate și conștiinciozitate nu numai la Sibiu, ci și la Iași, la Facultățile de Istorie și de Teologie ale Universității „Alexandru Ioan Cuza", unde a predat între anii 1990 și 1992. Sub atenta și exigenta sa îndrumare s-au format sute de studenți și studente, ulterior slujitori ai altarelor și ai catedrelor de istorie și religie din întreaga țară și din străinătate. Totodată, prin manualele sale de istorie a Bisericii Ortodoxe Române, dedicate seminariilor și facultăților de teologie, părintele Mircea Păcurariu a devenit un nume de neocolit pentru toți elevii și studenții care au trecut printr-un Seminar teologic și printr-o Facultate de Teologie Ortodoxă din România în ultimele cinci decenii, ceea ce i-a sporit prestigiul la nivel național și internațional.

Fără-ndoială, după părintele Dumitru Stăniloae, părintele Mircea Păcurariu este cel mai cunoscut nume de dascăl și teolog al Bisericii Ortodoxe Române din ultima jumătate de secol, bucurându-se de un mare renume în mediul bisericesc, cultural-academic și istoriografic. O dovadă clară în acest sens o constituie cele trei volume omagiale masive publicate la Cluj-Napoca și Sibiu, cu prilejul aniversărilor sale la șaptezeci, optzeci și optzeci și cinci de ani, la care au colaborat istorici, teologi, preoți, universitari, academicieni și oameni de cultură din țară și din străinătate[5].

Aflând la un moment dat că a avut doar 15 doctoranzi, care și-au luat doctoratul în teologie sub îndrumarea sfinției sale[6], l-am întrebat într-una din convorbirile avute dacă așa se traduce de fapt proverbiala sa exigență și seriozitatea cu care privește doctoratul, interogație la care mi-a răspuns indirect povestindu-mi ce însemna doctoratul pe vremea

---

[5] † Calinic Argatu, Alexandru Moraru, Vasile Raus, Vasile Coția (coord.), *Slujitor al Bisericii și al neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2002, 758 p. + ilustrații; Nicolae Chifăr, Paul Brusanowski, Emanuel-Pavel Tăvală (coord.), *File de istorie. Prețuire și recunoștință Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu*, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, Sibiu/Cluj-Napoca, Sibiu, 2012, 791 p.; † Laurențiu Streza, Nicolae Chifăr, Paul Brusanowski, Emanuel-Pavel Tăvală (coord.), *Magistrul. Omagiu Părintelui Academician Mircea Păcurariu – 85 de ani de viață*, Editura Andreiana/Astra Museum, Sibiu, 2017, 934 p.

[6] Este vorba despre: Pavel Cherescu, cu teza *Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (1920-1955). Teolog, ierarh și patriot* (1999); Dana Roxana Hrib, cu teza *Procesul de individualizare, aspecte religioase, bisericești și teologice în gândirea renascentistă a sec. al XV-lea – Florența* (2003); Daniel Niță-Danielescu, cu teza *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra Bisericii Ortodoxe Române din Moldova* (2004); Radu Ștefăniță Tascovici, cu teza *Monumente bisericești de istorie și artă din zona Muscelului* (2004); Lucian Brusanowski, cu teza *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848-1918* (2004); Gabriel Basa, cu teza *Presa românească din Orăștie și rolul ei la realizarea unității naționale* (2005); Sergiu Popescu, cu teza *Mehedinți, vatră de istorie și spiritualitate românească* (2007); Sebastian-Dumitru Cârstea, cu teza *Monahismul ardelean în trecut și astăzi* (2007); Veaceslav Ciorbă, cu teza *Istoria vieții bisericești a românilor din stânga Prutului din 1940 până astăzi* (2007); Eugeniu Onicov, cu teza *Istoria monahismului în Basarabia* (2008); Florin Dobrei, cu teza *Viața bisericească a românilor hunedoreni* (2009); Emanuel Tăvală, cu teza *Diaspora ortodoxă română din Europa Occidentală după al Doilea Război Mondial. Aspecte istorice și canonico-juridice* (2009); Laurențiu Rădoi, cu teza *Vâlcea-vatră de cultură și spiritualitate ortodoxă* (2010); Iustin Androne, cu teza *Presa bisericească românească până în anul 1918* (2010); și Bogdan Racu, *Activități culturale bisericești în Moldova în perioada fanariotă (1711-1821)* (2011). Îi mulțumesc pr. lect. dr. Emanuel Tăvală pentru facilitarea accesului la aceste informații.

sa și examenele foarte riguroase pe care trebuia să le treci pentru a încheia stagiul doctoral.

În anul 1966 s-a căsătorit cu Minerva (Mioara) Breazu din Sibiu, cu rădăcini în Sibiel, care i-a fost un sprijin real pe parcursul întregii vieți, încurajându-l și creându-i condițiile propice pentru a-și putea împlini vocația profesorală și a-și redacta operele istorice. Căsătoria le-a fost binecuvântată de Dumnezeu prin nașterea celor două fiice: Mirela (n. 1967), căsătorită Petrașcu, cadru didactic universitar în Sibiu, și Corina (n. 1969), căsătorită Lazăr, stabilită în Cluj-Napoca, care i-au dăruit doi nepoți iubiți, pe Dominic și Horea. La 30 aprilie 1970 a fost hirotonit diacon, iar la 26 noiembrie 1971 preot de către mitropolitul Nicolae Mladin (1914-1986), slujind cu dragoste și evlavie la altarul și amvonul catedralei mitropolitane din Sibiu, unde a fost depus, privegheat și prohodit în 15 ianuarie 2021.

Istoric și teolog, opera sa vastă îl prezintă drept un specialist în istoria Bisericii Ortodoxe Române, istoria instituțiilor ecleziastice, istoria culturii și artei bisericești medievale și moderne, legăturile Bisericii Ortodoxe din Țările Române cu patriarhiile istorice și cu Biserica Ortodoxă Rusă, istoria învățământului teologic din România, activitatea bisericească, național-politică, istoriografică și culturală a unor ierarhi români. Autor a 50 de cărți, editor și coordonator a 8 volume și a circa 900 studii de specialitate, articole de popularizare, predici, necroloage, evocări, recenzii, cronici de carte, prefețe și postfețe, publicate în periodice științifice, volume colective, reviste bisericești și laice din țară și din străinătate, părintele Mircea Păcurariu intră în istoria Bisericii Ortodoxe Române din secolul XX și începutul secolului XXI drept cel mai mare istoriograf al eclesiei românești.

Dintre lucrările sale trebuie evidențiate următoarele titluri: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, manual pentru Seminariile teologice*, Sibiu, 1972, 388 p. (ed. a VII-a, Deva, 2017, 540 p.); *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, pentru Institutele Teologice*, 3 vol., Ed. IBMBOR, București, 1980-1981, 644 + 707 + 591 p.; *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în*

perioada dualismului. 1867-1918, Ed. IBMBOR, Sibiu, 1986, 303 p., publicată și în limbile franceză, engleză și maghiară; *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Tipografia Eparhială, Sibiu, 1995, 236 p.; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-III, ediția a 3-a, Ed. Trinitas, Iași, 2004-2008, 592 + 600 + 604 p.; *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române, vol. I-II*, Ed. Academiei Române, București, 2005-2009, 542 + 582 p. + ilustrații; *Predici la Duminici și sărbători, la praznicele împărătești și cele ale Maicii Domnului, ale sfinților, ale sfinților români; predici ocazionale și la înmormântări*, ediția a III-a, Ed. IBMBOR, București, 2010, 672 p.; *Uniația în Transilvania în trecut și astăzi*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2010, 114 p.; *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Ed. Basilica, București, 2011, 311 p.; *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc,* ediția a II-a, revăzută și întregită, Ed. Basilica, București, 2012, 350 p.; *O viață dăruită Bisericii și Neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012, 498 + ilustrații; *Sfinți daco-romani și români*, ediția a IV-a, Ed. Basilica, București, 2013, 384 p. + 61 ilustrații; *Mănăstirea Prislop. Monografie istorică*, ediția a III-a, revăzută, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, 233 p. + ilustrații; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu*, ediția a III-a, Ed. Basilica, București, 2013, 616 p., publicată și în limba germană; *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Ed. Andreiana, Sibiu, 2014, 724 p.; *Cărturari sibieni de altădată*, ediția a II-a, Ed. Andreiana, Sibiu, 2015, 893 p. + 71 ilustrații; *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016, 336 + XXXIX p.; *230 de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-2016*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016, 510 p.; *Teologi români și străini, membri ai Academiei Române*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2016, 232 p. (în colab. cu Dorina Rusu); *Unitate românească prin Biserică*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2018, 383 p.; *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ediția a doua, revăzută și întregită, Ed. Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2018, 590 + LXXIX p. și ilustrații; *Mucenici și făuritori ai Unirii: preoțimea din Transilvania și Banat și Unirea din 1918*, Ed. Basilica, București, 2018, 712 p.

Sunt convins că o parte a acestor lucrări vor fi reeditate pe viitor, iar memoriile sale inedite – pe care mi-a mărturisit că le-a finalizat și încredințat familiei –, când vor vedea lumina tiparului, vor deveni nu numai o nouă și foarte căutată lucrare marca Mircea Păcurariu, ci mai ales o foarte prețioasă carte de memorialistică și istorie trăită a Bisericii Ortodoxe Române, a învățământului teologic sibian și a societății românești în ansamblu în cursul celei de a doua jumătăți a secolului XX și la începutul secolului XXI. De asemenea, nu am nicio îndoială că părintele Mircea Păcurariu va fi în continuare citit și va fi reținut în istoria culturii române mai ales pentru *Dicționarul teologilor români*, apărut în 3 ediții, și pentru trilogia *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, publicată la fel în 3 ediții, care reprezintă o sinteză foarte bună, clară și didactică, dedicată deopotrivă teologilor, istoricilor și tuturor celor interesați de parcursul istoric al eclesiei românești din perioada apostolică până în epoca postdecembristă.

În paralel cu activitatea didactică, de cercetare științifică și publicistică, mai ales după căderea regimului comunist, părintele profesor Mircea Păcurariu a activat continuu și pe tărâmul popularizării istoriei naționale și ecleziastice, susținând peste 300 de conferințe publice în țară și peste hotare și participând la peste 400 de emisiuni și interviuri la diverse posturi de radio și televiziune, locale, regionale și naționale, laice și bisericești, dând dovadă de o mobilitate, elocință și pasiune, mai rar întâlnite.

Meritele istoriografice și teologice ale profesorului Mircea Păcurariu au fost recunoscute de către mediul universitar și academic românesc, magistrul sibian fiind ales membru corespondent (24 octombrie 1997) și titular (26 noiembrie 2015) al Academiei Române, apoi Doctor honoris causa al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (22 octombrie 2005), al Universității „Vasile Goldiș” din Arad (12 mai 2006) și al Universității din Oradea (27 mai 2008). Roadele activității sale au fost, de asemenea, onorate de instituții civile și bisericești din țară și din străinătate, fiind decorat cu Ordinul Național „Steaua României” în gradul de Ofițer (1 decembrie 2000) și răsplătit cu medalia

de merit din aur a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu (2005), precum și cu titlul de „profesor emerit" al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (2012), apoi cu cele de cetățean de onoare al municipiului Sibiu (octombrie 2012), al municipiului Deva (martie 2013) și al județului Sibiu (octombrie 2013). În cadrul Bisericii Ortodoxe Române a primit diverse ranguri, medalii și distincții, între care le pomenesc pe următoarele: iconom stavrofor (1976); „Crucea patriarhală" (1977, 2001 și 2010); „Crucea Șaguniană" (2007); „Crucea valahă" (2012); „Crucea Nordului" (2012); Crucea „Sf. Ierarh Iachint de Vicina" (2012); Crucea „Sf. Ierarh Antim Ivireanul" (2017) și „Crucea Sf. Ierarh Iosif Mărturisitorul din Maramureș" (2020).

Distins cu toate aceste titluri și merite academice, culturale, naționale, civile și bisericești, părintele profesor Mircea Păcurariu nu și-a pierdut niciodată modestia sau smerenia creștinească, cum însumi am constatat în anumite momente când l-am audiat și întâlnit, ceea ce mărturisesc că m-a impresionat profund și va rămâne pentru mine o lecție de viață și trăire creștinească!

La capătul unei vieți care s-a depănat de-a lungul a 88 de ani și jumătate, cu suișuri și coborâșuri, dar mai ales cu roade bogate, care nu mă îndoiesc că vor rodi și pe viitor, părintele academician Mircea Păcurariu a intrat acum pentru totdeauna în istorie, adăugându-se strămoșilor săi și istoriografilor sacerdoți din vechime, alături de care poate rosti cu împlinire cuvintele Sfântului Apostol Pavel: „Lupta cea bună m-am luptat, călătoria am săvârșit, credința am păzit. De acum mi s-a gătit cununa dreptății, pe care Domnul îmi va da-o în ziua aceea, El, Dreptul Judecător, și nu numai mie, ci și tuturor celor ce au iubit arătarea Lui" (II Timotei 4, 7-8).

Dumnezeu să-l ierte, să-l odihnească și cu sfinții să-l numere! În veci pomenirea lui!

Ortodoxia și Bisericile Ortodoxe: istorie și dogmă

Ghid pentru studiul Istoriei Bisericești[1]

Istoricii care alcătuiesc Institutul de Istorie Ecleziastică din cadrul Universității Babeș-Bolyai au depus pe parcursul ultimului deceniu un efort constant în scopul reconstituirii istoriei celor două Biserici ale românilor ardeleni și celor mai de seamă ierarhi ai acestora din perioada secolului al XIX-lea. Astfel au fost readuse în fața ochilor contemporaneității marile personalități făuritoare de instituții teologice, culturale, școlare, sociale, politice și naționale ale lui Andrei Șaguna, Ioan Mețianu, Vasile Mangra, Alexandru Șterca Șuluțiu, Ioan Vancea ș.a. ocultate de istoriografia românească din a doua jumătate a secolului XX. Acest efort a fost și este însă concentrat înspre o mai cuprinzătoare înțelegere a întregii istorii a Transilvaniei în general și al românilor transilvăneni în special pe întreg parcursul secolului al XIX-lea, care a produs transformări ample în devenirea istorică a regiunii și a locuitorilor acesteia. Pe lângă acest scop științific, cercetările lor au, de asemenea, menirea de a sluji și activității didactice pe care majoritatea dintre acești specialiști o desfășoară în cadrul catedrelor Facultății de Istorie și Filosofie și a celei de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității Babeș-Bolyai.

---

[1] Justo L. Gonzalez, *Ghid pentru studiul Istoriei Bisericești*, traducere Cezar Login și Gabriel-Viorel Gârdan, ediție, studiu introductiv și bibliografie de Gabriel-Viorel Gârdan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, 160 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul V, Nr. 5, 2011, p. 88-90.

Unul dintre acești cercetători, părintele Gabriel-Viorel Gârdan, editorul acestui volum, s-a gândit să le pune acum la dispoziția studenților, dar și a publicului larg preocupat de istoria creștinismului, un ghid cu rol introductiv în studiul și înțelegerea ansamblului istoriei bisericești. Publicat în Statele Unite ale Americii în anul 1996, „Church History. An Essential Guide", este rodul îndelungatei experiențe didactice a eruditului profesor de origine hispanică Justo L. González. Născut în Cuba la data de 9 august 1937, acesta a studiat literele, filosofia și teologia la Havana, luându-și apoi doctoratul în teologie istorică la Universitatea Yale din SUA în anul 1961. Până în momentul retragerii din activitatea didactică, profesorul González a predat la catedrele de istorie și teologie a diferitelor instituții de învățământ universitar din SUA printre care se numără Yale University, Emory University, Columbia Theological Seminary ș.a. Operele sale cele mai cunoscute, folosite ca manuale didactice mai ales în școlile teologice protestante de pe continentul nord-american, sunt „The Story of Christianity", în două volume care acoperă istoria Bisericii de la întemeiere până în prezent și „History of Christian Thought", în trei volume care redă istoria gândirii creștine din antichitate până în perioada modernă. Cu adevărat preocupat de eficientizarea activității sale didactice, profesorul González a dorit să vină în sprijinul studenților începători, pentru care a observat că este dificil să facă diferența între elementele fundamentale și cele secundare ale istoriei bisericești, nereușind astfel să aibă o imagine de ansamblu asupra celor întâmplate la un moment dat, sau ce impact a avut un anumit moment asupra evenimentelor ulterioare (p. 17). Nevoilor acestor studenți autorul le răspunde nu printr-un manual tradițional, ci printr-o imagine de ansamblu cu rol de busolă, călăuză și hartă care să-i ajute și să-i îndrume pe aceștia să înainteze cu bucurie în fascinantul studiu al istoriei bisericești, care, afirmă autorul „nu este altceva decât viața, dezamăgirile și speranțele înaintașilor noștri întru credință" (p. 18). Iată, așadar, și motivația capitală a editorului, slujitor și el al catedrei de

istorie bisericească universală, de a traduce în limba română lucrarea profesorului american și de a o pune așadar la îndemâna tineretului studios român.

Volumul se deschide cu un cuvânt introductiv și o notă asupra ediției semnate de pr. lect. dr. Gabriel Gârdan în care editorul realizează o expunere sintetică și sistematică a ființei, rolului, importanței și menirii cunoașterii istoriei bisericești și a motivelor care îndreptățesc și necesită studierea acesteia. Această întreprindere, subliniază editorul, „este un act de cunoaștere dar și de autocunoaștere, de asumare și afirmare a identității noastre creștine și a apartenenței la Biserică, trupul mistic al lui Hristos" (p. 14). Editorul justifică, de asemenea, și motivul traducerii acestui ghid în limba română evidențiind faptul că acesta este rodul experienței de o viață a profesorului Justo L. González, „una dintre vocile cele mai avizate din spațiul american în materie de istorie a creștinismului și a gândirii creștine", oferind „celor interesați de studiul vieții bisericești o imagine de ansamblu, schematică, ușor de asimilat și în același timp fidelă, a elementelor fundamentale ale evoluției istorice a creștinismului" (p. 15).

În introducerea pe care autorul o face asupra volumului se creionează scopul acestei cărți, acela de a fi la îndemâna studenților și de a-i ajuta pe aceștia să depășească momentele de cumpănă ale exercițiului memorării unor date și fapte istorice și ca printr-o imagine de ansamblu asupra întregii istorii bisericești, să reușească să înțeleagă mai ușor devenirea istorică a Bisericii din toate timpurile și din toate locurile. Structura în care autorul a găsit de cuviință să-și redacteze cartea și bibliografia suplimentară sugerată în cuprinsul fiecărui capitol sunt, de asemenea, o invitație limpede ce are menirea de a-l lansa pe cititor în lectura acestei cărți și, prin ea, în fascinanta aventură reprezentată de istoria creștinătății (p. 20).

Autorul ne introduce în volum printr-o „imagine de ansamblu" structurată în nouă subcapitole ce restituie în mod rezumativ întregul parcurs al istoriei creștinismului. În cuprinsul acestui rezumat, întreaga

istorie bisericească este împărțită în mod arbitrar, în funcție de necesitățile pedagogice, în nouă perioade care constituie ulterior cele nouă capitole ale volumului. În fiecare dintre aceste nouă capitole, toate datele prezentate în rezumat sunt reluate, fiind redate cu caractere italice și jucând astfel rolul de schelet al capitolului. Cititorul începător poate reveni astfel foarte ușor asupra rezumatului pentru a identifica cu precizie locul în care se găsește, observând totodată cu ușurință cum pasajele deja lecturate se relaționează atât cu ceea ce a parcurs deja, cât și cu ceea ce urmează.

Primul capitol „Biserica primară” prezintă dezvoltarea istorică a Bisericii creștine de la începuturile creștinismului până în momentul în care împăratul Constantin cel Mare a pus capăt persecuțiilor prin Edictul de la Milan din anul 313. Autorul subliniază că „aceasta a fost o perioadă formativă care a influențat întreaga istorie a Bisericii, căci până astăzi trăim sub influența unora dintre deciziile luate în acea perioadă” (p. 39). Plecând de la momentul nașterii creștinismului în sânul tradiției iudaice și în contextul politico-cultural al lumii greco-romane sunt trecute în revistă primele conflicte cu iudaismul, cu statul și cu primele erezii, momente care au dat naștere martirilor, apologeților, primilor mari învățători ai credinței, canonului Noului Testament, Crezului Apostolic și învățăturii privitoare la succesiunea apostolică. Următorul capitol are în vedere înflorirea lumii creștine în cadrul „Imperiului creștin”, schițând principalele evenimente ale istoriei Bisericii, care din persecutată a devenit mai întâi tolerată și, ulterior, religia oficială a Imperiului Roman, de la momentul Edictului de la Milan până la căderea ultimului împărat roman apusean, Romulus Augustus, în anul 476, moment considerat îndeobște ca marcând sfârșitul antichității și începutul Evului Mediu. González restituie în cuprinsul acestui capitol cu lux de amănunte atât nașterea monahismului egiptean și palestinian ca expresie eroică a ascetismului, într-un moment în care expresia eroică a credinței mucenicilor nu mai era posibilă (p. 55), cât și personalitățile marilor Sfinți Părinți din epoca de aur a Bisericii. Autorul se focusează

apoi pe perioada „Evului Mediu timpuriu” stabilit temporal între momentul căderii lui Romului Augustus (476) și evenimentul schismei dintre Răsărit și Apus (1054). Dacă în Apusul latin căderea imperiului sub loviturile triburilor barbare migratoare a fost urmat de o perioadă de haos, caracterizată de chinuri, lipsuri, moarte și neorânduială, singura instituție care a mai păstrat ceva din cultura antică a fost Biserica, care a devenit din ce în ce mai puternică (p. 55), în Răsărit, unde Imperiul Roman de expresie greacă (cunoscut astăzi sub numele de Bizantin) a dăinuit încă o mie de ani și unde s-au putut desfășura cele mai mari dispute teologice și cele VII sinoade ecumenice. Spre sfârșitul mileniului întâi relația dintre Răsărit și Apus a devenit tot mai tensionată, ajungându-se în cele din urmă la ruptura definitivă din anul 1054. Următorul capitol, numit „Apogeul Evului Mediu” tratează perioada de la schisma dintre Răsărit și Apus până la începutul declinului papalității din anul 1303. Justo L. González arată că acesta este timpul marii renașteri monahale apusene, al revigorării activității misionare și a gândirii teologice – care a născut scolastica –, al dezvoltării orașelor și al construirii marilor catedrale romanice și gotice, dar și al conflictelor aprinse dintre autoritatea seculară și cea bisericească, îndeosebi între papi și împărați, al cruciadelor și al înstrăinării Bisericii de Apus de cea de Răsărit.

Intitulat „Evul Mediu Târziu”, capitolul cinci, are în vedere perioada scursă între primele semne ale declinului papalității (1303) și căderea Constantinopolului (1453). Căzând sub autoritatea regilor Franței, scaunul papal a fost mutat de la Roma la Avignon ceea ce a dus la „Marea Schismă Apuseană”, când existau câte doi, uneori chiar trei papi, fiecare având pretenția că stă pe tronul Sfântului Petru (p. 88). Această situație a dat naștere unei mișcări conciliare care a reușit să vindece schisma, însă nu și toate problemele cu care se confrunta Biserica latină, mișcările reformatoare conduse de Wycliff, Huss și Savonarola, dar și de marii mistici, în frunte cu Meister Eckhart, nu au

găsit ecou la vârful ierarhiei unei „Biserici corupte și, în aparență, incapabilă de a se reforma” (p. 93). Căderea Constantinopolului și a Bisericii grecești sub turci, subliniază autorul, a avut două consecințe majore, anume creșterea importanței Bisericii ruse, ce a devenit principala Biserică răsăriteană, unde Moscova a început să se definească drept „a treia Romă” și migrarea multor oameni învățați greci, luând cu ei manuscrise importante, în Apus, contribuind astfel la spiritul Renașterii și la lucrarea umaniștilor (p. 94-95). Capitolul următor „Cucerire și Reformă” survolează perioada istorică de la căderea Constantinopolului până la sfârșitul secolului al XVI-lea, timp în care au avut loc două evenimente importante: „descoperirea” și cucerirea Americii, ce a avut ca urmare creșterea fără precedent a numărului celor ce se numeau creștini (p. 97); și Reforma protestantă, condusă de Luther, Zwingli și Calvin, care a fărâmițat unitatea creștină apuseană dând naștere unor confruntări armate sângeroase în urma cărora protestantismul și-a înfipt adânc rădăcinile în Germania, Anglia și Scoția, în țările Scandinave, în Olanda, în Franța, Spania, Austria, Italia și Polonia, aceste mișcări fiind îndepărtate prin forță (p. 107). Capitolele șapte și opt au în vedere „Secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea”, autorul făcând o trecere în revistă a principalelor evenimente politice, militare și cultural-teologice care au avut la bază motive religioase și care au marcat devenirea istorică a creștinismului și misiunea Bisericii atât în Europa, cât mai ales în coloniile acesteia de pe restul continentelor lumii. Principalele momente și evenimente asupra cărora González insistă sunt: Războiul de Treizeci de Ani; războiul civil din Anglia, debarcarea coloniștilor britanici în New England, independența Americii de Nord, Revoluția franceză, independența națiunilor latino-americane, mișcarea liberalismului european și Conciliul Vatican I.

Cel din urmă capitol „Secolul al XX-lea și sfârșitul Modernității” survolează perioada ce se întinde de la Primul Război Mondial până în prezent (p. 109). Referindu-se la această perioadă marcată de cele două

mari conflagrații mondiale, de Războiul Rece, de independența statelor africane și coloniilor europene din Asia și Oceania, de instaurarea comunismului și apoi de căderea cortinei de fier, autorul prezintă succint cursul celor trei mari ramuri ale creștinătății: răsăriteană, romano-catolică și protestantă, surprinzând, de asemenea, și câteva aspecte ale apariției și dezvoltării mișcării ecumenice, și sfârșind prin a sublinia că „cel mai remarcabil fapt, care cu adevărat marchează începutul unei noi epoci a istoriei Bisericii, este schimbarea care a avut loc în compoziția demografică și distribuția geografică a creștinătății” (p. 137), evidențiind că în momentul actual doar 30% dintre creștini trăiesc în Europa, restul fiind răsfirați pe întreg cuprinsul globului pământesc.

Unic prin cuprins și conținut, dar mai ales prin metodologia de abordare a temei istoriei bisericești universale, îmbogățit de o bogată listă bibliografică selectivă în limba română, realizată de editor cu scopul de a facilita aprofundarea temei de către publicul românesc, volumul de față se dovedește a fi un instrument dacă nu indispensabil, unul extrem de valoros pentru toți cei interesați de studiul istoriei bimilenare a Bisericii creștine de pe întreaga suprafață a planetei unde a fost vestit cuvântul Evangheliei Domnului nostru Iisus Hristos.

Bisericile Ortodoxe în istorie și în prezent[2]

Odată cu procesul de extindere a granițelor Uniunii Europene către Europa Central-Orientală și de Sud-Est și a mutațiilor de ordin politic, economic, cultural și spiritual care însoțesc acest proces de integrare, ale cărui efecte majore se pot vedea mai ales în mișcarea de emigrație a populației țărilor mai sărace din est către cele mai bogate din vest, se observă trezirea unui interes sporit al societății occidentale față de patrimoniul istoric și cultural-religios al națiunilor care până în urmă cu două decenii aparținuseră lagărului comunist. Pentru a veni în întâmpinarea acestei sete de cunoaștere sau simple curiozități, motivate nu de puține ori turistic, Gerhard Ressel, editorul seriei academice a „Studiilor slavistice de la Trier", a republicat la prestigioasa editură internațională „Peter Lang" a doua ediție a compendiului „Bisericile ortodoxe în istorie și în prezent", redactat de către slavistul și istoricul german Hans-Dieter Döpmann (1929-2012). Multă vreme, profesor de istorie bisericească la Facultatea de Teologie a Universității Humboldt din Berlin, Döpmann a fost și este cunoscut în mediul academic german și sud-est-european pentru cercetările sale științifice materializate în zeci de studii și volume dedicate Ortodoxiei ecumenice în general, celei bulgare și rusești în special. Efortul său depus în familiarizarea mediului cultural german cu istoria și teologia Bisericii Ortodoxe a dobândit o recunoaștere și din partea conducerii Bisericii noastre care l-a distins în anul 2003 cu Crucea Patriarhală.

---

[2] Hans-Dieter Döpmann, *Die orthodoxen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, 2. Überarbeitete und ergänzte Auflage, *Trierer Abhandlungen zur Slavistik, Band 9*, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2010, 364 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VIII, Nr. 3, 2014, p. 97-99.

Publicat inițial la Berlin în 1991 sub titlul „Bisericile ortodoxe”, volumul a cunoscut în anul 2003 și o ediție în limba italiană, apărută la Genova sub denumirea „Le Chiesse Ortodosse”, apoi în 2010 acesta a fost republicat într-o formă revizuită și adăugită la Frankfurt am Main. După spusele editorului, scopul ultimei versiuni este acela de a contribui la mai buna cunoaștere a „lumii culturale și spirituale ortodoxe” de către cititorul german într-o epocă marcată nu numai de mișcarea ecumenică la care participă și creștinătatea ortodoxă mai activ decât în alte vremuri, ci într-o Europă care „crește împreună”.

Având însă în vedere apropierea spațială, moștenirea liturgică și mai ales uzanța terminologică a Consiliului Mondial al Bisericilor care folosește adjectivul „ortodox” nu numai în descrierea și circumscrierea identitară a familiei „Bisericilor Ortodoxe Răsăritene” (Eastern Orthodox Church), cât și a familiei „Bisericilor Ortodoxe Orientale” (Oriental Orthodox Churches), volumul nu cuprinde numai o introspecție istorică, doctrinară și organizatorică referitoare la Biserica Ortodoxă, ci și la cele Orientale (siriacă, armeană, coptă, etiopiană, eritreiană și assiriană) și respectiv la cele Unite cu Roma (de rit bizantin, caldean sau estsirian, maronit sau vestsirian, armean și alexandrin).

Din punct de vedere structural, volumul se divide în treisprezece capitole, împărțite la rândul lor în mai multe subunități, fiind prefațat de cuvântul înainte al editorului și încheiat cu un număr de trei anexe ce conțin o listă bogată de trimiteri bibliografice la literatura de specialitate, un glosar de termeni bisericești și un indice de persoane. Dorind să ofere o introducere schematică asupra istoriei și identității doctrinare a bisericilor ortodoxe, precum și a desfășurării vieții organismului eclesial, Döpmann a urmărit în primele două capitole intitulate „Pierderea unității bisericești” (p. 17-54) și „Bisericile ortodoxe de astăzi” (p. 55-109) o radiografie a principalelor evenimente ale istoriei bisericești din primul mileniu care au contribuit și au dus la înstrăinarea Apusului de Răsărit, ilustrând apoi evoluția istorică și situația prezentă a

Bisericilor Ortodoxe autocefale (Patriarhiile Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei, Ierusalimului, Rusiei, Georgiei, Serbiei, României, Bulgariei, Arhiepiscopiile Ciprului și Eladei, Mitropoliile Poloniei, Albaniei, Cehiei și Slovaciei, și a Bisericii din America) și a celor autonome (Finlanda, Japonia, Bielorusia, Ucraina, Moldova, Estonia și Letonia). În aceste capitole, scriitorul oferă cititorului informații prețioase nu numai despre trecutul martiric din perioada turcocrației și a comunismului, dar și despre situația complicată creată de disoluția Uniunii Sovietice, nașterea unor jurisdicții naționale nerecunoscute canonic sau despre principalele puncte fierbinți ale relațiile intraortodoxe (disputele legate de ordinea diptocelor, autoritatea canonică îndreptățită să acorde autocefalia, respectiv autonomia bisericească, organizarea unor jurisdicții paralele pe criterii exclusiv etnice în așa-numita diasporă, chestiunea calendarului și a programatului mare și sfânt sinod panortodox). De la organizarea teritorială, națională și jurisdicțională, autorul trece la structura sinodală, la autoritatea și slujirea ierarhiei și la rolul laicatului, în cuprinsul capitolului trei, intitulat „Structura Bisericilor ortodoxe" (p. 111-115).

Următoarele trei capitole „Premisele exterioare ale cultului divin" (p. 117-138), „Cultul liturgic zilnic și săptămânal" (p. 139-161), și „Anul liturgic" (p. 163-199), sunt dedicate unei explicări detaliate a arhitecturii, a veșmintelor, a ciclului și anului liturgic bizantin, precum și unei tâlcuiri schematice a Sfintei Liturghii, autorul presărându-și expunerea cu nuanțări legate de diferențele existente între tradițiile grecești și slavone, dar și de natură lingvistică, doctrinară și de ritual referitoare la tradițiile catolice și luterane, încercând familiarizarea cititorului din Occident cu identitatea ortodoxă prin apelul la propriul bagaj religios. Capitolele șapte și opt se focalizează asupra „Sacramentelor" (p. 201-225) și a „Ierurgiilor" (p. 227-231), ilustrând dintr-o perspectivă dogmatică și liturgică cele șapte sfinte taine (botezul, mirungerea, pocăința, euharistia, cununia, hirotonia, maslul) și trei dintre cele mai

des săvârșite ierurgii bisericești (slujba înmormântării și cultul celor adormiți, sfințirea apei, slujbe de cerere și mulțumire).

Intitulat „Fundamentele doctrinare ale Bisericii Ortodoxe" (p. 233-252), capitolul nouă abordează principalele subiecte ale învățăturii de credință ortodoxă, plecând de la izvoarele acesteia (Sf. Scriptură, Tradiția, documentele dogmatice), parcurgând „dreptul canonic" și insistând asupra învățăturilor de credință fundamentale: Dumnezeu – Treimea, hristologia, sofiologia, întruparea și mariologia, iconomia mântuirii, eclesiologia și iconografia. De la acest capitol teoretizator asupra învățăturii dogmatice, autorul trece la un alt nivel, cel al „Credinței trăite" (p. 253-276) în care expune succesiv nașterea, importanța și rolul monahismului în Biserică, modul de înțelegere al sfințeniei de către ortodocși și responsabilitatea creștină a acestora în lumea de ieri și de astăzi: activitatea misionară a Bisericii Ortodoxe, doctrina și acțiunea socială ortodoxă, raporturile actuale între biserică și stat, înnoirea slujirii diaconale și raporturile cu societatea modernă și postmodernă secularizată sau în curs de secularizare.

Capitolele unsprezece și douăsprezece sunt dedicate Bisericilor Orientale (p. 277-297) și Bisericilor Unite răsăritene (p. 299-310), în ambele cazuri fiind ilustrate în chip sintetic apariția acestor comunități eclesiale, identitatea lor dogmatică, evoluția lor istorică și situația lor organizatorică din prezent. Prin aceste capitole, Döpmann a reușit să ofere un tablou complet al creștinismului răsăritean prin raportare, pe de o parte, la urmările disputelor hristologice din secolele V-VII – care au dus la separarea comunităților eclesiale și la respingerea definițiilor dogmatice ale Sinodului IV ecumenic de la Calcedon – și pe de altă parte la acțiunile unioniste desfășurate în Europa Central-Orientală și în Orientul Mijlociu de Biserica Romei pe parcursul secolelor XVI-XIX.

Intitulat „Ecumenism și relații interreligioase" (p. 311-323), ultimul capitol prezintă nașterea dialogului ecumenic intercreștin, începând cu sfârșitul veacului al XIX-lea și enumeră principalele conferințe și instituții care s-au constituit pe parcursul secolului trecut în scopul apropierii între

creștini, dar și între aceștia și celelalte religii ale lumii. Atent observator și participant direct la diferitele întruniri bisericești, ecumenice și științifice, autorul reușește să scoată în evidență nu numai istoria evenimențială a dialogului ecumenic, ci mai ales realizările sale teologice și punctele sale slabe. Acesta ilustrează totodată diferitele mișcări centrifuge din interiorul diverselor biserici ortodoxe care fie încurajează acest proces, fie se opun fățiș, sesizând astfel greutatea ierarhiei anumitor biserici autocefale de a gestiona dosarul dialogului ecumenic.

Spre deosebire de alte volume care încearcă să prezintă patrimoniul istoric, dogmatic, sacramental, liturgic și iconografic al Bisericii Ortodoxe în spațiul cultural german, compendiul de față îmbină acribia academică și narațiunea literară clară, dar nu foarte stufoasă în explicații de factură filosofică sau dogmatică. Prin această tehnică de simplificare, autorul evită plictiseala unui lector neavizat întru cele ale teologiei cu certitudinea că acesta înțelege mesajul textului. Astfel, abandonarea tradiționalului aparat critic în folosul unității textului, decongestionarea lecturii, dar și realizarea unei anexe care să ofere celor interesați posibilitatea de a aprofunda o temă sau alta este o dovadă limpede că volumul este dedicat unui public cât se poate de larg care este interesat de trecutul, identitatea și situația contemporană a Bisericii Ortodoxe. Remarcabil rămâne faptul că Hans-Dieter Döpmann se dovedește a fi un spirit fin care a înțeles și a pătruns în adâncime taina Ortodoxiei, străduindu-se a o prezenta înaintea ochilor lectorilor săi germani nu atât din perspectiva unui cercetător apusean care și-a dedicat cariera academică acestei tematici, ci mai cu seamă din cea a unui profund cunoscător al evoluției istorice și contemporane, al identității doctrinare și sacramentale, al tradițiilor liturgice și iconografice ale Ortodoxiei ecumenice. Dorința sa sinceră de a ilustra viața organismului eclesial și a patrimoniului ortodox autentic se observă cu precădere din multitudinea citatelor extrase din cărțile de cult, din textele conferințelor panortodoxe, din Părinții Răsăriteni sau teologii ortodocși ai secolelor XIX-XX, între care se numără cu predilecție Sfinții Ioan Gură de Aur, Grigorie Teologul,

Ignatie Teoforul, Vasile cel Mare, Dionisie Areopagitul, Filaret al Moscovei, mitropoliții Emilianos Timiadis, Serafim Joantă, preoții profesori Sergei Bulgakow, Wladimir Lossky, Pavel Florenski, Stefan Zankow, Dumitru Stăniloae și Ioan Bria.

În final trebuie să subliniez faptul că volumul de față merită să fie parcurs chiar și de creștinii ortodocși, deopotrivă mireni și clerici, pe care îi poate ajuta să-și cunoască mai bine propriul trecut eclesial, identitatea confesională și problemele actuale stringente ale Ortodoxiei ecumenice, în soluționarea cărora toți poartă o responsabilitate în conformitate cu poziția lor din Biserică, cu dorința și iubirea fiecăruia pentru sporirea sfintelor lui Dumnezeu biserici și primenirea etosului ortodox.

Creștinismul Ortodox[3]

În șirul volumelor sinteză ce au menirea de-al familiariza pe cititorul de limbă germană cu marile teme ale istoriei, culturii, religiei, politicii, filosofiei, artei, geografiei, literaturii, economiei și ale științelor naturii, publicate la München de prestigioasa editură Beck, a apărut într-o primă ediție în anul 2004, apoi în cea de a doua în 2007, volumul despre „Creștinismul Ortodox". Redactat de către Martin Tamcke, profesor de teologie ecumenică și istoria Bisericilor Orientale la Facultatea de Teologie Evanghelică din Göttingen-Germania, și președinte al Societății de Studii a Creștinismului răsăritean din cadrul Universității „Georg-August" din Göttingen, volumul prezintă într-o manieră enciclopedică „cea de a treia mare familie bisericească a creștinismului".

Cartea se deschide cu o introducere prefațată de cuvintele lui Pavel Florenskij: „Inefabilitatea religiozității ortodoxe este cea mai bună demonstrație a vitalității ei", autorul intenționează astfel să întărească considerațiile introductive și cuprinsul întregii sale cărți ce are menirea de a răspunde la întrebarea: „Ce este creștinismul ortodox?". Plecând de la explicația etimologică a atributului „orthodox", autorul sesizează cele două nuanțe interdependente ale cuvântului de origine greacă „a crede drept" și „a lăuda drept", deci „dreptcredincios" și „dreptslăvitor" (p. 7). Mai departe se subliniază faptul că această realitate este cel mai bine sesizabilă în cultul liturgic al Bisericilor Ortodoxe, acesta având o importanță centrală în exprimarea dreptei credințe, deoarece Ortodoxia nu este o învățătură dreaptă abstractă, ci o dreaptă slăvire a lui Dumnezeu, ce se realizează în dreapta credință, în cultul și viața

[3] Martin Tamcke, *Das Orthodoxe Christentum*, 2., durchgesehene Auflage, Verlag C.H.Beck, München, 2007, 112 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul IX, Nr. 2, 2015, p. 94-97.

Bisericii. Nevoia clarificării și precizării terminologice reprezintă un capitol esențial în introducerea profesorului Tamcke deoarece doar în acest fel, arată autorul, se pot depăși anumite clișee sau încercări de a proiecta o altă definiție a acestor Biserici din exteriorul lor (fie a Romei, a protestanților sau a culturii elenistice cu o viziune integratoare, ce și le asumă pe toate excluzând astfel tradiția siriană) numindu-le „Biserici Răsăritene". Astfel sub denumirea de creștinism ortodox, Martin Tamcke subliniază că trebuie înțeles în cele ce urmează, creștinismul ce se manifestă în acele biserici, care nu sunt catolice sau evanghelice, ci s-au dezvoltat în spațiul fostului Imperiu Roman de Răsărit și în teritoriile estice, nordice și sudice din vecinătatea acestuia (bisericile din Iran, Armenia, India și Etiopia). Deoarece ființialitatea și trăirea ortodoxă poate fi percepută însă nu disecată, reliefată nu însă demonstrată, pentru cel ce dorește să cuprindă Ortodoxia există doar un singur drum: experiența ortodoxă directă. Astfel se explică centralitatea evlaviei – înțeleasă ca trăire sau experiență duhovnicească – și a importanței pe care aceasta o are în tradiția teologiei ortodoxe. Împreună-lucrarea dintre teologie și evlavie este sesizată în ceea ce tradiția ortodoxă vede a fi scopul vieții omului pe pământ: „îndumnezeirea". Considerațiile introductive ale autorului se încheie cu atragerea atenției asupra faptului că acest creștinism ortodox a depășit demult europocentrismul, prin fenomenul imigraționist, dar mai ales prin programul misionar desfășurat de unele biserici ortodoxe locale, ortodoxia căpătând o dimensiune mondială, înflorind vizibil de la sfârșitul secolului al XIX-lea în Africa, Asia de est, Australia și cele două Americi.

Primul capitol prezintă organizarea Bisericii Ortodoxe. Înțelegând unitatea bisericească ca o comuniune manifestată în structura ei sinodală, în Ortodoxie conducerea este realizată de drept de către sinod. Primatul patriarhului de la Constantinopol este doar un primat de onoare, acest titlu de patriarh desemnând de fapt pe episcopul primat al unei biserici locale autocefale. Subliniind faptul că în structura ei

organizatorică, Biserica Ortodoxă se bazează pe unități independente întemeiate pe baze culturale, etnice, naționale și lingvistice având în frunte un primat și aflându-se într-o interdependență unele față de altele, autorul evocă exemplul după care acestea se coordonează astăzi, amintind de asemenea vechea organizare a Bisericii primului mileniu: Pentarhia. Un rol determinant în structura organizatorică a scaunelor patriarhale îl are principiul succesiunii apostolice și a legitimității acestora pe întemeierea lor de către un apostol. Autorul nu încheie acest capitol înainte de a sublinia inexistența celibatului pentru preoții parohiilor de mir, a evidenția modul în care funcționează din punct de vedere administrativ bisericile locale, a principiilor după care Ortodoxia se raportează la problemele și realitățile lumii contemporane, explicând principiul iconomiei și al acribiei, și a face câteva referințe la organizarea bisericilor vechi-orientale și al dialogului acestora cu cele ortodoxe calcedoniene.

Următorul capitol, „istoria și prezentul bisericilor ortodoxe”, prezintă succint evoluția istorică și situația în care se găsesc în prezent bisericile calcedoniene – prima și cea mai importantă grupă a bisericilor ortodoxe –, bisericile orientale-ortodoxe și așa numitele biserici asiriene sau nestoriane. Enumerând familia bisericilor ortodoxe, ce cuprinde patriarhatele de la Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Moscova, Belgrad, București, Sofia și bisericile Ciprului, Greciei, Cretei, Poloniei, Albaniei, Georgiei, Finlandei și a Cehiei și Slovaciei, autorul insistă asupra devenirii istorice și a realităților contemporane din tradiția bizantino-greacă a Patriarhiei Ecumenice și a Bisericii Ortodoxe Ruse, cuprinzând în fapt realitățile eclesiale ortodoxe de pe fostul teritoriu al Uniunii Sovietice însoțite de scurte referințe la Bisericile Ortodoxe din Japonia și Statele Unite ale Americii. În partea a doua a acestui expozeu sunt prezentate familia bisericilor vechi-orientale sau necalcedoniene, născute din opoziția față de al IV-lea Sinod Ecumenic de la Calcedon din anul 451, excursul autorului oprindu-se asupra

Bisericilor Ortodoxe Siriană și Coptă, a Bisericii Apostolice Armene, cea mai veche biserică de stat a lumii, a bisericilor Indiei – indo-orthodoxă și sirio-malabară – și a Bisericii Ortodoxe Etiopiene. Capitolul se încheie cu o restituire istorică asupra Bisericii Nestoriene sau Asiriene, a cărei învățătură dogmatică capitală constă în teologia celor două ipostasuri ale lui Hristos, ce o particularizează până în ziua de astăzi.

Cel de-al treilea capitol, „Glaubenspraxis" (trăirea credinței), este cel mai dens din întreaga carte. Acesta se deschide cu un prim subcapitol ce realizează o prezentare în linii mari a spațiului arhitectural, care sesizează autorul are menirea de a transpune realitățile dogmatice ale teologiei ortodoxe în arhitectură. Urmează apoi o prezentare a riturilor liturgice ale tradițiilor bizantină, siriană, coptă, armeană și etiopiană – autorul concentrându-se asupra unei descrieri amănunțite a liturghiei hrisostomice, „inima trăirii și religiozității ortodoxe" (p. 48), a sărbătorii pascale ortodoxe „ce traversează întreaga viață ortodoxă" (p. 50), a veșmintelor liturgice și a modului lor de întrebuințare, a celor șapte Sfinte Taine și a anului bisericesc ortodox cu o scurtă descriere a postului. Subcapitolele următoare se concentrează pe rând asupra istoriei și spiritualității monahismului răsăritean, cu o referință specială la Muntele Athos, asupra icoanei și a rolului pe care aceasta îl joacă în teologia, cultul și viața Bisericii Ortodoxe, a cultului sfinților, a diaconiei, a Mariei, Născătoarea de Dumnezeu, a rugăciunii, cu un apel la opera Sfântului Ioan Scărarul, la Filocalie și la rugăciunea lui Iisus. În ultimul subcapitol autorul se concentrează pe descrierea efortului misionar al Bisericilor Ortodoxe locale de la frații Kiril și Metodiu până în prezent, insistând asupra continentului african și a străduințelor misionare ale Patriarhatului alexandrin, a Asiei centrale și de sud-est vizate de Biserica rusă și de misiunea nestorienilor, ajunși în Evul Mediu din Babilon până în îndepărtatul Tibet.

În cel din urmă capitol, „Lehre" (învățătura), autorul prezintă pe cuprinsul a două părți învățătura bisericilor calcedoniene și a teologiei

siriano-ortodoxe, ca exemplu a învățăturii oriental-ortodoxe. Prefațându-și capitolul cu un citat din Sergij Bulgakov „Die Orthodoxie überredet nicht und verlockt nicht, sie fesselt und zieht an, das ist die Form ihrer Wirkung in der Welt" (Ortodoxia nici nu convinge, nici nu ispitește, ea fascinează și atrage, aceasta fiind forma acțiunii ei în lume), autorul insistă în a convinge pe cititorul apusean contemporan de legătura indestructibilă dintre teologie și experiența-mistică, teologie și liturghie, teologie și revelație, teologie și monahismul isihast existentă în Ortodoxie până astăzi. Dogma nefiind așadar doar rodul unui exercițiu al rațiunii umane – autonomizate în Occident odată cu scolastica – în a fixa adevăruri de credință în șabloane sau axiome matematice. Profesorul Tamcke îl conduce apoi pe cititor de la crezul niceo-constantinopolitan, pe care îl citează în întregime fără filioque, prin scrierile unor Sfinți Părinți punctând devenirea și fixarea învățăturii de credință a Bisericii Ortodoxe la cele șapte sinoade ecumenice până la Niceea 787 și reîntărirea acelor hotărâri în anul 843. Drumul teologiei moderne a fost deschis, spune autorul, pe urma modelelor protestante și catolice odată cu mărturiile de credință ale patriarhilor Metrophanes Kritopoulos, Kyrillos Loukaris, Dositei Skarpetis și a mitropoliților Petru Movilă și Makarie al Moskovei (p. 100). Sunt menționate apoi primele încercări de realizare a unor manuale de dogmatică din Rusia sfârșitului de secol XVIII, scoțându-se mai departe în evidență contribuțiile teologilor emigranți ruși (S. Bulgakov, G. Florovskii, A. Schmemann, V. Lossky, J. Meyendorff) și a celor mai reprezentativi teologi ai secolului XX (Kamiris, Androutsos, Stăniloae) care au insistat în a arăta că teologia ortodoxă este în continuare o teologie apofatică, „cel ce se urcă pe scara cunoașterii lui Dumnezeu descoperă o dualitate: Intangibilitatea lui Dumnezeu în întuneric și vederea în nevedere" (p. 102).

Volumul se încheie cu un glosar ai termenilor teologici preluați din limba greacă, o listă bibliografică cu trei secțiuni: privire generală, biserici, liturghie, și un index de nume.

Sinteză presărată cu numeroase citate menite să certifice și să întărească istoriografic, teologic și argumentativ discursul autorului, volumul este îmbogățit cu un număr de cinci schițe grafice surprinzând detalii de ordin arhitectonic, liturgic și iconografic ce au menirea de a-l ajuta pe cel ce urmărește textul să înțeleagă mai ușor alcătuirea și frumusețea spațiului liturgic ortodox. Gândit ca o introducere sistematică în cunoașterea creștinismului răsăritean și a Bisericii Ortodoxe, prezentă astăzi prin comunități euharistice în întreg spațiul european, volumul de față reușește să fie pentru publicul larg de limbă germană un fel de catehism al creștinismului ortodox și vechi-oriental. Utilizând un limbaj pe înțelesul tuturor și beneficiind de o structură ce curge fluent și lin, Martin Tamcke, îi descoperă lectorului nu o simplă istorie a unei Biserici Ortodoxe dintr-o anumită parte a lumii, greacă sau rusă, ci îl introduce pe acesta în frumusețea, simbolismul și teologia icoanei, imnografiei, rugăciunii și Liturghiei ortodoxe, explicându-i totodată învățătura de credință și legătura acesteia cu revelația, monahismul isihast și operele Sfinților Părinți, reușind astfel să se achite cu brio de tema propusă, împlinindu-și dezideratul de la începutul lucrării.

Cred că sunt îndreptățit să afirm că o asemenea lucrare nu poate fi decât salutată și primită cu bucurie de către reprezentanții Bisericii Ortodoxe din spațiul occidental, dar și de către întreaga Biserică în ansamblul ei, la rândul lor cei din arealul geografic tradițional ortodox neavând decât de învățat cum să realizeze o carte introductivă generală despre propria biserică, spiritualitate și teologie spre a fi pusă în scopul catehizării credincioșilor ortodocși (activitate de care se vorbește la noi tot mai mult în ultima vreme), confruntați de multe ori fie cu neștiința, pseudo-învățătura sau lipsa de interes a unora dintre teologii și slujitorii altarelor.

Biserica Ortodoxă. Un compendiu[4]

Prin cei 1,3 milioane de credincioși, Biserica Ortodoxă din Germania a devenit de câțiva ani cea de a treia confesiune creștină ca importanță demografică în această țară. Cu toate că este organizată pe jurisdicții național-autocefale, prin introducerea conferințelor episcopale ortodoxe în așa-numita diasporă ortodoxă din întreaga lume, în 3 martie 2010 s-a constituit, iar în 13 noiembrie 2010 s-a întrunit pentru cea dintâia oară Conferința Episcopilor Ortodocși din Germania (Orthodoxe Bischofskonferenz in Deutschland) dând un nou impuls unității Bisericii și exprimării Ei cu o singură voce în societatea germană. De altfel, chiar în primul comunicat emis de Conferința Episcopilor Ortodocși din Germania în 14 noiembrie 2010 se sublinia că indiferent de diferențele lingvistice și culturale dintre credincioșii greci, antiohieni (arabi), ruși, sârbi, români, bulgari, georgieni și ucraineni, aceștia formează „o singură Biserică Ortodoxă, care acționează unitar printr-un organ comun la nivel episcopal". Reorganizarea Bisericii Ortodoxe din Germania și exprimarea Ei unitară pe marginea problemelor importante ale vieții sociale și spirituale din această țară a fost sesizată și de autoritățile germane, care manifestă atât la nivel regional – pe landuri –, cât și la nivel central-federal un interes și o deschidere tot mai vizibilă față de prezența ortodoxă în această țară, ceea ce se poate observa mai ales prin recepțiile oficiale acordate membrilor Conferinței Episcopilor Ortodocși de către Președinția germană în reședința acesteia de la Castelul Bellevue din Berlin în 11 noiembrie 2011 și în 4 noiembrie 2016.

---

[4] Ioan Vasile Leb, Konstantin Nikolakopoulos, Ilie Ursa (Hg.), *Die Orthodoxe Kirche in der Selbstdarstellung. Ein Kompendium*, în seria *Lehr- und Studienbücher Orthodoxe Theologie, Band 4*, Lit Verlag, Berlin 2016, 340 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XI, Nr. 4, 2017, p. 130-132.

Am ținut să fac aceste precizări pentru că altfel nu cunoaștem contextul național și cultural al lansării volumului de față, nici nu putem înțelege adresanții, aparținând deopotrivă mediului academic și publicului larg, cărora le este dedicată această lucrare colectivă intitulată „Biserica Ortodoxă într-o auto-prezentare. Un compendiu", coordonată de pr. prof. dr. Ioan-Vasile Leb de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca, profesorul dr. Konstantinos Nikolakopoulos de la Facultatea de Teologie Ortodoxă de la München și drd. Ilie Ursa, în seria „manuale și studii de teologie ortodoxă", volumul 4, editată de profesorul Nikolakopoulos la prestigioasa editură Lit – cu o puternică vizibilitate internațională – din Berlin în anul 2016. Prin această serie editorială inaugurată de profesorul Nikolakopoulos în anul 2011, dascălul de teologie noutestamentară de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității Ludwig-Maximilian din München – singura instituție teologică ortodoxă dintr-o universitate de stat din Europa Occidentală – a dorit să umple un gol în literatura germană de specialitate oferindu-le totodată studenților, în primul rând, și tuturor celor interesați, în al doilea rând, o serie de lucrări teologice redactate de profesori ortodocși, nu de cei catolici sau protestanți, lucrări de la care să pornească în studiul teologiei ortodoxe.

Volumul poartă un titlu inspirat, sugerat editorului principal de profesorul luteran Reinhard Thöle, prin acesta dorindu-se a se sublinia că lucrarea este produsul intelectual al unor teologi ortodocși, clerici și mireni ai Bisericii Ortodoxe, astfel că vorbim pe bună dreptate de o autoprezentare a Bisericii Ortodoxe și nu de o nouă descriere din afară a acesteia, textele care compun cartea nefiind numai rodul unei reflecții teologice fundamentate pe o bibliografie de specialitate, ci provenind din experiența, ethosul și trăirea spiritualității ortodoxe.

Volumul se deschide printr-un Cuvânt înainte al editorilor semnat în numele acestora de pr. profesor Ioan-Vasile Leb care povestește geneza și istoricul întocmirii acestui compendiu, alcătuit în

urma impulsului venit din partea prof. univ. dr. Reinhard Thöle de la Universitatea Martin-Luther din Halle-Wittenberg, cel ce i-a adresat părintelui Leb, membru al cercului de studenți Friedrich Heyer de la Heidelberg, invitația de a întocmi un fel de ghid în viața și învățătura Bisericii Ortodoxe, ghid dedicat seriei „caietelor Bensheim" a Institutului de Studii Religioase al Alianței Evanghelice din orașul Bensheim, situat în landul german Hessen. Dat fiind atât profilul seriei respective, cât și lucrările de gen apărute deja în spațiul academic, cultural și livresc german (aș aminti aici cărțile mai recente ale profesorilor Martin Tamcke[5] de la Universitatea din Göttingen și ale răposatului Hans-Dieter Döpmann[6] de la Universitatea Humboldt din Berlin, ambii de confesiune evanghelică, dar și pe cea a teologului grec dr. Athanasios Basdeckis[7]), referitoare la Biserica Ortodoxă și la Bisericile Orientale (cunoscute la noi drept Biserici Necalcedoniene), pr. prof. dr. Ioan-Vasile Leb precizează că a decis realizarea unei lucrări cu o perspectivă mai largă și totodată mai profundă asupra teologiei ortodoxe și a Bisericii Ortodoxe ecumenice fapt pentru care a apelat la mai mulți teologi români pentru a contribui la întocmirea lucrării. Cum părintele Ioan-Vasile Leb predă la Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității Ludwig-Maximilian din München de cincisprezece ani, cercul de autori a fost extins dascălilor și colaboratorilor acestei instituții. Din același cuvânt introductiv aflăm că o parte a studiilor au fost redactate inițial în limba română fiind traduse ulterior în limba germană de Ilie Ursa, cooptat între editori, revăzute și corectate din punct de vedere lingvistic atât de secretarii facultății, cât și de

[5] Martin Tamcke, *Das Orthodoxe Christentum*, 2., durchgesehene Auflage, Verlag C.H.Beck, München, 2007.

[6] Hans-Dieter Döpmann, *Die orthodoxen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, 2. Überarbeitete und ergänzte Auflage, *Trierer Abhandlungen zur Slavistik, Band 9*, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2010.

[7] Athanasios Basdekis, *Die Orthodoxe Kirche. Eine Handreichung für nicht-orthodoxe und orthodoxe Christen und Kirchen*, 7. überarbeitete und aktualisierte Auflage, Otto Lembeck Verlag, Frankfurt am Main, 2007.

profesorul Nikolakopoulos. Pentru cei ce cunosc limba germană acest detaliu nu este nesignifiant având în vedere mai ales complexitatea și dificultatea gramaticală a acestei limbi a poeților, filosofilor și teologilor, între care aș pomeni aici doar numele reformatorului Martin Luther, tot mai des invocat în acest an, dedicat celor cinci sute de ani de la declanșarea Reformei. Între timp însă teologul luteran Reinhard Thöle dobândise un post de profesor universitar la Halle-Wittenberg, astfel că lucrarea a ajuns să fie publicată în seria coordonată de profesorul Konstantinos Nikolakopoulos la editura Lit cu sprijinul financiar a trei sponsori münchenezi față de care editorii și-au exprimat în mod deosebit recunoștința.

Structura cărții urmează domeniile tradiționale ale teologiei academice: biblice, istorice, sistematice și practice, fiind astfel ilustrată istoria, învățătura și organizarea Bisericii Ortodoxe, a „Bisericii celor șapte sinoade ecumenice", cum a ținut să sublinieze părintele profesor Ioan-Vasile Leb în Cuvântul înainte adresat cititorilor. Organizarea studiilor nu a fost realizată însă pe patru secțiuni grupate după domeniile teologice amintite, ci se desfășoară într-o acoladă istoriografică deschisă de două studii semnate de Ioan-Vasile Leb împreună cu Ilie Ursa și de părintele profesor dr. Nicolae Chifăr de la Facultatea de Teologie „Sf. Andrei Șaguna" din Sibiu, studii ce oferă o introducere în istoria bimilenară a Bisericii cu accente puse pe întruparea acesteia în cele 17 Biserici autocefale și autonome, descrise conform dipticelui Patriarhiei Ecumenice, respectiv pe epoca sinoadelor ecumenice, și închisă de trei materiale semnate de preoții profesori Constantin Pătuleanu și Daniel Benga de la Facultatea de Teologie „Justinian Patriarhul" din București, și de părintele conferențiar Gabriel-Viorel Gârdan de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca care tematizează trei subiecte de istorie ecleziastică contemporană: Biserica Ortodoxă și mișcarea ecumenică, diaspora europeană a Bisericilor Ortodoxe și Biserica Ortodoxă din America de Nord. Încadrarea istorică

i se datorează cu siguranță istoricului Ioan-Vasile Leb, care știe foarte bine că învățătura de credință, iconografia, imnografia, legislația canonică sau raporturile ecclesiei cu diferitele culturi, cu viața cetății ori cu provocările sociale de dată mai recentă s-au cristalizat, configurat, definitivat și afirmat în timp, cu alte cuvinte în istorie. Așadar, în acest cadru istoric zugrăvit de cele cinci materiale pomenite s-a desfășurat și se derulează viața Bisericii, pulsul ființei eclesiale fiind măsurat, cuantificat, cercetat și restituit pe cât este omenește posibil prin alte zece studii semnate de specialiști români, greci și un georgian care scrutează următoarele teme: cele două izvoare de credință, Sf. Scriptură și Sf. Tradiție (pr. prof. univ. dr. Ioan Chirilă de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca), trăsăturile fundamentale ale dogmaticii ortodoxe (pr. prof. univ. dr. Ioan Tulcan de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion Felea" din Arad), teologia misiunii sau misiologia (pr. prof. univ. dr. Valer Bel de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca), liturghia și ierurgiile (prof. univ. dr. Ciprian-Ioan Streza de la Facultatea de Teologie „Sf. Andrei Șaguna" din Sibiu), imnografia și muzica bizantină (prof. univ. dr. Konstantin Nikolakopoulos), teologia icoanei (cercetătoarea dr. Nino Sakvarelidze de la Centrul de Studii a Creștinismului primar al Universității Catolice Australiene), relația dintre Ortodoxie și cultură (pr. prof. univ. dr. Dorin Oancea de la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna" din Sibiu), teologia socială (conf. univ. dr. Radu Preda de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca), izvoarele dreptului canonic ortodox și locul lor în statele de astăzi (prof. univ. dr. Anargyros Anapliotis de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din München), raporturile Ortodoxiei cu societatea: politica, războiul și pacea (prof. univ. dr. Picu Ocoleanu de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Craiova), și liniile fundamentale ale relației Bisericii cu politica și cu statul, în mod deosebit în Uniunea Europeană (drd. Ilie Ursa de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din München).

Prin conținut, cuprins și haina editorială volumul „Biserica Ortodoxă într-o auto-prezentare. Un compendiu", face cinste atât teologiei ortodoxe contemporane, în general și celei românești, în particular, cât și Ortodoxiei din Germania și Facultății Ortodoxe din München, dovedindu-se faptul că ortodocșii înșiși sunt capabili să livreze spațiului academic și publicului larg germanofon din Germania, Austria și Elveția lucrări competente și erudite care să le prezinte istoria, învățătura de credință și organizarea bisericească de ieri și de astăzi. Aidoma celorlalte trei volume anterioare, apărute în seria editorială inițiată de profesorul Nikolakopoulos la editura Lit din Berlin în 2011, tomul acesta oferă o mărturie creștin-ortodoxă bine articulată într-o societate germană confruntată cu o serie de probleme generate nu numai de imigrația musulmană, ci și de criza spirituală a creștinismului german tradițional, catolic și protestant.

Creştinii din Orient[8]

Într-un număr precedent al revistei noastre eparhiale am semnalat apariția volumului „Creştinii din Tur Abdin. O introducere în istoria Bisericii Ortodoxe Siriace", al profesorului Martin Tamcke de la Universitatea „Georg August" din Göttingen, publicat în traducere românească la Editura Andreiana din Sibiu în anul 2015. Iată, că la o distanță de cinci ani, tot în Transilvania, de această dată la Editura Renaşterea din Cluj-Napoca a văzut lumina tiparului o carte similară, dedicată istoriei creştinilor din Orient. Profesor şi director al Catedrei de Antropologie istorică a creştinilor din lumea islamică de la École de Hautes Études en Sciences Sociales din Paris, Bernard Heyberger, este un specialist de talie mondială al istoriei Bisericilor din Orientul Apropiat. Radiografia istorică realizată de profesorul francez acoperă perimetrul geografic cuprins din Egipt până în Iran şi de la Golful Persic până la frontiera europeană a Turciei, cu scurte incursiuni în Etiopia, Asia centrală, India şi Balcani, făcând referire la Bisericile autocefale de diverse tradiții: Patriarhiile Ortodoxe, Biserica Asiriană de Răsărit, Caldeeană, Antiohiană Melkită greco-catolică, Catolică unită, Armeană catolică, Siriană ortodoxă, Siriană catolică, Coptă ortodoxă, Coptă catolică, Maronită şi Armeană Apostolică.

Apărută inițial la prestigioasa „Presses Universitaires de France/ Humensis" din Paris în anul 2017, cartea este structurată pe cinci capitole, oferind o prezentare sintetică, pe înțelesul publicului larg, nespecializat, a istoriei creştinismului din Orientul Apropiat începând cu antichitatea şi până în contemporaneitate, după cum urmează: „De la începuturi la cucerirea musulmană", „Cucerirea musulmană", „Islamul

---

[8] Bernard Heyberger, *Creştinii din Orient*, traducere de Aniela Siladi, ediție coordonată de Ioana Feodorov, Editura Renaşterea, Cluj-Napoca, 2020, 171 p. Recenzie publicată în *Renaşterea*, Anul XXXI, Nr. 12/decembrie 2020, p. 6.

instituționalizat", „Declin și marginalizare, „Imperiul Otoman", „Creștinii și națiunea". Concluziile și lista bibliografică a autorului sunt urmate de postfața Ioanei Fedorov, cunoscut arabist și cercetător științific I la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române din București, căreia i se datorează inițiativa traducerii acestei cărți în limba română.

Spre deosebire de abordarea profesorului Tamcke, centrată pe istoria și teologia Bisericii Siriace, lucrarea lui Heyberger zugrăvește istoria de 2000 de ani a tuturor comunităților eclesiale din Orientul Apropiat, insistând nu asupra chestiunilor și diferențelor dogmatice, complexe și complicate pentru publicul european de astăzi, ci asupra evoluției istorice a acestor biserici, aflate de 14 secole sub tutela și dominația unor regimuri islamice, care le-au marcat decisiv parcursul și au condus la starea cu totul dramatică – pe care o cunoaștem cu toții – a comunităților creștine din Orient în ziua de astăzi. Comentariile și interpretările avizate ale profesorului francez referitoare la situația creștinătății orientale în secolul XX și la începutul secolului XXI sunt extrem de prețioase, oferind cititorului șansa de a înțelege mai ales legăturile privilegiate dintre Franța și fostele sale protectorate, Siria și Liban, precum și implicarea Rusiei și a Marii Britanii în destinele ținuturilor est-mediteraneene, marcate și măcinate de conflicte politice interne care au avut și continuă să aibă repercusiuni negative asupra existenței comunităților creștine din regiune.

Binevenită și accesibilă acum publicului românesc, prin foarte buna traducere a Anielei Siladi, cartea de față ne ajută să cunoaștem și să înțelegem mai bine nu numai istoria bimilenară a creștinilor din Orientul Apropiat, ci mai ales dificultățile actuale cu care aceștia se confruntă și care duc, de mai bine de o sută de ani, la scăderea proporției lor demografice în zonă, prin genocid, persecuție și migrație, autorul arătând că „toate Bisericile, cu excepția celei copte ortodoxe, au astăzi mai mulți credincioși în exil decât în țările de origine". În ciuda marginalizării lor sociale și politice, unele biserici, precum cea coptă din Egipt, au trecut în ultimele decenii printr-o reală înnoire spirituală,

manifestată la nivelul pietății individuale și comunitare, prin dinamizarea pelerinajelor, construcția, restaurarea și extinderea bisericilor, precum și o renaștere a monahismului. Statisticile oferite în acest sens de Bernard Heyberger sunt relevante și inspiră speranță în viitorul acestor comunități, chiar dacă situația politică actuală din Siria și Iraq, respectiv regimul neootomanist din Turcia îl împiedică pe autor să ofere perspective clare. O soluție de dorit ar fi aceea a regimurilor mai puțin islamiste, care ar recunoaște comunității creștine drepturi și libertăți individuale puse în concordanță cu o concepție islamică a statului: „libertatea de cult, libertatea educației, autonomia în materie de drept personal".

Parcurgând cartea, cititorul român își va îmbogăți cunoștințele despre confrații săi creștini din Orient, va învăța să-i respecte și să-i admire nu numai pentru bogata lor istorie și spiritualitate bimilenară, ci mai ales pentru verticalitatea și curajul mărturiei lor din ziua de astăzi. Sfârșind lectura, trebuie să-i mulțumesc Ioanei Feodorov, inițiatoarea acestei apariții livrești în spațiul românesc, Anielei Siladi, talentată traducătoare, și editurii Renașterea pentru darul oferit, exprimându-mi totodată speranța că volumul se va bucura de binemeritata atenție a creștinilor din România.

Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin[9]

Într-un număr precedent al revistei „Renașterea" supuneam atenției cititorilor o apariție editorială recentă despre istoria Marii Biserici, în tumultoasa perioadă a turcocrației. Revin acum cu o semnalare dedicată trecutului aceleiași Patriarhii Constantinopolitane, de această dată însă dintr-o epocă mai îndepărtată, cea bizantină. La fel ca și lucrarea anterioară, volumul de față este semnat de un savant, de această dată german, Hans-Georg Beck (1910-1999), la fel de renumit în istoriografia europeană din secolul trecut ca și contemporanul său britanic, Steven Runciman. Născut în 1910 în Bavaria, Beck a primit o solidă educație catolică studiind la liceul benedictin din Ettal, apoi la Universitatea din München și la Roma. În 1929 îmbrățișează viața monahală benedictină, pe care o va părăsi, în mod inexplicabil, în anul 1944. Cariera sa academică s-a desfășurat la Catedra de bizantinologie a Universității din München între anii 1956-1975, când s-a pensionat, continuându-și însă activitatea publicistică. Printre lucrările care l-au consacrat între marii specialiști ai bizantinologiei mondiale se numără „Biserica și literatura teologică în Imperiul Bizantin", publicată în două ediții în 1959 și 1971; „Mileniul bizantin", 1978, apărută și în limba română în traducerea Lidiei Rus la Editura Nemira în anul 2015; „Istoria Bisericii Ortodoxe în Imperiul Bizantin" în 1980; „Erotikon Bizantin. Ortodoxie-literatură-societate", 1984 și 1986, iar în românește în traducerea lui Mihai-D. Grigore la Editura Nemira în anul 2011; „Împărăteasa Teodora și Procopius", 1986; și „Atitudinea față de eretici. Credința oamenilor simpli și puterea teologilor", în 1993.

---

9 Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, traducere din limba germană și studiu introductiv Vasile Adrian Carabă, Editura Nemira, București, 2012, 532 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXVI, Nr. 1/ianuarie 2015, p. 7.

Cu toate că a fost publicată în urmă cu treizeci de ani, lucrarea lui Beck dedicată „Istoriei Bisericii Ortodoxe în Imperiul Bizantin" nu numai că și-a păstrat actualitatea, ci a devenit, după cum subliniază Vasile Adrian Carabă, traducătorul și prefațatorul ediției românești, „o operă standard" care nu se adresează doar specialiștilor în istorie bisericească, ci tuturor ortodocșilor, clerici și mireni deopotrivă, care doresc să înțeleagă mai bine propria identitate teologică și eclesială. Or, a privi retrospectiv prin oglinda unei cercetări minuțioase realizate de un istoric occidental are, între altele, menirea de a tempera elanul elogios față de propria istorie – ispită ce-l pândește pe orice istoric care scrie nu numai despre trecutul propriei comunități de credință – și de a rămâne în parametrii obiectivității. Scrisă la vârsta unei veritabile maturități umane și științifice, lucrarea de față ilustrează, prin structură și stil, prin metodologie, aparatul critic și interpretare, acribia, seriozitatea și singularitatea acestei opere în cadrul mai larg al cercetărilor de istorie bisericească, în general, și de istorie a Bizanțului, în particular. Chiar dacă este uneori mai greu digerabilă – mai ales pentru cei ce percep critica în general ca pe o malițiozitate – decât lucrarea lui Runciman, ceea ce se explică și prin gradul mai mare de dificultate pe care-l implică o traducere din limba germană, decât una din limba engleză, opera lui Hans-Georg Beck reușește să-i transmită cititorului o imagine clară a istoriei teologiei și Bisericii bizantine, dar și a cadrului general care a determinat evoluția acesteia.

Din punct de vedere structural cartea se împarte în nouă capitole, la rândul lor divizate în mai multe părți, se deschide cu o listă de resurse bibliografice și o serie de premise și fundamente ale istoriei ecleziastice răsăritene, încheindu-se cu lista cronologică a patriarhilor Constantinopolului de la Anatolie (449-458) la Grigorie III (1443-1451) și cu un foarte util glosar de termeni rari. Cele nouă capitole sunt intitulate după cum urmează: „De la al IV-lea Sinod Ecumenic la cel de-al V-lea"; „Consecințe dureroase ale controverselor hristologice"; „Epoca iconoclastă"; „De la Fotie la Cerularie"; „În epoca cruciadelor"; „Patriarhi și împărați în

Niceea"; „Biserica sub primii Paleologi"; „Războiul civil, palamismul și scolastica"; și „Pe drumul spre catastrofă".

Spre deosebire de lucrările de istorie ecleziastică clasice, Beck inovează prin abordări analitice dedicate literaturii teologice și religioase bizantine, precum și prin subiecte cu totul noi axate pe organizarea internă bisericească, parohială și regională, pe funcționarea aparatului administrativ al Patriarhiei Ecumenice și al marii biserici Sfânta Sofia. Impresionează astfel tendința spre o restituire cât mai completă și complexă a istoriei Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin, erudiția autorului și cursivitatea traducerii românești, volumul înscriindu-se de acum înainte în lista bibliografică obligatorie a celor preocupați atât de trecutul Bisericii imperiale bizantine, cât și de evoluția prezentă și viitoare a teologiei ortodoxe.

Marea Biserică în captivitate[10]

Sir Steven Runciman (1903-2000) a fost și rămâne una din personalitățile proeminente ale Bizantinologiei și Medievisticii mondiale din secolul trecut. Născut în Marea Britanie, fiind moștenitorul unei averi uriașe, Runciman s-a dedicat întru totul cercetării, călătoriilor și conferințelor nefiind legat decât pentru o scurtă perioadă de timp de o catedră universitară la Cambridge și Istanbul. A devenit însă celebru atât în lumea academică, cât și în cea culturală și bisericească europeană prin lucrările sale dedicate istoriei cruciadelor, relațiilor bizantino-apusene, căderii Constantinopolului, ortodoxiei bizantine și postbizantine, opere redactate într-un stil narativ captivant într-o mare măsură atipic pentru un cercetător modern și un istoric de profesie. De altfel, el însuși a mărturisit că istoria este ca o poveste în care nu atât restituirea obiectivă și interpretarea evenimentului reprezintă sarcina de căpătâi a istoricului, cât mai ales înțelegerea profundă a oamenilor, a sentimentelor și a trăirii personajelor, a gravității întâmplărilor. Astfel, cititorul poate observa că lumea Bizanțului și a Europei Medievale nu au fost pentru Runciman doar două domenii de interes științific, ci o pasiune sinceră dublată de o dragoste adevărată pentru spiritul, cultura, teologia, biserica, moștenirea și etosul lumii romeice sau bizantine ortodoxe, spre al cărei trecut s-a aplecat cu multă dăruire și deschidere lipsit de orice fel de resentimente sau aere de superioritate, care se percep adesea în lucrările unor cercetători occidentali. Și datorită acestui fapt cărțile sale s-au bucurat și se bucură în continuare de o largă receptare în întreaga lume cunoscând numeroase reeditări și traduceri. Până în prezent în

[10] Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate. Un studiu referitor la Patriarhia Constantinopolului din perioada premergătoare cuceririi turcești până la Marele Război de Independență*, traducere din limba engleză de Mihai-Silviu Chirilă, Editura Sophia, București, 2013, 486 p. Recenzie publicată în *Astra Salvensis*, An II, Nr. 3, 2014, p. 212-213.

limba română au apărut patru volume: „Căderea Constantinopolului” (1991, 2011), „Vecerniile siciliene” (1993, 2011), „Teocrația bizantină” (2012) și „Marea Biserică în captivitate” (2013), publicată în 1968 și 2006 la Cambridge University Press.

Consider această din urmă apariție deosebit de importantă pentru mediul bisericesc și cultural din țara noastră, deoarece accesibilizează evoluția istorică a Patriarhiei Ecumenice mai ales într-o perioadă care, spre deosebire de cea bizantină, nu s-a aflat atât de mult în atenția cercetătorilor români și străini. Retrospectiva oferită de Steven Runciman nu este o simplă restituire evenimențială a istoriei Marii Biserici în perioada turcocrației, însoțită de o largă perspectivă asupra perioadei de dinainte de cucerirea otomană, ci după o parcurgere a textului, foarte bine gândit și structurat, cititorul va fi capabil să înțeleagă mai bine întregul trecut al Ortodoxiei sud-est-europene în perioada veacurilor XIV-XIX, pătrunzând în universul care a lăsat urme adânci în trupul Bisericii Constantinopolului și a marcat decisiv evoluția tuturor popoarelor ortodoxe. Viziunea autorului este deopotrivă tradițională, prin abordarea raporturilor Bisericii cu Statul (creștin-bizantin și păgân-otoman), prin structurarea identității dogmatice, prin rolul Bisericii în păstrarea, conservarea și cultivarea identității grecești și a educației poporului elen, dar și novatoare, prin capitolele dedicate prezentării contactelor sau relațiilor teologice ale Eclesiei constantinopolitane cu Roma, cu luteranii germani, cu reformații elvețieni și olandezi și cu anglicanii, acestora adăugându-li-se apoi trei teme deosebit de interesante care survolează filiația și uneori disputa dintre Constantinopol și Moscova, ascensiunea fanarioților și raporturile Marii Biserici cu mișcările naționale, care au dus în cele din urmă la dizolvarea „milletului ortodox” prin nașterea bisericilor naționale.

Cititorul român va fi plăcut impresionat să constate, pe de o parte, cât de cunoscute i-au fost lui Runciman operele lui Dimitrie Cantemir („Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman”) și Nicolae Iorga („Istoria bisericii românești”, „Byzance après Byzance”), pe care-i citează de nenumărate ori, iar pe de altă parte să descopere

multiplele sale introspecții în istoria Țărilor și Bisericii Române, evocate mai ales prin prisma legăturilor voievozilor români cu cetatea împărătească, introspecții care oglindesc, de asemenea, detalii referitoare la: ajutoarele acordate de românii din Principate bisericilor și mănăstirilor ortodoxe din Țarigrad, Muntele Athos, Țara Sfântă și Sinai, ierarhii celor patru patriarhii antice care i-au vizitat și păstorit pe munteni și moldoveni, domniile fanariote și la revolta eteristă.

Dincolo de restituirea unui tablou istoric care acoperă o perioadă de aproximativ cinci veacuri, discursul lui Runciman surprinde și impresionează totodată prin cunoștințele teologice profunde de care autorul dă dovadă, capacitatea sa de înțelegere, de pătrundere și de relatare a unor chestiuni de finețe ale teologiei dogmatice răsăritene și apusene fiind sesizabilă pe întregul parcurs al cărții, dar mai ales în capitolele „Biserica și bisericile", „Biserica și filozofii", „Teologia misticismului" și „Definirea doctrine", când oferă lectorului o frescă complexă a civilizației bizantine, respectiv a Bisericii Ortodoxe. Or tocmai această perspectivă, care transcende un discurs istoriografic obișnuit, singularizează lucrarea lui Steven Runciman în cadrul literaturii de specialitate, dedicate de savanți occidentali istoriei Bisericii și bisericilor ortodoxe din Europa Central-Orientală și de Răsărit, transformând-o în mod evident într-o bibliografie obligatorie a oricărui istoric și teolog interesat de evoluția istorică a Ortodoxiei ecumenice.

Marea Biserică în captivitate ni se descoperă, așadar, a fi nu numai un simplu studiu academic despre Patriarhia Constantinopolului sub stăpânirea otomană, ci o veritabilă cronică care accesibilizează mai bine de o jumătate de mileniu din istoria acelei instituții ecleziastice ortodoxe ce a supraviețuit căderii imperiului creștin al lui Constantin cel Mare și a influențat deopotrivă istoria Europei Centrale și de Sud-est, a Bisericii și a Neamului nostru românesc, ceea ce o recomandă între lecturile istorice de căpătâi ale oricărui teolog, cleric, monah sau mirean ortodox care dorește să descopere trecutul, pentru a înțelege mai bine situația prezentă a Bisericii Ortodoxe Ecumenice.

Biserica Constantinopolului în secolul XIX[11]

Dintre toate patriarhiile apostolice ale răsăritului creștin fără-ndoială că trecutul „Sfintei Marii Biserici a lui Hristos”, cum se autodefinește Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului, a trezit interesul celor mai mulți cercetători ai istoriei bisericești. Între aceștia s-au evidențiat, doar în cursul secolului trecut, două personalități reprezentative ale bizantinologiei europene, cel dintâi, Hans-Georg Beck (1910-1999), un exponent de prim rang al școlii istorice germane, iar cel de-al doilea, Sir Steven Runciman (1903-2000), una din figurile emblematice ale spiritului academic britanic. Între producțiile lor istoriografice, parte accesibilizate și mediului românesc prin traducerile publicate în ultimele decenii, se disting două lucrări care oferă o retrospectivă istorică a Patriarhiei constantinopolitane atât în perioada ei de maximă înflorire, cea bizantină (secolele IV-XV)[12], cât și în epoca captivității sau turcocrației, cea otomană (secolele XV-XIX)[13].

Iată că prin apariția lucrării de față, „Biserica Constantinopolului în secolul al XIX-lea”, publicată în traducere engleză, realizată de părintele Nikolai Sakharov de la Mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Tolleshunt Knights – Essex, Marea Britanie –, la prestigioasa editură

---

[11] Ivan Sokolov, *The Church of Constantinople in the Nineteenth Century. An Essay in Historical Research*, Foreword by His All-Holiness the Ecumenical Patriarch Bartholomew, Preface by Metropolitan Kallistos Ware, Translated by Hieromonk Nikolai Sakharov, [*Byzantine and Neohellenic Studies Vol. 7*, edited by Andrew Louth and David Ricks], Peter Lang AG, International Academic Publishers, Oxford-Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Wien, 2013, XVI + 1025 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VIII, Nr. 8, 2014, p. 93-96.

[12] Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, traducere din limba germană și studiu introductiv Vasile Adrian Carabă, Editura Nemira, București, 2012, 532 p.

[13] Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate. Un studiu referitor la Patriarhia Constantinopolului din perioada premergătoare cuceririi turcești până la Marele Război de Independență*, traducere de Mihai-Silviu Chirilă, Editura Sophia, București, 2013, 486 p.

internațională Peter Lang, este restituită în mod amănunțit istoriografiei ecleziastice și tuturor celor interesați de evoluția istorică a Marii Biserici în cursul veacului al XIX-lea, „o perioadă de o importanță capitală, marcată de multe suferințe și procese, dar totodată una de o creativitate excepțională”, cum subliniază Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Bartolomeu I, în „Cuvântul înainte”. Totodată această nouă apariție editorială popularizează în lumea istoricilor Bisericii o figură reprezentativă, până acum necunoscută, a mediului academic din Rusia primelor trei decenii ale secolului XX: Ivan Ivanovich Sokolov. Născut în 11 decembrie 1865 în satul Novaya Alexevna, din regiunea Saratov, într-o familie preoțească, Ivan Sokolov a studiat la Academia Teologică din Kazan, urmând apoi o carieră academică emblematică întreruptă, în mod tragic, în anii terorii staliniste (1933) printr-o condamnare la zece ani de închisoare. Data morți sale rămâne incertă, petrecându-se, după toate probabilitățile, în cursul anului 1939. În cele aproximativ patru decenii de activitate (1894-1933) la Academia Teologică din Sankt Petersburg și la Institutul de Istorie, Filosofie și Lingvistică din Leningrad, Sokolov a desfășurat o prodigioasă muncă didactică, științifică și editorială, publicând nu mai puțin de zece lucrări masive dedicate istoriei politice și bisericești bizantine, vieții religioase, sociale și ecleziastice a Bisericii Ortodoxe grecești din Europa de Sud-Est și din Levant în cursul secolelor XVIII-XIX. Relevanța și seriozitatea lucrărilor sale reiese și din faptul că în anul 2005 au fost republicate la Moscova în patru volume, în mod selectiv, o parte din scrierile sale.

Sokolov s-a implicat și în viața misionară, culturală și administrativă a Bisericii Ruse, editând în mai mulți ani două periodice „Mesagerul Societății imperiale ortodoxe palestiniene” și „Mesagerul Bisericii”, participând în rândul mirenilor la lucrările „Marelui Sobor al Bisericii Ruse”, desfășurat la Moscova între 1917-1918, și la „Soborul bisericesc suprem”, între 1918-1922.

Lucrarea de față reprezintă de fapt teza sa de doctorat, susținută în anul 1904 în cadrul departamentului de istorie al Bisericii din cadrul Academiei Teologice peterburgheze, publicate în limba rusă în același an. Mitropolitul Kallistos Ware subliniază în prefață că lucrarea reprezintă de fapt doar primul volum al operei lui Sokolov „Biserica Constantinopolului în secolul al XIX-lea”, textul celui de al doilea nefiind încă identificat. Același distins prefațator argumentează importanța apariției lucrării în limba engleză, chiar și la o sută de ani de la ediția rusească, enumerând elementele forte care îi conferă „valoare și perenitate”: bibliografia impresionantă de limbă greacă, rusă, latină, germană și franceză utilizată și vastitatea materialului arhivistic extras și fructificat din arhivele patriarhale. În plus, valoarea lucrării este dată de exclusivitatea de a consulta arhivele patriarhale, la care a avut acces printr-o aprobare specială conferită de sinodul constantinopolitan în vara anului 1902, act catalogat de mitropolitul Kallistos drept „privilegiu”, având în vedere faptul că „niciunui cercetător extern nu i s-a mai permis o examinare a arhivei în modul în care i s-a permis lui Sokolov”. Astfel mitropolitul conchide că lucrarea pe care o avem înainte „constituie o mină de informații, un instrument neprețuit de referință pentru orice persoană serios interesată de istoria Bisericii Ortodoxe”.

Această din urmă idee este una cât se poate de îndreptățită, certificându-se la o simplă răsfoire a paginilor masivei lucrări a istoricului rus. Metoda sa de cercetare, diferitele perspective de abordare ale temei, modalitatea utilizării și interpretării surselor, analiza fină și critică a bibliografiei științifice deosebit de vaste și diverse, bogăția aparatului critic întregit de numeroase note explicative, completate în mod fericit de un stil de expunere deopotrivă academic și accesibil largului public cititor, ușor de urmărit și de înțeles definesc lucrarea lui Sokolov drept una de referință în domeniul istoriei ecleziastice, în general și al Patriarhiei Ecumenice, în special.

Din punct de vedere structural lucrarea propriu-zisă se deschide cu un „Cuvânt înainte” și o „Introducere”, fiind divizată apoi în trei părți mari, împărțite la rândul lor în mai multe capitole, fiind completată de traducător și de editor cu un glosar bogat de termeni grecești și turcești, un indice de nume, locuri și subiecte, apoi de mănăstiri și biserici, diferența între ediția de față și cea rusească constituind-o omiterea anexei documentare (215 izvoare primare, desfășurate pe 150 de pagini) plasate de Sokolov la sfârșitul volumului său din 1904.

Erudiția autorului poate fi constată încă din Cuvântul său înainte în cuprinsul căruia este realizată, pe de o parte, o retrospectivă istoriografică amănunțită în care Sokolov analizează întreaga bibliografie clasică și modernă referitoare la tematica cercetării, iar pe de alta, o prezentare cronologică sintetică a conținutului celor 42 de fonduri documentare (cu paginație cuprinsă între 140 și 600 de pagini) accesate în arhiva patriarhală constantinopolitană. Precizând că a procedat la o extragere selectivă a informației, Sokolov structurează colecția arhivistică consultată în două mari categorii: *sigillia*, reprezentând publicarea unor decizii patriarhale importante și *pittakia*, reunind scrisori de promovare a clerului, enciclice, decrete și scrisori pastorale. Documentele prezente în *pittakia* oferă detalii care clarifică relațiile dintre patriarhi respectiv patriarhie și guvernul turc, cât și măsurile luate de ierarhie pentru apărarea dogmei ortodoxe, respectarea canoanelor, buna desfășurare a administrației și vieții eclesiale la toate nivelurile ierarhice și comunitare (patriarhie, eparhii, parohii), în fond a tuturor acțiunilor întreprinse de patriarhii ecumenici în calitatea lor de etnarhi sau conducători ai milletului creștin ortodox din Imperiul Otoman. Aceste informații au fost întregite de către autor prin consultarea periodicului oficial al Patriarhiei „Adevărul bisericesc”, fondat de patriarhul Ioachim al III-lea în 1889 și a două lucrări hagiografice „Viețile noilor sfinți martiri” și „Marele Sinaxar”, pe baza cărora a realizat scurte prezentări

ale vieții și martiriului celor mai cunoscuți ierarhi, preoți, monahi și mireni care au pătimit moarte mucenicească începând cu anul 1453 până la sfârșitul secolului XIX. Aplecarea autorului spre acest aspect al martiriului eclesiei constantinopolitane în perioada turcocrației denotă preocuparea sa profundă de a depăși eșichierele unei istorii instituționale rigide – care reunește istoria domestică și administrativă, condițiile juridice de funcționare a aparatului bisericesc și relațiile patriarhiei cu statul turc – și nevoia unei restituiri cât mai cuprinzătoare a vieții religioase interne a Marii Biserici în epoca captivității otomane.

În același cuvânt înainte, Sokolov sublinia că scopul redactării acestei lucrări fusese unul îndoit. Pe de o parte dorea împlinirea unui deziderat academic, iar pe de altă parte țintea o finalitate pragmatică și extrem de necesară în viața Ortodoxiei ecumenice – valabilă și acum la peste o sută de ani de la apariția lucrării în limba rusă –, anume de a contribui în mod substanțial la „marea necesitate de a revigora relațiile ecleziastice dintre țara noastră (Rusia n.n.) și Răsăritul Ortodox grecesc". De asemenea, autorul își mai argumentează studiul prin perspectiva unității de credință, care nu se poate realiza decât prin cunoaștere: „De aceea cercetarea noastră servește interesului unității de credință a națiunilor ortodoxe, dragostei lor reciproce, și unitatea generală a minții printre toți creștinii. Lipsa de cunoaștere de ambele părți este un obstacol major pentru această unitate" (p. 41-42).

Pentru a schița cadrele evoluției istorice de la căderea Constantinopolului până în perioada vizată, Sokolov a întocmit o largă introducere (p. 43-124) în care ilustrează „condițiile exterioare ale Bisericii Constantinopolului de la mijlocul secolului XV până la sfârșitul secolului XVIII (1453-1789)".

Partea I intitulată „Condițiile externe ale Bisericii Constantinopolului în secolul al XIX-lea" (p. 127-496) este subîmpărțită în cinci capitole care vizează restituirea cadrului istoric și juridic exterior al funcționării Bisericii în cele cinci perioade importante ale secolului,

determinate și jalonate de o serie de evenimente și acte legislative importante. Astfel autorul prezintă: domnia sultanului Selim III (1789-1821), de la războiul grecesc de independență la moartea sultanului Mahmud II (1821-1839), de la Hatti Sheriful lui Gulkhane la începutul războiului Crimeii (1839-1853), de la Războiul Crimeii la accederea pe tron a sultanului Abdulhamid (1853-1876) și, în final, în timpul domniei sultanului Abdulhamid II (1876-1900). În aceste pagini sunt descrise statutul civil, politic și social al creștinilor în Turcia; relațiile dintre sultani, Înalta Poartă și musulmani, și Biserica Creștină, patriarhii și poporul grec; legislația otomană și decretele sultanilor referitoare la Biserică și la creștini; oprimarea creștinilor de către poporul și statul fanatic turc; ofensiva guvernului împotriva drepturilor și privilegiilor inalienabile de jure ale Bisericii și creștinilor; lupta patriarhilor cu reprezentații Porții și ai musulmanilor pentru privilegiile istorice ale poporului grec; apărarea suveranității și libertății vieții interne a Bisericii în fața agitatorilor musulmani și a guvernului otoman; atitudinea țărilor creștine occidentale și a Rusiei față de creștinii din Turcia; și, nu în ultimul rând, martiriului Bisericii și a creștinilor pentru credință.

Partea secundă a cărții (p. 497-820) prezintă, în douăzeci și șase de capitole, biografia, activitatea patriarhală – administrativă, pastorală și spirituală –, relațiile cu statul turc, cu eparhiile sufragane, cu Rusia și cu celelalte confesiuni creștine a celor 26 de patriarhi care s-au succedat pe tronul constantinopolitan între anii 1799-1901: Neofit VII (1799-1801), Calinic V (1801-1806, 1808-1809), Ieremia IV (1809-1813), Chiril VI (1813-1818), Grigorie V (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821), Evghenie II (1821-1822), Antim III (1822-1824), Hrisant (1824-1826), Agatanghel (1826-1830), Constanțiu I (1830-1934), Constanțiu II (1834-1835), Antim IV (1840-1841, 1848-1852), Antim V (1841-1842), Gherman IV (1842-1845, 1852-1853), Meletie III (1845), Chiril VII (1855-1860), Ioachim II (1860-1863, 1873-1878), Sofronie III (1863-1866), Grigorie VI (1835-1840, 1867-

1871), Antim VI (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873), Ioachim III (1878-1884), Ioachim IV (1884-1886), Dionisie V (1887-1891), Neofit VIII (1891-1894), Antim VII (1895-1897), Constantin V (1897-1901). Cu toate că este o prezentare cu caracter general care înfățișează sintetic slujirea patriarhilor ecumenici, autorul inserează numeroase informații legate de administrația eparhială, disciplina bisericească, viața liturgică, situația monahismului, sistemul educațional patronat de patriarhie, acțiunile întreprinse de patriarhi și de sinoadele patriarhale în scopul contracarării propagandei confesionale eterodoxe, precum și raportarea Marii Biserici la una din caracteristicile universale ale veacului al XIX-lea, naționalismul, care a generat mișcările de emancipare națională și bisericească din spațiul sud-est european, aflat în jurisdicția Patriarhiei Ecumenice.

Partea a III-a intitulată „Administrația patriarhală în Biserica Constantinopolului în secolul al XIX-lea" (p. 821-955) este divizată în două subcapitole în funcție de cele două perioade determinate de reformele administrative din anii 1858-1860. Ultima parte ilustrează și comentează colecțiile canonice (Pidalionul din 1800) și documentele („Hatti Humayun" din 1856; „Regulamentele generale" adoptate între 1858-1860; „Regulile generale pentru Sfânta Biserică a Constantinopolului" din 1862; o serie de regulamente emise pentru parohiile și școlile naționale grecești din Arhiepiscopia Constantinopolului) cu caracter juridico-canonic care au stat la baza desfășurării vieții administrative și a organizării canonice a Patriarhiei constantinopolitane în perioada de timp avută în vedere. Un merit deosebit al autorului o constituie analiza acestor documente legislative în contextele social-politice specifice generate de noile idei și curente politico-filosofice (naționalismul și liberalismul) ale veacului al XIX-lea.

Analizând discursul istoriografic construit de Ivan Sokolov se poate observa că autorul rus nu și-a estompat identitatea religioasă, compătimind de mai multe ori în concluziile exprimate situația Marii

Biserici în particular, și a grecilor din Imperiul Otoman, în general. Unii cititori de astăzi, mai ales occidentali, vor fi surprinși, poate chiar contrariați de severitatea judecăților emise de Sokolov la adresa turcilor și a modului în care factorii decizionali otomani și liderii religioși musulmani au tratat Biserica Ortodoxă și populația creștină în perioada turcocrației. Aceeași observație este valabilă și în ceea ce privește critica pe care o face pe marginea politicii duse de puterile occidentale și a comportamentului reprezentanților diplomatici ai acestora la Constantinopol.

Cu toate acestea imparțialitatea părerilor și judecăților de valoare ale lui Sokolov sunt susținute cu dovezi exacte și clare bazate în cea mai mare parte pe sursele documentare adunate din arhivele patriarhale, astfel că ilustrarea „suferințelor" creștinilor și a martiriului Bisericii devin realități credibile și cât se poate de reale. Chiar dacă admite că situația creștinilor de sub dominația otomană s-a „îmbunătățit ușor" în cursul secolului al XIX-lea, concluzia sa finală referitoare la poziționarea externă a Bisericii Constantinopolului rămâne una cât se poate de sumbră: „Situația sa era tristă. Privilegiile antice bisericești și naționale ale creștinilor au fost violate în mod sistematic și crud de către guvernul și poporul turc. Statutul lor de sclavie a rămas același la sfârșitul secolului al XIX-lea precum fusese la început".

Dar imparțialitatea autorului rus se recunoaște și în judecățile critice pe care le emite asupra corupției depistate în rândul înaltului cler ortodox și la nivelul administrației patriarhale. Sokolov deplânge practica mituirii autorităților otomane, de altfel încurajată de oficialități, de către ierarhii sau familiile grecești influente care doreau poziționarea unuia sau altui candidat pe scaunul patriarhal, respectiv pe cele mitropolitane mai importante. Cu toate acestea din expozeul lui Sokolov nu lipsesc nici laudele sau ideile de apreciere față de unii ierarhi și o serie de clerici, dar și a întregii obști creștine în general. Istoricul rus specifică de mai multe ori că „există multe pagini glorioase

în istoria aceasta", „Marea Biserică a lui Hristos" prezervând în ciuda proceselor, prigoanelor și lipsurilor de tot felul, puritatea Ortodoxiei și „libertatea vieții sale lăuntrice".

Vorbind despre cei 26 de patriarhi, care s-au aflat la cârma patriarhiei în cursul perioadei temporale vizate, Sokolov ține să sublinieze că aceștia au fost cei mai buni reprezentanți ai epocii și ai națiunii lor, educați, morali și înzestrați cu un spirit de sacrificiu de sine incontestabil, ceea ce-l determină să susțină că istoriografia de până la el a „exagerat slăbiciunile clerului grecesc, Patriarhia Ecumenică nemeritând acuzații și atacuri, în special din partea rușilor, ci mai degrabă meritând admirație pentru spiritul ei sacrificial și pentru dificultatea purtării crucii".

Publicată acum în noua „lingua franca" a timpului în care trăim, cartea istoricului rus Ivan Sokolov dedicată istoriei Bisericii Constantinopolului în secolul XIX, devine un instrument bibliografic extrem de util și indispensabil pentru orice cercetător de profesie sau laic care dorește să cunoască mai bine parcursul istoric, dar și situația prezentă a „Marii Biserici a lui Hristos".

Biserica Ortodoxă din Estonia și Letonia în prima jumătate a secolului XX[14]

O constatare tristă pe care am făcut-o încă din anii studenției, care s-a repetat și confirmat ulterior în diferite circumstanțe, mi-a demonstrat faptul că atât în plan academic, cât mai ales în cel eclesial cunoaștem prea puțin sau chiar deloc parcursul istoric și realitățile contemporane ale vieții celorlalte Biserici Ortodoxe autocefale. Constatarea este deopotrivă dureroasă și periculoasă pentru viața Bisericii mai ales în lumea de astăzi și în contextul pregătirilor pentru desfășurarea Marelui Sinod panortodox din anul 2016. Astfel, orice nouă lucrare mai ales de natură academică care accesibilizează, în limba română sau într-o limbă de circulație internațională, istoria sau viața prezentă a uneia dintre Bisericile Ortodoxe este binevenită și îmbucurătoare.

Lucrarea de față, la origine o teză de doctorat susținută la Universitatea din Erfurt, Germania, sub coordonarea profesorului Vasilios N. Makrides și publicată în seria intitulată „Studii erfurtene despre istoria culturală a creștinismului ortodox", discută într-o manieră inter- și transdisciplinară „provocările modernității la adresa Bisericii Ortodoxe din Estonia și Letonia" în perioada interbelică. Autorul, născut în anul 1981 în Leonberg/Norvegia, a studiat Științe politice și relații internaționale la Universitățile din Aberdeen (Marea Britanie) și Tartu (Estonia), respectiv studii religioase la Universitatea din Erfurt (Germania), unde a urmat și doctoratul între anii 2007 și 2011,

[14] Sebastian Rimestad, *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917-1940), [Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, Band 6]*, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2012, 333 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul IX, Nr. 11, 2015, p. 89-91.

în prezent fiind asistent la catedra de istorie culturală a creștinismului ortodox din cadrul Universității din Erfurt.

Volumul este structurat în șapte capitole, precedate de o prefață, lămuriri terminologice și o introducere ce prezintă istoriografia temei, respectiv succedate de un indice al localităților și al numelor. Intitulat „modernitatea și creștinismul ortodox”, primul capitol dezbate din perspective diverse conceptul de modernitate – care nu este percepută ca o epocă istorică, ci ca un „set complex de practici interpretative” („a complex set of interpretive practices”), respectiv ca un mod nou în care este realizată relaționarea cu lumea –, precum și provocările acesteia la adresa Bisericii Ortodoxe din Balcani și din Imperiul Țarist începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și până în anii treizeci ai secolului trecut. Autorul urmărește nu atât procesul de modernizare a Bisericii Ortodoxe, cât reacția acesteia față de contextul modernizării societății. Exemplificarea acestei idei este realizată pe marginea parcursului istoric al Bisericii Ortodoxe din Balcani și din Rusia Romanovilor înainte de izbucnirea Primului Război Mondial.

Partea esențială a cărții o reprezintă capitolele doi, trei și patru. În cel secund, „Structurile Bisericii Ortodoxe”, organizat în trei părți mari, sunt prezentate pe scurt: istoria Țărilor Baltice și a Bisericii Ortodoxe din această regiune în secolul XIX și la începutul secolului XX, evoluțiile de după prăbușirea Imperiului Țarist, formarea celor trei state naționale independente, organizarea bisericească a ortodocșilor din Estonia și din Letonia ca entitate ecleziastică autocefală, cu trei eparhii în cazul estonian, respectiv autonom cu o singură eparhie și un arhiereu vicar în cel letonian, statute noi dobândite în urma unor negocieri ale autorităților bisericești și politice cu patriarhul Tihon al Moscovei, pe de o parte, și cu Patriarhia Ecumenică, pe de altă parte. Rimestad ilustrează în mod detaliat și detașat drumul complicat parcurs de bisericile din ambele țări în direcția soluționării statutului lor canonic în relație cu Moscova, prin ieșirea din jurisdicția Bisericii Ruse, și cu celelalte Biserici

Ortodoxe, prin căutarea dobândirii unui statut canonic independent din partea Constantinopolului, dar și cu autoritățile civile ale celor două state. În partea a treia a capitolului este schițată criza structurilor Bisericii Ortodoxe din cele două țări în anii 1930 și problemele care au derivat din tensiunea dintre ortodocșii de naționalitate estonă și rusă în cazul Estoniei, și cele survenite în Letonia în urma asasinării arhiepiscopului Jānis Pommers în noaptea dinspre 11 spre 12 octombrie 1934, ceea ce a determinat autoritățile civile letone să forțeze sinodul leton să schimbe în mod clar jurisdicția bisericească prin apelul către Constantinopol de a li se hirotoni un nou arhipăstor. Excursul autorului este unul deosebit de complex, acesta reușind să aducă lumină asupra situației canonice, organizatorice, administrative și pastorale extrem de complicate pe care Ortodoxia baltică a traversat-o în perioada interbelică și în anii de dictatură de dinaintea celui de-al doilea Război Mondial, la sfârșitul căruia cele două Biserici Ortodoxe au fost reintegrate forțat în jurisdicția Patriarhiei Moscovei, în cazul estonian născându-se o schismă jurisdicțională între facțiunea rusă promoscovită și cea estoniană fidelă Constantinopolului, situație dureroasă ieșită la iveală după 1991, care rămâne până în prezent nesoluționată.

În capitolul trei se discută „Identitatea ortodoxă baltică: limbă și tradiție”, în care autorul arată de fapt eforturile de a estoniza, respectiv letoniza Ortodoxia din cele două țări, de a transforma și a face perceptibilă Biserica Ortodoxă în cele două societăți drept o biserică formată din autohtoni, nu o biserică alogenă sau rusă. Sunt prezentate în acest sens strădaniile de a înlocui limba slavonă cu estona și letona în cultul liturgic, promovarea cântării omofone în detrimentul celei corale, considerată o formă de exprimare liturgică tradițională rusească, și, în cele din urmă, problema calendarului, soluționată în mod diferit în cele două biserici. Astfel, în timp ce în Estonia sinodul a decis în mod unilateral trecerea la calendarul gregorian, în conformitate cu hotărârea Conferinței de la Constantinopol din 1923 – ceea ce a născut un conflict

prelungit între parohiile estone și cele rusești, care au refuzat implementarea deciziei –, în Letonia arhiepiscopul Jānis a lăsat la latitudinea fiecărei parohii ce calendar să fie urmat în continuare. În partea a doua a capitolului Rimestad analizează dimensiunea externă a identității celor două Biserici Ortodoxe prezentând implicarea acestora în mișcarea ecumenică în perioada interbelică, relațiile lor cu Biserica Evanghelic-luterană, majoritară în arealul geografic baltic, și cu cea Romano-catolică, precum și raporturile lor cu societatea seculară, raporturi schițate prin analiza principalelor probleme și teme discutate în paginile jurnalelor de presă ortodoxă în deceniile trei și patru ale secolului trecut.

Intitulat „istoriografia ortodoxă baltică”, capitolul patru cuprinde o analiză critică a istoriografiei estoniene și letone profesioniste și populare a secolului XIX și a perioadei interbelice. Autorul surprinde cu claritate modul în care discursul istoriografic din ambele provincii baltice ale Imperiului Rus, apoi din cele două state naționale independente a fost influențat de contextul politic și de factorul puterii de stat atât în ceea ce privește istoriografia în general, cât și istoriografia bisericească în particular. De pildă, în perioada de dinaintea Marelui Război, Sebastian Rimestad arată în mod explicit cum istoriografia germană din Țările baltice a răspândit ideea că ortodocșii au deținut în general o pregătire intelectuală mai precară, iar Biserica Ortodoxă a fost nimic altceva decât un instrument al rusificării. Împotriva acestei viziuni asupra trecutului s-a ridicat istoriografia rusă care a susținut că ortodoxia a fost prima formă a creștinismului baltic, răspândită în zonă înaintea apariției primilor misionari teutoni în secolul XII, călugări cavaleri germani care au eradicat păgânismul și comunitățile ortodoxe nu atât prin convingere spirituală, cât mai ales prin ascuțișul sabiei. În contextul politic interbelic, autorul evidențiază cum reprezentanții istoriografiilor naționale au considerat că este datoria lor să găsească o

cale de mijloc pentru a reconcilia pe cât posibil cele două viziuni antagonice.

Capitolele cinci, șase și șapte conțin concluziile cercetării, cinci anexe – reprezentând hărți politico-geografice ale ținuturilor baltice înainte și după 1918, un tabel cronologic, o cuvântare inedită a arhiepiscopului Jānis Pommers al Letoniei din 30 octombrie 1923 și o serie de microbiografii ale principalilor actori ai perioadei analizate – și bibliografia utilizată.

Cartea lui Sebastian Rimestad este prima cercetare academică complexă care fructifică în proporție covârșitoare surse estoniene și letone, edite și inedite, prezentând într-o limbă de circulație internațională parcursul istoric al Ortodoxiei din Țările Baltice în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX. Volumul le deschide tuturor celor interesați o perspectivă nouă asupra trecutului fascinant, dar puțin cunoscut a istoriei Bisericii Ortodoxe din interiorul granițelor actuale ale Estoniei și Letoniei, fiind un instrument bibliografic esențial și indispensabil nu numai pentru cunoașterea parcursului istoric al acestor două Biserici Ortodoxe locale, ci mai ales pentru înțelegerea situației contemporane destul de complicate a dublei jurisdicții ortodoxe din Estonia, precum și a încordatelor relații ecleziastice estoniene-rusești și moscovito-constantinopolitane, care au ieșit la iveală în ultimii ani atât în cadrul dialogului panortodox, cât și a celui ortodoxo-catolic.

Canonistul Josef von Zhishman
și Biserica Ortodoxă din Monarhia habsburgică[15]

Timp de mai bine de două secole Biserica Ortodoxă din Europa Central-Orientală a fost nevoită să viețuiască în cadrele politice ale Monarhiei Habsburgice în fruntea căreia se afla un suveran catolic, investit din Evul Mediu cu o misiune apostolică de către papii de la Roma. În consecință, evoluția istorică a Ortodoxiei din Imperiul Austriac, între Pacea de la Carloviț (1699) și Tratatele de la Paris (1919-1920), a fost marcată în mod decisiv de dispozițiile și măsurile implementate de la Viena pentru organizarea vieții bisericești. O constantă a politicii imperiale față de ortodocși, fie ei greci, sârbi sau români, a constituit-o dorința de a ordona, norma și controla cât mai bine activitatea și viața ecleziastică cu toate resorturile ei, spirituale, morale, sociale, școlare, culturale și naționale, specifice evoluției vremurilor. Măsurile legislative și deciziile Curții imperiale, ale Consiliului de Stat, ale Consiliului Aulic de Război și, după anul 1848, ale guvernelor austriece au fost luate de cele mai multe ori în urma unor documentări temeinice livrate autorităților menționate de specialiști de la centru, de trimiși în teritoriu, de ierarhia ortodoxă și de cea catolică, și, uneori, chiar de unii împărați, între care trebuie reținută figura emblematică a lui Iosif al II-lea. Din nefericire, numele, biografia și activitatea persoanelor care au stat în spatele instituțiilor amintite rămân până astăzi destul de puțin cunoscute. Că acestea au existat și au influențat în mod decisiv viața, organizarea, structura și devenirea istorică a Bisericii

[15] Thomas Mark Németh, *Josef von Zhishman (1820-1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie*, coll. *Kirche und Recht*, vol. 27, Verlag Plöchl Druck GmbH, Freistadt, 2012, 402 p. + 8 ilustrații. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, seria a III-a, Anul XI, Nr. 3, 2015, p. 281-286.

Ortodoxe din arealul Transilvaniei, Banatului, Bucovinei, Ungariei, Serbiei, Croației, nord-estului Italiei și Bosniei-Herțegovina de astăzi o demonstrează cu prisosință cartea de față: „Josef von Zhishman (1820-1894) și Ortodoxia din Monarhia Dunăreană”, publicată în colecția „Biserica și Dreptul” la sfârșitul anului 2012.

Autorul monografiei, Thomas Mark Németh, deține două titluri de doctorat, în științe juridice și în teologie, ambele acordate de Universitatea din Viena în 2003 și în 2004. Începând cu anul universitar 2005-2006 este cadru didactic la catedra de istorie a Bisericilor răsăritene și teologie ecumenică din cadrul Facultății de Teologie Catolică a Universității din Würzburg, iar din anul 2009 a preluat funcția de director al Institutului Bisericilor răsăritene de pe lângă aceeași universitate. Important de subliniat este totodată că autorul nu se ocupă doar din punct de vedere științific cu istoria și teologia Bisericilor Ortodoxe, Unite și Orientale, ci este angajat pastoral și spiritual în viața acestora, slujind mai întâi ca diacon, apoi ca preot în parohia greco-catolică ucraineană Sf. Nicolae din Würzburg și afirmându-se, de asemenea, ca iconar de tradiție bizantină. Lucrarea pe care o supun acum atenției este rezultatul tezei sale de habilitare, susținută la Facultatea de Teologie Catolică a Universității din Viena în anul 2013, când a primit din partea prestigioasei *Alma Mater Rudolfina* titlul de „Privatdozent”. Cercetarea a fost realizată în cadrul unui proiect mai amplu dedicat „canoniștilor și politicienilor ortodocși din Monarhia Dunăreană”, desfășurat între anii 2003 și 2005 sub egida „Institutului de filosofia dreptului, de drept al religiei, și de drept cultural” al Facultății de Drept din cadrul Universității din Viena, proiect coordonat de profesorul universitar Richard Potz. Vedem, așadar, că în cadrul Universității vieneze există mai multe institute și catedre academice din sfera teologiei, istoriei și dreptului care studiază istoria spațiului geopolitic austriac de altădată și produc studii, cercetări și volume consistente referitoare la evoluția istorică, identitatea culturală,

religioasă și națională a popoarelor și bisericilor care au făcut parte din Monarhia Habsburgilor și asupra cărora această dinastie și-a pus amprenta în mod decisiv.

Cercetarea lui Thomas Mark Németh este dedicată vieții și activității canonistului catolic austriac de origine slovenă, Josef cavaler von Zhsihman (1820-1894), un personaj pe cât de necunoscut până acum, pe atât de influent în mediul guvernamental vienez în chestiuni privitoare la Bisericile Ortodoxe și Unite din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Consistenta monografie prezintă în premieră parcursul biografic al celui dintâi specialist vienez în drept canonic oriental, profesor și rector al Universității din Viena, care a jucat un rol deosebit de important în evoluția istorică a Bisericii Ortodoxe din Monarhia Dunăreană în cursul deceniilor șapte-nouă ale veacului al XIX-lea. Autor al mai multor lucrări de drept bisericesc, precum „Tratativele de unire între Biserica orientală și cea romană de la începutul secolului al XV-lea până la Conciliul de la Ferrara” (Viena, 1858), „Dreptul matrimonial al Bisericii Orientale” (Viena, 1864, 2010, tradus în limba greacă, Athena, 1912-1913, 2010), „Sinoadele și demnitățile episcopale în Biserica răsăriteană (Viena, 1867) și „Dreptul de ctitor în Biserica răsăriteană” (Viena, 1888), Zhishman a fost specialistul și consilierul de serviciu al Ministerului de Culte și al Consiliului de Miniștri de la Viena în perioada anilor 1864-1893 în toate problemele referitoare la (re)organizarea instituțională a Ortodoxiei austriece. Acesta a fost autorul documentației juridice fundamentale referitoare la înființarea Episcopiei de Cattaro (1870), a Mitropoliei Bucovinei și Dalmației (1873) și a Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității din Cernăuți (1875), contribuind, totodată, în mod decisiv la reglementarea canonic-legislativă a situației confesionale din Bosnia și Herțegovina, după ocuparea provinciei de către Monarhia Austro-Ungară în anul 1878, și influențând hotărâtor raporturile dintre guvernul de la Viena și conducerea arhiepiscopiei și mitropoliei Bucovinei.

Volumul cuprinde 11 capitole, precedate de un tabel biografic succint al lui Josef Zhishman, un cuvânt înainte, o introducere și o listă de abrevieri, și respectiv succedate de cinci anexe ample, un indice de persoane și opt ilustrații reprezentând stema cavalerească a canonistului, tabloul acestuia, fragmente din manuscrisele sale și o hartă a eparhiilor Bisericii Ortodoxe din Austro-Ungaria în anul 1909.

Primul capitol este dedicat vieții lui Josef cavaler von Zhishman. Németh surprinde episoadele cele mai relevante ale biografiei personajului său insistând asupra originii, educației, vocației didactice, apoi a activității de pionierat desfășurate pe tărâmul dreptului canonic oriental prin descrierea sumară a lucrărilor sale, a carierei academice ca profesor de drept canonic oriental (1867-1887), decan și prodecan al Facultății de Drept (1876-1879), apoi rector al Universității din Viena (1885-1886), oprindu-se și asupra anilor 1867-1873, când i-a fost profesor de geografie, istorie, latină și drept canonic arhiducelui Rudolf, prințul moștenitor al Casei de Habsburg, evocând, de asemenea, reputația și distincțiile primite, precum și ultima etapă a vieții, când Zhishman a condus biblioteca imperială a Casei de Habsburg-Lorena. Capitolul se încheie cu descrierea ultimilor ani, episodul morții, povestea moștenirii și lăsământului Josef von Zhishman, cea mai mare parte a bibliotecii, constituită din manuscrisele și cărțile canonistului, ajungând în patrimoniul Bibliotecii Universității din Viena, unde se regăsesc și astăzi.

Următorul capitol schițează o introducere în istoria și organizarea Bisericii Ortodoxe din Monarhia Dunăreană, în general și a celei din Bucovina în cei 150 de ani ai stăpânirii austriece, în particular. Autorul insistă asupra raporturilor lui Zhishman cu episcopii și mitropoliții Bucovinei, Eugen Hacman, de care l-a legat o relație de amiciție, Teofil Bendela, Teoctist Blajevici și Silvestru Morariu-Andrievici, față de cel din urmă canonistul manifestând o reală antipatie, datorită atitudinii ultra-românești a ierarhului și a năzuințelor sale de emancipare a eparhiei bucovinene de sub tutela statului.

Capitolul trei este dedicat rolului jucat de Zhishman în organizarea Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Franz Joseph" din Cernăuți și supravegherea activității didactice a profesorilor acesteia. Canonistul primise din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice încă din anul 1867 sarcina de a monitoriza și evalua studenții bucovineni de la Viena care urmau să ocupe catedrele teologice ale noi universități. Németh prezintă tutela pe care canonistul vienez a exercitat-o asupra lui Alexei Comoroșan, a fraților Constantin și Eusebiu Popovici, a lui Vasile Repta, ulterior mitropolit cu numele de Vladimir Repta, cu care a avut cea mai apropiată relație și a întreținut o bogată corespondență, și a lui Emilian Voiutschi. Informațiile livrate de autor în acest capitol sunt deosebit de interesante și descoperă în premieră motivațiile, intențiile și țelurile felurite ale guvernului vienez în procesul amplu al creării primei facultăți de teologie ortodoxă după modelul funcționării instituțiilor cu profil similar din spațiul german, profil care a singularizat facultatea din Cernăuți în peisajul academic ortodox din Europa de dinaintea Marelui Război. Facultatea se dorea a primi un caracter internațional pentru a deveni un punct de atracție pentru studenții de diferite naționalități din Europa Central-Orientală și de Sud-est, motiv pentru care Zhishman a și dorit introducerea limbii germane ca limbă de studiu, ceea ce nu s-a putut însă impune datorită opoziției consistoriului bucovinean care a ținut ca limba română să fie canalul de comunicare. Primele observații și evaluări ale canonistului vienez referitoare la școala teologică din Cernăuți preced întemeierea universității în 1874, datând din anul 1863. Documentele întocmite de profesor pentru Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică din Viena au vizat curricula școlii teologice, îmbogățirea bibliotecii acesteia, perfecționarea profesorilor bucovineni, pe care i-a trimis întotdeauna la specializări academice pe o perioadă de unul sau mai multe semestre la Facultăți de Teologie Catolică și Evanghelică din Austria, Germania sau Franța, respingând hotărât orientarea lor spre Academiile duhovnicești din Imperiul rus sau spre

școlile teologice din Grecia și Turcia. Concluzia autorului este că Josef von Zhishman a jucat un rol decisiv la înființarea, organizarea și dezvoltarea Facultății de Teologie Ortodoxă din Cernăuți, aportul acestuia la buna funcționare a instituției teologice inferioare, din 1874 superioare, fiind unul substanțial între anii 1863-1894.

Capitolele patru-opt ilustrează contribuția, până acum deloc cunoscută, a lui Josef Zhishman la reorganizarea Bisericii Ortodoxe în Monarhia Dunăreană după anul 1868, când a luat naștere dualismul austro-ungar, monarhia fiind practic divizată în două state cu legislație și regimuri politice diferite, unite sau ținute împreună prin persoana monarhului și a celor trei ministere comune: economie, externe și război. Thomas Mark Németh prezintă într-o manieră foarte bine structurată etapele rezolvării problemelor jurisdicționale și canonice vibrante din epocă, insistând asupra procesului amplu al înființării Mitropoliei Bucovinei și Dalmației prin ridicarea eparhiei bucovinene la rang de arhiepiscopie și înființarea unei noi eparhii pe coasta dalmatină, Episcopia de Cattaro, care alături de Episcopia Dalmației cu reședința la Zara a format în ianuarie 1873 prin decretele imperiale ale lui Franz Joseph cea de a treia mitropolie ortodoxă din Monarhia Dunăreană: Mitropolia greco-orientală a Bucovinei și Dalmației, coordonată cu mitropolia sârbească de la Carloviț și cu cea românească de la Sibiu, întemeiată în anul 1864 prin separarea ierarhică a românilor de sârbi. Zhishman a marșat pe ideea că această mitropolie poate fi creată prin decret imperial din moment ce tot printr-un decret maiestatic, emis de Iosif al II-lea în 1783, eparhia Rădăuților fusese scoasă din jurisdicția Mitropoliei Moldovei și subordonată din punct de vedere „spiritual și dogmatic” Mitropoliei de la Carloviț.

Dosarul întemeierii noii mitropolii este prezentat în mod amplu pe baza referatelor lui Zhishman și a documentației identificate în Arhivele Statului de la Viena, autorul arătând că noua mitropolie a avut opozanți între clerici și mireni atât în Bucovina, unde mirenii și o parte a clerului doreau alipirea eparhiei la mitropolia șaguniană, cât și în

Dalmația, unde episcopul Knezevici și o serie de deputați au contestat canonicitatea extragerii eparhiei din jurisdicția Carlovițului și împărțirea ei prin înființarea de către împărat a noii episcopii de Cattaro. În acest context, guvernul a făcut apel și a creditat interpretarea canonică emisă de Zhishman, care i-a atribuit împăratului dreptul de a înființa noi eparhii și mitropolii și de a exercita dreptul de suprainspecție și control al organismelor bisericești, dovedind astfel, după cum subliniază autorul, că a fost un adept al „poziției iosefino-etatiste", „bizantino-grecești" și „cezaro-papiste" (p. 153), viziunea sa contravenind celei expuse de mitropolitul Andrei Șaguna, care susținea o biserică liberă într-un stat liber, constituțional și multinațional.

În mai multe părți ale cărții, Németh arată că Zhishman a combătut în operele sale nu numai interpretarea canonică șaguniană, ci și eclesiologia mitropolitului transilvănean, pe care l-a acuzat de „falsificări nemaiauzite a canoanelor" (p. 235), afirmând chiar că Statutul Organic ar fi fost realizat după model protestant, ipoteză contrazisă și denunțată drept eronată atât de Németh, cât și de lucrările din ultimul deceniu semnate de Johann Schneider, Paul Brusanowski și de subsemnatul. Influența canonistului austriac a prevalat în ochii factorilor politici de la Viena, care au agreat și asumat poziția sa mai ales în chestiunea autonomiei bisericești, clamată tot mai răspicat de bucovineni în vremea mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici, dar respinsă de guvern tocmai pe baza argumentației canonice livrate de referatele lui Zhishman care conveneau regimului din moment ce miza mare a autonomiei Mitropoliei Bucovinei o juca controlul asupra bogatului „fond religionar", ale cărui fonduri și venituri, deși erau în uzufructul Bisericii Ortodoxe din Bucovina, erau gestionate și nu puteau fi utilizate decât cu aprobarea scrisă a guvernului și semnătura împăratului de la Viena.

Interesantă de amintit este viziunea canonistului asupra locului în diptice a celor trei mitropolii din Austro-Ungaria, pe care le considera autocefale și afirma că ocupă locul șase în ordinea bisericească, imediat

după cele patru patriarhate istorice și după Biserica Rusiei. Inedite sunt, de asemenea, eforturile lui Zhishman și ale guvernului vienez de a organiza un sinod comun al tuturor ierarhilor ortodocși din Austro-Ungaria, în scopul afirmării unității bisericești, imposibilitatea organizării unui asemenea sinod pe întreaga durată a dualismului nedatorându-se neînțelegerilor româno-sârbești, generate de procesele de separație ierarhică și împărțire a averilor bisericești, cum se credea până acum, ci opoziției guvernelor maghiare de la Budapesta și a relațiilor foarte tensionate dintre acestea și mitropolia de la Carloviț.

Cercetarea lui Thomas Mark Németh face lumină și asupra contribuției lui Josef Zhishman la soluționarea unor chestiuni legate de statutul juridic al parohiilor ortodoxe din Viena, Trieste, Graz, Istria, Craina, Lemberg, Stanislau și Praga (cap. 6), apoi a reorganizării mitropoliilor ortodoxe din Bosnia și Herțegovina după ocuparea provinciei de către Austro-Ungaria în 1878 (cap. 7 și 9) și a relațiilor dintre Biserica Ortodoxă din Serbia și Patriarhia Ecumenică (cap. 8).

Foarte interesante sunt, totodată, ultimele trei capitole, în care autorul sintetizează viziunea canonică și contribuția lui Zhishman cu privire la diferite alte probleme bisericești, precum organele din administrația ecleziastică ortodoxă, titulatura și averile ierarhilor, chestiunea laicatului și participarea acestuia la administrația și conducerea bisericească, statutul lipovenilor din Bucovina, relațiile profesorului vienez cu canonistul Nicodim Milaș și rolul acestuia în numirea lui Milaș episcop al Dalmației în anul 1890, precum și opinia lui Zhishman despre posibilitatea întocmirii unei prezentări cuprinzătoare a dreptului bisericesc ortodox.

Analiza autorului este întregită în mod fericit de bogatele anexe I-V, în care sunt transcrise o serie de documente din lăsământul lui Josef Zhishman și se restituie în mod exemplar bibliografia canonistului, Németh enumerând titlurile lucrărilor publicate și a celor inedite, pe care le sistematizează și semnalează alături de cotele sub care pot fi identificate la Biblioteca Universității din Viena. De dorit ar fi ca pe viitor autorul să revină asupra acestora și să publice o ediție critică a

manuscriselor lui Zhishman, documente care ascund informații prețioase despre istoria Bisericii Ortodoxe din Monarhia Dunăreană și despre modul în care influentul canonist austriac a scris teologie ortodoxă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea influențând mai mulți teologi ortodocși ai epocii sale. Pentru a-și întocmi lucrarea, autorul a utilizat, pe lângă lăsământul Zhishman, un număr impresionant de documente culese din biblioteci și arhive din Austria (Arhivele Statului, Arhiva Universității Viena, Arhiva landului Austria Inferioară, Arhiva primăriei Viena, colecția de manuscrise a Bibliotecii Naționale a Austriei), Slovenia, Italia, Germania și Ucraina, fapt mai rar întâlnit, care scoate în evidență erudiția autorului și capacitatea sa de sinteză, conferindu-i lucrării o rezistență pe termen lung în istoriografie.

Prin ineditul informațiilor cuprinse și prin seriozitatea analizei științifice, lucrarea lui Thomas Mark Németh facilitează o mai bună cunoaștere a decidenților și a factorilor decisivi care au determinat devenirea istorică a Bisericii Ortodoxe din Monarhia Dunăreană în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, îmbogățind în mod clar istoriografia Ortodoxiei europene central-orientale și devenind, totodată, un titlu bibliografic indispensabil oricărui cercetător al domeniului.

Arhiepiscopul suedez Nathan Söderblom și Bisericile Ortodoxe[16]

A vorbi în ziua de astăzi despre mișcarea ecumenică, despre dialogul intercreștin și interreligios, despre ecumenism în general, sau a acționa în această direcție a devenit din perspectiva unora de-a dreptul periculos, din moment ce pentru unele cercuri ale organismului eclesial ortodox – provenite mai ales din tagma monahală, dar nu numai – participarea ortodocșilor la aceste dialoguri ecumenice a devenit sinonimă cu o rătăcire, erezie sau schismă, acțiuni care în opinia acestora trebuie condamnate, sistate, dezavuate de către toți cei ce doresc să rămână statornici în credința și în tradiția ortodoxă adevărată. Ca argumente în fundamentarea acestei viziuni se aduc citate noutestamentare, dar, mai ales, patristice și, desigur, canonice, fără a se contextualiza însă din punct de vedere istoric și teologic. Or, recurgând la o asemenea dialectică aceste cercuri nu fac altceva decât să meargă pe urmele reprezentanților mișcărilor denominaționale neoprotestante sau sectare care nu dețin, nu înțeleg și nu utilizează ca instrumentar de analiză teologică nici contextualizarea și nici tradiția biblică, patristică ori canonică asumată critic, prin prisma evoluției istorice și dogmatice. Rejectarea unei metodologii de proveniență academică, universitară și științifică, poate și a născut, din nefericire, monștri în viața bisericească, și anume tensiuni și tendințe schismatice, conflicte, diferite căderi și îndepărtări de Biserică. Nimic mai trist și condamnabil! Este însă metodologia academică utilă, necesară, folositoare? Este cunoașterea istoriei bisericești, restituită printr-o asumare critică a izvoarelor necesară

---

[16] Macarie Drăgoi (ed.), *Artisan of Christian Unity between North and East: Nathan Söderblom. His correspondence with Orthodox personalities (1896-1931)*, Felicitas Publishing House, Stockholm, 2014, 559 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, seria a III-a, Anul XI, Nr. 3, 2015, p. 287-291.

în momentul în care dorim să dăm răspunsuri sau să ne inspirăm din istorie cu privire la adoptarea unor poziții ortodoxe echilibrate în ceea ce privește dialogul ecumenic și nu numai? Fără îndoială răspunsurile nu pot fi, din punctul meu de vedere, decât afirmative!

Volumul semnat de Preasfințitul Macarie Drăgoi al românilor ortodocși din Europa de Nord și publicat în condiții grafice de excepție la editura Felicitas a eparhiei pe care o cârmuiește constituie un răspuns și un model, atât ca metodologie de lucru, cât și ca mesaj la interogațiile anterioare. Episcopul Macarie Drăgoi nu este un neofit pe terenul istoriografic și al editării de documente, preasfinția sa afirmându-se în peisajul cercetării istorice românești atât prin volumul dedicat biconfesionalismului românilor transilvăneni între 1867 și 1914[17], cât și prin cele patru tomuri consistente în care restituie, publicului interesat de acest fenomen al raporturilor interconfesionale din Ardeal, trecerile religioase ale mai multor comunități transilvănene de la ortodoxie la greco-catolicism și invers în perioada dualismului austro-ungar[18].

Primind din partea Sfântului Sinod chemarea, ascultarea și misiunea de a-i păstori pe românii ortodocși din Scandinavia, părintele episcop Macarie nu și-a uitat pasiunea pentru cercetarea istorică, realizând un pas deosebit de important pe terenul istoriei mișcării ecumenice, a participării Bisericii Ortodoxe la începuturile acesteia și la cunoașterea vieții și activității uneia din figurile proeminente ale Bisericii Evanghelice a Suediei din secolul XX și a relațiilor acesteia cu diferiți ierarhi și profesori ortodocși din Europa, Asia și Africa. Publicat în limba engleză, volumul este intitulat în mod sugestiv „Un artizan al unității creștine între nord și est: Nathan Söderblom. Corespondența sa cu personalități ortodoxe (1896-1931)", fiind prefațat de către părintele

[17] Macarie Drăgoi, *Ortodocși și Greco-Catolici în Transilvania (1867-1916). Convergențe și Divergențe*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, 465 p.

[18] Macarie Drăgoi, *Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916). Contribuții documentare I/1-4, Schimbarea identității confesionale, cazurile Apahida, Băgaciu, Rogoz, Gothatea, Stârciu cu filia Pria, Săcel cu filia Dragomirești*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013, 281 + 394 + 352 + 534 p.

patriarh Daniel, care salută și apreciază pozitiv scoaterea la lumină a dialogurilor epistolare inedite purtate de arhiepiscopul Nathan Söderblom de Uppsala cu marile figuri ale Bisericii Ortodoxe din primele trei decenii ale secolului XX.

Prefața patriarhală este urmată de un studiu introductiv consistent structurat în trei părți. Prima parte este dedicată prezentării pe scurt a evoluției istorice a Bisericii Ortodoxe din Europa de Sud-Est în a doua jumătate a secolului XIX și în primele două decenii ale secolului XX, apoi unei introspecții sintetice în biografia arhiepiscopului Nathan Söderblom (1866-1931), în care se pune accent pe formația academică a acestuia, pe rolul jucat în organizarea conferinței ecumenice de la Stockholm dintre 15 și 30 august 1925 – la care au participat 680 de delegați din 37 de țări reprezentând diferite biserici, denominațiuni și comunități creștine (anglicani, vechi-catolici, protestanți și ortodocși) – și pe modul în care arhiepiscopul evanghelic-luteran a știut să interrelaționeze cu reprezentanții ortodocși de diferite naționalități și a căutat să descrie în două din lucrările sale participarea delegațiilor ortodoxe la această conferință ecumenică de pionierat. Este reliefată în mod limpede deschiderea sa față de lumea ortodoxă, în general, de cea greacă și rusă, în special, precum și disponibilitatea sa de a sări în ajutorul ortodocșilor persecutați din Rusia Sovietică și din Orient. În partea a doua se întreprinde o analiză pertinentă a corpusului epistolar întreținut de arhiepiscopul suedez cu diferiți ierarhi și profesori din Patriarhiile și Bisericile Ortodoxe Autocefale și Autonome, precum și cu cei din trei Biserici Necalcedoniene. Partea a treia corespunde unei Note asupra ediției în cuprinsul căreia distinsul editor precizează motivul și scopul volumului, aduce mulțumirile îndătinate celor ce l-au ajutat în ducerea la bun sfârșit a proiectului științific și editorial, subliniind, totodată, că majoritatea pieselor documentare restituite sunt inedite și se păstrează în arhiva Arhiepiscopiei suedeze de la Biblioteca Carolina Rediviva a Universității din Uppsala. Aflăm în continuare că textele epistolare sunt de o diversitate lingvistică bogată, fiind scrise în limbile

greacă, slavonă, rusă, suedeză, engleză, franceză, germană, română, finlandeză și bulgară, editorul adoptând metodologia de transcriere și editare documentară consacrată de specialiștii sursologi preocupați de istoria secolelor XIX-XX. În cele din urmă, PS Macarie Drăgoi își exprimă speranța că „întreprinderea noastră va fi de un folos considerabil pentru cei interesați în a cunoaște mai bine personalitatea și preocupările extraordinare ale Arhiepiscopului Nathan Söderblom și aprecierea sa pentru spiritualitatea creștină răsăriteană, în special într-o vreme când auspiciile de dezvoltare a dialogului interreligios sunt încă o dată perceptibile la orizont” (p. 91).

După această introducere urmează restituirea corpusului documentar propriu-zis, organizat tematic pe secțiuni în funcție de originea semnatarilor scrisorilor și de apartenența canonică a corespondenților arhiepiscopului suedez. Astfel, corespondența lui Nathan Söderblom cu reprezentanții lumii creștin ortodoxe și orientale a fost structurată de editor în mod cronologic pe cincisprezece secțiuni, grupate în felul următor: Patriarhia Ecumenică (1915-1931); Patriarhia Alexandriei (1924-1930); Patriarhia Ierusalimului (1924-1926); Biserica Ortodoxă Rusă (1896-1931); Biserica Ortodoxă Sârbă (1923-1931); Biserica Ortodoxă Română (1918-1930); Biserica Ortodoxă Bulgară (1917-1931); Biserica Ortodoxă Georgiană (1924-1931); Biserica Ortodoxă a Ciprului (1924-1925); Biserica Ortodoxă a Greciei (1918-1931); Biserica Ortodoxă a Poloniei (1926-1931); Biserica Ortodoxă a Finlandei (1927); Biserica Coptă din Egipt (1929-1931); Biserica Armeniei (1918-1925); Biserica Malabarului și a Indiei (1925). Scrisorile sunt restituite în limbile originale (greacă, slavonă, rusă, suedeză, engleză, franceză, germană, română, finlandeză și bulgară), dar pentru a putea fi accesibile tuturor celor interesați editorul a întocmit pentru fiecare în parte câte un regest în limba engleză, conform uzanțelor științifice actuale, formulele de adresare și cele de salut final fiind standardizate, iar detaliile privitoare la adresele și contactele corespondenților au fost eliminate pentru a nu supraîncărca, dar și din nevoia de a uniformiza întreaga corespondență.

Schimbul epistolar cel mai bogat și divers al arhiepiscopului suedez s-a înregistrat cu cei zece reprezentanți ai Patriarhiei Ecumenice (110 scrisori cu nouă ierarhi și un arhimandrit) și cu cei douăzeci și unu de membri ai Bisericii Ruse (131 scrisori și telegrame cu ierarhi, preoți, profesori, diplomați, artiști și aristocrați). La începutul fiecărei secțiuni editorul a realizat scurte medalioane biografice ale corespondenților arhiepiscopului suedez, ajutându-l astfel pe cititor să pătrundă mai bine în epoca și parcursul biografic al personalităților ortodoxe care s-au aflat pentru o mai lungă sau mai scurtă perioadă de timp în contact epistolar cu Nathan Söderblom. Important de remarcat este faptul că dintre acești reprezentanți ai lumii ortodoxe de la începutul secolului XX mulți au fost canonizați și se află astăzi în sinaxarele tuturor Bisericilor Ortodoxe. Cum bine subliniază PS Macarie Drăgoi scrisorile semnate de Sfântul Ierarh Nicolae Velimirovici (1881-1956), Sfântul Mucenic Grigol Peradze (1899-1942), Sfântul Patriarh Tihon al Moscovei, (1865-1925), Sfântul Mitropolit Vladimir al Petersburgului și Ladogăi (1848-1918), Sfântul Mitropolit Veniamin al Petrogradului și Gdovului (1873-1922), Sfântul Mitropolit Petru de Krutitsy (1862-1937) și Sfântul Iereu Alexander Hotovitsky (1872-1937) dobândesc în acest fel nu numai o valoare documentar-istorică, ci și una spirituală însemnată.

Desigur nu pot să nu amintesc corespondenții români ai arhiepiscopului suedez, aceștia fiind patriarhul Miron Cristea, mitropoliții Conon Arămescu Donici, Pimen Georgescu și Nicolae Bălan, episcopul Vartolomeu Stănescu, principesa Ileana – ulterior maica Alexandra –, renumitul Nicolae Iorga și profesorii de teologie Vasile Gheorghiu, Vasile G. Ispir și Victor N. Popescu. Totodată delegația românească prezentă la Conferința de la Stockholm din august 1925 a fost formată din mitropoliții Nicolae Bălan al Transilvaniei, Nectarie Cotlarciuc al Bucovinei, episcopii Lucian al Romanului și Vartolomeu Stănescu al Râmnicului, arhimandritul Iuliu Scriban, teologii Vasile G. Ispir, Ioan Lupaș, Romulus Cândea, Trandafir Scorobeț și Cicerone Iordăchescu. Așa cum ne arată editorul citând din monografia lui

Nathan Söderblom despre conferința din capitala Suediei, delegația românească a făcut o impresie bună, trei dintre membri acesteia fiind remarcați în mod special de arhiepiscopul suedez pentru erudiția și contribuția lor deosebită la succesul lucrărilor conferinței: Nicolae Bălan, Ioan Lupaș și Vasile G. Ispir.

Cuprinsul corespondenței arhiepiscopului suedez Nathan Söderblom de Uppsala cu ierarhi și profesori din lumea ortodoxă de la începutul secolului XX este unul cât se poate de variat, plecând de la schimburi telegrafice de complezență și ajungând până la chestiuni bisericești, sociale și naționale amănunțite referitoare la situația și schimbările politice generate de sfârșitul Primului Război Mondial, conflictul greco-turc și schimbul de populație care i-a urmat între cele două țări, războiul civil din Rusia, afluxul imigrației rusești înspre Bulgaria, Serbia și Europa Occidentală, instaurarea treptată a comunismului și dezlănțuirea prigoanei sovietice împotriva Bisericii Ortodoxe Ruse și a credinței creștine în Rusia sovietică. Firul roșu al schimbului epistolar este constituit de dorința fierbinte și sinceră a tuturor corespondenților de a se întâlni la conferința ecumenică de la Stockholm, împărtășirea impresiilor dobândite pe parcursul acesteia, nevoia apropierii și cooperării confesiunilor și bisericilor creștine din Europa, Asia și Africa în vindecarea rănilor generate de Primul Război Mondial, în promovarea concordiei, respectului și păcii între națiuni, în afirmarea valorilor fundamentale ale Evangheliei Mântuitorului Iisus Hristos. Nu pot să nu sesizez că starea de spirit ce transpare din rândurile epistolare este una optimistă, de deschidere și angajare cu sinceritate în dialogul propus și generat în mare măsură de amfitrionul conferinței ecumenice stockholmiene din august 1925, Arhiepiscopul Nathan Söderblom, a cărui memorie este cultivată și prin această izbândă editorială de rezonanță internațională, fapt pentru care editorul ei, Preasfințitul părinte episcop Macarie Drăgoi, merită aprecierile noastre.

Ortodoxie și schismă: Rusia, Ucraina, Constantinopol[19]

Asistăm de câteva luni la o schismă, fără vreun temei dogmatic, care frământă și neliniștește mulți creștini ortodocși din întreaga lume. Cauza? Decizia Patriarhiei Ecumenice din 9-11 octombrie 2018 de a acorda autocefalie Bisericii Ortodoxe Ucrainene în urma unificării celor două jurisdicții bisericești, conduse de patriarhul Filaret Denisenko și de mitropolitul Macarie Maletici, nerecunoscuți până acum de nicio Biserică Ortodoxă autocefală, și alegerea și instalarea noului mitropolit Epifanie Dumenko. Hotărârea sinodului Patriarhiei de la Constantinopol a fost percepută de Patriarhia Rusă drept o ingerință nejustificată și nepermisă în teritoriul ei canonic, unii ierarhi ruși comparând acțiunile patriarhului Bartolomeu cu atacarea Uniunii Sovietice de către Germania nazistă în iunie 1941. În consecință, în 15 octombrie 2018, Sinodul Permanent al Patriarhiei Ruse a decis ruperea relațiilor și întreruperea comuniunii cu Patriarhia Ecumenică și le-a interzis credincioșilor ei să primească Sfintele Taine de la clerici ai Patriarhiei Constantinopolului.

Volumul etnologului și publicistului Gheorghiță Ciocioi, doctor în filologie al Universității din București, bun cunoscător al limbilor rusă și bulgară, aduce lumină asupra frământărilor actuale ale lumii ortodoxe din spațiul slav oferindu-ne nouă, tuturor celor interesați, răspunsuri, comentarii și analize pertinente despre acest subiect dureros care riscă să arunce în aer unitatea Bisericii Ortodoxe la nivel mondial. Cartea cuprinde articolele publicate de autor în paginile revistei „Lumea

[19] Gheorghiță Ciocioi, *Ortodoxie și schismă: Rusia, Ucraina, Constantinopol*, Editura Lumea Credinței, București, 2019, 188 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXX, Nr. 9/ septembrie 2019, p. 5.

credinței", între anii 2013-2019, pe această temă a Ortodoxiei din Rusia, Ucraina și din Balcani. Radiografia cronologică a lui Gheorghiță Ciocioi este una onestă, netendențioasă și nepărtinitoare prezentând evoluțiile, abuzurile, tensiunile, jocurile politice și de culise, încălcările de canoane și de principii, suprapunerile planurilor politice, religioase și militare, manipulările din presă și derapajele ierarhiei ruse. Având în vedere atât repercusiunile eclesiale grave ale acestei crize, cât și sentimentele naționale românești, dacă ne aducem aminte că în Ucraina există o minoritate românească care numără aproximativ 400.000 de persoane, atunci lectura acestei cărți devine una imperios necesară.

Gheorghiță Ciocioi ne ajută să înțelegem nu numai ce se întâmplă în țara vecină, ci mai ales să cunoaștem o serie de realități și evoluții din Rusia postsovietică, în care puterea politică de la Kremlin intrumentalizează de prea multe ori Patriarhia Rusă, pe care o folosește în atingerea unor obiective pur lumești ce nu au nimic în comun cu misiunea ei evanghelizatoare, sfințitoare și mântuitoare, și nici măcar cu cea socială sau națională. Cum altfel am putea înțelege, de pildă, amenințările laice proferate de anumiți ierarhi ruși la adresa patriarhului ecumenic Bartolomeu, chemările mitropolitului Ilarion Alfeyev – șeful Departamentului de Relații Externe al Patriarhiei Moscovei – la rezistență armată pentru îndeplinirea unui „lucru sfânt: apărarea granițelor Sfintei noastre Biserici" (p. 187) (Tradiția și istoria Bisericii nu cunosc o asemenea terminologie!) sau catalogările de genul „iude, schismatici, trădători, eretici, vrednici de iad" și „fasciștii de la Kiev" (p. 161), uzitate de ierarhi, preoți, jurnaliști și politicieni din Rusia. Din fericire, nu toți factorii responsabili din Patriarhia Rusă gândesc și se exprimă la fel, cunoscutul protodiacon Andrei Kuraev scriind, după obținerea autocefaliei Bisericii Ucrainene, că „milioane de frați ai noștri, pierduți pentru Hristos, s-au aflat și au reintrat în Ortodoxia canonică" (p. 175).

Gheorghiță Ciocioi ne atrage atenția că discutăm de „aproape 20 de milioane de ortodocși, care nu mai vor să audă de Biserica Rusă" (p. 176),

în spatele căreia văd brațul armat al lui Vladimir Putin care de patru ani conduce un război fratricid în estul Ucrainei, anexând Crimeea la Federația Rusă. Așa cum bine conchide Răzvan Bucuroiu în prefața cărții „concluziile nu sunt de tras, nici de exprimat încă, însă fiecare cititor – pe măsură ce avansează în lectura acestei radiografii cronologice – înțelege mizele, actorii, dar și sufleurii din spatele scenei" (p. 8).

Prin urmare, nu pot decât să sper că volumul recent al lui Gheorghiță Ciocioi va avea o circulație largă mai ales în lumea noastră bisericească, care nu poate să rămână indiferentă și neinformată în legătură cu această dificilă problemă a Ortodoxiei ecumenice.

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ, ISTORIE ȘI CULTURĂ

Unitate românească prin Biserică[1]

An de an la 1 decembrie sărbătorim, după conștiință, voință și putință, ziua noastră națională. Centenarul Marii Uniri, prăznuit în anul 2018, ne-a arătat fără doar și poate modul și felul în care ne raportăm atât personal și sentimental, cât și instituțional și oficial la sărbătoarea noastră națională. Din fericire, Biserica noastră, prin cler și popor, a dovedit că este deasupra vremilor și a scăderilor oamenilor politici marcând solemn la nivelul patriarhiei, eparhiilor, protopopiatelor, mănăstirilor și parohiilor, din țară și din afara ei, centenarul în mod festiv, liturgic, cultural și științific printr-o mulțime de evenimente de o mare varietate. Și este firesc că s-a întâmplat astfel, deoarece Biserica a dovedit încă o dată că nu suferă de amnezie, ca și unele medii politice și culturale, ci este deplin conștientă de rolul ei național în societatea contemporană, dar în același timp datoare față de cultivarea propriei memorii istorice.

Între numeroasele apariții editoriale semnate de clerici și laici, de universitari, animatori culturali, diletanți și diverși pasionați de istorie, volumul „Unitate românească prin Biserică", semnat de părintele academician Mircea Păcurariu de la Sibiu, se distinge prin seriozitatea abordării și extensia temporală a temei discutate. După cum aflăm din „cuvântul autorului", lucrarea este o reeditare a tezei sale de doctorat,

---

[1] Pr. Acad. Mircea Păcurariu, *Unitate românească prin Biserică*, Editura Andreiana, Sibiu, 2018, 383 p. Recenzie publicată în *Foaia Diecezană*, an XXV, nr. 11-12 (297-298), 2019, p. 34-35.

susținută la Institutul Teologic de grad Universitar din București în anul 1968. Restructurată și adusă la zi prin informația bibliografică, cartea se dorește a sluji unei aduceri aminte a tuturor celor ce au contribuit la menținerea conștiinței de unitate românească și la realizarea actului memorabil de la 1 Decembrie 1918.

Părintele magistru ne atrage atenția, așadar, încă dintru început, că „veacuri de-a rândul, ierarhii, preoții, călugării, profesorii de teologie, copiștii de manuscrise, tipografii, zugravii de biserici au fost în fruntea acțiunii de afirmare și consolidare a unității spirituale și culturale românești. Așa se face că și în anul 1918 Biserica – prin slujitorii ei – a fost alături de patrioții timpului, militând pentru unirea românilor de pe ambii versanți ai Carpaților și de pe ambele maluri ale Prutului într-o singură țară.” Totodată, este subliniată actualitatea subiectului mai ales acum „când atâția contestatari neagă rolul Bisericii în viața neamului nostru”, datoria profesorilor de teologie și a tuturor slujitorilor Bisericii fiind aceea de a arăta, în mod competent și credibil, „rolul ei în viața poporului român și a realizării unității lui” (p. 7). Așadar, dacă în urmă cu o jumătate de secol lucrarea aceasta a fost întocmită pentru obținerea doctoratului în teologie, acum este reeditată într-o formă revizuită pentru a oferi un răspuns clar, fundamentat pe o cercetare științifică de-o viață, în chestiunea contribuției decisive a Bisericii Ortodoxe Române la coagularea poporului român ca națiune și la realizarea unității sale politice, zidită pe unitatea de limbă, de credință și de cultură a românilor trăitori până în secolele XIX-XX în entități politice distincte. Efortul și intenția părintelui academician Mircea Păcurariu sunt lăudabile și îl așază pe magistrul ardelean în linia tradiției școlii istorice românești din secolul trecut și în descendența unor personalități de frunte ale istoriografiei autohtone, precum Nicolae Iorga (1871-1940) și Ioan Lupaș (1880-1967).

Volumul se deschide cu prefața Înaltpreasfințitului arhiepiscop și mitropolit Laurențiu Streza al Ardealului, urmat de cuvântul părintelui Păcurariu, ambele explicând și contextualizând apariția cărții

în anul centenarului Marii Uniri. După o listă de abrevieri și introducerea amplă a autorului, cartea are următoarea structură: Cap. I. „Unitatea spirituală și culturală între Biserica Ortodoxă din Transilvania și ierarhii și domnitorii de peste munți"; Cap. II. „Schimburi culturale-bisericești între românii din Transilvania și cei de dincolo de Carpați"; Cap. III. „Cărturari români precursori ai unității naționale"; Cap. IV. „Contribuția Țării Românești și a Moldovei la apărarea Ortodoxiei în Transilvania"; Cap. V. „Ajutoare materiale acordate de Țara Românească și Moldova Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania"; Cap. VI. „Unitatea românească în secolul al XIX-lea până în 1918", cu accente pe implicarea clerului și a monahilor în Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor în 1859, Războiul de Independență din 1877 și în Primul Război Mondial. Urmează câteva concluzii, bibliografia, două rezumate în limbile franceză și engleză, și Indici de persoane, locuri și lucrări, care facilitează accesarea rapidă a unor anumite informații căutate de cititori.

Bine documentată și ușor de parcurs, cartea de față ar trebui să nu lipsească din biblioteca fiecărui preot preocupat nu numai de istoria Bisericii pe care o slujește și a neamului din care a odrăslit, ci mai ales conștient de misiunea și responsabilitatea pe care o are pentru edificarea culturală și națională a credincioșilor săi de astăzi și de mâine, păstrând și cultivând în acest fel darul unității naționale și de credință moștenite de la înaintași.

Cultura teologică românească[2]

Anul comemorativ 2014 al Sfinților Martiri Brâncoveni oferă o foarte bună ocazie pentru a ne reaminti nu numai de bogata moștenire culturală, spirituală și bisericească a sfântului voievod, care a dat istoriei și culturii românești un stil și o epocă ce-i poartă numele, ci și de întregul patrimoniu al culturii teologice românești. Susțin această idee deoarece în sfertul de veac trecut de la evenimentele din decembrie 1989, literatura teologică din țara noastră, fie că vorbim de cea academică sau de cea duhovnicească, s-a îmbogățit prin publicațiile apărute pe piața cărții într-un ritm și o manieră fără precedent în istoria noastră. O simplă radiografie a acestui material bibliografic ne descoperă că cea mai mare parte a cărților tipărite este constituită din traduceri ale operelor Sfinților Părinți, ale personalităților duhovnicești și teologice din secolul XX, material livresc care surclasează și eclipsează numeric producțiile autohtone, contribuind uneori la uitarea completă a contribuțiilor teologice românești de ieri și de astăzi.

Or, cultura noastră bisericească merită și trebuie să fie redescoperită, deoarece patrimoniul ei secular este unul deosebit de bogat, variat și relevant nu numai pentru mediul ecleziastic sau teologic, ci și pentru istoria culturii naționale. Din acest motiv consider că lucrarea de față, semnată de renumitul părinte profesor Mircea Păcurariu, este una ce trebuie remarcată, cunoscută și parcursă deopotrivă de către teologii români și de către slujitorii sfintelor altare din orice treaptă academică și ierarhică, fapt pentru care am și considerat relevantă prezentarea acesteia chiar și la trei ani de la apariția ei.

---

[2] Mircea Păcurariu, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Editura Basilica, București, 2011, 311 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXV, Nr. 7/iulie 2014, p. 7.

Utilitatea și meritele lucrării sunt subliniate în „Cuvântul înainte” al părintelui patriarh Daniel, care ține să precizeze că inițiativa părintelui Păcurariu este una salutară și novatoare fiind prima de acest gen în spațiul românesc atât prin extensia temporală pe care o cartografiază, cât mai ales prin evidențierea rolului Bisericii Ortodoxe Române și al slujitorilor ei „în crearea limbii literare românești, în promovarea istoriografiei, a lingvisticii, a pedagogiei și a muzicii, în dezvoltarea învățământului românesc de toate gradele”; în definitiv, prin prezentarea aportului masiv și determinant al Bisericii la progresul culturii românești și nu numai, din perioada apostolică până în ziua de astăzi.

Din punct de vedere structural, lucrarea se împarte în șapte capitole, divizate la rândul lor în numeroase subcapitole, în care este restituită devenirea istorică a culturii noastre eclesiale în mod cronologic. Dacă cel dintâi prezintă „primele manifestări literare creștine pe pământ românesc” de la actele martirice care ilustrează persecuțiile împotriva creștinilor în Dacia, la numele episcopilor și a teologilor reprezentativi din Scythia Minor, următoarele două pun în lumină creațiile secolelor VII-XVI reliefând manuscrisele, lucrările teologice, bibliotecile mănăstirești, literatura populară și începuturile tiparului la români. Capitolul patru este consacrat culturii teologice specifice secolului al XVII-lea, devenind cea mai extinsă parte a cărții, generozitatea autorului explicându-se prin prezentarea bogatei activități culturale și artistice desfășurată în Țările Române de către mireni, monahi, preoți și ierarhi precum Anastasie Crimca, Varlaam și Dosoftei în Moldova, Teofil, Ștefan, Varlaam, Teodosie Veștemeanul și Antim Ivireanul în Țara Românească, Simion Ștefan în Transilvania și Petru Movilă la Kiev, sprijiniți și secondați de către figurile luminoase ale lui Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir.

Următoarele pagini prezintă evoluțiile culturale bisericești ale secolului al XVIII-lea care sunt evocate prin cărțile liturgice și teologice

publicate în spațiul românesc, apoi prin figurile unor clerici traducători sau copiști și prin școlile Bisericii, un subcapitol aparte fiind dedicat culturii teologice grecești din Moldova și Țara Românească. Secolul XIX este ilustrat prin prisma activității iluștrilor mitropoliți Veniamin Costachi, Grigorie Dascălul și Andrei Șaguna, a unor iluminiști din rândurile mirenilor și ale clericilor, apoi a școlilor teologice în formare și a presei bisericești care a luat un avânt sporit în a doua jumătate a veacului naționalităților. Ultimul capitol vizează evoluția istorică de după Marea Unire până astăzi, realizând în fond o cartografiere concisă a școlilor și literaturii teologice, a presei bisericești, a personalității și operelor celor mai cunoscuți profesori, monahi și ierarhi care și-au desfășurat activitatea între anii 1918-1948, 1949-1989 și 1990-2010.

Elaborată în același stil sintetic și pedagogic, îmbrăcată într-un limbaj limpede și accesibil, care caracterizează de altfel întreaga operă a octogenarului părinte profesor Mircea Păcurariu, lucrarea „Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică” repune în fața cititorilor contemporani contribuția substanțială a Ortodoxiei din arealul nostru geografic la nașterea, dezvoltarea și modelarea spiritualității și culturii românești și universale, care merită să fie mai bine cunoscută și prețuită de către noi toți.

Tiparul în Biserica Ortodoxă Română[3]

Ajuns la vârsta căruntețelor înțelepțite de cei 84 de ani de viață, părintele Mircea Păcurariu își continuă activitatea istoriografică cu aceeași apetență livrescă și rigurozitate științifică de care a dat dovadă în ultimele cinci decenii, de când slujește prin cuvânt și literă la catedra de istorie a Bisericii Ortodoxe Române. Cele peste 20 de cărți și câteva sute de studii și articole publicate în țară și în străinătate i-au deschis calea spre cel mai prestigios for cultural al țării, Academia Română, al cărei membru corespondent a fost ales în 1997, iar titular a devenit în toamna anului 2015.

Cea mai recentă izbândă editorială a părintelui academician marchează, fără îndoială din punct de vedere editorial, anul comemorativ al Sfântului Ierarh martir Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești, „Tiparul în Biserica Ortodoxă Română" oferind o primă sinteză care înfățișează întreaga lucrare publicistică desfășurată și promovată de Biserica noastră începând cu secolul al XVI-lea și până în ziua de astăzi. În cuvântul său de început distinsul autor explică apariția cărții menționând că ea se dorește a fi un omagiu postum adus tuturor „celor care au ostenit în decursul a peste cinci secole să lase în urma lor cărți de spiritualitate ortodoxă sau de valoare culturală și artistică".

Volumul se deschide cu „Precuvântarea" Înaltpreasfințitului Părinte Mitropolit Dr. Laurențiu Streza al Ardealului, care subliniază importanța, necesitatea și valoarea apariției monografiei închinate tiparului românesc precizând că în acest fel sunt readuse în atenția preoților, a teologilor, a oamenilor de cultură, dar și a tuturor

---

[3] Pr. Acad. Mircea Păcurariu, *Tiparul în Biserica Ortodoxă Română*, Editura Andreiana, Sibiu, 2016, 335 p. + 100 ilustrații. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXVII, Nr. 12/decembrie 2016, p. 10.

credincioșilor români figurile „marilor ierarhi cărturari, cu prezentarea detaliată a activității lor culturale, pusă în serviciul Bisericii și al neamului nostru. În afară de aceste lucruri, sunt amintiți și smeriții meșteri tipografi, pe nedrept uitați, dar care și-au făcut din plin datoria față de cultura românească, lucrând cu conștiinciozitate, cu dăruire, în totală smerenie, punând la îndemâna cititorilor cărți frumos tipărite, împodobite cu gravuri și frontispicii minuțios lucrate de acei meșteri și de ucenicii lor".

Cartea este structurată cronologic, pe opt capitole mari, după cum urmează: „Activitatea tipografică în Țara Românească și Transilvania în secolul al XVI-lea", cu subcapitole dedicate ieromonahului Macarie, lui Dimitrie Liubavici, ieromonahului Lavrentie, tipăriturilor lui Filip Moldoveanul, ale diaconului Coresi și Paliei de la Orăștie; „Tipografiile românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea", cu subcapitole despre tipografiile de la Câmpulung, Govora, Dealu/Târgoviște, Bălgrad (Alba Iulia) și din Moldova; „Tiparul în a doua jumătate a secolului al XVII-lea", cu subcapitole ce prezintă tiparul în Țara Românească, cărțile de slujbă bilingve, Biblia de la București, tiparnița de la Iași, tipografia grecească de la mănăstirea Cetățuia, tipografiile de la Bălgrad (Alba Iulia), București, mănăstirea Snagov, Râmnic, Târgoviște și Buzău, tipografiile din timpul lui Constantin Brâncoveanu, tiparul pentru greci, arabii ortodocși și tiparul românesc în Georgia; „Tiparul în secolul al XVIII-lea", cu subcapitole ce ilustrează activitatea editorială de la București, Râmnic, Buzău, Iași, Rădăuți, Blaj, Sibiu și Brașov, dar și pe cea românească de la Viena și Buda; „Tiparul în secolul al XIX-lea – până în 1918" cu subcapitole care survolează activitatea tipografiilor eparhiale și mănăstirești de la București, Râmnic, Buzău, Iași, Mănăstirea Neamț, Chișinău, Blaj, Sibiu, Arad, Caransebeș și Cernăuți; și, în cele din urmă, „Tiparul în secolul al XX-lea. Prezentare generală" structurată în trei părți, tiparul bisericesc în epoca interbelică, în perioada comunistă și după 1990, în toate cele trei perioade vizate fiind

ilustrată activitatea publicistică a tipografiilor și a editurilor patriarhiei, mitropoliilor și eparhiilor de pe teritoriul țării.

Volumul este întregit cu un rezumat extins în limba engleză și un număr de o sută de ilustrații color de foarte bună calitate care reproduc alfabetul chirilic, pagini și frontispicii din manuscrise și cărți vechi românești, portrete de ierarhi tipografi și îndrumători ai tiparului, fotografii ale marilor mănăstiri unde au funcționat tipografii, foile de titlu ale diverselor cărți cultice și teologice de căpătâi, coperțile unor volume importante, recent apărute la editurile Patriarhiei Române din București și ale Mitropoliei Ardealului de la Sibiu.

Sinteza părintelui academician Mircea Păcurariu este o veritabilă mărturie despre activitatea cultural-tipografică foarte bogată și variată a Bisericii Ortodoxe din spațiul românesc pe durata a cinci secole, o carte scrisă într-un limbaj accesibil și publicată într-o haină editorială frumoasă care confirmă rolul incontestabil al Bisericii în ctitorirea limbii și a identității românești, în afirmarea culturii noastre naționale și a celei europene deopotrivă. Să luăm aminte! Să învățăm să ne prețuim istoria, cultura și memoria înaintașilor la adevărata lor valoare ca să nu ne dizolvăm în valul globalizării și al relativismului postmodern.

Istoria Bisericii Românești din Transilvania[4]

În 13 ianuarie 2021, la binecuvântata vârstă de 88 de ani și jumătate, părintele academician Mircea Păcurariu a trecut la cele veșnice. Moștenirea istoriografică, teologică și culturală pe care o lasă Bisericii noastre este una foarte bogată și-i va ajuta multă vreme de acum înainte pe credincioșii și slujitorii ei să-și cunoască istoria și să-și înțeleagă mai bine identitatea religioasă, etnică și națională.

Între ultimele lucrări antume, publicate de părintele academician în anul centenarului Marii Uniri, se numără și acest volum care oferă o prezentare sintetică a istoriei bimilenare a Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Scriind această cronică de carte îi aduc un omagiu și îmi exprim recunoștința pentru că mi-a oferit lucrarea în dar, scriindu-mi o dedicație olografă care mă onorează și mă obligă față de sufletul și de memoria sa: „Domnului Mircea Gheorghe Abrudan, cu speranța că această lucrare îi va fi de folos, Sibiu, 21 octombrie 2018. Pr. M. Păcurariu”.

Cartea a fost inițial publicată la Imprimeria Ardealul din Cluj-Napoca în anul 1992, cu sprijinul arhiepiscopului Teofil Herineanu și a Eparhiei Vadului, Feleacului și Clujului, restituirea istorică oprindu-se în anul 1918[5]. Și din acest motiv, autorul a simțit nevoia aducerii la zi a prezentării istorice, republicând volumul în anul centenar al unirii din 1918 tocmai ca un „omagiu adus tuturor înaintașilor noștri – ierarhi, preoți, călugări și credincioși – care, prin grele jertfe, au menținut

[4] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ediția a doua, revăzută și întregită, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2018, 590 p. + LXXIX pagini ilustrate. Recenzie trimisă spre publicare revistei *Altarul Banatului*, în 28 februarie 2021.

[5] Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș pînă în 1918*, Imprimeria Ardealul, Cluj-Napoca, 1992, 394 p. + 72 p. cu ilustrații.

unitatea neamului și a credinței strămoșești și au pregătit drumul spre Unirea din 1918", cum însuși afirmă în prefață (p. 7). Desigur, în această nouă ediție, retrospectiva istorică vine până în prezent și este dedicată publicului larg, nu numai teologilor și istoricilor. Tipărită la Deva, cu sprijinul episcopiei locului, în condiții grafice de excepție, Preasfințitul Gurie al Devei și Hunedoarei, motivează reapariția lucrării atât din punct de vedere istoriografic, cât mai ales din rațiuni de pedagogie națională și bisericească, deoarece este o „lucrare prin care nu se dorește nimic altceva decât aprofundarea trecutului nostru bisericesc, precum și deslușirea adevărului istoric, într-o Transilvanie încă măcinată pe alocuri – din nefericire – de vii dispute confesionale între fiii aceluiași neam" (p. 6).

Autorul mărturisește încă dintru început că s-a străduit să scoată în relief „numai aspectele esențiale ale istoriei bisericești din teritoriile intracarpatice", toate faptele descrise fiind însă „încadrate în istoria poporului român, inclusiv cu teritoriile extracarpatice, pentru a dovedi că a existat o legătură organică între viața poporului și a Bisericii românești de la începuturile lor și până azi". De asemenea, cititorul este informat că va descoperi „scurte date și despre celelalte culte care și-au desfășurat viața și lucrarea lor religioasă pe pământul românesc", cartea descoperind în acest fel viziunea organică pe care părintele Mircea Păcurariu a avut-o asupra istoriei românilor. Nu în ultimul rând, în prefața sa, autorul depune o profesiune de credință și de etică a cercetării, pe care le-a urmărit și cultivat de-a lungul carierei sale, scriind că s-a străduit să prezinte „lucrurile cu deplină obiectivitate, potrivit principiului mereu actual al istoricului roman Tacitus, «sine ira et studio», și după îndemnul Mântuitorului, de „a da mărturie despre adevăr" (Ioan 18, 37).

Prefața este urmată de o listă a abrevierilor utilizate și apoi de o Introducere (p. 11-22) de natură istorică și mai ales istoriografică, în care sunt inventariate principalele lucrări de istorie bisericească, redactate de cronicari, preoți, mireni, teologi și istorici de specialitate, începând cu

prima jumătate a secolului al XVII-lea și până în contemporaneitate. Concluzia generală a retrospectivei privind stadiul cercetărilor de istorie bisericească a românilor din Transilvania, este că tocmai lipsa unei „istorii complete a vieții de aici” și „a unor monografii temeinice consacrate unor eparhii și unor personalități ecleziastice din Transilvania”, explică și motivează (re)apariția acestei lucrări de sinteză. Aceasta pune în lumină toate aspectele vieții bisericești: „organizarea Bisericii, personalitatea unor ierarhi, dezvoltarea culturii și a artei bisericești, legăturile cu alte Biserici creștine și în speță ale românilor transilvăneni cu frații lor de dincolo de Carpați, viața preoților de mir”. Totodată, urmărește două coordonate majore ale istoriei naționale românești: „continuitatea etnică și bisericească în teritoriile intracarpatice, precum și unitatea de neam, de limbă și de credință a românilor” (p. 22). Postulatele îl plasează pe autor în descendența unor mari istorici români precum Nicolae Iorga, Ioan Lupaș și Gheorghe Brătianu.

Cartea cuprinde următoarele nouă capitole: Cap. I. „Perioada întâia daco-romană (secolele II-VI)” (p. 23-53), cu subcapitolele „Geto-dacii și romanii – strămoșii românilor”, „Vestirea Evangheliei la geto-daci și daco-romani”, „Mărturii lingvistice pentru vechimea creștinismului daco-roman”, „Mărturii arheologice paleocreștine”, „Organizarea bisericească daco-romană”, „Jurisdicția bisericească asupra provinciilor din «romanitatea dunăreană»”; Cap. II. „Transilvania în perioada migrațiilor (secolele VII-XI)” (p. 55-88), cu subcapitolele: „Primele populații migratoare”, „Slavii, bulgarii și încreștinarea lor”, „Mărturii arheologice despre viața creștină după «retragerea aureliană»”, „Românii în izvoarele literare-istorice”, „Viața și organizarea bisericească a românilor în secolele VIII-IX”; Cap. III. „Transilvania în perioada voievodatului (secolul XI-începutul secolului XVI)” (p. 89-147), cu subcapitolele: „Situația politico-socială a Transilvaniei. Colonizările”, „Românii în izvoarele documentare medievale”, „Politica religioasă a regilor Ungariei față de românii transilvăneni”, „Știri despre viața bisericească a românilor”, „Mănăstiri și biserici ortodoxe”, „Organizarea

bisericească a românilor transilvăneni", „Ierarhi ortodocși români din Transilvania în secolele XII-XIV", „Mitropolia Transilvaniei în secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea", „Mitropolia Transilvaniei cu sediul la Feleac", „Cultura bisericească"; Cap. IV. „Transilvania în perioada Principatului autonom (1541-1688)" (p. 149-240), cu subcapitolele: „Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea", „Reforma în Transilvania", „Prozelitismul calvin maghiar", „Mitropolia Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea", „Transferarea sediului Mitropoliei la Bălgrad (Alba Iulia). Mitropoliții Eftimie, Hristofor II, Ghenadie I și Ioan III", „Episcopia Vadului", „Cultura bisericească", „Noi ctitorii românești"; Cap. V. „Transilvania în secolul al XVII-lea" (p. 185-240), cu subcapitolele: „Mitropolia Transilvaniei în secolul al XVII-lea", „Episcopia Vadului în secolul al XVII-lea", „Preoți și protopopi", „Eparhiile din Banat", „Episcopia de Ineu-Lipova", „Viața bisericească a românilor din Bihor", „Viața bisericească a românilor din Maramureș", „Cultura bisericească", „Biserici și mănăstiri românești"; Cap. VI. „Perioada dominației Habsburgice (1688-1918)" (p. 241-340), cu subcapitolele: „Viața bisericească în secolul al XVIII-lea", „Dezbinarea Bisericii românești în 1698-1701", „Biserica unită după Atanasie Anghel", „Mișcări populare pentru apărarea Ortodoxiei", „Episcopia ortodoxă a Transilvaniei între anii 1761-1811", „Biserica unită după 1764", „Viața bisericească a românilor din Banat, în secolul al XVIII-lea", „Viața bisericească a românilor arădeni și bihoreni", „Viața bisericească în Maramureș", „Preoțimea de mir", „Literatura teologică", „Mănăstiri și biserici de mir. Arta bisericească"; Cap. VII. „Viața bisericească în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea" (p. 341-500), cu subcapitolele: „Situația politică, demografică, socială și economică a Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XIX-lea", „Biserica ortodoxă din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Episcopul Vasile Moga", „Episcopia Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea", „Episcopia Timișoarei și Vârșețului", „Episcopiile unite", „Situația

politică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea", „Episcopul, apoi mitropolitul Andrei Șaguna", „Urmașii lui Șaguna", „Eparhiile sufragane", „Biserica unită din Transilvania", „Literatura teologică în secolul al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea", „Învățământul teologic și școlile Bisericii", „Arta bisericească", „Preoțimea românească în secolul al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea", „Biserica Ortodoxă din Transilvania și Banat în perioada interbelică"; Cap. VIII. „Biserica din Transilvania și Banat sub regimul comunist" (p. 501-514), cu subcapitolele „Aspecte ale politicii antireligioase ale regimului totalitar", „Ierarhi prigoniți", „Drama profesorilor de teologie și a preoțimii", „Organizarea și legislația bisericească", „Reîntregirea Bisericii Ortodoxe Române", „Învățământul și literatura teologică", „Presa și arta bisericească" și „Legături cu alte Biserici Ortodoxe"; Cap. IX. „Biserica Ortodoxă Română după 1989" (p. 515-523), cu subcapitolele: „Organizarea Bisericii Ortodoxe Române", „Biserica greco-catolică (unită)", „Activitatea culturală, presa bisericească, activitatea misionar-pastorală și socială", „Noi sfinți ardeleni", „Noi monumente de artă bisericească", și „Legături cu alte Biserici creștine".

Urmează un penultim capitol intitulat „în loc de concluzii" (p. 525-530), în care intră în scenă mai ales pedagogul-istoric Mircea Păcurariu interesat ca cititorul să rețină o imagine panoramică a materialului cuprins, oferindu-i o sinteză a fiecărui capitol în parte, și, condensându-i, în final, la maxim excursul într-o singură frază: „Biserica românească din Transilvania a îndeplinit un rol însemnat în viața neamului nostru. Ea nu s-a limitat numai la viața duhovnicească a păstoriților, ci a îndrumat întreaga lucrare culturală, social-economică și națională românească, a păstrat și cultivat limba, a militat pentru afirmarea și consolidarea conștiinței de unitate națională românească" (p. 530). Ultimul capitol „listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș" (p. 531-562), restituie în mod schematic organizarea canonică și dipticele eparhiilor ortodoxe și greco-catolice din Transilvania, din Evul Mediu

până în secolul XXI, cu însemnarea numelui fiecărui ierarh și a anilor săi de păstorire. Cartea se încheie cu un foarte util indice de nume și de localități (p. 563-585), după care urmează o bogată anexă fotografică color, ilustrând piese arheologice din primele secole creștine, descoperite în Transilvania, hărți cu evoluția organizării bisericești, tabele ale alfabetului chirilic tipărit și de mână cu echivalentele latine, fotografii ale bisericilor și mănăstirilor medievale (sec. XIII-XVIII) și de secol XX reprezentative, foile de titlu ale unor cărți teologice, de cult și ale unor periodice ecleziastice celebre, inscripții, hrisoave și documente importante, fragmente de fresce, icoane pe lemn și pe sticlă, tablourile ierarhilor din secolele XVIII-XXI, fotografii ale marilor profesori de teologie și ale unor părinți spirituali îmbunătățiți din secolul XX.

Odrăslit într-o familie preoțească ardeleană de tradiție și cu o activitate de aproape cinci decenii în slujba Ortodoxiei transilvănene, prin misiunea didactică derulată la Institutul Teologic Universitar sibian, din 1992 Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna" a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, această ultimă lucrare de sinteză a părintelui Mircea Păcurariu poate fi considerată testamentul său de istoriografie bisericească, în care se reflectă, în mod plenar, istoricul, profesorul și sacerdotul, conștient de înalta sa chemare.

Uniația în Transilvania în trecut și astăzi[6]

În data de 4 iulie 2012 a avut loc la mănăstirea Râmeț din județul Alba ședința comună a celor două sinoade mitropolitane ale Ardealului și Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului. Principalul punct luat în discuție l-a constituit pregătirea reluării dialogului la nivel de ierarhi, cu Biserica Unită cu Roma (Greco-Catolică), în urma scrisorii adresate acesteia de Patriarhia Română la 6 iulie 2010. Reluarea dialogului oficial se relansează, așadar, după o stagnare de mai bine de un deceniu, de când acesta a fost stopat din cauza acțiunilor întreprinse în instanțele civile de judecată de către Biserica Unită pentru recuperarea bunurilor materiale ce i-au aparținut până în anul 1948. Dacă urmărim comunicatele de presă și campania de imagine, desfășurată de Biserica Unită după anul 1990, vom observa că aceasta nu a contenit la toate nivelurile și cu toate ocaziile fie să atace Biserica Ortodoxă Română, fie să pozeze în victimă unică și nemijlocită a regimului opresiv comunist, instalat în România, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Prezentându-se a fi fost nu doar Biserica martiră prin excelență, ci mai ales cadrul bisericesc instituțional care a produs renașterea culturală și națională a românilor transilvăneni prin „Școala Ardeleană”, formată în jurul scaunului episcopal greco-catolic de la Blaj, discursul și atitudinea Bisericii Greco-Catolice a țintit fără-ndoială sensibilizarea cât mai largă a opiniei publice din țară, cât mai ales de peste hotare.

Întrucât un dialog nu poate fi construit credibil fără o cunoaștere și asumare corectă a evoluției istorice și a situației din prezent, cartea pe care Mircea Păcurariu, părintele magistru al istoriei Bisericii Ortodoxe

6 Mircea Păcurariu, *Uniația în Transilvania în trecut și astăzi*, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, 114 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul V, Nr. 10, 2012, p. 100-101.

Române, o pune acum din nou la îndemâna publicului larg românesc se dovedește a fi un instrument bibliografic care reface într-un limbaj ușor de înțeles tabloul istoric al acestei probleme în desfășurarea lui începând cu nașterea uniației din Transilvania în anii 1698-1701. Publicată până acum în cinci ediții[7], inclusiv în limbile engleză[8] și franceză[9], lucrarea de o sută și ceva de pagini a văzut din nou lumina tiparului la editura Andreiana din Sibiu în anul 2010. Dorind să faciliteze cititorului o înțelegere cât mai facilă a problematicii vizate, autorul integrează apariția „Bisericilor unite” în tabloul universal al istoriei bisericești, pe care îl contextualizează apoi în cadrul istoric est-european al secolului XVIII. Sprijinindu-se pe surse istorice vechi și recente, părintele Păcurariu prezintă, așadar, în cuprinsul a patru capitole o evoluție istorică ce pleacă de la nașterea creștinismului daco-roman, trece prin survolarea situației Bisericii creștine înainte și după Marea Schismă din 1054 și se concentrează apoi pe antecedentele, producerea și urmările uniației din Transilvania, insistând cu precădere asupra dezbinării bisericești a românilor ardeleni, luptei încununate cu martiriul pentru apărarea Ortodoxiei transilvane, încercărilor succesive de refacere a unității bisericești, dar și asupra momentului din 1948 și a schimbărilor survenite după 1989.

---

[7] Publicate la Satu Mare în 1990, la Sibiu în 1991, la Cluj-Napoca în 1991, la Sibiu în 1994 și la Oradea în 2006. O nouă ediție la Deva în anul 2017. Edițiile din anii '90 ai secolului XX au apărut în forma unor broșuri, vezi: Mircea Păcurariu, *Pagini din istoria Bisericii Românești. Considerații în legătură cu uniația în Transilvania*, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1991, 83 p. Trebuie reținut că această ediție clujeană a fost „tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Arhiepiscop Teofil” Herineanu, preot greco-catolic „revenit” sau trecut în Biserica Ortodoxă Română în iarna anului 1948, intrat apoi în monahism și ales episcop al Romanului și Hușilor, iar în 1957 episcop al Vadului, Feleacului și Clujului, unde a păstorit până la moarte, în 3 noiembrie 1992.

[8] *Pages from the history of the Romanian Church (The uniatism in Transylvania)*, Bucharest, 1991, 144 p.

[9] *Pages de l'histoire de l'Eglise Roumaine. Considerations au sujet de l'uniatisme en Transylvanie*, Bucarest, 1991, 138 p.

În excursul său istoric, autorul insistă și asupra a patru probleme controversate, anume: limba română în cult, aportul ambelor Biserici românești la promovarea culturii naționale, contribuția celor două Biserici la formarea conștiinței naționale românești și a împlinirii marilor aspirații ale românilor ardeleni, dar și suferințele comune din perioada regimului comunist totalitar. Volumul se încheie cu o anexă constituită dintr-un număr de 12 fragmente ale diferiți membrii de marcă ai Bisericii unite românești, de la Inochentie Micu și Petru Maior la Simion Bărnuțiu și Alexandru Papiu Ilarion, care au deplâns neducerea la îndeplinire a deziderатului preponderent social al unirii religioase cu Biserica Romei, au condamnat dezbinarea confesională survenită prin aceasta în rândurile românilor ardeleni, sfârșind mai ales prin a milita pentru revenirea la Ortodoxie și necesitatea refacerii unității bisericești românești.

Deși volumul poate fi interpretat de către unii, bineînțeles, și printr-o cheie confesională, fie pro-ortodoxă sau ușor anti-greco-catolică, consider că excursul părintelui academician nu este altceva decât o pledoarie pentru Biserica Neamului, problematica dezbătută fiind, de altfel, una mereu actuală și nelipsită de importanță, mai ales în conturarea și evoluția dialogului patrimonial și ecumenic ortodoxo-catolic din prezent și viitor, lectura acestuia devenind, așadar, absolut necesară pentru fiecare dintre cei care doresc să cunoască istoria Bisericii românești din Transilvania, pentru a putea înțelege dezbaterile din imediata lor contemporaneitate.

Unirea Bisericii în Transilvania[10]

În numărul din ianuarie 2012 al revistei „Tabor” am prezentat, în contextul relansării dialogului sinodal oficial între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Unită cu Roma (Greco-Catolică), volumul, ajuns la cea de-a cincea ediție, părintelui Mircea Păcurariu „Uniația în Transilvania în trecut și astăzi” publicat la Sibiu în anul 2010. Redactat în tumultul dezbaterilor publice și bisericești postdecembriste legate de subiectul spinos și sensibil al apariției, dezvoltării, dizolvării și restabilirii Bisericii Unite din Transilvania, volumul părintelui magistru de la Sibiu reprezintă, pe de o parte, rodul sintezei întregii problematici în cuprinsul unei cărți care poate fi accesată de publicul larg, dar și o pledoarie explicită pentru unitatea și integritatea Bisericii Neamului, pe de altă parte. Avându-se în vedere atât apartenența confesională ortodoxă a preotului autor, cât și tonul discursiv, ușor apologetic, tomul părintelui Păcurariu a fost catalogat de unii istorici a fi unul ortodox și ortodoxist, care urmărește și susține punctul de vedere al acestei confesiuni.

Tocmai din acest motiv, dar și pentru a da curs deschiderii spre dialog manifestat de conducerea superioară a ambelor biserici românești, un dialog care presupune o bună cunoaștere a faptelor istorice, dar și a realităților contemporane, am considerat că este potrivit a semnala în paginile aceleiași reviste „Tabor”, care se definește a fi una „de cultură și spiritualitate românească” și apariția în limba română a volumului părintelui Ernst Christoph Suttner, reputat istoric catolic al școlii de istorie bisericească germană, intitulat sugestiv: „Unirea Bisericii în Transilvania”.

[10] Ernst Christoph Suttner, *Unirea Bisericii în Transilvania*, traducere din limba germană de Lorin Ghiman, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2010, 60 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VI, Nr. 5, 2012, p. 94-96.

Născut la Regensburg în anul 1933, părintele Suttner a studiat teologia și filosofia întâi în orașul natal, apoi la Roma, Würzburg și București. După ce a fost hirotonit preot la Roma în Colegiul Russicum în anul 1960 și-a desfășurat activitatea la catedra institutului pentru teologie și istorie a Răsăritului creștin din cadrul Universității Würzburg, apoi a preluat catedra de Patrologie, Istoria și doctrina Bisericilor Răsăritene de la Facultatea de Teologie Catolică a Universității din Viena (1975-2002). Din anul 1979 a devenit membru al Comisiei internaționale mixte pentru dialogul teologic oficial între Biserica Ortodoxă și cea Romano-catolică. Preocupările sale pentru istoria bisericii românești au fost remarcate de mediul academic din țara noastră, profesorul vienez fiind invitat să susțină cursuri de profil la universitățile din Alba Iulia, Arad, Cluj-Napoca și Oradea, ale căror foruri academice l-au și distins cu titlul de *Doctor honoris causa*. Începând cu anul 2000, părintele profesor Suttner este inițiatorul și coordonatorul programului, susținut de Fundația vieneză „Pro Oriente", de analiză a Unirilor religioase de la Brest și din Transilvania cu Biserica Romei[11], ceea ce-l face a fi unul dintre cei mai fini cunoscători ai acestui subiect, dar și a dezvoltărilor ecleziastice ulterioare. Studiile și volumele publicate în limba germană în ultimii patruzeci de ani, dintre care unele sunt traduse și în românește[12], evidențiază eforturile profesorului Suttner de a

---

[11] Un prim rezultat al acestui proiect de cercetare este volumul bilingv, român-german: *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Vol. I. De la începuturi până în anul 1701*, editat de Johann Marte, Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu și Ernst Christoph Suttner, Editura Enciclopedică, București, 2010, 335 p. Al doilea volum a apărut cinci ani mai târziu sub titlul: *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Vol. II. De la 1701 până în anul 1761*, editat de Johann Marte, Viorel Ioniță, Wolfgang Nikolaus Rappert, Laura Stanciu și Ernst Christoph Suttner, Editura Enciclopedică, București, 2015, 864 p.

[12] Ernst Christoph Suttner, *Schismele: ceea ce separă și ceea ce nu separă de Biserică*, traducere de Alexandru Buzalic și Iosif Aenășoaei, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, 166 p.; Idem, *Teologia românească. De la creștinare până în prezent*, traducere după manuscrisul din limba germană Dan Ciprian Pătrașcu, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2008, 137 p.; Idem, *Teologie și Biserică la români de la încreștinare până în secolul al XX-lea*, traducere din limba germană de Adriana Cînța, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2011, 349 p.

servi cunoașterii și înțelegerii reciproce între Bisericile Catolică și Ortodoxă, mai ales în contextul ulterior căderii comunismului și al resuscitării Bisericilor Unite în România și Ucraina, procese care au dus la o răcire a dialogului teologic bilateral.

Volumul de față, deși scurt, dar consistent, publicat în colecția „Historia" a editurii Galaxia Gutenberg din Târgu Lăpuș, ne introduce succesiv în procesul și etapele unirii Bisericii românilor transilvăneni cu Biserica Romei, survolând modul diferit în care această unire bisericească a fost percepută atât de către protagoniști, cât și de pleroma Bisericii românești ardelene, analizând importanța „legii strămoșești", prezentând, de asemenea, opoziția de dincolo de Carpați față de unire, rezistența ardelenilor contra unirii, evidențiind apoi cristalizarea a două partide ecleziale diferite, discutând problemele teologice aflate în dezbaterea celor două partide și sfârșind în cele din urmă prin schițarea primelor etape întreprinse de Curtea de la Viena în scopul restaurării ierarhiei ortodoxe și, pe această cale, a eclesialității românilor ortodocși transilvăneni. Din punct de vedere temporal chintesența volumului acoperă perioada anilor 1697-1773, începând cu primele contacte stabilite între mitropolitul Teofil Seremi și iezuiții veniți în Transilvania alături de armata habsburgică în vederea încheierii unei uniri cu scaunul roman după modelul florentin și sfârșindu-se cu instalarea celui de al doilea episcop român, încheind astfel un proces care a durat șapte decenii și a avut drept rezultat crearea a două entități bisericești românești diferite, botezate de Maria Tereza „greco-catolică" și „greco-neunită", care se vor afla într-un permanent concurs pentru extinderea jurisdicției lor eclesiale asupra comunităților românești intracarpatice.

Particularitatea și noutatea pe care o aduce expunerea părintelui Suttner pentru istoriografia românească se constituie din folosirea bogată a surselor primare latine care fac referire la politica Bisericii Catolice de readucere în sânul ei a „bisericilor schismatice grecești", proces pe care profesorul vienez îl descrie a fi fost inițiat nu de Roma, ci dimpotrivă de Biserica răsăriteană, începând cu exemplul basileului

Ioan al VIII-lea Paleologul, care a reușit semnarea unirii grecilor cu latinii în urma Conciliului de la Ferrara-Florența, continuat apoi, pe parcursul secolelor XVI-XVII, de trei mari Biserici autonome răsăritene amenințate fie de cucerirea otomană, fie de influența împovărătoare a Renașterii și a Reformei: Mitropolia Moldovei, Mitropolia Kievului și Biserica din Mukačevo. În concepția istoricului german, Biserica Romei nu a făcut altceva decât să răspundă cu promptitudine acestor inițiative. În cazul românilor transilvăneni, „a căror Biserică era amenințată în secolul al XVII-lea și avea nevoie de ajutor" (p. 6), Biserica Romei a ajuns la ei odată cu încorporarea Transilvaniei în Imperiul austriac, care a și deschis tratativele pentru unirea Bisericii românești cu Biserica oficială a imperiului, ceea ce face ca încheierea unirii să fi avut atât motive spirituale, cât și social-politice și de stat (p. 6).

Această împletire a rațiunilor teologice – anularea schismei dintre catolici și Biserica românilor ardeleni – cu cele social-politice – întărirea legăturii Transilvaniei cu Casa de Austria, prin atragerea românilor la unirea cu Biserica Romano-catolică și astfel a ridicării statutului lor juridic – a dus la complicarea situației prin intervenția stărilor medievale privilegiate, a celor trei națiuni recunoscute și a celor patru religii recepte, care și-au dat întregul concurs pentru zădărnicirea proiectului Curții imperiale și menținerea românilor în starea de iobăgie. Acest context se întregește odată cu prezentarea poziției ierarhiei exterioare spațiului ardelean, a cardinalului Leopold Kollonitz, primatul Ungariei, care a dorit nu o simplă depășire a schismei, ci atragerea prin absorbție a românilor în comuniunea catolică, conform principiilor tridentine (p. 14-16), și a ierarhiei răsăritene de la București și Constantinopol care a condamnat, anatemizat și excomunicat acțiunea mitropolitului Atanasie (Satanasie) Anghel și a celor din jurul său, motivându-i pe românii ardeleni, cu argumente soteriologice, să nu părăsească Biserica lui Hristos pentru o „besearecă schismatică și eretică" (p. 32).

Eșuarea răspândirii unirii la toți românii ardeleni în spiritul florentin autorul o privește ca fiind rezultatul contopirii a trei factori

decisivi: intrigile stărilor transilvane privilegiate, importanța „legii strămoșești" și excesul părții catolice, reprezentate de cardinalul Kollonitz, care, prin atitudinea sa față de mitropolitul Atanasie Anghel și clerul român, va produce consternare și o reacție în lanț a clerului de pe ambii versanți ai Carpaților. Disputele dintre cele două tabere, a celor care au acceptat unirea și a celor care au respins-o, se vor acutiza odată cu mișcările călugărilor Visarion și Sofronie care au atins, subliniază autorul, punctul sensibil al ardelenilor, căruia nici primatul maghiar, nici chiar episcopii uniți de după Atanasie, nu-i acordaseră atenția cuvenită, și anume „legea strămoșească", constituită din totalitatea tradițiilor și ritualurilor bisericești și ale vieții sociale cotidiene care asigura coeziunea românilor (p. 29).

Reconstrucția istorică a evenimentelor și analiza întreprinsă de profesorul Suttner, pe baza diferitelor surse documentare și a istoriografiei occidentale și românești contemporane, lărgesc perspectiva creionată și susținută până în acest moment în cercurile istoriografice și teologice românești ortodoxe și unite, a căror pasiuni de a înfiera, respectiv glorifica în exces evenimentele de la 1697-1701 sunt într-o bună măsură depășite de prezentarea de față. Autorul reușește, de asemenea, nu numai să evite o serie de clișee istoriografice, ci ajunge să atingă din punct de vedere eclesiologic o chestiune de maximă importanță cu privire la subiectul uniatismului, în special, și a unirilor religioase, în general: cea despre esența unirii, problemă cu care atât istoricii teologiei, cât și teologii contemporani vor fi nevoiți să se confrunte cu cea mai mare seriozitate pentru a putea găsi soluții viabile la crizele și relațiile inter-bisericești actuale, care de ce să nu recunoaștem, cel puțin în țara noastră au degenerat într-o chestiune mult prea lumească de ordin eminamente patrimonial și juridic, fiind generate și caracterizate de un spirit revanșard vădit, care nu are deloc legătură cu chemarea la unitate și dragoste adresată de Mântuitorul Iisus Hristos apostolilor Săi.

Relațiile confesionale ortodoxo – greco-catolice în Transilvania dualistă[13]

În ultimele două decenii istoriografia românească a redescoperit câmpul mănos de cercetare pe care i-l oferă trecutul bisericesc al românilor din cuprinsul și din afara granițelor actuale ale țării. Astfel, au fost deschise diferite șantiere arheologice, arhivistice și bibliografice ale căror exploatare, valorificare, (re)interpretare și sintetizare a avut drept rezultat redactarea și publicarea unor serii întregi de studii și volume. Aceste lucrări au îmbogățit în mod vizibil nu numai cuprinsul revistelor de specialitate sau rafturile bibliotecilor, ci și orizontul vizionar al istoriografiei românești asupra trecutului și relevanța acestuia în folosul înțelegerii contextului ecleziastic actual, și de ce nu, cu speranța soluționării unor probleme, tensiuni și crize pe care le traversează bisericile și societatea românească, în ansamblu. Tensiunile bisericești vizibile, care s-au soldat nu de puține ori cu conflicte și care, bineînțeles, au beneficiat prin intermediul mijloacelor mass-media de o difuzare publică largă atât în interiorul, cât și în exteriorul României, au fost și continuă să fie cele de natură funciară și edilitară dintre ortodocșii și greco-catolicii din Transilvania. De aceea, nu întâmplător la Cluj-Napoca, în cadrul celei mai prestigioase instituții academice din această zonă a țării, efortul școlilor doctorale, a istoricilor și teologilor deopotrivă, s-a axat pe cercetarea istoriei celor două biserici românești.

Concepută inițial ca teză de doctorat la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, susținută public în data de 2 aprilie 2008, lucrarea realizată de Preasfințitul

[13] Macarie Drăgoi, *Ortodocși și Greco-Catolici în Transilvania (1867-1916). Convergențe și Divergențe*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, 465 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VI, Nr. 9, 2012, p. 97-100.

Macarie, Episcop al Episcopiei Ortodoxe Române a Europei de Nord, reprezintă o noutate istoriografică mult așteptată și binevenită. Pe lângă o serie bogată de informații arhivistice inedite pe care le pune în circulație, recenta apariție editorială propune o modalitatea nouă de zugrăvire a istoriei celor două biserici românești, anume abordarea paralelă, nu separată, a evoluției istorice și a raporturilor interconfesionale, de unde și titlul sugestiv pe care-l poartă: „Ortodocși și Greco-Catolici în Transilvania (1867-1916). Convergențe și Divergențe".

Volumul se deschide cu un „Cuvânt înainte" al coordonatorului tezei, pr. prof. univ. dr. Alexandru Moraru, care realizează o prezentare schematică a perioadei istorice analizate, evidențiind, de asemenea, temeinicia, valoarea și noutatea lucrării, accesibilitatea limbajului uzitat, respectiv echilibrul de care distinsul autor a dat dovadă în tratarea subiectului. Detaliile cu privire la tema și perioada abordată, la stadiul cercetărilor în domeniu, la metodologia, respectiv sursele documentare utilizate și la coordonatele principale ale cercetării le oferă Preasfințitul Părinte Macarie în „Introducerea" prin care își prefațează lucrarea. Autorul mărturisește că a dorit să trateze nu separat, ci sub semnul întâlnirii pașnice sau conflictuale istoria celor două comunități eclesiale românești în perioada dualismului austro-ungar, încercând să asume, pe cât este posibil, cele două direcții ale cercetării istorice bisericești actuale, cea documentară și cea interpretativă, aducând noutăți și contribuții de ordin documentar prin valorificarea unei informații arhivistice substanțiale inedite, provenită din fondurile Arhivelor Naționale, Direcțiile Județene Alba, Bistrița, Sălaj și Cluj, precum și din arhivele bisericești, în special din Arhiva Mitropoliei Ardealului de la Sibiu (p. 19).

Intitulat „Biserică și națiune: ortodocși și uniți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea" (p. 21-55), primul capitol este dedicat unei prezentări introductive generale a cadrului istoric și politic dualist în care s-au dezvoltat bisericile, națiunea și societatea românească

transilvană în decursul anilor 1867-1916. După ce reliefează situația și dezvoltarea instituțională a celor două biserici românești din Transilvania, autorul se oprește pe larg asupra rolului acestora în susținerea mișcării naționale românești, prezentând succesiv pașii realizați, în special de ierarhii români – în fruntea cărora se evidențiază mitropolitul Andrei Șaguna –, în scopul apărării și cultivării identității românești în raport cu presiunea și politica de asimilare națională și identitară, promovată de guvernele de la Budapesta, în scopul construirii națiunii politice maghiare. Urmărirea acestui scop comun, arată autorul, a avut drept rezultat depășirea de cele mai multe ori a controverselor confesionale și coalizarea clerului și credincioșilor în jurul consolidării drepturilor și idealurilor școlare, culturale și naționale românești. Mergând pe firul informațiilor documentare, Preasfințitul Macarie, ajunge la concluzia că ierarhii ortodocși și greco-catolici din această perioadă, mai ales, mitropoliții Ioan Mețianu și Victor Mihályi, au fost capabili să dialogheze atât despre subiectele de natură bisericească, cât și despre cele politice de interes național, întreținând o atmosferă de cordialitate.

Cel de-al doilea capitol, „Biserica românească și existența școlilor confesionale” (p. 57-132), prezintă într-un mod exhaustiv relația dintre biserică și școală pe de o parte, școală și societate, pe de cealaltă parte. În prima fază suntem introduși în cadrul istoric și legislativ general al raporturilor și evoluțiilor istorice ale sistemului școlar confesional – elementar, gimnazial, seminarial, pedagogic și teologic – administrat de cele două biserici românești în perioada dualistă. Astfel, sunt trecute în revistă legislația școlară maghiară, care observă autorul, „începând cu 1868 a căutat nu numai să modernizeze învățământul și să amelioreze salarizarea personalului didactic, ci și să contribuie la crearea națiunii unice maghiare, fiind încurajată transformarea școlilor confesionale în școli de stat” (p. 66), dar și măsurile luate de ierarhia românească în scopul contracarării acestei politici asimilaționiste și salvării caracterului

românesc și confesional al sistemului școlar. În pofida tuturor măsurilor luate de cele două biserici, statistica arată că numărul școlilor poporale românești a scăzut de la circa 2760 de unități în anul 1880, la 2170 în anul 1914 (p. 67). În cea de a doua și în cea de a treia parte a capitolului se urmărește, pe baza unor studii de caz concrete, organizarea și funcționarea școlilor confesionale mixte, din diferite zone ale arealului transilvan, fiind surprinse principalele dificultăți și probleme cu care s-a confruntat întregul sistem școlar și efortul constant depus de cele două centre mitropolitane – Sibiu și Blaj – în scopul depășirii acestora. Autorul selectează și sintetizează bogatul material arhivistic, arătând că pe lângă problemele școlare deja cunoscute istoriografiei de la noi, imaginea lumii românești este una viguroasă, dar deosebit de variată, neocolită de contradicții și contraste, neînțelegerile și fricțiunile dintre ortodocși și uniți au fisurat solidaritatea națională românească și au afectat funcționarea școlilor confesionale (p. 126-127). Cu toate acestea lucrarea ne arată că aportul școlilor confesionale la modernizarea societății românești, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este unul imposibil de tăgăduit.

Următorul capitol este dedicat unor „Aspecte privind relațiile interconfesionale" (p. 133-143) și reprezintă partea cea mai interesantă și inedită a cercetării. Pornind de la dimensiunea demografică și legislativă a biconfesionalismului românesc pe durata secolelor XVIII-XIX, autorul se oprește punctual asupra a cinci cazuri de schimbări de confesiune, radiografiind în detaliu modalitatea în care o parte a comunităților din Apahida (Cluj), Rogoz (Lăpuș), Gothatea (Hunedoara), Săcel și Dragomirești (Maramureș), Stârciu și Pria (Sălaj) au trecut de la ortodocși la greco-catolici, respectiv de la greco-catolici la ortodocși. Analiza acestor treceri colective de la o confesiune la alta îi permit Preasfințitului Macarie să tragă câteva concluzii concludente cu privire la modul în care se desfășurau aceste treceri confesionale în comunitatea românească din Transilvania. Determinante în acest sens nu au fost convingerile

religioase sau motivele duhovnicești și pastorale, ci orgoliile și interesele personale, respectiv de grup sau de partidă, împreună cu considerentele de ordin material și de parvenire, meschinăriile și feluritele aranjamente, conflictualitatea, respectiv resentimentele intracomunitare, la care se adaugă imixtiunile și prozelitismul interconfesional, susținut uneori fățiș chiar de ierarhie. Tabloul pe care acest capitol îl zugrăvește raporturilor interconfesionale este întregit prin două subcapitole care dezbat subiectul căsătoriilor mixte și cel al convertirilor individuale. Se descoperă astfel un fragment important din cotidianul religiei trăite, care dezvăluie că viața religioasă se desfășura în ritmuri specifice, între coabitare și relații interconfesionale amiabile pe de o parte, și disensiuni, respectiv situații conflictuale deschise, care au produs zgomot în societatea românească, pe de cealaltă parte. Deși informațiile prezentate de autor ne arată că prozelitismul și concurența interconfesională au fost realități certe ale perioadei studiate, cazurile de asistență religioasă acordată credincioșilor celeilalte confesiuni în momentele cheie ale vieții omenești (botez, cununie, înmormântare), care, de altfel, contraveneau normelor legale și canonice, au fost un fenomen destul de frecvent pe întreg cuprinsul Transilvaniei. Autorul constată, de asemenea, că aceste treceri confesionale nu au pus probleme deosebite în mentalitatea credinciosului român din acea epocă, datorită faptului că era vorba, în ambele cazuri, de „Biserici românești”, ale căror rânduieli liturgice se desfășurau deopotrivă după ritul răsăritean (p. 243).

Intitulat „Biserica românească și societatea transilvăneană” (p. 245-301), ultimul capitol al lucrării se ocupă de problematica preoțimii ardelene, cu diversele sale aspecte, de la instituirea preoților, la starea materială și statutul social al sacerdoțiului român, dar și la rolul reprezentat de persoana preotului în viața culturală a societății românești din Transilvania. În prima parte a capitolului, autorul se oprește asupra unui caz care a făcut senzație în paginile gazetelor românești, și anume instituirea noului preot al comunității grănicerești

din Feldru (Bistrița-Năsăud), care a generat un conflict deschis între ierarhie, pe de o parte și voința comunității, pe de altă parte. Cazul de la Feldru, subliniază părintele istoriograf, scoate în evidență tradiția ambelor confesiuni românești în ceea ce privește dreptul satelor de a-și alege preoții, sancționată de Statutul Organic șagunian, dar respinsă de dreptul canonic occidental preluat de Biserica Greco-catolică. De asemenea, acest caz, petrecut în anul 1890, descoperă, totodată, o altă cutumă, destul de răspândită în societatea românească ardeleană, anume transmiterea parohiei din tată în fiu, practică care a dat naștere unei „veritabile dinastii de preoți" în ambele biserici românești, putându-se astfel vorbi chiar de un caracter ereditar al parohiei (p. 246). În a doua parte a excursului acestui capitol se prezintă calitatea de elită națională și prestigiul de care se bucura preotul în sânul societății românești, trecând însă în revistă și greutățile, mai ales, economice, cu care acesta se confrunta. În pofida tuturor neajunsurilor de natură materială, autorul constată că preoțimea română de ambele confesiuni a menținut permanent contactul cu mediile și asociațiile culturale, prin faptul că era abonată la ziarele vremii, devenise membră a despărțămintelor Asociațiunii Astra, deținea biblioteci, facilita accesul la o educație superioară pentru copiii săi și mijlocea, așadar, culturalizarea credincioșilor pe care îi păstorea.

Prezentând cursul ascendent al instituțiilor de învățământ teologic patronate de ambele biserici, Preasfințitul Macarie arată cum odată cu îmbunătățirea sistemului educațional teologico-pedagogic al ambelor biserici românești și implicit al formării clerului, preotul român și-a perfectat nu numai pregătirea vocațională teologică și cea educativă de susținere a școlii confesionale, ci și rolul de creator și transmițător al vieții culturale moderne în cercurile largi ale comunităților românești din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Lucrarea se încheie, în mod firesc, cu un capitol dedicat concluziilor (p. 303-308) și o listă bibliografică bogată (p. 309-327), cărora se adaugă un indice de nume și de localități (p. 329-345), care ușurează lectura și facilitează munca de cercetare mai ales a celor interesați doar de anumite aspecte punctuale prezentate.

Volumul este întregit și îmbogățit de o anexă documentară consistentă (p. 349-422) care cuprinde un număr de 23 de piese documentare, selectate din fondurile arhivistice naționale și bisericești, utilizate de autor pe parcursul elaborării excursului său istoriografic. Pentru a facilita accesarea rezultatelor cercetării sale pe plan internațional, autorul a întocmit și un abstract cuprinzător în limba engleză (p. 423-465), venind astfel în întâmpinarea tuturor celor interesați nu numai de prezentul relațiilor ortodoxo – greco-catolice, ci și de trecutul istoric al biconfesionalismului românesc din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar.

Publicată după patru ani de la susținerea publică, într-o variantă revizuită și completată, teza de doctorat a Presfințitului Părinte Episcop Macarie Drăgoi reprezintă dovada maturității științifice și a originalității distinsului autor, care se dovedește a fi un bun cunoscător atât al istoriografiei perioadei, cât și a surselor arhivistice, pe care le interpretează în mod echilibrat, reușind să reconstruiască evoluția istorică a raporturilor dintre celor două biserici românești fără a cădea în confesionalism sau în istorism pozitivist. Lansată în mod oficial într-o perioadă în care se vorbește tot mai frecvent de necesitatea reluării dialogului bilateral dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Unită cu Roma, Greco-catolică, lucrarea Preasfințitului Macarie Drăgoi, membru al ierarhiei ortodoxe românești din anul 2008, prezintă avatarurile biconfesionalismului românesc din Transilvania în perioada anilor 1867-1916. Trebuie remarcat că volumul este rezultatul unei cercetări serioase și mature, oferindu-i cititorului de astăzi o lucrare de istorie redactată „sine ira et studio” care prezintă modul în care cele

două biserici românești, deși aflate într-o competiție permanentă pentru extinderea sau conservarea granițelor lor jurisdicțional-eclesiologice, mai ales în momentele grele ale națiunii române, au știut să găsească căi comune de comunicare și sprijin reciproc.

Într-o societate românească măcinată tot mai mult de frământările crizei economice, de vrajba politică, de creșterea presiunii secularismului de tip occidental, dar mai ales a prozelitismului agresiv al unor culte neoprotestante și al ideilor religioase orientale, lecția pe care au oferit-o ierarhii și preoții români din Transilvania sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX, poate să constituie un punct de plecare pentru clerul și credincioșii ortodocși și greco-catolici de astăzi în scopul reluării dialogului, a deschiderii angajate pe drumul reconcilierii și a refacerii relațiilor pașnice, care să fie caracterizate cu adevărat de duhul evanghelic creștin.

Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916). Contribuții documentare[14]

În numărul din decembrie 2012 al acestei reviste de cultură și spiritualitate românească am prezentat pe larg o inedită lucrare de istorie atât ca subiect, cât și ca abordare tematică care survolează un capitol important al trecutului ecleziastic ardelean: biconfesionalismul românilor în perioada dualismului austro-ungar (1867-1916). Bazată pe un material arhivistic bine fructificat și sintetizat, respectiv pe o bibliografie vastă, cercetarea doctorală a Preasfințitului Episcop Macarie Drăgoi, al românilor ortodocși din Scandinavia, desțelenea un palier mai puțin cunoscut, dar deosebit de interesant, al evoluției istorice a Bisericilor Ortodoxă și Unită sau Greco-catolică din Transilvania: relațiile interconfesionale și „trecerile religionare" parțiale sau integrale ale unor comunități locale sătești de la greco-catolicism la ortodoxie și invers.

La o distanță temporală de doi ani de la apariția acelei lucrării, distinsul ei autor revine asupra subiectului din dorința de a accesibiliza bogatul material inedit cules din fondurile Arhivei Mitropoliei Ardealului de la Sibiu și din cele ale Direcțiilor Județene Alba și Sălaj ale Arhivelor Naționale restituind istoriografiei, după formula deja consacrată metodologic de lucrările de profil publicate în ultimele două decenii, un corpus documentar-arhivistic important prin punerea în circulație a materialului depistat și a întregii documentații referitoare la fenomenul de anvergură al schimbării identității confesionale a opt

[14] Macarie Drăgoi, *Ortodocși și greco-catolici în Transilvania (1867-1916). Contribuții documentare I/1-4, Schimbarea identității confesionale, cazurile Apahida, Băgaciu, Rogoz, Gothatea, Stârciu cu filia Pria, Săcel cu filia Dragomirești*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013, 281 + 394 + 352 + 534 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VIII, Nr. 1, 2014, p. 91-92.

localități ardelene. Optând pentru un criteriu de selecție cronologic în restituirea integrală a cazurilor depistate, editorul a aranjat materialul documentar după cum urmează: Apahida (1876-1887) și Băgaciu (1887-1906) în primul tom, însumând un număr de 109, respectiv 89 documente; Rogoz (1885-1887) și Gothatea (1912-1917) în tomul secund, înregistrând un număr de 70, respectiv 192 documente; Stârciu și Pria (1905-1935) în tomul al treilea, numărând 282 documente; și Săcel cu Dragomirești (1900-1917), în ultimul și cel mai consistent tom, însumând împreună nu mai puțin de 422 piese documentare.

Emise fie de către autoritățile bisericești centrale (episcopiile greco-catolice și mitropoliile de la Sibiu și Blaj), regionale (diferitele protopopiate) și locale (oficiile parohiale), fie de persoane sau grupuri individuale (preoți și credincioși din parohiile amintite, avocați, comisari consistoriali), documentele restituite descoperă nu numai cazurile punctuale ale schimbării identității confesionale de la ortodoxie la greco-catolicism în Apahida, Băgaciu, Rogoz și Gothatea, și respectiv dinspre uniți spre ortodocși la Stârciu, Pria, Săcel și Dragomirești, ci și o serie întreagă de informații adiacente care dezvăluie numeroase detalii despre conduita morală și identitatea dogmatică a preoților români și a păstoriților lor, despre relația sacerdotului cu comunitatea și cu centrul eparhial, despre raporturile preoților, credincioșilor și bisericilor românești cu autoritățile civile maghiare, respectiv implicarea acestora în aplanarea și rezolvarea pe cale juridică a chestiunilor confesionale, despre funcționarea aparatului birocratic ecleziastic central și regional și modul de abordare al chestiunilor din teritoriu, despre aplicabilitatea prevederilor Statutului Organic, necesitatea respectării legislației civile, dar și despre elemente importante din folclorul românesc, din cotidianul religiei trăite și a obiceiurilor religioase practicate de credincioșii din părțile Maramureșului, Sălajului, Someșului, Lăpușului și Hunedoarei înainte de Primul Război Mondial.

Parcurgerea pieselor documentare arată, pe de o parte, că factorii principali care au determinat acest traseism confesional al celor opt

comunități au fost preoții locali și familiile lor a căror atitudine față de misiunea sacerdotală era jalonată și obturată de vanități, orgolii și interese personale de cele mai multe ori de ordin pecuniar și nu spiritual, iar pe de altă parte, de faptul că aceste treceri confesionale, în ansamblul lor, nu s-au produs în urma unor convingeri religioase sau a unor motive duhovnicești și pastorale, ci a unor considerente de ordin material în urma unor felurite aranjamente și meschinării purtând, totodată, amprenta profundă a resentimentelor și a conflictelor intracomunitare, dublate, desigur, de imixtiunile și uneori chiar de prozelitismul interconfesional susținut de cele mai multe ori de la cel mai înalt nivel.

Chiar dacă se integrează per ansamblu în acest tablou, cazurile Săcel și Dragomirești din Maramureșul istoric, care au produs un material documentar extrem de bogat indicând în acest fel rezonanța mișcării în epocă, prezintă o particularitate care nu se regăsește în mod vădit în celelalte cazuri restituite. Cu toate că se aseamănă cu cele două localități din Sălaj, Stârciu și Pria, în ceea ce privește factorii care le-au generat, anume dezamăgirea comunităților față de clerul greco-catolic care ajunsese să pretindă „taxe stolare" extrem de ridicate, ceea ce a condus la reorientarea credincioșilor spre Biserica Ortodoxă, în ciuda faptului că localitățile lor se aflau în zone compact unite, cazurile Dragomirești și Săcel evidențiază o bună colaborare a autorităților bisericești greco-catolice din vicariatul Marmației cu cele civile maghiare maramureșene, care s-au implicat direct și activ în disensiunile create, șicanând, intimidând și chiar amenințând clerul ortodox trimis în zonă de centrul mitropolitan de la Sibiu pentru a organiza, oblădui și păstori noile comunități. Antrenarea mai mult decât arbitrară a factorilor civili maghiari în chestiunea eminamente religioasă din Maramureș care a dus la o prelungire a proceselor civile și implicit a legitimității constituirii noilor parohii ortodoxe până spre sfârșitul Marelui Război descoperă dimensiunea națională în care presa

maghiară și organele statului ungar au ilustrat spectaculoasele treceri la Ortodoxie într-un areal geografic covârșitor greco-catolic. Așa se face că pătrunderea Ortodoxiei în Maramureș, inițiată pe fondul unor reale nemulțumiri față de clerul greco-catolic, a fost privită de autorități cu foarte mare suspiciune, presa maghiară budapestană insinuând că preoții ortodocși își finanțau prozelitismul maramureșean din surse românești și rusești, adică din Regatul României și din Imperiul Țarist. Cu alte cuvinte, Ortodoxia transilvăneană era suspectată pentru că întreținea relații mult mai strânse cu românii de peste munți, respectiv cu statul român, decât greco-catolicismul ardelean, suspiciune care nu era deloc nouă în gândirea autorităților civile austro-ungare, aceasta existând în mentalul factorilor politici vienezi încă din secol XVIII, când promovarea de către stat a unirii religioase cu Biserica Romei avusese fără-ndoială nu numai o motivație religioasă, explicată de dorința Vienei de a primeni și consolida Catolicismul transilvănean, ci și una profund culturală, spirituală și națională, trecerea românilor la greco-catolicism având și scopul de a rupe legăturile profunde și adeseori tainice existente între „seminția românească" – cum sugestiv scria în predoslovia Cazaniei (1641-1642) sale Sfântul Mitropolit Varlaam al Moldovei – de pe ambii versanți ai Carpaților.

Parcurgerea izvoarelor documentare oferă, totodată, șansa formulării unor concluzii de natură lingvistică. În primul rând, se poate observa faptul că editorul respectă criteriile științifice de transcriere și de editare a izvoarelor istorice, facilitând accesibilitatea textului pentru lectorul contemporan prin modernizarea ortografiei. În al doilea rând, se constată că intervențiile textuale nu au alterat frumusețea limbii izvoarelor restituite, care rămâne în continuare o limbă română arhaică, specifică secolului XIX, dar accesibilă cititorului de astăzi.

În final, trebuie subliniat faptul că restituirea acestor documente arhivistice în sfera circuitului istoriografic este rezultatul muncii de șantier a Preasfințitului Episcop Macarie Drăgoi, care, deși slujește cu

dăruire și jertfelnicie obștile românești din ținuturile scandinave, nu a uitat de pasiunea sa cea dintâi, și anume recursul la fascinanta istorie a regiunii transilvane, al cărei fiu este. Întreprinderea pe care o propune cu multă seriozitate, prin restituirea acestui imens material arhivistic, merită a fi salutată, încurajată și, sperăm, continuată pe viitor în scopul cunoașterii mai detaliate a istoriei biconfesionalismului românesc din Ardeal, ale cărei reverberații străbat și astăzi societatea românească stârnind, din nefericire, veritabile convulsii sociale și penale, care de prea multe ori tulbură obștile parohiale și comunitățile eclesiale în ansamblul lor.

Relațiile bisericești româno-sârbe din Banat în a doua jumătate a secolului XIX[15]

Pentru orice observator al vieții bisericești ortodoxe din țara noastră și din arealul geografic sud-est-european fie el cleric sau mirean, mai mult sau mai puțin angajat în viața pastorală, misionară, filantropică sau culturală a Ortodoxiei românești este cât se poate de evident că relațiile bilaterale ale Patriarhiei de la București cu Patriarhiile pravoslavnice sârbești și rusești de la Belgrad și Moscova nu sunt între cele mai fericite sau „frățești". Cauzele sunt, de asemenea, limpezi: chestiunea oblăduirii duhovnicești și pastorale a românilor din Banatul sârbesc și din Valea Timocului, respectiv jurisdicția canonică legitimă asupra ortodocșilor din Basarabia sau Republica Moldova. Dacă în cel de-al doilea caz lucrurile par a se fi destins odată cu recunoașterea juridică oficială de către autoritățile politice de la Chișinău a existenței Mitropoliei Basarabiei, dependentă de Patriarhia Română, în iunie 2002, în ceea ce privește situația românilor din Serbia, starea de spirit politică și ecleziastică este cât se poate de încinsă, statul român condiționând dosarul integrării Serbiei în structurile Uniunii Europene de rezolvarea amiabilă a problemei minorității românești din Timoc, nerecunoscută de autoritățile de la Belgrad ca entitate etnică românească, ci „vlahă" și implicit nebeneficiară a vreunei garanții și asistențe legislative minimale de prezervare și cultivare a identității sale etnice, culturale și religioase din partea statului sârb.

---

[15] Lucian Mic, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române din Banat cu Biserica Ortodoxă Sârbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană/ Editura Episcopiei Caransebeșului, Cluj-Napoca/Caransebeș, 2013, 403 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VIII, Nr. 4, 2014, p. 97-99.

Situația românilor timoceni a fost pe larg popularizată în ultimii ani de mass-media românească, protopopul român al „Daciei Ripensis”, Boian Alexandru, având o contribuție semnificativă în acest sens. O parte a presei a sesizat că sârbii tratează diferit situația minorităților, în general și a celei românești, în particular, astfel statutul românilor din Voivodina și Banatul sârbesc diferă întru totul de cel al celor din Valea Timocului sau Serbia de est. În diferitele sale intervenții în presă sau în conferințe, părintele Boian a arătat că dorește, în primul rând, recunoașterea oficială a românilor ca minoritate și în al doilea rând, trecerea lor în jurisdicția de jure și de facto a episcopului român Daniel Partoșanul al Episcopiei Daciei Felix, dependentă de Patriarhia Română. În acest sens a fost de mai multe ori invocată stabilirea de drept și de fapt a unei reciprocități firești între cele două state în ceea ce privește tratarea minorităților, știut fiind faptul că sârbii din Banatul românesc se bucură nu numai de o serie întreagă de drepturi, dar dețin și o episcopie sârbească la Timișoara, păstorită de un ierarh sârb aflat în jurisdicția canonică a Patriarhiei sârbe de la Belgrad.

La fel ca și în alte cazuri de disensiune, situația prezentă nu poate fi înțeleasă fără o cunoaștere mai bună a trecutului, rolul unor sinteze istorice, scrise cu o minimă doză de obiectivitate, care să accesibilizeze pe baza surselor credibile aspecte cât mai largi ale unei epoci trecute, fiind unul decisiv. De aceea, lucrarea Preasfințitului Părinte Lucian Mic, episcopul Caransebeșului, susținută inițial ca teză de doctorat sub coordonarea pr. prof. univ. dr. Constantin Pătuleanu de la Universitatea din Craiova, merită a fi salutată. Distinsul autor a realizat o radiografie a modului în care s-a derulat viața bisericească ortodoxă din Banatul istoric în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, problematizând, totodată, tema sensibilă care a marcat istoria relațiilor româno-sârbești din momentul restaurării Mitropoliei românești și sinuosul proces al separației jurisdicționale și patrimoniale al celor două comunități etnice din aria eparhiilor bănățene: Arad,

Timișoara, Caransebeș și Vârșeț. Lansând în istoriografie, dar și pe piața cărții din România, o cercetare temeinică bazată deopotrivă pe bogate surse arhivistice, pe cele mai importante organe de presă ale vremii, respectiv pe bibliografia românească și sârbească tangențială subiectului, episcopul istoriograf oferă acum istoricilor, teologilor și tuturor celor interesați de relațiile ecleziastice româno-sârbe din Banat o carte care pune în lumină nu numai evenimentele trecute, ci, mai ales, explică în mare parte realitățile contemporane.

Structurată pe opt capitole precedate de o introducere tematică și istoriografică, respectiv postfațată de concluzii, un rezumat în limba engleză, o listă bibliografică și o serie de anexe (documente, ilustrații, portrete ale ierarhilor bănățeni și hărți), lucrarea dezvoltă pe larg următoarele subiecte: „Legăturile între Biserica din Banat și Biserica Sârbă până în secolul al XIX-lea" (cap. 1); „Viața economică și social-politică din Transilvania și Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea" (cap. 2); „Sârbii și Banatul. Colonizarea sârbilor în Banat" (cap. 3); „Lupta românilor din Transilvania și Banat pentru ieșirea de sub dominația ierarhiei sârbe (1848-1860). Inițiative bisericești și politice" (cap. 4); „Relații bisericești româno-sârbe în problema despărțirii ierarhice. Sinodul de la Carloviț (1864-1865)" (cap. 5); Mănăstirile românești și sârbești din Banat și despărțirea ierarhică (1850-1900). Relații bisericești româno-sârbe în procesul mănăstirilor" (cap. 6); „Urmările sinodului de la Carloviț. Reînființarea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei. Episcopiile sufragane și relația lor cu autoritățile Bisericii Ortodoxe Sârbe" (cap. 7); și „Biserica sârbă din Banat. Episcopiile Ortodoxe Sârbe ale Timișoarei și Vârșețului (1850-1900)" (cap. 8).

Dacă primele trei capitole au un rol introductiv trasând cadrele generale ale evoluțiilor istorice bănățene de până la revoluția pașoptistă, următoarele două urmăresc derularea chestiunii mitropoliei românești, mai exact acțiunile întreprinse de elita politică și ecleziastică românească din Banat și Transilvania în scopul restaurării instituției mitropolitane

românești care să-i reunească pe toți românii din Imperiul Austriac, oprindu-se apoi asupra Sinodului de la Carloviț din anii 1864-1865, care a ocazionat dezbateri aprinse legate de ieșirea oficială a obștilor românești de sub ascultarea canonică a ierarhiei sârbești și organizarea lor în cadrul scaunelor episcopale românești de la Arad, Caransebeș și Sibiu, eparhii care vor forma de atunci până în perioada interbelică „Mitropolia greco-orientală a românilor din Ungaria și Transilvania”, reorganizată pe bazele constituționale și sinodale ale Statutului Organic Șagunian, adoptat de primul Congres Național Bisericesc din anul 1868. Dosarul separației ierarhice este prezentat în mod sistematic și amănunțit pe protopopiate și parohii, un capitol întreg fiind apoi dedicat problemei mănăstirilor și acerbei dispute cu reverberații penale în tribunalele civile care s-a prelungit până la izbucnirea Primului Război Mondial. În mod deosebit, prin parcurgerea acestui capitol se poate observa îndârjirea sârbilor de a nu ceda românilor nicio mănăstire din Banat – considerându-le drept parte integrantă din patrimoniul „națiunii ilire” – astfel din cele treisprezece mănăstiri doar una singură, istorica lavră Hodoș-Bodrog (atestată documentar la 1293), revenind în jurisdicția și sub ascultarea canonică a unei entități eclesiatice românești, anume Episcopia Aradului.

Ultimele două capitole prezintă un scurt istoric al Episcopiilor Aradului și Caransebeșului, insistând cu precădere asupra problemelor despărțirii ierarhice, și respectiv ale Episcopiilor Timișoarei și Vârșețului rămase în jurisdicția Mitropoliei Carlovițului. Pentru fiecare din cele patru instituții eparhiale este realizată o trecere în revistă a modului de organizare și administrare la nivel central și regional, autorul insistând asupra biografiilor și activității ierarhilor ce le-au păstorit în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, precum și asupra desfășurării separației jurisdicționale la nivelul parohiilor. În ceea ce privește Caransebeșul, bazându-se cu deosebire pe informațiile fructificate din exploatarea arhivelor bisericești, autorul analizează în

detaliu dinamica separației localităților mixte româno-sârbe fiind surprinse atât cazurile rezolvate pașnic, cât și cele soluționate pe calea proceselor civile, consumate în instanțele civile de judecată ale statului ungar.

Instituție fundamentală a românilor bănățeni și ardeleni, Biserica Ortodoxă a jucat un rol decisiv în ridicarea culturală a maselor în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Patronată de anumite familii bogate cu puternice influențe în lumea politică austriacă, ulterior austro-ungară și condusă de o preoțime tot mai conștientă de identitatea ei etnică românească, respectiv sârbească, Ortodoxia bănățeană a evoluat în secolul naționalismului de la o solidaritate puternică pe criterii confesionale, cum se manifestase în secolul XVIII, la o comunitate profund marcată de noul „spirit al veacului" – cum îl numea adesea Andrei Șaguna – ale cărui trăsături esențiale, liberalismul, constituționalismul și naționalismul aveau să-și pună pecetea definitivă asupra organismului eclesial ortodox nu numai din Banat, ci din întreaga Europă de Sud-Est. Astfel, relațiile dintre sârbii și românii bănățeni au fost marcate în mod hotărâtor de dorința celor din urmă de a se emancipa de sub tutela ierarhiei sârbești și de a obține autonomia bisericească.

Lucrarea Preasfințitului Părinte Lucian al Caransebeșului, legat organic prin naștere și slujirea arhierească de arealul geografic și istoric bănățean, oferă o mărturie documentată și în mare parte inedită asupra relațiilor bisericești româno-sârbești din a doua jumătate a secolului XIX. Parcurgând-o, cititorul contemporan poate observa cât de sinuos și nu lipsit de patimi omenești a fost drumul obținerii autonomiei, a reîntemeierii mitropoliei naționale românești și a separației ierarhice la nivel parohial, protopopesc, eparhial și mitropolitan. Concurența și lupta dintre cele două entități naționale, ambele aparținătoare unui singur grup eclesial, a fost urmărită, jalonată, uneori patronată discret sau fățiș de autoritățile politice ale vremii de la Viena și Budapesta,

direct interesate de situația națională fierbinte din zonele mărginite de noile state naționale, cel sârb și cel român, constituite la sud de Dunăre, respectiv la sud-est de Carpați. Chiar dacă s-au implicat direct în cauza restaurării mitropoliei românești, susținută cu hotărâre și diplomație de marele ierarh Andrei baron de Șaguna, autoritățile austro-ungare nu au putut rezolva întru totul dosarul separației comunităților ortodoxe pe criterii etnice, acesta trecând, odată cu trasarea granițelor româno-iugoslave după tratatele de pace de la Paris din anii 1919-1920, în competența autorităților de la București și Belgrad. Cu toate că la nivel teoretic s-a acceptat stabilirea unei reciprocități în tratarea minorităților, iar sârbii din România și-au putut păstra în continuare neatinsă instituția episcopală de la Timișoara, nu același lucru se poate constata în cazul românilor din Serbia care se confruntă și astăzi cu opoziția naționalismului sârb manifestat cu virulență la nivelul factorului politic și al celui bisericesc. Atât în prezent, cât și în urmă cu mai bine de un veac și jumătate românii nu și-au dorit altceva decât să-și poată folosi liber limba maternă în cultul liturgic, să fie păstoriți de preoți și episcopi de un neam cu ei și să li se permită cultivarea autonomă a chestiunilor bisericești, culturale, școlare și fundaționale, păstrând cu frații ortodocși sârbi „unitatea duhului, întru legătura păcii”, conform poruncii pauline exprimată de apostolul neamurilor în Epistola către Efeseni.

Scrisă cu profesionalism pe baza unui material documentar și bibliografic vast, dar prezentând și caracteristicile unei sensibilități eclesiale imperios necesare oricărui cercetător al istoriei Bisericii, lucrarea episcopului Lucian Mic reprezintă o valoroasă contribuție științifică, care facilitează o cunoaștere mai bună a istoriei Bisericii Ortodoxe din spațiul bănățean oferindu-le, totodată, contemporanilor șansa de a înțelege mai bine evoluțiile din prezent.

Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav în perioada interbelică[16]

Istoria Bisericii Ortodoxe din Banat și Transilvania este indisolubil legată sau întrepătrunsă cu istoria poporului român din acest areal geografic. Inexistența altor instituții românești laice până spre sfârșitul secolului XIX, fac din Biserica românească instituția reprezentativă care a cuprins, a îmbrățișat și a normat viața credincioșilor români nu numai în dimensiunea ei spirituală, morală și religioasă, ci și în cea națională, socială și culturală. Implicarea Bisericii în organizarea și susținerea învățământului confesional, a reuniunilor corale și a asociațiilor culturale, între care reprezentativă a fost Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), precum și implicarea preoților în viața economică și socială a comunităților păstoriților lor sunt cele mai limpezi dovezi ale osmozei dintre națiune și confesiune în spațiul românesc în general și în cel bănățean și ardelean în particular.

Istoriografia română a făcut progrese importante în ultimele trei decenii pe calea restituirii trecutului nostru bisericesc, național și cultural în zona Banatului și a Transilvaniei, majoritatea cercetărilor fiind însă focusate asupra perioadei de dinaintea realizării României Mari, respectiv a epocii dintre Revoluția pașoptistă și sfârșitul Primului Război Mondial. Așa se face că perioada interbelică este încă puțin cunoscută, fie că vorbim despre istoria bisericească a românilor din Banatul românesc, fie despre cea a celor din Banatul sârbesc sau chiar despre cea a românilor ortodocși din Transilvania. Recuperarea și cunoașterea parcursului istoric din această perioadă prin accesarea mai

[16] Aleksandra Djurić Milovanović, Mircea Măran, *Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav în perioada interbelică (1918-1941)*, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, Cluj-Napoca/Caransebeș, 2019, 242 p.

ales a izvoarelor din arhivele mitropolitane, episcopale, protopopești și parohiale și fructificarea acestora în studii de specialitate și în sinteze, rămâne o sarcină de viitor a istoriografiei românești.

Un pas decisiv în această direcție o reprezintă cartea supusă acum atenției, semnată de doi cercetători cunoscuți în mediul românesc și sârbesc. Dr. Aleksandra Đurić-Milovanović de la Institutul de Studii Balcanice a Academiei Sârbe de Științe și Dr. Mircea Măran, profesor la Școala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihailo Palov" din Vârșeț, și-au unit forțele și interesele istoriografice, sociologice și de antropologie cultural-religioasă în scopul prezentării istoriei bisericești a românilor din Banatul iugoslav în perioada interbelică. Împărțirea Banatului, în cursul tratativelor de pace de la Paris dintre anii 1919-1920, a dus la fragmentarea comunității românești ortodoxe din Banatul istoric, o parte importantă, constituită din aproximativ 40 de localități, devenind parte a Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Prin urmare, Biserica Ortodoxă și-a jucat pe mai departe nu numai misiunea religioasă, strict eclesiastică, ci și-a asumat în continuare un rol național, social și cultural decisiv. Din acest motiv autorii și-au propus să integreze informațiilor cu caracter bisericesc și pe cele antropologice, sociale, culturale și naționale realizând o sinteză care ilustrează dimensiunea amplă a vieții religioase, prin restituirea istoriei comunităților parohiale, dar și a mișcărilor de revigorare spirituală, precum a fost cea a „Oastei Domnului", integrând discursului lor și elemente ce țin de istoria instituțiilor educaționale și de cultură românești din Banatul sârbesc.

Meritul autorilor este de a accesibiliza istoricilor și publicului de limbă română în general, istoria vieții religioase a românilor din părțile bănățene ale Regatului iugoslav interbelic ajutându-ne să înțelegem mult mai bine realitățile contemporane, marcate nu de puține ori de tensiuni și suspiciuni cauzate mai ales de necunoașterea parcursului istoric și de situațiile prezente. Capitole deosebit de interesante sunt dedicate de autori edificiilor ecleziastice românești, pelerinajelor românești în Banatul iugoslav, implicării clerului ortodox român în viața politică a regatului iugoslav, vizitelor canonice ale episcopilor și

protopopilor în sânul parohiilor românești, organizării și activității ASTREI, organizării și rolului bibliotecilor parohiale, raporturilor bisericii cu școlile românești, mișcărilor de revigorare spirituală din cadrul Ortodoxiei românești bănățene și relațiilor Bisericii Ortodoxe Române cu grupările religioase neoprotestante. Lista parohiilor și a preoților ortodocși români care au activat în Banatul iugoslav în perioada interbelică și evocarea celor mai importante figuri ale clerului ortodox din Banatul iugoslav interbelic întregesc în chip fericit lucrarea de față. Surprinderea dimensiunii trăirii sentimentului religios prin evocarea practicilor, tradițiilor și a obiceiurilor religioase ale românilor din Banatul iugoslav îmbogățește în mod limpede discursul istoric tradițional, integrarea informațiilor bogate referitoare la organizația „Oastea Domnului" și la dezvoltarea comunităților neoprotestante completând tabloul istoriei românilor ortodocși din Banatul iugoslav în perioada interbelică.

Rod al unei colaborări fructuoase și complementare între cei doi cercetători din Serbia, bazată pe o atentă cercetare și fructificare a surselor inedite, culese din arhivele bisericești și statale, completate cu informațiile extrase din presa vremii, de limbă română și sârbă, cartea „Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav în perioada interbelică (1918-1941)" reprezintă un progres important pentru istoriografia română și un material bibliofil indispensabil de acum înainte pentru specialiști și pentru publicul larg deopotrivă. De altfel, prefațatorul volumului atrage atenția asupra seriozității abordării celor doi autori și a valorii lucrării scriind: „Lectorul este impresionat de la bun început de construcția logică a cărții, de documentarea amplă în fonduri arhivistice sârbești și românești, dar și de bibliografia vastă consultată. Este indubitabil faptul că ne aflăm în fața unei lucrări armonios construite, care clarifică pe deplin ceea ce și-au propus de la bun început autorii. Așa cum a demonstrat analiza sincronică și diacronică, acea secvență cronologică de mai bine de două decenii cuprinsă între 1918-1941 a încorporat atât o perioadă extrem de agitată (mai ales la începuturile sale, după Unirea din 1918 și stabilirea frontierei de stat între cele două

țări, care a bulversat raporturile interetnice, administrația, economia etc.), dar și una mai pașnică. Parcursul de două decenii pentru Biserica ortodoxă din Banatul iugoslav a fost unul anevoios, el a însemnat o asiduă muncă de reorganizare, după cum remarcabilă a fost și tenacitatea clerului românesc de a păstra individualitatea națională nu doar în plan confesional, ci și identitar etnic. Remarcăm acribia și echidistanța autorilor în a reconstitui diverse evenimente sensibile din istoria Bisericii Ortodoxe românești și sârbești într-un context istoric bine delimitat. Avem convingerea că lucrarea de față va face carieră în istoriografiile română și sârbă, cu toate că ea reprezintă un real interes și pentru alte istoriografii din spațiul Europei Centrale" (p. 8-9).

Rezumatele în limba engleză și sârbă, bibliografia (izvoare inedite și edite, presa vremii și literatura de specialitate), anexele, indicele onomastic și cel geografic de la final confirmă înalta ținută științifică a lucrării și oferă un instrument de lucru necesar oricărui cercetător care dorește să găsească răspunsuri rapide la interogații punctuale.

Apariția cărții sub un dublu patronaj editorial, al prestigioasei edituri Presa Universitară Clujeană a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și al tot mai activei Edituri a Episcopiei Caransebeșului, constituie un eveniment editorial fericit care încununează un travaliu istoriografic important și se înscrie în proiectele editoriale tradiționale și în categoriile științifice recunoscute ale celor două edituri. Bucurându-se, totodată, de prefața profesorului universitar dr. Ioan Bolovan de la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai, membru corespondent al Academiei Române și director al Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, cartea Aleksandrei Djurić-Milovanović și a lui Mircea Măran a primit deja o recunoaștere din partea unui membru al celui mai înalt for științific și cultural al țării, rămânând a fi descoperită și citită de acum înainte atât de fii Banatului și ai Bisericii Ortodoxe Române, cât și de către toți cei interesați și pasionați de istoria românilor.

Instituții Ecleziastice.
Compendiu de Legislație Bisericească (Secolul al XIX-lea)[17]

Sub egida Institutului de Istorie Ecleziastică din cadrul Universității Babeș-Bolyai, constituit din istorici și teologi, clerici și laici deopotrivă, au fost publicate în decursul ultimilor zece ani diverse lucrări care survolează multiplele aspecte ale istoriei vieții religioase privind confesiunile istorice din România și Europa Central-Orientală. Subiectele abordate cu predilecție de cercetători au fost dedicate unor teme, precum organizarea vieții religioase și bisericești, sistemul școlar confesional, personalitățile ierarhilor, relațiile stat-biserică, raporturile interconfesionale ș.a. Publicațiile rezultate în urma acestor șantiere de cercetare au reușit să îmbogățească în mod semnificativ producția istoriografică românească postdecembristă, resuscitând și restituind mediului academic și cultural din țara noastră o fâșie largă a istoriei care fusese timp îndelungat ocultată.

Având în vedere faptul că orice lucrare cu caracter istoric, care își propune să urmărească și să restituie ochiului contemporaneității trecutul unei comunități, al unei instituții sau personalități, a societății umane în ansamblu într-o anumită perioadă determinată, dar și a mutațiilor și transformărilor prin care toate acestea au trecut, presupune, după caz, o bună accesare și cunoaștere a surselor primare arhivistice și documentare, eforturile specialiștilor de a facilita accesul la aceste surse sunt mai mult decât binevenite. Această motivație a stat și la baza acestui demers editorial al cărui produs finit se dovedește a fi

[17] Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Marius Eppel, Pavel Vesa, *Instituții Ecleziastice. Compendiu de Legislație Bisericească (Secolul al XIX-lea)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, 360 p. Recenzie publicată în *Studia Theologia Orthodoxa*, Vol. 58, Nr. 1/2013, p. 311-313.

volumul pe care îl avem în vedere. Apărut în a doua jumătate a anului 2010, sub egida a patru specialiști recunoscuți în câmpul de cercetare al istoriei Bisericii Ortodoxe Române, tomul intitulat sugestiv „Instituții Ecleziastice. Compendiu de Legislație Bisericească (Secolul al XIX-lea)" acoperă spectrul larg al legislației bisericești ortodoxe pe baza căreia a funcționat viața eclesială pravoslavnică în Transilvania și Ungaria, în perioada anilor 1779-1918.

Făcând referire la propriul proiect editorial, cei patru istorici argumentează necesitatea și utilitatea apariției acestui compendiu prin absența, pe de o parte, a „unei lucrări de specialitate, care să prezinte avatarurile constituționale pe care o instituție ecleziastică le-a suferit de-a lungul timpului" (p. 7), dar și prin nevoia de a reda cercetării istorice și teologice românești contemporane o serie de documente legislative „încă netranscrise până în prezent din chirilică, iar altele dispersate prin diferite volume" (p. 35), pe de altă parte. În ceea ce privește limba izvoarelor și modalitatea de transcriere a documentelor, editorii au modernizat și adaptat ortografia și cuvintele arhaice la lexicul românesc actual, ceea ce denotă atât seriozitatea și profesionalismul echipei editoriale în chestiunea abordării surselor, cât mai ales responsabilitatea față de exigențele lingvistice ale lectorului contemporan. De altfel, echipa editorială demonstrează că proiectul de față este unul care se focalizează nu doar asupra unei simple publicări de surse documentare care vizează trecutul bisericesc al românilor ortodocși, ci mai ales asupra înlesnirii unei receptări cât mai facile a acestor izvoare în rândurile cititorilor și cercetătorilor contemporani. Prin prefațarea acestora cu un studiu intitulat „Instituțiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania", lectorul este introdus în contextul istoric al redactării și adoptării prezentelor regulamente. Studiul introductiv evidențiază, de asemenea, evoluția legislativ-organizatorică a Bisericii Ortodoxe românești din cuprinsul Monarhiei habsburgice, surprinzând modul în care Biserica s-a adaptat din punct de vedere instituțional la procesul de

modernizare, desfășurat în cursul lungului secol al XIX-lea, ale cărui dimensiuni temporale au fost extinse de istorici între două evenimente europene majore: Revoluția franceză și Primul Război Mondial. Această relație dintre Biserică și modernizare este sesizată prin modul în care funcționarea și administrarea instituțiilor ecleziastice ortodoxe – parohie, protopopiat, consistoriu, episcopie, mitropolie – au evoluat de la un statut incipient, care trasa liniile generale ale constituirii acestora, spre un statut constituțional modern, care definea cu exactitate modul lor de funcționare. Concluzia editorilor evidențiază cu claritate că introducerea acestui statut constituțional modern s-a consumat în timpul mitropolitului Andrei Șaguna, al cărui „Proiect" și apoi „Statut Organic", adoptat de Congresul Național Bisericesc în toamna anului 1868, a asigurat respectarea constituționalismului în sânul Bisericii, restabilind, totodată, adevărata sinodalitate. Această reformă constituțională a asigurat Mitropoliei ortodoxe românești din Transilvania și Ungaria o viață eclesială dinamică, care a avut urmări pozitive semnificative în toate sferele vieții românilor din jumătatea transleithană a Monarhiei austro-ungare.

Studiului introductiv îi urmează o „Notă asupra ediției" în cuprinsul căreia editorii menționează criteriile metodologice, lingvistice și de structură pe care le-au urmat pe parcursul depistării și editării materialului documentar, specificând, totodată, sursele instituționale de unde provin acestea, amintind și persoanele care le-au facilitat accesarea și culegerea acestora.

Cele șaisprezece documente ecleziastice de natură juridică restituite sunt redate în ordine cronologică după cum urmează: „Rescriptul declaratoriu", mai exact *Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis* din 16 iulie 1779; „Sistema consistoriale" din 17 iunie 1782; „Despre organizarea și funcționarea Sinodului diecezii Aradului" adoptat în primăvara anului 1849 la Chișineu Criș; „Organizarea Sinodului diecezan propusă cu prilejul Sinodului eparhial arădean" din iulie 1850; „Proiect de Regulament pentru organizarea treburilor bisericești, școlare și fundaționale române de religie greco-orientală în

statele austriece, prin Andrei Baron de Șaguna, episcopul Bisericii greco-orientale din Ardeal"; „Regulament pentru organizarea treburilor bisericești, școlare și fundaționale române de religie greco-orientală în statele austriece, prin Andrei Baron de Șaguna, episcopul Bisericii greco-orientale din Ardeal" (aprobat la sinodul diecezan din 1864); „Regulamentul afacerilor interne pentru Congresul național al Bisericii greco-răsăritene române convocat pe 16/28 septembrie 1868"; „Proiect de un Regulament pentru organizarea treburilor bisericești, școlare și fundaționale române de religie greco-orientală prin Andrei Baron de Șaguna. Arhiepiscop și mitropolit al Bisericii greco-orientale din Ardeal și Ungaria"; „Regulamentul afacerilor interne pentru Congresul național al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania"; „Statutul Organic al Bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania", adoptat în octombrie 1868; „Regulamentul afacerilor interne pentru Sinodul arhidiecezan al Bisericii greco-orientale române din Transilvania", adoptat în 15/27 aprilie 1879; „Regulament pentru administrarea și controlarea averilor bisericești din arhidieceza greco-orientală română a Transilvaniei", adoptat în 3/15 mai 1880; „Regulament pentru procedura la alegerea de protopresbiter", votat în 11/23 octombrie 1888; „Regulamentul afacerilor interne pentru Sinodul eparhial greco-oriental român al diecezei Aradului", adoptat în anul 1892; „Regulament la alegerile de deputați sinodali în Eparhia Aradului, conform § 91 din Statutul Organic", aprobat în 24 aprilie/7 mai 1902 și „Regulament pentru parohii în provincia mitropolitană a Bisericii ortodoxe române din Ungaria și Transilvania", votat în 10/23 octombrie 1909.

Publicat cu profesionalism la editura Presa Universitară Clujeană, în condiții grafice excelente, „Compendiu de Legislație Bisericească", pe care cei patru editori îl pun acum în fața teologilor, istoricilor și tuturor cercetătorilor interesați de dezvoltarea instituțională a vieții bisericești a românilor din Transilvania și Ungaria, pe durata secolului al XIX-lea, au din acest moment posibilitatea de a accesa în mod direct, pe lângă textul fundamental al cunoscutului „Statut Organic

șagunian” și cuprinsul unui număr bogat de regulamente ecleziastice ale perioadei. Cele șaisprezece documente se dovedesc a fi nu doar un mănunchi de scrieri religioase de natură canonic-juridică, care denotă o evoluție clară a gândirii teologice românești, ci și o bogată sursă documentară cu privire la realitățile istorice și problemele cu care parohiile, protopopiatele, episcopiile și Mitropolia ortodoxă română din Transilvania și Ungaria, într-un cuvânt Biserica în ansamblul ei, s-au confruntat în decursul unui secol și jumătate.

O ediție germană a statutelor bisericești ortodoxe românești (1786-2008)[18]

Pe parcursul semestrului de iarnă al anului universitar 2009-2010, în cadrul programului studiilor masterale, am avut ocazia să urmez cursurile Institutului de Istorie a Europei de Sud-Est, din cadrul Universității Karl-Franzens din Graz, Austria. Organizat ca un departament de sine stătător în cadrul Facultății de Științe umane a Universității Karl-Franzens, institutul este focalizat pe cercetarea întregului spațiu geopolitic al fostei Monarhii Austro-Ungare, respectiv al întregii Europe de Sud-Est, făcând parte integrantă din „politica de dezvoltare" a Universității din Graz încă de la sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut. În urma restructurărilor instituțiilor academice, desfășurate pe parcursul ultimilor ani și datorită crizei financiare mondiale, dar și a reorganizărilor universităților europene pe baza „platformei Bologna", acest institut a rămas singura instituție academică austriacă ale cărei interese se focalizează asupra spațiului istoric, cultural, politic și religios al Europei de Sud-Est, formând alături de centrele din Regensburg și Berlin, trioul academic germanofon axat puternic pe acest spațiu.

Ca orice institut academic occidental de prestigiu, focusat deopotrivă pe educație și cercetare, și Institutul de Istorie din Graz beneficiază de o bibliotecă proprie care cuprinde câteva mii de volume, de la titluri de secol XIX la ultimele apariții pe acest domeniu din întreaga Europă. Fiind preocupat de istoria bisericească a spațiului

---

[18] Paul Brusanowski, *Rumänisch-orthodoxe Kirchenordnungen (1786-2008). Siebenbürgen – Bukovina – Rumänien, Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 33*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 2011, XII + 611 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul V, Nr. 9, 2011, p. 119-122.

transilvan în perioada secolului al XIX-lea, am parcurs toate fișele catalogului bibliografic pentru a încerca să descopăr acele lucrări care s-au preocupat, fie și tangențial, de istoria Bisericii Ortodoxe Române, fiind interesat mai ales de a identifica acele contribuții istoriografice care nu provin din sânul istoriografiei occidentale, ci din al celei românești și care au fost publicate în decursul timpului în limba germană pentru a oferi cercului de specialiști sau celor mai puțin avizați informații cu privire la istoria Ortodoxiei românești scrise de un istoric sau teolog român, care să reprezinte astfel punctul de vedere al istoriografiei românești. S-a confirmat în acest fel ceea ce deja intuiam, anume faptul că vocea istoriografiei românești, privind istoria Bisericii Ortodoxe Române în spațiul lingvistic german este reprezentată doar de lucrările a doi istorici preoți, și anume: părintele Mircea Păcurariu, autorul volumului „Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche”, publicat la Erlangen în 1994, și părintele Ioan-Vasile Leb, autorul volumului „Die Rumänische Orthodoxe Kirche im Wandel der Zeiten”, apărut la Cluj-Napoca în 1998. Dacă încercăm o recuperare a istoriografiei dedicate acestui subiect, cumulându-i și pe istoricii germani contemporani, vom observa că lista bibliografică nu câștigă proporții decât minore, îmbogățindu-se cu un număr maxim de cinci-șase lucrări semnate de istorici și teologi precum: Christoph Suttner, Jürgen Henkel, Johann Schneider și Wolfgang Wünsch, care și-au axat cercetările și tezele lor de doctorat asupra unor personalități, evenimente și episoade din istoria Bisericii Ortodoxe Române. Scopul acestei incursiuni nu are altă menire decât să pună în lumină situația istoriografică în care a apărut volumul pe care îl avem acum în vedere.

Publicată în vara anului 2011 la prestigioasa editură germană Böhlau în seria „Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens” [Lucrări despre Transilvania], volumul 33, editată de Karl W. Schwarz, Harald Roth și Ulrich A. Wien, lucrarea profesorului Facultății de Teologie „Andrei Șaguna” a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, conferențiarul

dr. Paul Brusanowski, „Rumänisch-orthodoxe Kirchenordnungen (1786-2008). Siebenbürgen-Bukovina-Rumänien" [Statutele bisericești ortodoxe românești (1786-2008). Transilvania-Bucovina-România" prezintă pentru prima oară în limba germană, în cuprinsul unui singur volum, dezvoltarea dreptului bisericesc românesc și evoluția legislativă a Bisericii Ortodoxe Române începând cu primele prevederi juridice ecleziastice moderne, aplicate în Bucovina și Transilvania o dată cu anul 1786, până la ultimul Statut de organizare și funcționare al Bisericii Ortodoxe Române adoptat în anul 2008.

Autorul nu este un neofit în asemenea abordări istorico-canonice, publicând pe parcursul anilor 2006-2010 în limba română o serie de studii și volume referitoare la legislația bisericească românească și evoluția sa istorică din Transilvania, Bucovina, Vechiul Regat, România interbelică și contemporană, dovedindu-se a fi unul dintre cei mai buni cunoscători contemporani ai problematicilor dreptului canonic și ai evoluției organizării istorice a Bisericii Ortodoxe Române din țara noastră. Privind, așadar, lucrarea de față în cadrul preocupărilor istoriografice ale autorului din ultimii ani, constatăm că aceasta se dovedește a fi rodul bogat al întregilor sale cercetări anterioare, pe de o parte, dar și ducerea la bun sfârșit a unui efort de traducere, adnotare, comentare, prefațare și editare în premieră în limba germană a statutelor bisericești românești: „Statutul Organic" șagunian (1868) (p. 19-97), legislația bisericească a Vechiului Regat (1865-1902) (p. 98-191), cele trei acte principale de organizare a Bisericii Ortodoxe din Bucovina habsburgică (1787, 1869, 1884) (p. 192-281), legislația bisericească din România Mare (1925-1938) (p. 282-383), „Statutul de organizare al Bisericii Ortodoxe Române din 1948" (p. 384-478) și „Statutul de organizare și funcționare al Bisericii Ortodoxe Române" din anul 2008 (p. 479-550), pe de altă parte. Cele șase perioade legislative diferite, care constituie, de altfel, și cele șase capitole ale volumului, sunt reconstituite și analizate cronologic în cadrul contextului istoric, politic

și religios al epocii respective, autorul reușind în acest mod să-l introducă pe cititorul mai puțin avizat din spațiul german în tabloul general de ansamblu în care au fost redactate, modificate și aplicate diferitele statute legislative într-o primă fază în viața Bisericii românești din cuprinsul geografic al celor trei regiuni istorice distincte și apoi în cadrul statului național român, în cele trei etape majore ale devenirii sale istorice: interbelic, comunist și postdecembrist.

Având în vedere publicul căruia i se adresează, lucrarea profesorului Brusanowski debutează cu o scurtă introducere istorică asupra Bisericii Ortodoxe Române. Este prezentat creștinismul de sorginte apostolică din arealul geografic carpato-danubiano-pontic și evoluția istorică a acestuia în cuprinsul Transilvaniei și a Vechiului Regat, constituit din cele două Principate dunărene, Țara Românească și Moldova, la 1859 (p. 3-17), introducerea încheindu-se cu o amplă anexă ce se constituie dintr-o serie de patru hărți, respectiv patru tabele statistice, care prezintă un tablou schematic al organizării eparhiilor Bisericii Ortodoxe Române pe parcursul etapelor istorice analizate (p. 552-575) și un număr de nouăzeci și două de micro-biografii ale celor mai importante personaje istorice evocate în cuprinsul volumului (p. 576-596), anexe menite a explica și detalia informațiile de conținut ale lucrării, la care se adaugă lista bibliografică (p. 597-606) și registrul indicilor de persoane și locuri (p. 607-611), aferente oricărei lucrări științifice serioase.

Prezentarea, analiza și editarea statutelor juridice care au guvernat viața bisericească din arealul geografic românesc se deschide, pe cuprinsul capitolului întâi, cu opera mitropolitului Andrei baron de Șaguna: „Das Organische Statut der Rumänisch-Orthodoxen Kirche Ungarns und Siebenbürgens (1868)" [Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania], adoptat în anul 1868. Cuprinsul acestui statut legislativ este prezentat după o analiză serioasă și amănunțită a principiilor și izvoarelor acestuia, cu scopul de a elucida

noutatea și unicitatea acestuia în spațiul ortodox al secolului al XIX-lea, pe de o parte, dar și de a cartografia contextul istoric, politic, social și religios care a impulsionat alcătuirea și adoptarea statutului, pe de altă parte. Având în vedere faptul că această constituție bisericească transilvăneană a suscitat, de-a lungul istoriei, numeroase dezbateri și reflecții teologice, canonice și istorice, autorul întreprinde o analiză a celor trei principii fundamentale ale Statutului Organic: autonomia bisericească față de stat, sinodalitatea înțeleasă ca o colaborare a tuturor elementelor Bisericii în cadrul unei organizații constituționale și diferențierea între afacerile strict bisericești, care au fost soluționate de foruri formate exclusiv din clerici, și afacerile economice și culturale, care au fost gestionate de organismele de administrație și conducere ale Bisericii, în care laicii erau reprezentați în proporție de două treimi, față de o treime clerici. Profesorul sibian subliniază că acest principiu din urmă a fost unul de-a dreptul revoluționar, supraviețuind, mai mult sau mai puțin, de-a lungul timpului în legislațiile ulterioare ale Bisericii Ortodoxe Române. Raportându-se la izvoarele care au stat la baza acestor principii moderne ale Statutului Organic șagunian, Paul Brusanowski aduce în dezbatere diferențele acestuia atât față de Constituția Bisericii Evanghelice a sașilor ardeleni, cât și față de prevederile statutare ilirice ale Mitropoliei ortodoxe de la Carloviț, identificând rădăcinile reformei constituționale șaguniene în mișcarea de autonomie catolică din Ungaria postrevoluționară, pe de o parte, dar și în ideile teologice dezvoltate în sânul catolicismului central-european de teologul german Johann Baptist Hirscher, idei cu care Șaguna a intrat în contact, cel mai probabil, în timpul studiilor sale de la gimnaziul piarist din Pesta, pe de altă parte. Asumând acest spirit al vremii, mitropolitul Andrei Șaguna, ne evidențiază autorul, sprijinindu-se pe lucrările de drept canonic ale ierarhului, nu a dorit să introducă noutăți eterodoxe în organizarea eclesială, ci a fost de părere că reactualizează spiritul canoanelor Bisericii primare.

În cuprinsul celui de-al doilea capitol – „Die Gesetze betreffend die Kirche des Altreichs Rumänien (1865-1918)” [Legile privitoare la Biserica din Vechiul Regat al României (1865-1918)] – este prezentată întreaga legislație privitoare la Biserica Ortodoxă, elaborată după Revoluția de la 1848, respectiv unirea Principatelor române până în momentul izbucnirii Primului Război Mondial. Autorul surprinde în mod cronologic fiecare lege emisă și promulgată în această perioadă, scoțând în evidență aspectele și reverberațiile pozitive și negative ale acestei legislații la adresa Bisericii și a Statului deopotrivă.

Intitulat „Satzungen und Anordnungen betreffend die Kirche der Bukovina (1774-1918)” [Legi și regulamente privitoare la Biserica din Bucovina (1774-1918)], capitolul al treilea analizează situația Bisericii Ortodoxe a Bucovinei prin prezentarea într-o primă etapă a evoluției istorice a regiunii începând cu anul anexării acesteia de către Imperiul Habsburgic în 1774, avându-se în vedere și transformările politice și etnice ale provinciei în sânul Monarhiei austriece până în anul 1918, axându-se în cea de a doua etapă asupra dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe bucovinene prin analizarea și prezentarea celor trei izvoare legislative pe baza cărora s-a organizat și administrat Episcopia, ulterior Mitropolia Bucovinei în cei 144 de ani scurși până la unirea provinciei cu România. Particularitatea acestui capitol constă în faptul că cele trei izvoare documentare legislative, pe baza cărora s-a gestionat viața bisericească bucovineană în această perioadă, au fost redactate și publicate de Curtea de la Viena, respectiv Consistoriul diecezan doar în limba germană, până la ora actuală neputând fi accesate decât de cei ce cunosc această limbă.

Următorul capitol „Die Gesetze und Anordnungen 1925-1948” [Legile și regulamentele anilor 1925-1948] realizează o radiografie a legislației bisericești care a survenit după momentul Marii Uniri din anul 1918 și a realizării unității statale românești. Acest eveniment politic, arată autorul, a avut drept urmare firească unificarea

administrativ-organizatorică a Bisericii Ortodoxe din întreg cuprinsul României Mari, înființarea Patriarhiei Române și redactarea unei noi legi statutare pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române în anul 1925. Cuprinsul acestui capitol evidențiază, pe de o parte, diversitatea noii situații cu care s-au confruntat atât autoritățile bisericești, cât și cele ale statului, în încercarea de-a duce la bun sfârșit unificarea și organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române prin coagularea eparhiei basarabene cu cele trei provincii mitropolitane autocefale din Vechiul Regat, Bucovina, Transilvania și Ungaria, și lupta acerbă a mitropolitului Nicolae Bălan de la Sibiu și a întregului Congres Național Bisericesc al mitropoliei șaguniene de-a impune pe cât posibil la scara întregii Patriarhii Române principiile Statutului Organic, pe de altă parte. A doua parte a acestui capitol prezintă evoluția politică și legislativă a Bisericii Ortodoxe Române în deceniile dictaturii regale carliste, respectiv a celei antonesciene și a începutului instaurării regimului comunist. Un subcapitol aparte este dedicat fondului religionar bucovinean și evoluției istorice a patrimoniului acestuia între anii 1918 și 1948.

Capitolul cinci „Das Statut von 1949 und dessen Novellierungen bis 2006” [Statutul din 1949 și modificările acestuia până în 2006] prezintă situația juridică internă a Bisericii și locul ei în sânul societății românești în perioada comunistă și în cele două decenii scurse de la evenimentele din decembrie 1989. În expunerea sa autorul insistă asupra a trei puncte distincte: păstorirea patriarhului Justinian Marina și găsirea unui *modus vivendi* cu noua „democrație populară”, deschiderea Bisericii Române spre mișcarea ecumenică în 1961, desfășurată pe fondul politicii de liberalizare a regimului, ocuparea unei noi poziții în timpul dictaturii național-socialiste a lui Nicolae Ceaușescu și descătușarea față de stat, respectiv evoluția instituțională autonomă a Bisericii Ortodoxe Române după căderea regimului comunist. Pentru a avea o perspectivă de ansamblu asupra situației religioase din România

comunistă și contemporană, autorul nu se rezumă la a prezenta doar legiferările sinodului B.O.R. din ultimele șase decenii, ci trece în revistă și legislația statului român cu privire la cultele religioase, de la legea cultelor din 3 august 1948 la „Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor" intrată în vigoare începând cu data de 8 ianuarie 2008.

Pe cuprinsul ultimului capitol intitulat „Das Statut für die Organisation und Funktion der Rumänischen Orthodoxen Kirche (2007/2008)" [Statutul de organizare și funcționare al Bisericii Ortodoxe Române (2007/2008)] este prezentată constituția bisericească actuală a Bisericii noastre adoptată de Sfântul Sinod în ședința din 28 noiembrie 2007 și sancționată de guvernul României la 16 ianuarie 2008. Paul Brusanowski descrie noul statut afirmând că acesta „definitivează o direcție în dezvoltarea dreptului bisericesc care începuse deja în anul 1990 și prezintă următoarele accente: centralizare administrativă; întărire a organizării sinodale a ierarhiei precum și a poziției preotului în comunitatea bisericească; diminuarea drepturilor laicilor: organismele din care fac parte și laicii și-au pierdut dreptul de decizie, păstrându-și doar un caracter consultativ. Instituția colegiului electoral bisericesc a fost desființată, astfel că episcopii sunt acum aleși doar de către Sfântul Sinod, adunărilor eparhiale fiindu-le lăsate doar dreptul de a înainta propuneri Sfântului Sinod" (p. 479-480). Deși nu specifică cu claritate, autorul lasă să se înțeleagă faptul că acest nou statut al Bisericii Ortodoxe Române încheie perioada legislativă deschisă în anul 1868 de către mitropolitul Andrei Șaguna, principiile fundamentale ale acestuia fiind treptat amendate și îngrădite, iar în final eliminate de către sinoadele de la București.

Voluminoasa lucrare impresionează atât prin stilul clar și concis al redactării, cât mai ales prin faptul că în decursul excursului și a cuprinsului fiecărui capitol sunt prezentate, într-o traducere germană impecabilă, fiecare dintre izvoarele legislative analizate. Autorul nu s-a rezumat însă la o simplă traducere a acestora, ci a însoțit textul

documentelor cu numeroase note explicative la subsolul paginii, prin care orice cititor neavizat în chestiunile de organizare ale Bisericii Ortodoxe este introdus în acest mediu, fiindu-i clarificate toate noțiunile pe care autorul le-a considerat ambigue sau necunoscute celor ce provin din spațiul lingvistic și cultural german. Contribuția incontestabilă a volumului istoricului sibian Paul Brusanowski este aceea de a fi făcut accesibilă istoria și evoluția legislativă a Bisericii Ortodoxe Române pe parcursul anilor 1786-2008 cercetătorilor germanofoni, publicarea sa în seria patronată de Societatea de Studii transilvane deschizându-i fără îndoială o circulație largă în spațiul cercetării academice europene și aducând, așadar, un aport semnificativ major la corectarea și îmbunătățirea imaginii Bisericii Ortodoxe Române în istoriografia occidentală.

Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei (1850-1925)[19]

Ultimul mare biograf și exeget al vieții și operei mitropolitului Andrei Șaguna, teologul evanghelic luteran Johann Schneider, originar de lângă Mediaș, dar stabilit în Germania, constata într-una din concluziile tezei sale de doctorat – publicată în Germania la editura Böhlau în anul 2005 și în România în traducerea pr. Ioan I. Ică jr. la editura Deisis în anul 2008 – că „Operele și reformele lui Andrei Șaguna sunt ca și necunoscute preoților și laicilor ortodocși de azi; chiar studenții Facultății de Teologie Ortodoxă din Sibiu care poartă numele lui Andrei Șaguna abia dacă mai cunosc datele vieții celui mai faimos mitropolit al ei”[20]. Dacă plasăm concluzia teologului luteran în cadrul unei analize istoriografice retrospective asupra cercetării istorice și teologice din spațiul nostru academic românesc, vom putea observa cu ușurință că afirmația lui Schneider este total îndreptățită. Aceasta se susține în totalitate, deoarece la nivelul anului 2005, când Johann Schneider își publica cercetarea doctorală inițiată în anul 1999 la Universitatea din Erlangen-Nürnberg sub coordonarea cunoscutului profesor Karl Christian Felmy, deși ne găseam la 15 ani de la evenimentele din decembrie 1989, câmpul istoriografic românesc era încă sărac în ceea ce privește recuperarea istorică și eclesială a personalității, operei și moștenirii mitropolitului Șaguna. Cele câteva volume omagiale și reeditări ale predicilor, respectiv memoriilor

---

[19] Paul Brusanowski, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 294 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul V, Nr. 8, 2011, p. 90-93.

[20] Johann Schneider, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2008, p. 271.

șaguniene, publicate la Cluj-Napoca, Sibiu sau Constanța între anii 1996 și 2003 fiind încă mici și timide încercări care nu au reușit să producă schimbări vizibile în acest sens. Dacă luăm în considerare și faptul că operele de căpătâi, ele însele redactate și publicate de ierarhul Andrei Șaguna în tipografia de la Sibiu, nu au cunoscut până acum o reeditare (singura excepție o face volumul celor 26 de omilii șaguniene reeditat de pr. Dorel Man la Cluj-Napoca în anul 2003), majoritatea dintre ele fiind publicate cu caractere chirilice, rămânând astfel quasi-inaccesibile și necunoscute cercului larg al preoțimii și laicatului ortodox, constatarea lui Johann Schneider de acum șaisprezece ani prinde cu adevărat contur. Scopul acestei incursiuni de natură bibliografică nu face altceva decât să pună în lumină cadrul istoriografic în care a fost publicat volumul de față.

Apărut pe acest fond al lipsei unei contribuții majore care să redescopere personalitatea lui Șaguna, mai ales în anvergura sa bisericească, studiul tânărului profesor de la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna" a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu, Paul Brusanowski, „Reforma Constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925" aduce un aport semnificativ în cunoașterea și analiza surselor, principiilor și a aplicării Statutului Organic șagunian în viața Bisericii Ortodoxe a românilor din Transilvania și Ungaria din momentul adoptării Statutului Organic până la finalizarea procesului unificării bisericești a Bisericii Ortodoxe Române din anul 1925. Intenția autorului este de altfel exprimată cu claritate încă din cuvântul introductiv, acesta motivându-și inițiativa istoriografică prin necesitatea întreprinderii unei analize temeinice a Statutului Organic, cu scopul de a răspunde la întrebarea cum s-a desfășurat modul de organizare a Mitropoliei ortodoxe românești a Transilvaniei și Ungariei, în urma adoptării noului statut șagunian și implicit a elucida rolul hotărâtor pe care mitropolitul Andrei Șaguna l-a deținut în realizarea acestui proces legislativ. Pentru o bună ducere la îndeplinire a sarcinii asumate, Paul

Brusanowski își structurează lucrarea în două părți mari, cea dintâi deschizându-se cu textul propriu-zis al „Statutului Organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania", republicat acum după scurgerea a aproape nouăzeci de ani din momentul în care juristul Mitropoliei, Ioan A. de Preda, îl reedita la Sibiu, alături de un comentariu, în anul 1914.

Astfel, după ce repune la dispoziția lectorului textul de la care a pornit întregul său demers istoriografic, autorul se focalizează, în cuprinsul acestei prime părți a lucrării, asupra procesului intitulat sugestiv „Reînnoirea constituțională șaguniană: aprecieri istoriografice, sursele și etapele ei", discutând, așadar, după uzanțele unei metodologii critico-analitice, desfășurate pe cuprinsul a trei capitole distincte, „Criticile și aprecierile la adresa Statutului Organic", continuând apoi cu prezentarea „Posibilelor surse externe ale Statutului Organic" și insistând pe larg asupra „Etapelor reformei constituționale a mitropolitului Șaguna", cu alte cuvinte asupra căii spre Statutul Organic. Parcurgând paginile acestor capitole observăm că profesorul sibian nu se rezumă doar la a enumera criticile și aprecierile pozitive exprimate pe marginea constituției ecleziastice șaguniene de către teologi ortodocși și oameni de cultură români de pe ambii versanți ai Carpaților, apoi de teologi sârbi, respectiv istorici sași ardeleni și diferiți canoniști romano-catolici sau uniți, ci le integrează în tabloul mai amplu al dezbaterilor canonice și teologice, desfășurate în sânul confesiunilor și bisericilor respective pe durata celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Se reușește, așadar, reconstituirea unei imagini complexe a vieții și problemelor cu care s-au confruntat bisericile central-europene după momentul 1848-1849, dar și a provocărilor pe care noile timpuri le-au adus cu sine în sânul societății și care de altfel s-au regăsit în spatele acestor aprecieri. Punctul central în jurul căruia au gravitat de fapt aceste judecăți de valoare a fost prevederea care privea cooptarea laicilor în proporție de două treimi, față de o treime clerici la organizarea și gestionarea

afacerilor bisericești ale Mitropoliei ortodoxe românești din Monarhia Danubiană.

Ideea originii protestante sau a lipsei unei baze canonice în „Pravila bisericească răsăriteană" a Statutului Organic, lansată de teologul catolic Friedrich Heinrich Vering în 1877 (p. 41), preluată apoi și de către alți canoniști și istorici din fostul spațiu geopolitic al Monarhiei habsburgice, este demontată de autor atât pe baza prezentării fondului și izvoarelor teologice și canonice externe și interne de la care mitropolitul Șaguna a pornit în momentul redactării noii constituții bisericești, cât și prin pașii pe care ierarhul ardelean i-a parcurs în vederea adoptării, ratificării și implementării acesteia în viața eparhiei, respectiv a mitropoliei pe care o păstorea. Concluziile excursului sunt în acest sens cât se poate de evidente, și anume Andrei Șaguna a asumat tezele mișcărilor de reformă și autonomie catolică din Germania și Ungaria, care pledau atât pentru introducerea sinoadelor diecezane mixte, care prevedeau cooptarea laicilor la gestionarea efectivă a vieții Bisericii, cât și pentru emanciparea Bisericii de sub tutela statului, permițându-i astfel o dezvoltare autonomă și o reactivare a concepției sinodale a Bisericii primare, pe de o parte, respectiv o redefinire a Bisericii ca Organism viu, care poate prospera doar printr-o colaborare armonică a tuturor mădularelor Ei, pe de cealaltă parte. Modul și etapele succesive pe care înțeleptul ierarh de la Sibiu a avut răbdare a le parcurge în scopul ducerii la îndeplinire a acestei opere de renaștere canonică și constituțională sunt de asemenea elocvent sesizate și redate pe parcursul a numeroase pagini care dezbat episoadele premergătoare ale acestui act, și anume: sinoadele de la Chișineu-Criș și Arad din 1849-1850; autonomia școlară și financiară a eparhiei transilvănene; disputa lui Andrei Șaguna cu episcopul bucovinean Eugen Hacman privind constituția consistorială, drepturile laicilor și configurația noii mitropolii românești din Monarhia austriacă; sinoadele eparhiale, respectiv mitropolitane din anii 1860, 1864 și 1865; restaurarea și autocefalia

Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania și Ungaria; implicațiile confesionale ale debutului dualismului austro-ungar din anul 1867; convocarea Congresului Național Bisericesc, votarea și sancționarea Statutului Organic în anul 1868, precum și noile provocări survenite în viața Mitropoliei după adoptarea acestuia.

Intitulată „Modul de aplicare a Statutului Organic în BOR din Ungaria și Transilvania între 1870-1925", partea a doua a lucrării realizează o radiografie în detaliu, bazată în mare parte pe informațiile primare extrase de autor din cuprinsul celor 11.300 de pagini ale Protocoalelor Sinoadelor arhidiecezane și ale Congreselor Naționale Bisericești de la Sibiu din perioada anilor 1870-1918, a modalității și efectelor aplicării Statutului Organic șagunian în viața eclesială din Arhidieceza Ardealului și Eparhia Aradului. Prezentarea istoricului sibian urmărește de această dată modalitatea în care au fost respectate sau violate principiile fundamentale ale Statutului Organic de către Guvernele ungare, legislația confesională și școlară maghiară din perioada dualistă, dar arată și felul în care au fost uzitate aceste principii de către Sinoadele diecezane, arhidiecezane și Congresele Naționale Bisericești ale Mitropoliei. Astfel sunt înfățișate cu lux de amănunte și citate din sânul dezbaterilor propriu-zise pe rând: Autonomia juridică a BOR din Ungaria și Transilvania în fața autorităților guvernamentale de la Budapesta, problemele legate de principiul subsidiarității în relația Mitropoliei ortodoxe românești din Ungaria cu autoritățile guvernamentale maghiare, funcționarea autonomiei și subsidiarității în viața bisericească internă a Mitropoliei, modul în care a funcționat separarea puterilor și respectarea principiului ierarhic, implementarea dreptului electoral în cuprinsul întregii Mitropolii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania, începând de la parohie până la mitropolie și sfârșind cu enumerarea unor aspecte legate de exercitarea controlului între diferitele puteri și organe ale eparhiilor, respectiv ale mitropoliei și acțiunile de înlăturare a diferitelor abuzuri din viața bisericească a Mitropoliei. Paginile acestei de-a doua părți a volumului ne reliefează,

în fond, o serie întreagă de dezbateri, probleme și provocări pe care le-a implicat reînnoirea bisericească șaguniană, descoperindu-ne, totodată, mai ales modul în care Biserica a funcționat ca un adevărat organism viu, dovedind, așadar, menirea și scopul pe care mitropolitului Șaguna l-a văzut prin implementarea planului de revenire la principiile sinodalității adevărate: vitalitatea organismului bisericesc și angrenarea tuturor mădularelor acestuia la viața Bisericii.

Cercetarea laborioasă a istoricului Paul Brusanowski, care are la bază atât surse arhivistice primare și edite, cât și o consistentă bibliografie mai veche și recentă de limbă română, germană și engleză, ne reliefează cu claritate că moștenirea cea mai importantă a mitropolitului Andrei Șaguna, lăsată deopotrivă românilor ortodocși din cadrul Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania și Ungaria, iar mai apoi întregii Biserici Ortodoxe Române reîntregite, a fost fără îndoială Statutul Organic. Acest proiect de statut redactat de mitropolitul Andrei Șaguna a reprezentat de altfel încununarea întregului program șagunian de renaștere eclesială ortodoxă ardeleană, demarat încă din anul 1848. Dovedindu-se a fi „o veritabilă Constituție bisericească, pe care nu o găsim la altă biserică în patrie, nici la alte state", după cum menționa Vasile Mangra la centenarul nașterii mitropolitului Șaguna în anul 1909, lucrarea canonică șaguniană a fost unică în lumea ortodoxă a secolului al XIX-lea, datorită principiilor sale democratice și moderne, bazate pe o reinterpretare și valorizare a canoanelor și a istoriei Bisericii creștine primare, permițând și facilitând o funcționare eficientă a întregului corp al Bisericii și antrenându-i în viața eclesială pe toți membrii trupului mistic al lui Hristos, într-un moment al istoriei când Biserica a avut din nou vocația de a ocroti cultura, limba și școala românească în fața tendințelor de uniformizare și omogenizare a politicii de maghiarizare promovate puternic de către guvernele ungare după nașterea Monarhiei dualiste în anul 1867, pe de o parte, a secularismului și indiferentismului religios născut în Europa o dată cu Revoluția Franceză, pe de altă parte. Înfățișând cu elocvență particularismul singular al Statutului șagunian în

spațiul ortodox, care a împlinit totodată dorința lui Șaguna de-a avea o organizare bisericească modernă conformă cu spiritul vremii, bazată însă pe o revenire la vechile principii organizatorice uitate ale Bisericii de Răsărit, contribuția volumului de față este incontestabilă. În primul rând, pentru că reprezintă prima contribuție științifică contemporană românească de întinderi ample dedicate acestei tematici, iar în al doilea rând, fiindcă realizează o adevărată apologie a paternității șaguniene și ortodoxe a Statutului Organic, dezavuând pretinsele paternități eterodoxe ale acestuia, analizându-l și integrându-l sistematic în contextul social-politic și teologic central european al celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, descoperindu-i, totodată, eficiența prin descrierea modului concret de aplicare în viața Bisericii Ortodoxe din Ungaria și Transilvania, pe durata a trei sferturi de veac.

Nu puteam, așadar, decât să constatăm cu satisfacție că istoriografia și teologia românească înregistrează odată cu publicarea acestei cercetări un pas semnificativ în redescoperirea, și sperăm noi, revalorificarea moștenirii luminoase pe care Sfântul Mitropolit Andrei baron de Șaguna a lăsat-o Bisericii Ortodoxe Române și Ortodoxiei ecumenice deopotrivă.

Eparhia Caransebeșului în timpul episcopatului lui Miron Cristea (1910-1919)[21]

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a recomandat de mai mulți ani preoților, stareților, profesorilor de teologie și istoricilor-mireni din cuprinsul Patriarhiei Române întocmirea și publicarea unor monografii parohiale, mănăstirești, protopopești și eparhiale, care să prezinte în mod limpede, în urma unor cercetări științifice serioase, istoria acestor organisme eclesiale.

Între eparhiile din țară, Episcopia Caransebeșului, care serbează în anul 2015 o sută cincizeci de ani de la reînființare, ale cărei rădăcini coboară până în secolul al XIII-lea, este singura eparhie care se poate mândri cu o serie completă de monografii închinate deopotrivă ierarhilor, parohiilor și episcopiei, în ansamblu, ce restituie lectorului contemporan o istorie a vieții bisericești ortodoxe românești din Banat de la reînființarea episcopiei, în anul 1865, până astăzi. Deschisă cu sintezele generale mai vechi dedicate istoricului Eparhiei Caransebeșului[22] și Mitropoliei Banatului[23], seria de monografii a fost reluată în anii din urmă cu lucrările închinate păstoririlor lui Ioan Popasu[24], Nicolae

---

[21] Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserică și societate*, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, Cluj-Napoca/Caransebeș, 2013, 449 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul X, Nr. 3, 2014, p. 275-279.

[22] Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș, 1940.

[23] I.D.Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977.

[24] Viorel Dorel Cherciu, *Episcopia Ortodoxă a Caransebeșului sub episcopul Ioan Popasu. Interacțiuni istorice, socio-culturale, confesionale și administrativ-bisericești*, Editura Marineasa, Timișoara, 2003; Idem, *Biserica în modernitate. Episcopia ortodoxă de Caransebeș (1865-1889)*, Editura Marineasa, Timișoara, 2004.

Popea[25], Iosif Traian Badescu[26], Vasile Lăzărescu[27], parohiilor și eparhiei caransebeșene[28] și relațiilor interortodoxe româno-sârbe din Banat în a doua jumătate a secolului XIX[29].

Semnată de părintele Daniel Alic, consilier cultural al Episcopiei Caransebeșului și lector dr. la departamentul de teologie al Universității „Eftimie Murgu" din Reșița, volumul de față întregește și încheie seria monografiilor vieții ecleziastice din Episcopia Banatului de Munte prin reconstituirea în detaliu a activității chiriarhale desfășurate în Banat de către episcopul Miron Cristea în al doilea deceniu al secolului XX. Lucrarea completează astfel nu numai seria monografică a istoriei eparhiei Caransebeșului, ci și o etapă importantă, foarte puțin cunoscută, din biografia primului patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, despre a cărui activitate sibiană, patriarhală și guvernamentală există o serie de cărți apărute în ultimele trei decenii. Din această perspectivă, cartea părintelui Daniel Alic, la origine teza sa de doctorat susținută la Universitatea de Vest din Timișoara, este o contribuție istoriografică nouă, originală și valoroasă, ce merită întru totul a fi salutată și recomandată mediului eclesial și cultural din țara noastră.

Lucrarea se deschide cu un „Cuvânt de binecuvântare" al părintelui episcop Lucian al Caransebeșului și o „Prefață" semnată de profesorul universitar dr. Ioan Muntean, coordonatorul științific al dizertației doctorale și se încheie cu un rezumat în limbile engleză și

---

[25] Ion Pârvu, *Biserică și societate în Episcopia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Nicolae Popea (1889-1908)*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2009.

[26] Constantin Cilibia, *Biserica și societatea bănățeană în timpul episcopului dr. Iosif Traian Badescu (1920-1933)*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2012.

[27] Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului (1894-1969). Monografie istorică*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011.

[28] Lucian Mic, Petru Bona, *Parohiile Eparhiei Caransebeșului*, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2012; Petru Bona, *Episcopia Caransebeșului*, Editura Marineasa, Timișoara, 2006.

[29] Lucian Mic, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române din Banat cu Biserica Ortodoxă Sârbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană – Editura Episcopiei Caransebeșului, Cluj-Napoca – Caransebeș, 2013.

franceză, o listă bibliografică impresionantă și o serie de anexe ce îmbogățesc valoarea cărții.

În introducere autorul trasează câteva repere istorice și istoriografice ale Episcopiei Caransebeșului oprindu-se, totodată, și asupra structurii lucrării prin prezentarea schematică a fiecărui capitol. Intitulat „Episcopia Caransebeșului la începutul secolului al XX-lea", primul capitol descrie în două subcapitole distincte contextul istoric, politic și cultural al eparhiei la sfârșitul păstoririi lui Nicolae Popea insistând asupra lungii vacanțe de 16 luni a scaunului episcopal între anii 1908-1909, explicând conflictul de interese și opinii dintre cele două grupări bănățene care se confruntau în vederea impunerii propriului candidat pe tronul arhieresc: cercul pro-guvernamental și grupul naționaliștilor. Părintele Alic demonstrează că nu atât opiniile politice au prevalat în acordarea votului membrilor celor două grupări, cât profilul candidaților, în procesul electiv jucând un rol major guvernul maghiar, care, în pofida autonomiei bisericești, prin ministrul de culte și instrucție publică a refuzat confirmarea primilor doi aleși, arhimandritul Filaret Musta și protosinghelul Iosif Traian Badescu, declanșând o criză electorală fără precedent în istoria Mitropoliei Ortodoxe românești din Transilvania și Ungaria. Zugrăvind în următoarele două capitole biografia intelectuală a lui Miron Cristea, activitatea sa bisericească, culturală și națională de la Sibiu precum și intrarea sa în cel de-al treilea scrutin electoral, autorul relevă, pe de o parte, atuurile personalității lui Cristea – o formație școlară de excepție, încununată cu obținerea doctoratului în Litere la Universitatea din Budapesta cu o teză despre Mihai Eminescu, o vocație de lider, demonstrată de responsabilitățile deținute la societățile studențești din Năsăud, Sibiu sau Budapesta și în cadrul ASTREI, o experiență administrativă bisericească amplă, dobândită la centrul mitropolitan din Sibiu, un spirit diplomatic ascuțit, prin care a reușit să-și construiască relații bune cu Ministerul de Culte, cu cercurile mitropolitane, cu fruntașii Partidului Național Român, cu

episcopatul unit, dar și cu elita politică din România – iar, pe de altă parte, coalizarea factorilor decizionali politici și ecleziastici bănățeni și ardeleni în jurul candidaturii protosinghelului Elie Miron Cristea de la Sibiu. Întronizarea tânărului ierarh, arată Daniel Alic, a însemnat pentru eparhia românească din Banat un moment de restaurare a păcii și de stabilizare, ardeleanul Miron Cristea păstorind după modelul șagunian de cârmuire bisericească și națională, ceea ce s-a manifestat în mod vizibil încă din cuvântarea rostită la instalare.

Capitolele patru și cinci prezintă organizarea și structura Episcopiei Caransebeșului, respectiv rolul acesteia în promovarea învățământului confesional ortodox în perioada păstorii lui Miron Cristea. Sunt oferite cu lux de amănunte informații despre organizarea și funcționarea eparhiei, despre sinoade și deputații sinodali, despre comisiile sinodale, despre consistoriul diecezan și senatele – bisericesc, școlar și epitropesc – acestuia, despre evoluția demografică, trecerile confesionale și numărul credincioșilor. Părintele Alic se oprește în detaliu asupra celor 11 protopopiate, ilustrând date despre conducerea acestora, numărul parohiilor și al filiilor încorporate, structura lor confesională și dimensiunea demografică. Alte două subcapitole au în vedere parohiile, preoții, capelanii, precum și conferințele preoțești. Se observă în mod limpede implicarea activă a episcopului Miron Cristea în viața comunităților eclesiale, ierarhul vizitând parohiile, predicând cuvântul Evangheliei, îmbărbătându-și preoții și credincioșii, sfințind 12 biserici noi, din totalul celor 16 lăcașuri de cult zidite și consacrate în perioada episcopatului său. Aceeași implicare activă a ierarhului reiese și din activitatea sa pe tărâmul școlar, unde pe lângă circularele școlare și supravegherea atentă a corpului didactic, episcopul a avut de înfruntat politica de etatizare și maghiarizare a legilor apponiene din anul 1907, apoi mulțimea lipsurilor provocate de Primul Război Mondial. Mobilizarea a 40% din numărul învățătorilor în armatele austro-ungare este prezentată statistic, subliniindu-se astfel greutățile

prin care Episcopia și sistemul ei școlar au trecut în anii conflagrației. Deosebit de interesante sunt informațiile referitoare la rolul ierarhului în dobândirea unor ajutoare bănești substanțiale oferite cu generozitate pentru sistemul școlar confesional de marele mecenat și boier basarabean Vasile Stroiescu, o personalitate care din nefericire nu și-a aflat încă locul cuvenit în memoria eclesială, istoria și cultura românilor din Transilvania și Banat. Sunt, de asemenea, ilustrate realizările școlare, activitățile de construire de școli noi, acțiunile filantropice și cele care vizează dezvoltarea institutului teologic și pedagogic caransebeșean, precum și rolul reuniunilor învățătorești în promovarea educației populației în chestiunile economice, de igienă și de educație sanitară.

Următoarele două capitole aduc informații inedite despre rolul și implicarea socială, economică, culturală, națională și politică a Episcopiei Caransebeșului în viața românilor bănățeni în perioada primului deceniu al veacului trecut. Autorul insistă cu precădere asupra inițiativelor economice și sociale ale lui Miron Cristea, activității sale naționale în contextul tratativelor Partidului Național Român cu Guvernul Ungariei, rolului episcopiei în revigorarea ASTREI în Banat, eforturilor episcopiei pentru susținerea comunităților românești în timpul Marelui Război, când centrul eparhial a intervenit atât în sprijinul preoților mobilizați, urmăriți, arestați și internați de autoritățile maghiare în lagărul de la Șopron, cât și în scopul micșorării pagubelor generate de rechizițiile de război. Autorul contextualizează și analizează în mod echilibrat și pertinent pastoralele lui Miron Cristea și ale ierarhiei ortodoxe din întreaga mitropolie ardeleană referitoare la desfășurarea războiului și la momentul intrării României în conflagrație, arătând că ierarhii români au fost constrânși de autoritățile ungare să emită o serie de scrisori pastorale prin care să condamne decizia politică de la București, aceste atitudini publice venind într-un real dezacord atât cu exprimările sale antebelice, cât și cu ideile semnalate în

corespondența sa personală cu liderii români de pe ambele părți ale Carpaților. Sentimentele naționale reale ale lui Miron Cristea sunt reliefate deplin în activitatea sa național-politică de la sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919, când episcopul și-a afirmat în mod plenar calitatea sa de lider național plasându-se în prima linie a factorilor românești care au promovat și hotărât unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Regatul României.

Ultimul capitol, „Episcopia Caransebeșului în perioada de integrare în statul național unitar român (1918-1919)", ilustrează ocupația militară sârbă și franceză a Banatului, reacțiile bisericești pentru integritatea și alipirea întregii provincii la Regatul Român, euforia momentului instaurării administrației românești și intrării armatei române în Caransebeș, precum și alegerea episcopului Miron Cristea în demnitatea de Mitropolit Primat al României Mari, la 31 decembrie 1919, și implicarea sa activă în procesul unificării Bisericii Ortodoxe Române.

Bine gândită și structurată, temeinic argumentată și articulată pe informații arhivistice noi, variate și deosebit de vaste – extrase din 29 de fonduri arhivistice conservate în nouă instituții de profil –, armonios coroborate cu istoriografia temei, lucrarea părintelui Daniel Alic este o cercetare științifică foarte valoroasă care poate fi luată drept model pentru studiile similare de istorie bisericească din spațiul românesc. Prin concepție, structură, interpretarea echilibrată și stilul de redactare accesibil, volumul de față se dovedește a fi una din cele mai valoroase contribuții la istoria Bisericii strămoșești din Banat, în particular, și la istoria Banatului, în general, motive pentru care autorul merită sincere felicitări, iar cartea, o difuzare cât mai largă în mediul cultural și eclesial din țara noastră și de peste hotare.

Revista „Musa”, o tribună națională a studenților teologi sibieni[30]

Centenarul Marii Uniri prilejuiește, cum era firesc, o serie întreagă de acțiuni politice, culturale, bisericești și academice, dezbateri, conferințe și lansări de carte, care marchează, în diverse feluri evenimentele de acum o sută de ani. În ceea ce privește Transilvania, am auzit nu de puține ori voci care au pus sub semnul întrebării entuziasmul național al maselor și al elitelor românești transilvănene din anii Marelui Război, interogația „dar chiar și-au dorit românii ardeleni unirea” în anii de dinaintea războiului, în timpul acestuia și apoi în 1918 putând fi auzită atât în cadrul unor dezbateri științifice, dar și a unor emisiuni din mass-media. Pe unii dintre noi ne-au șocat asemenea afirmații, mai ales când am constatat că au fost formulate nu de oameni politici ori jurnaliști, ci chiar de unii istorici, mai mult sau mai puțin titrați. Nu vreau să spun că o asemenea întrebare ar fi în sine neavenită sau nelegitimă, ci doar că felul în care ea a fost formulată sau pur și simplu aruncată în dezbaterile respective a fost unul profund tendențios. Mai întâi pentru că un istoric serios operează cu surse sau izvoare (documente) și bibliografie, nu cu povești pentru a face rating și a părea deștept sau interesant! Mai apoi, deoarece este deprins cu o metodologie – însușită pe parcursul studiilor de specialitate –, prin intermediul căreia interpretează, coroborează și contextualizează informațiile extrase din surse și lecturi, restituind contemporaneității o imagine cât mai apropiată a evenimentelor și oamenilor de altă dată. Or, dacă nu cunoaștem nici măcar sursele, atunci ce interpretare și restituire

[30] Ioan Popa, *Revista Musa. Un martor al sentimentelor naționale românești în perioada dualistă*, Editura Techno Media, Sibiu, 2012, 145 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XII, Nr. 11, 2018, p. 90-92.

istorică mai putem oferi celor de astăzi! Că aceste surse nu lipsesc și pot oferi răspunsuri pertinente întrebărilor noastre o demonstrează cu asupra de măsură, în ceea ce privește dorința de unire a ardelenilor cu România înainte de 1918, cartea de față!

Profesor de istorie la Colegiul Național „Samuel von Brukenthal” și la Liceul Teoretic „Constantin Noica” din Sibiu, Ioan Popa (n. 1973 în Miercurea Sibiului), găsește timp pentru a se dedica atât familiei și elevilor săi, cât și cercetării istorice profesioniste. Absolvent al Facultății de Litere, Istorie și Jurnalistică, specializarea Istorie-Antropologie (1996) și al Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”, specializarea Teologie Pastorală (2002), din cadrul Universității „Lucian Blaga” Sibiu, doctor în Istorie al Universității „1 Decembrie 1918” Alba Iulia (2012), domnul Ioan Popa și-a însușit atât metodologia istorică, cât și maxima antică a studierii izvoarelor și a narării evenimentului istoric „sine ira et studio” (fără ură și părtinire), oferind publicului larg și mediului academic un răspuns limpede, documentat și irefutabil la întrebarea deja amintită la început: „și-au dorit românii ardeleni unirea?”. Da, fără-ndoială!

Revista manuscrisă Musa a Societății de lectură „Andrei Șaguna” a studenților români din Sibiu, apărută lunar în cea mai mare parte a perioadei 1871-1909, este un izvor documentar inedit, cvasi necunoscut mediului istoriografic și cultural românesc, care ne arată, prin analiza detaliată și profesionistă a lui Ioan Popa că în mediul studenților din cadrul Institutului teologic-pedagogic ortodox din Sibiu dominau sentimentele naționale românești în epoca dualismului austro-ungar. Meritul autorului este de a fi scos la iveală din Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului din Sibiu o revistă care a circulat în manuscris în interiorul Institutului teologic-pedagogic vreme de patru decenii, oferindu-le studenților, ulterior preoți și dascăli ortodocși în parohiile și școlile confesionale din întreaga Transilvanie, șansa de a se putea exprima cu o mult mai largă libertate, decât o puteau face în organele de

presă ale vremii, și, totodată a se edifica din punct de vedere național. Trebuie să nu uităm că în perioadă dualismului austro-ungar legislația maghiară a făcut mai multe victime în rândurile redacțiilor și contributorilor gazetelor românești, care erau supuse nu numai cenzurii și unui anumit control al statului, ci trebuiau să se alinieze legislației tot mai puțin permisive cu manifestările naționale ale nemaghiarilor din imperiu. În acest sens este suficient să ne amintim de amenzile financiare, de procesele penale și de condamnările la închisoare intentate și pronunțate împotriva periodicelor românești și a redactorilor români de autoritățile maghiare din cauza exacerbării sentimentului național și a doleanțelor pentru un viitor mai bun al națiunii române în Imperiul dualist și în afara acestuia. Victime ale acestei politici de maghiarizare au fost nu numai memorandiștii, ci și alte nume sonore ale culturii române din Transilvania și Banat, precum Ioan Slavici, Ioan Lupaș, Teodor V. Păcățian, Valeriu Braniște și mulți alții.

Ioan Popa prezintă discursul național al Musei în contextul mai larg, social, politic, cultural și eclesial al vremii, plecând de la explicitarea organizațiilor școlare românești ale perioadei dualiste (p. 15-18) și insistând asupra analizei Societății de lectură „Andrei Șaguna" a teologilor și pedagogilor ortodocși din Sibiu: statute, sigiliu, misiune, membri, conferințe, bibliotecă, rețeaua periodicelor abonate, raporturi cu autoritățile bisericești și conducerea institutului teologic-pedagogic (p. 19-54). În acest fel, cititorul de astăzi poate înțelege atât contextul social-cultural de atunci, cât și geneza unei reviste sibiene deosebite, care a jucat un rol foarte important în formarea național-politică a clerului și dăscălimii ortodoxe din ultimele trei decenii ale secolului XIX și din primul deceniu al secolului XX. Musa a circulat în manuscris timp de 38 de ani, din 1871/1872 până în 1908/1909. Fiecare număr a fost multiplicat în câteva exemplare de către un teolog sau un pedagog remunerat de Societatea de lectură „Andrei Șaguna", redactorul citind conținutul fiecărui număr în cadrul ședințelor

societății. Potrivit statutelor Societății de lectură „Andrei Șaguna", Musa a fost o publicație lunară, în anumiți ani apărând însă bisăptămânal sau aproape săptămânal. La sfârșitul fiecărui an școlar, toate numerele erau compactate într-un singur volum de către redactorul revistei. În prezent colecția revistei Musa pe 32 de ani se păstrează în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului, pe baza acestei colecții fiind realizată cercetarea autorului. Ioan Popa constată că cea mai mare parte a spațiului Musei este ocupat de lucrările teologilor, tematica istorică, teologică și literară fiind marcată de problema națională, cu o tematică variată și o consistență impresionantă în centrul cărora se află figura mitropolitului Andrei Șaguna și ideea suferinței românilor din Transilvania. Acestora le sunt asociate următoarele trei teme mari: lupta pentru libertate și credință, dragostea de patrie și națiune, și unitatea națională, cărora li se adaugă o serie întreagă de subteme, precum: romanitatea, vechimea și continuitatea românilor; asupritorii românilor transilvăneni; pericolul asimilării românilor din Ungaria; Mihai Viteazul; apărarea civilizației europene; unirea cu Biserica Romei; Răscoala lui Horea; școala ardeleană; Gheorghe Lazăr; Revoluția de la 1848; unitatea și renașterea culturală (p. 56-57). Între autorii și colaboratorii revistei Musa s-au numărat nume devenite celebre în istoria noastră națională și bisericească, precum: Elie Miron Cristea, Andrei Oțetea, Ioan Lupaș, Vasile Stan, Ilarie Chendi, Onisifor Ghibu, Petru Șpan, Sergiu Medean, Nicolae Maneguțiu, Ioan Duma, Virgil Onițiu, Victor Păcală, Victor Tordășianu, Dimitrie Comșa, Ioan Moța, Trandafir Scorobeț, Lazăr Triteanu, Gheorghe Tulbure, Matei Voileanu și alții.

Lucrarea lui Ioan Popa ne arată că revista Musa reprezintă un veritabil barometru al sentimentelor naționale românești din Transilvania dualistă. Percepțiile naționale cultivate în cadrul Societății de lectură „Andrei Șaguna" și în paginile Musei au fost răspândite și întreținute în mediul românesc transilvan de zeci de generații de preoți și dascăli formați la Institutul teologic-pedagogic ortodox din Sibiu. Și datorită

acestor bărbați a fost posibilă unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918, unirea fiind un vis, o dorință mai veche și nu o soluție de moment, de salvare într-un context politic favorabil, cum uneori s-a spus în mod tendențios și eronat. Acest ideal îl găsim afirmat limpede, negru pe alb, de teologul Ilariu Gonția, originar din ținutul Branului, la finalul unui articol intitulat „Starea Românilor după anul 1700”, redactat în numărul 12 al Musei din anul școlar 1899/1900. La cumpăna secolelor XIX-XX, studentul teolog își îndemna colegii cu încredere și curaj: „Transilvania, este îngrădită de brațele puternice a 6 milioane de români uniți prin constituția noii țări. Cine nu poate crede, că aici a lucrat mâna ascunsă a providenței? Politicește suntem dezbinați, naționalicesce însă formăm un trup, în care curge același sânge, a cărui inimă e cuprinsă de aceleași sentimente și mai presus de toate un suflet cuprinde aceleași gândiri și aspirațiuni. Bazați pe acestea și încrezuți în conștiința de sine, precum și în puterea de vitalitate a poporului nostru, ne putem considera ca o națiune, ce are de îndeplinit o mare misiune: unirea politică (subliniat în original, n.n.). La lucru deci, căci al nostru-i viitoriul”. Cum a lucrat generația lui Ilarie Gonția s-a văzut cel mai bine în toamna anilor 1916 și 1918, când preoțimea ardeleană a fost victima represaliilor maghiare dezlănțuite după intrarea României în Primul Război Mondial și fraternizarea românilor sud-transilvani cu armata română, și apoi a fost factorul hotărâtor care a contribuit la organizarea Consiliilor Naționale românești, a participat și a îndemnat masele să se deplaseze la Alba Iulia pentru a proclama România Mare.

Totodată, lucrarea lui Ioan Popa este un instrument de lucru indispensabil pentru cei ce doresc să studieze conținutul Revistei Musa și istoria Societății de lectură „Andrei Șaguna” în interiorul căreia s-a plămădit. Pe lângă lista bibliografică, în care sunt enumerate articolele cu tematică națională publicate în Musa, autorul a realizat o serie de anexe în forma unor tabele schematice care prezintă tipologia organizațiilor școlare din sudul Transilvaniei între 1849-1918; membrii

fondatori, de onoare, ordinari și președinții Societății de lectură „Andrei Șaguna” din Sibiu între 1884-1916; numărul ședințelor pe anii 1884-1916; periodicele abonate și cele primite gratuit de Societatea de lectură „Andrei Șaguna” din Sibiu între 1897-1916; structura lingvistică, proveniența, gradul de utilizare al acestor periodice intrate în biblioteca societății și articolele cu tematică folclorico-etnografică publicate în Musa în cursul celor 38 de ani de apariție (p. 95-145).

Nu în ultimul rând, cartea de față este un exemplu pentru ceea ce înseamnă o analiză profesionistă de istorie a presei românești din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului XIX, autorul îmbinând analiza cantitativă cu noțiuni din sfera imaginarului și a mentalităților colective. Poate neșansa acestui admirabil volum, încă prea puțin cunoscut și citat în literatura de specialitate, a fost publicarea lui la o editură obscură, cu o difuzare mărginită la arealul sibian, fapt pentru care îmi exprim speranța că autorul va identifica resursele necesare republicării cărții la o editură cunoscută pe piața cărții din România sau că o instituție bisericească (eparhie sau mitropolie) va găsi de cuviință, ca acum în anul Centenarului Marii Uniri, să sprijine retipărirea volumului și difuzarea lui cât mai largă, pentru a evidenția, în ultimă instanță, cât de mult a contribuit Biserica Ortodoxă din Transilvania, prin instituțiile ei de învățământ, prin preoții și dascălii ei, la împlinirea idealului național românesc în anul astral 1918.

Clerici ortodocși delegați la Adunarea Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918)[31]

Clujul universitar are deja o tradiție frumoasă în ceea ce privește colaborarea științifică între instituții și persoane afiliate diferitelor universități, Academiei Române și bisericilor istorice din capitala Transilvaniei. Nu întâmplător sub cupola Universității Babeș-Bolyai funcționează Institutul de Istorie Ecleziastică „Nicolae Bocșan", singurul de acest profil din România, care reunește cercetători, teologi și istorici, clerici și laici deopotrivă, ale căror teme de cercetare vizează parcursul istoric al diferitelor comunități eclesiale de pe cuprinsul binecuvântatului pământ al Transilvaniei. Subiectele abordate converg uneori, astfel că unele, precum a fost și cel vizând centenarul Marii Uniri din 1918, au suscitat atenția mai multor cercetători, munca în echipă fiind singura cale de abordare și rezolvare a unor teme ample, așa cum este realizarea unor lucrări de tip enciclopedic ce-i vizează pe fondatorii sau făuritorii României Mari dintr-o anumită regiune istorică sau din sânul unui grup socio-profesional.

În cazul unirii Transilvaniei cu România este cunoscut faptul că un rol determinant a fost jucat de preoțime, de acel grup social-vocațional și elitar care a coagulat comunitatea locală și națiunea română în ansamblul ei, asumându-și mai ales înainte de 1918 pe lângă misiunea pastoral-spirituală și un apostolat educațional-cultural și un rol național-politic de prim rang. Împreună cu avocații, medicii și dascălii, preoții ortodocși și greco-catolici reprezintă cele patru mari

[31] Cosmin Cosmuța, Andreea Dăncilă-Ineoan, Emanuil Ineoan, Bogdan Ivanov, *Prezențe clericale transilvănene la Marea Unire de la Alba Iulia – 1 Decembrie 1918 –*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2018, 736 p. Recenzie publicată în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, tom LVIII, 2019, p. 365-367.

categorii socio-profesionale ale elitei românești care au contribuit decisiv la evenimentul astral de la 1 Decembrie 1918.

În ciuda aportului lor major la Marea Unire până acum numai avocații și medicii s-au bucurat de atenția specială a cercetătorilor care au livrat pe piața cărții din România volume intitulate sugestiv „Medicii și Marea Unire”[32] și respectiv „Avocații și Marea Unire”[33]. Astfel, volumul supus acum atenției completează un gol și întregește istoriografia Marii Uniri, reușind să ofere un prim dicționar biobibliografic al preoților ortodocși care au luat parte la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Lucrarea amplă este rezultatul unei colaborări serioase dintre doi preoți istorici (lect. dr. Cosmin Cosmuța și lect. dr. Bogdan Ivanov) și doi cercetători mireni (dr. Andreea Dăncilă-Ineoan și dr. Emanuil Ineoan) care își desfășoară activitatea în Universitatea Babeș-Bolyai, unde s-au și format din punct de vedere profesional, făcând totodată parte din Biserica Ortodoxă prin botez, mărturisirea de credință și vocația sacerdotală. De asemenea, trebuie subliniat că volumul apare sub patronajul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului și al Centrului de cercetări „Ioan Lupaș” din cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, purtând în acest fel girul eclesial și academic al celor două instituții clujene. Cei patru autori au fost sprijiniți în întreprinderea lor de dr. Adrian Deheleanu, muzeograf la Muzeul Național al Banatului, de dr. Maria Pantea, cercetătoare la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș, de pr. dr. Florin Dobrei, profesor la Universitatea „Eftimie Murgu” din Reșița, de dr. Răzvan Mihai Neagu, dascăl la Colegiul Tehnic din Turda, de dr. Gabriel Rustoiu, de dr. Ana Dumitran și Smaranda Cutean de la Muzeul Național al Unirii, de pr. dr. Mircea Ghitea, slujitor la parohia Hususău de Criș din județul Bihor, de pr. Dorin Sas, paroh al comunității ortodoxe românești din

[32] Florea Marin, *Medicii și Marea Unire*, Editura Tipomur, Tîrgu Mureș, 1993, 311 p.
[33] Liviu Zgârciu, *Avocații și Marea Unire*, Editura Hamangiu, București, 2015, XII + 112 p.

Valdemoro, Spania, de dr. Vasile Rojneac și de dr. Paul Ersilian Roșca, doctori în teologie ai Universității Babeș-Bolyai, și de pr. Ciprian Filip, arhivistul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului.

Volumul are o structură bipartită și se deschide cu un cuvânt înainte semnat de arhiepiscopul și mitropolitul Andrei Andreicuț al Clujului intitulat simplu, dar sugestiv „Biserica și Marea Unire”, urmat de mulțumirile autorilor către instituțiile și persoanele care i-au sprijinit în acest „demers nu lipsit de dificultate” și de argumentul solid și convingător al Andreei Dăncilă-Ineoan, care motivează istoriografic și argumentează științific demersul editorial, precizând cu sinceritate că lucrarea nu are pretenția de a epuiza subiectul „dicționarului clericilor ortodocși transilvăneni participanți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918”.

Prima parte a volumului reunește cinci studii (p. 21-122) care oferă o viziune de ansamblu asupra implicării preoțimii ortodoxe în viața politică, culturală și națională a românilor transilvăneni în primele decenii ale secolului XX, apoi a participării clerului ortodox la Primul Război Mondial și a contribuției acestei categorii socio-profesionale la Marea Unire. Mai întâi este adus în discuție Nicolae Ivan (1855-1936), ctitorul Eparhiei Vadului, Feleacului și Clujului, în postura sa de consilier mitropolitan, vicepreședinte al Partidului Național Român și factor mediator între conducerea partidului și tinerii oțeliți (Octavian Goga, Ioan Lupaș) prin studiul semnat de Andreea Dăncilă-Ineoan. Urmează o amplă incursiune prosopografică dedicată protopopilor ortodocși români prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, abordarea redactată de Andreea Dăncilă-Ineoan și Ovidiu Iudean – ambii asistenți cercetare la Centrul de Studiere a Populației din cadrul Universității Babeș-Bolyai –, care surprinde caracteristicile categoriei socio-profesionale ale acestei elite bisericești și nu destinele singulare ale respectivilor protopopi. Al treilea material este semnat de Ionela Zaharia, doctor în istorie a Universității Babeș-Bolyai, specialist

cunoscut mediului istoriografic românesc pe subiectul clerului militar din Austro-Ungaria în vremea Marelui Război, care propune un studiu de caz asupra situației preoților militari ortodocși din orașul Cluj la sfârșitul anului 1918. Semnat de Monica Florea, cel de-al patrulea studiu prezintă memoriile inedite ale preotului Lazăr Victor, extrase din cronica parohiei Mureșenii Bârgăului, din perioada celor patru ani ai Primului Război Mondial, restituind în acest fel o altă filă necunoscută a memorialisticii și istoriei culturale a Marelui Război. Ultimul studiu îi aparține pr. conf. dr. Gabriel-Viorel Gârdan de la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității Babeș-Bolyai care prezintă sub titlul captivant „Fie răsplata noastră dreptatea și libertatea, ca uniți cu frații noștri din regat să formăm o Românie Mare", extras dintr-un memoriu al vremii, un subiect deosebit de interesant cu referire la: acțiunile românilor ortodocși din Statele Unite ale Americii în anii primei conflagrații mondiale, memoriile cu caracter bisericesc (*Hrisovul de închinare și supunere a Românilor Ortodocși din Statele Unite ale Americii de Nord către Sfânta Metropolie a Ungro-Vlahiei*) și politic (*Petiția Episcopiei Ortodoxe Române din Statele Unite ale Americii de Nord către președintele Woodrow Wilson*), trimise autorităților ecleziastice din Vechiul Regat și celor civile din America, pe scurt la lobbyul acestora pentru cauza națională românească sau „marele nostru ideal": unirea românilor într-o Românie Mare, „nu pentru a ne întări spre răzbunare ci pentru a pune capăt suferințelor noastre și a crea în răsăritul Europei o țară democrată în care frățietatea, egalitatea și libertatea politică, economică și religioasă să domnească peste toți cetățenii ei, fără deosebire de naționalitate" (fragment din petiția adresată președintelui Wilson).

Partea a doua a volumului (p. 125-660) conține în ordine alfabetică dicționarul biografic a 168 de preoți ortodocși care au participat în calitate de delegați sau deputați cu credențional la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, aceștia reprezentând 13,6% din numărul total al celor 1228 de delegați care au votat rezoluția de unire a

Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România în sala Casinei din cetatea Bălgradului. Pe baza bibliografiei mai vechi și mai noi, precum și a unor surse primare culese din arhiva prețioasă și greu accesibilă a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, autorii au întocmit cele 168 de medalioane biografice, mai extinse sau mai restrânse în funcție de anvergura personalității fiecărui preot, precizând, după caz, data și locul nașterii, studiile parcurse, parohiile deservite, localitățile care i-au desemnat delegați la istorica adunare albaiuliană, punctând totodată informații referitoare la activitatea lor politică, națională, culturală, gospodărească și scriitoricească. La finalul fiecărui medalion biografic sunt înșirate sursele bibliografice, edite și inedite, utilizate.

Volumul este întregit cu șase anexe (p. 663-684) reprezentând: amintirile inedite ale teologului Valer Olariu despre 1 decembrie 1918; rugăciunea inedită compusă și rostită de protopopul Alexandru Baba de Alba Iulia la 1 decembrie 1939, la împlinirea a 21 de ani de la Unire; lista preoților, a învățătorilor confesionali și a teologilor ortodocși care au participat cu credențional la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; numele a 31 de preoți prezenți la Marea Adunare de la Alba Iulia, care nu apar în lista oficială a delegaților; numele preoților bănățeni împiedicați de armata sârbă de ocupație să ajungă la Marea Adunare de la Alba Iulia; și lista pe protopopiate a românilor ortodocși din Episcopia Aradului internați din ordinul guvernului maghiar în anul 1916. Acestora le urmează 18 fotografii care surprind diferite momente din anul de grație 1918, precum și o hartă administrativă color a Regatului României din anul 1930. Volumul se încheie cu un indice de nume și un indice de locuri, ambele deosebit de utile pentru cei interesați doar de anumite persoane și aspecte tratate în această amplă lucrare.

Realizat cu acribie științifică, dar și cu o nedisimulată admirație față de preoții ortodocși făuritori ai României Mari, volumul „Prezențe clericale transilvănene la Marea Unire de la Alba Iulia”, publicat la

sfârșitul anului centenar 2018 la editura Renașterea a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului în condiții grafice foarte bune, întregește literatura de specialitate și de largă circulație dedicată unirii Transilvaniei cu România strângând pentru prima oară între coperțile unei cărți biografiile a 168 de clerici ortodocși care au semnat rezoluția de unire a Transilvaniei cu România intrând în acest fel pentru totdeauna în cartea de istorie a neamului românesc.

Cultura română, Ortodoxia și Apusul. Discursul identitar românesc în perioada interbelică[34]

Istoria Bisericii Ortodoxe Române în decursul secolului XX s-a bucurat în ultimii ani de atenția unor cercetători germani care fac parte dintr-o nouă generație de istorici, ale căror nume sunt mai puțin sau chiar deloc cunoscute în mediul istoriografic laic și ecleziastic din țara noastră. Astfel, după ce în anul 2007 Hans-Christian Maner a publicat la Stuttgart volumul „Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918-1940)" [Multiconfesionalitate și nouă statalitate. Biserica Ortodoxă, Greco-catolică și Romano-catolică în Transilvania și Vechea Românie între războaiele mondiale (1918-1940)] tratând, în premieră, în mod paralel și comparativ evoluția istorică instituțională a celor trei biserici în România Mare, un alt cercetător neamț și-a focalizat atenția, de această dată, doar asupra Ortodoxiei românești.

Nicolai Staab, născut în 1977 la St. Ingbert, în Saarland, a absolvit un master în studii religioase (Religionswissenschaften, în România nu există o linie de studiu echivalentă) și sociologie la Universitatea din Tübingen și a obținut doctoratul în anul 2010 la catedra de studii religioase din cadrul Facultății de Filosofie a Universității Erfurt cu o lucrare dedicată modului în care osmoza dintre ortodoxie și românism este reflectată în lucrările mai multor intelectuali români ai perioadei interbelice. Lucrarea a fost publicată, un an mai târziu, la prestigioasa

[34] Nicolai Staab, *Rumänische Kultur, Orthodoxie und der Westen. Der Diskurs um die nationale Identität in Rumänien aus der Zwischenkriegszeit*, Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, Band 5, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2011, 379 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VII, Nr. 5, 2013, p. 115-117.

editură internațională de științe Peter Lang în seria consacrată „Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums" (Studii Erfurtene consacrate Istoriei culturale a Creștinismului ortodox), editată de Vasilios N. Makrides, sub titlul „Rumänische Kultur, Orthodoxie und der Westen. Der Diskurs um die nationale Identität in Rumänien aus der Zwischenkriegszeit" [Cultura românească, Ortodoxia și Vestul. Discursul referitor la identitatea națională în România interbelică].

Pentru a elucida misterul aplecării sale științifice asupra unei teme de cercetare ce vizează o tematică legată de identitatea națională românească, Nicolai Staab mărturisește în primul paragraf al prefeței că impulsul acestei alegeri a venit din partea profesoarei sale de limba română, Gabriela Frey, care pe parcursul studiilor sale masterale a susținut o serie de prelegeri despre opera și gândirea lui Lucian Blaga, a cărui influență culturală asupra unui popor de 20 de milioane de suflete l-a fascinat și iritat deopotrivă, stimulându-l să-și îndrepte toată atenția asupra modului în care o serie de intelectuali români ai perioadei interbelice au înțeles să scrie despre „sufletul poporului lor". Plecând de la o serie de concluzii de natură sociologică, care se bazează pe diverse cercetări și sondaje de opinie desfășurate în ultimii ani pe o scară largă pentru a identifica locul, rolul și încrederea de care se bucură biserica, pe de o parte, și instituțiile statului, pe de cealaltă parte, în douăzeci de state europene atât din vest, cât și din est, autorul încearcă să găsească o explicație empirică unei formule identitare europene reflectată în respectivele studii, care vorbesc de o serie de „reflexii identitare colective". Aceste „formule identitare", care prezintă diferite definiții ale relației dintre națiune și religie, etnicitate și confesiune, caracterizează întregul spațiu european, fie că e vorba de simbioza între luteranism și social-democrație, precum în statele scandinave și Germania, fie de diferite forme ale catolicismului popular din sudul Europei sau de „etnoreligia" Europei de est, care reprezintă premisa majoră de la care Nicolai Staab pornește în cercetarea de față. Coborând

de la nivelul general european la limitele spațiului cultural românesc, autorul evocă existența unor lucrări de specialitate dedicate identității naționale românești, citându-i pe istoricii Keith Hitchins, Lucian Boia și Sorin Mitu, cunoscuți peste hotare datorită traducerilor franceze și germane, de la care a preluat ideea căutării unei formule sau doctrine identitare românești, prezentând cu claritate interogația lucrării: „Cum arată această formulă și în ce circumstanțe a luat naștere?" (p. 19). Dorind a elucida și mai explicit menirea cercetării sale, Staab precizează că „scopul lucrării este de a cerceta rolul religiei, și în mod special al Ortodoxiei, ca element central în discursul identitar național al României interbelice. În acest sens se va verifica în ce măsură religia a fost cooptată de către intelectualii amintiți să contribuie la o sacralizare a imaginilor naționale proprii și ce căi a deschis pentru a înlătura contradicțiile în argumentațiile acestora" (p. 28).

În cuprinsul primelor două capitole (p. 13-73) autorul face dovada împroprierii unei meticulozități științifice mature și responsabile, realizând pe larg nu numai o descriere fundamentată a tezelor și interogațiilor centrale ale expunerii, ci precizând cu claritate instrumentele analitice și metodologia utilizată pe parcursul întregului său demers, precum și definiția termenilor de specialitate și a diverselor concepte – „națiune", „popor", „neam", „etnicitate", „naționalitate", „societate", „comunitate", „discurs și cod identitar" – folosite. Importante sunt în acest context și lămuririle de natură lingvistică pe care Staab le aduce în discuție în momentul încercării de traducere a diferiților termeni și a diferitelor concepte din limba română în germană și invers, nuanțând prin comentarii și note de subsol sensurile acestora. În cuprinsul acestor capitole se specifică, de asemenea, criteriile de selecție ale celor șase intelectuali analizați, discursul auctorial, la rândul său, se bazează pe două argumente: 1) importanța legăturii dintre ortodoxie și românism în discursul identitar elaborat în conferințe, articole, studii și cărți; 2) impactul, ecoul și receptarea acestui discurs în sfera largă a

societății românești interbelice (p. 72). Cercetarea, specifică autorul, „rămâne astfel una calitativă, a cărei abordare fundamentală este una de natură hermeneutică" (p. 73). Obiectul analizei o reprezintă opera a șase corifei ai culturii românești din secolul trecut: filosofii Nae Ionescu și Lucian Blaga, istoricul religiilor Mircea Eliade, sociologul Mircea Vulcănescu, teologii Nichifor Crainic și Dumitru Stăniloae.

Pentru a putea identifica „backgroundul" istoric și cultural în care cei șase intelectuali s-au format în tinerețe și, în fond, punctul de plecare al acestora în conturarea profilului identitar românesc, autorul prezintă în mod schematic în cuprinsul capitolului trei (p. 75-158) o radiografie istorică a chestiunii identității românești înainte de Primul Război Mondial. Făcând apel la o serie de lucrări dedicate mișcării naționale românești pe parcursul secolelor XVIII-XIX, Staab realizează o prezentare paralelă a evoluției „chestiunii naționale" la românii din cele două Principate extracarpatice și a celor din Transilvania. În cadrul acestui capitol se surprinde în mod vădit legătura existentă între ideile herderiene germane despre națiune și scrierile gânditorilor români din a doua jumătate a secolului XIX, ceea ce denotă racordarea acestora la spațiul cultural german central-european. De asemenea, un rol important în formarea acestei generații îi este atribuit lui Nicolae Iorga, pe care Staab îl denumește ca fiind „un părinte spiritual al multor intelectuali interbelici" (p. 113).

Intitulat „Zwischen Dogmatik und Folklore: die zentralen Diskursstränge im nationalen Identitätsdiskurs der Zwischenkriegszeit" (Între dogmatică și folclor: firele centrale ale dezbaterii asupra discursului identității naționale a perioadei interbelice) capitolul patru reprezintă substanța analitică a volumului (p. 159-318). Structurat pe trei subcapitole, prevăzute fiecare în parte cu alte subdiviziuni, autorul a sintetizat principalele coordonate ale concepțiilor celor șase intelectuali conform schemei următoare:

1) „Der Stellenwert der Orthodoxie” (Importanța Ortodoxiei) (p. 159-222), cu următoarele subdiviziuni: „Contribuția Ortodoxiei la etnogeneza și formarea națiunii”, „Creștinismul specific românesc”, „Renașterea Ortodoxiei”, „Latinitate și orientări geo-culturale”, „Minorități și influențe «străine»”, „Punerea sub semnul întrebării a rolului Ortodoxiei”, „Acuzațiile împotriva catolicismului”, „A fi «un bun român» – Între cetățenie și etnicitate”, „Românitatea din perspectiva unui sociolog”;

2) „Orthodoxie und Volkskultur” (Ortodoxia și cultura populară) (p. 228-271), cu trei subdiviziuni: „Căutarea în mediul rural”, „Românitatea și folclorul în perspectiva diferitelor abordări”, „Motivele morții și ale jertfei”;

3) „Religion im nationalen Identitätsdiskurs: coincidentia oppositorum mit Sakralisierungsfunktion” (Religia în discursul identitar național: coincidentia oppositorum cu o funcție de sacralizare) (p. 271-318), cu trei subdiviziuni: „Susținerea unei practici de clasificare asimetrice”, „Funcția de sacralizare”, „Confruntarea cu paradoxuri și antinomii”.

Lucrând direct pe multitudinea surselor primare produse de cei șase oameni de cultură, dar apelând și la literatura secundară românească și germană existentă, autorul reușește să elaboreze o sinteză care prezintă și explicitează îmbinarea ideologică a ortodoxiei și a românismului, reflectată în textele autorilor evocați, fără a urmări să forțeze sau să minimalizeze în orice fel concluziile care se desprind în urma acestui exercițiu multidisciplinar. O atenție specială este acordată totodată și atitudinii față de Biserica unită (greco-catolică) și chestiunii legate de compatibilitatea românității cu apartenența la această biserică, atingând, așadar, un subiect extrem de actual și fierbinte, dacă privim evoluția relațiilor confesionale din Transilvania în ultimele două decenii și reverberațiile acestora asupra întregii societăți românești contemporane. A doua parte a capitolului este dedicată unei arii foarte largi, anume importanței atribuite tradițiilor și artei populare din spațiul rural în

creionarea propriilor imagini naționale ale participanților la discursul identitar.

Faptul că acest discurs identitar nu a rămas doar la nivelul unor teorii cuprinse în diferite publicații păstrate cu sfințenie în patrimoniul cultural românesc, ci a fost comunicat și receptat în mare măsură și de segmente largi ale populației, constată autorul, este dovada supraviețuirii acestui cod identitar în conștiința publică românească postcomunistă, în România de astăzi simțindu-se, cel puțin conform datelor oferite de recensămintele oficiale și de chestionarele publice, o „adâncă înrădăcinare a apartenenței la creștinismul ortodox în imaginea națională de sine a multor români" (p. 319). Pentru a explicita această concluzie, dar și a oferi o imagine mai exactă a ideilor principale care se desprind din analiza întreprinsă, Staab publică trei anexe în care redă un tabel amănunțit al datelor oficiale ale recensământului din anul 2002, coroborând statistica etnică cu cea confesională atât în date procentuale, cât și numerice demografice; o schemă binară de clasificare care ilustrează comparativ „imaginile de sine" ale românilor și cele ale „celorlalți", după cum reies din discursul celor șase autori studiați și o panoramare cronologică începând cu anul 1918 al Marii Uniri până în momentul introducerii dictaturii regale carliste în martie 1938, care prezintă pe trei coloane anul, evenimentele și publicațiile cele mai importante folosite în cercetarea de față. Lucrarea se încheie cu o listă bibliografică bogată structurată pe izvoare primare românești – gazete, reviste și periodice – și o literatură secundară, compusă din studii și volume de specialitate – filologie, istorie, teologie, filosofie, sociologie, statistică, enciclopedii și dicționare – în limbile română, germană, engleză și franceză, confirmând încă o dată perspectiva multidisciplinară, temeinicia cercetării, dar și seriozitatea autorului.

Elaborată într-o manieră clară pe baza unei metodologii interdisciplinare moderne, lucrarea lui Nicolai Staab prezintă mediului cultural german resorturile identitare etno-religioase ale României interbelice reflectate în lucrările unor titani ai culturii românești.

Această întreprindere impresionează atât prin concepție, cât mai ales prin perspectiva oferită lectorului german al Europei de astăzi, aflată într-un proces de unificare, secularizare și globalizare, care tot mai greu este dispusă să cunoască și să recunoască rădăcinile sale creștine și rolul proeminent al religiei în procesele de modernizare desfășurate în Europa Orientală și Răsăriteană pe parcursul secolelor XIX și XX. Impresionând prin erudiția și originalitatea de care dă dovadă, lucrarea oferă totodată explicații pertinente numeroaselor întrebări, nedumeriri și lacune pe care lectorul sau simplul vizitator occidental le are în momentul în care se confruntă cu realitățile societății românești contemporane. Pentru cititorul român, care cunoaște tainele limbii germane, volumul de față constituie o noutate mai ales metodologică, însă și informațională, autorul accesibilizând și repunând în scenă, cu detașare, vocea a trei intelectuali români: Nichifor Crainic, Nae Ionescu și Mircea Vulcănescu care în comparație cu Lucian Blaga, Mircea Eliade și Dumitru Stăniloae nu s-au bucurat în ultimele două decenii de resuscitări, pe scară largă, a memoriei și ale operelor lor.

Episcopia Ortodoxă Română din America[35]

Volumul de față, reprezentând în fapt teza de doctorat a pr. conf. dr. Gabriel-Viorel Gârdan, *Episcopia Ortodoxă Română din America – parte a Ortodoxiei Americane*, apărut la Presa Universitară Clujeană în primăvara anului 2007, a fost prezentat la sfârșitul lucrărilor Simpozionului internațional „Identități Confesionale în Europa Central-Orientală secolele XVII-XXI”, desfășurat la Cluj-Napoca între 14-17 noiembrie 2007 sub egida Institutului de Istorie Ecleziastică din cadrul Universității Babeș-Bolyai. Cercetarea este focalizată pe istoria Ortodoxiei americane în general și a celei românești în special, umplând golul existent până acum în istoriografia ecleziastică de la noi, devenind astfel un reper și un punct de pornire pentru cercetătorii, iubitorii de istorie, precum și pentru toți oamenii de cultură interesați de istoria Bisericii de pe continentul Nord-American.

Desfășurată pe cuprinsul a 570 de pagini, lucrarea se împarte din punct de vedere structural în 10 capitole, precedate de Prefața coordonatorului științific al lucrării, pr. prof. univ. dr. Ioan-Vasile Leb, un Argument iar în final o listă bibliografică, un rezumat în limba engleză și un Index. În „Argument” autorul motivează scopul cercetării și metodologia utilizată spunând: „lucrarea noastră se vrea un studiu de caz în contextul mai larg al Ortodoxiei în America. Vom încerca să răspundem la o suită de întrebări cum ar fi: Cum au ajuns ortodocșii în America? Cum s-au format primele comunități ortodoxe? De unde au venit preoții acestor comunități? În ce fel s-au organizat comunitățile credincioșilor de același neam? Cine au fost și sunt ierarhii lor? Ce

[35] Gabriel-Viorel Gârdan, *Episcopia Ortodoxă Română din America – parte a Ortodoxiei Americane*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 570 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul III, Nr. 8, 2009, p. 95-97.

legături au existat între comunitățile bisericești din Lumea Nouă și Bisericile Mamă din Lumea Veche? În ce măsură situația politică și economică din țările de origine au afectat viața bisericească a emigranților deveniți americani? Cum au înțeles să colaboreze diferitele jurisdicții etnice? Este posibilă și necesară o jurisdicție ortodoxă americană unică?" (p. 19-20). Deși cercetarea se focalizează pe comunitatea emigranților români, privită însă în cadrul larg al imigranției nord-americane și a totalității ortodocșilor, autorul precizează că „realitățile trăite de românii ortodocși au fost trăite și de ceilalți ortodocși", concluzionând astfel că „trecutul le-a fost comun, problemele le sunt comune și viitorul le va fi, fără îndoială, tot comun" (p. 20).

Primul capitol, intitulat „Stadiul actual al cercetării privind Episcopia Ortodoxă Română din America – partea a Ortodoxiei Americane" prezintă într-o manieră analitică istoriografia americană și românească ce tratează, pe de o parte, Ortodoxia în America, iar pe de alta, comunitatea românilor ortodocși emigrați în America de Nord. Concluzia pe care o desprinde autorul este necesitatea abordării problemelor cu obiectivitate și, în acest sens, motivează apelul la izvoarele arhivistice.

Cel de-al doilea capitol este dedicat Ortodoxiei în America, plecându-se de la începuturile misionare, trecând prin perioada constituirii Bisericilor etnice, a autocefaliei Bisericii Ortodoxe din America și ajungând la problema actuală a mozaicului jurisdicțional ortodox și căutarea unității ortodoxe în America de Nord.

Capitolul trei analizează fenomenul emigrației românilor peste Ocean, cauzele și consecințele care i-au determinat pe mulți români să se îndrepte, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, spre Statele Unite ale Americii și Canada, și procesul lent de organizare al acestora în „bourding-housuri" și societăți de ajutor menite să păstreze identitatea etnică și culturală. În excursul său, autorul a realizat o etapizare a acestui fenomen ușurând astfel înțelegerea evoluției

identitare a comunității românești nord-americane și a transformărilor suferite și de către viața eclesială a acestora. Schița periodică se prezintă astfel: 1) Generația Mia și drumul (1895-1924); 2) Etapa devenirii întru români-americani (1924-1948); 3) Etapa exilului anti-comunist (1948-1989); și 4) Etapa „cantitativă" (1990-azi).

Următoarele două capitole prezintă evoluția și consolidarea vieții bisericești a românilor ortodocși din America: înființarea primelor parohii, zidirea celor dintâi biserici, preocuparea autorităților mitropolitane din Transilvania și România față de credincioșii emigrați, activitatea misionar-pastorală a primilor preoți în frunte cu Moise Balea, primul paroh ortodox român în Statele Unite, constituirea unui protopopiat ortodox român prin activitatea organizatorică și centralizatoare a preotului Ioan Podea, culminând cu hotărârea de constituire și întemeiere de jure a unei episcopii românești „de legea noastră a răsăritului, care de acum întotdeauna va purta numele de Episcopia Română Ortodoxă din Statele Unite ale Americii de Nord" (p. 180), supusă canonic Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei în anul 1918, decizie ratificată de către Sinodul de la București în ședința de lucru din 11 iunie 1920. Sunt prezentate de asemenea noile probleme capitale ale parohiilor, confruntate cu lipsa de preoți și hirotonirea de către episcopii ruși a unor „preoți de nevoie" dintre laicii autohtoni, lipsiți însă de educație teologică, autorul surprinzând pe acest fond evoluția mentalității și a conștiinței identitare a emigranților români, care se hotărăsc acum să rămână definitiv pe continentul Nord-American, reorganizarea protopopiatului iar apoi înființarea din proprie inițiativă și apelurile succesive către Sinodul de la București pentru a le trimite un episcop român, nefiind altceva decât materializarea noilor realități.

Capitolul șase îi este dedicat lui Policarp Morușca, primul episcop al românilor ortodocși din America. Plecând de la datele biografice, autorul prezintă contextul și modul în care Policarp a fost ales, hirotonit și instalat episcop, insistând apoi pe succesele și

neîmplinirile misiunii sale în Statele Unite ale Americii. Acesta este cel care va pune piatra de temelie a noului sediu al Episcopiei, cumpărând ferma Gray Tower, destinată a adăposti viitoarea Mănăstire Sfânta Maria, care va deveni „Vatra Românească, centrul spiritual al majorității românilor ortodocși din America" (p. 261). Manifestând o tendință centralizatoare prin impunerea autorității ierarhice și încercarea de a crea un episcopat puternic, vizitarea tuturor parohiilor și disciplinarea preoților l-a pus pe episcopul Policarp în conflict cu societățile sociale și culturale ale românilor care, stând sub influența mentalității liberalismului protestant, nu puteau să accepte o conducere ierarhică după model european. Sub aceste auspicii este relatată deplasarea în țară unde, datorită contextului negativ generat de cel de-al II-lea Război Mondial și venirea comuniștilor la putere, va deveni captiv, fiind apoi pensionat forțat și astfel nemaiputându-se întoarce în America.

Pe cuprinsul capitolului următor este surprinsă în detaliu divizarea jurisdicțională a diasporei ortodoxe române din America, autorul pornind de la contextul socio-politic postbelic, divizarea lumii în cele două blocuri, cel democrat și cel comunist, și prezentând apoi șirul evenimentelor care constituie primul pas spre schismă: conflictul existent între 1943 și 1947 în sânul comunității, scindată acum în două tabere, dorința lor de a-l aduce din nou pe episcopul Policarp Morușca în SUA, refuzul și tergiversările Bucureștiului, numirea directă a unui succesor în persoana episcopului Antim Nica fără consultarea prealabilă a acestora, complotul preotului Gligherie Moraru și alegerea preotului văduv Andrei Moldovan de către Sfântul Sinod ca episcop al românilor ortodocși din America. Ruperea totală a majorității românilor ortodocși americani de Biserica Mamă a survenit în anul 1950 când consiliul episcopiei, în urma eșuării dialogului cu autoritățile de la București, a hotărât în unanimitate să nu accepte noul episcop, deoarece vedeau în persoana acestuia „o unealtă în mâna autorităților comuniste care prin hirotonirea lui și impunerea ca episcop în America încercau să

controleze viața românilor-americani” (p. 349). O dată cu refuzul de al recunoaște pe Andrei Moldovan ca episcop al lor, congresul a propus alegerea lui Viorel Trifa ca episcop vicar al lui Policarp Morușca, votând totodată în unanimitate „separarea totală a Episcopiei de Patriarhia de la București și încetarea oricăror relații cu ea, dat fiind că în urma instalării în România a unui guvern comunist dictatorial, anti-creștin și anti-democratic, Biserica Ortodoxă din România” este „prin conducerea ei actuală, complet aservită stăpânitorilor politici [și] propagă printre credincioșii noștri de aici idei contrare concepțiilor de viață liberă și idealurilor ce le are cetățeanul american” (p. 362-363), consfințind pe această cale autonomia Episcopiei Ortodoxe Române din America, divizarea comunității eclesiale românești din Statele Unite și Canada devenind vizibilă.

Capitolul opt prezintă evoluția istorică a Episcopiei Ortodoxe Române ca parte integrantă a Ortodoxiei americane până în prezent, observându-se cum dezvoltarea acesteia a fost profund marcată de personalitatea primului ei episcop, Valerian Trifa. Asupra lui se stăruiește, fiind prezentate atât succesele sale pastorale, dar și umbrele faptelor tinereții – acuzele de a fi fost părtaș la pogromurile antisemite din perioada guvernării legionare în calitate de fruntaș al studențimii și refugiul în Germania nazistă –, urmărindu-l pe parcursul întregii sale vieți și determinându-l în cele din urmă, la presiunea opiniei publice americane instigate și intoxicate de regimul comunist de la București, să se retragă din scaun și să urmeze calea exilului. Episcopul Valerian este perceput de către autor ca fiind un promotor al Ortodoxiei Americane deoarece sub păstorirea lui, Episcopia Ortodoxă Română a fost integrată în jurisdicția Mitropoliei ruse (1960) și ulterior, după acordarea unilaterală de către Patriarhia de la Moscova a autocefaliei, în Biserica Ortodoxă Autocefală din America (1970), acest pas reprezentând de fapt eșecul încercărilor de reconciliere cu Patriarhia Română. În sânul acestei Biserici Americane, Episcopia se va consolida și dezvolta, devenind

Arhiepiscopie și avându-i ca arhipăstori pe arhiepiscopul Nathaniel Popp și pe episcopul-vicar Irineu Duvlea.

Următorul capitol se axează pe „Relațiile românilor ortodocși cu Biserica Mamă”, fiind prezentate mai întâi relațiile speciale ale Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din America rămase parte a Ortodoxiei românești, evoluția sa istorică și arhiereii care au păstorit-o și o păstoresc până astăzi, iar apoi relațiile Episcopiei, ieșite din comuniunea cu Biserica Mamă de la București, cu Patriarhia Română, caracterizate de o tensiune prelungită, imposibilitatea stabilirii unui dialog coerent și ziditor, eșecul oricărei apropieri și al refacerii unității canonice, astfel că în opinia Episcopiei de la Vatra „chestiunea de reîntoarcere sub jurisdicția Patriarhiei Române trebuie considerată încheiată” (p. 482).

Ultimul capitol al lucrării, „În loc de concluzii: Între conflict și unitate. Situația actuală a românilor ortodocși din America de Nord”, descrie evoluția raporturilor celor două jurisdicții românești după evenimentele din decembrie 1989. Astfel se constată o normalizare a relațiilor prin restabilirea comuniunii euharistice și vizitele frățești efectuate de ierarhii de la Vatra în România și de delegațiile Patriarhiei Române în Episcopia păstorită de arhiepiscopul Nathaniel. Eșecul înregistrat în restabilirea unității canonice și jurisdicționale trebuie însă văzut în modul diferit în care cele două eparhii românești o gândesc pe aceasta, anume: dacă Episcopia de la Vatra privește unitatea jurisdicțională românească prin înființarea unei Mitropolii românești în cadrul unei Patriarhii Americane, Arhiepiscopia Ortodoxă Română din SUA și Canada o vede în cadrul Patriarhiei Române.

Lista bibliografică impresionantă, ce numără nu mai puțin de 634 de izvoare, lucrări, dicționare, enciclopedii, studii, articole și periodice consultate de autor în diferite limbi, la care se adaugă obiectivitatea ciceroniană „sine ira et studio”, filtrate printr-un spirit de discernere și echilibru, alături de o desfășurare cronologică și organică a evenimentelor relatate, a lăsării documentelor să vorbească, neavântul

în a trage concluzii pripite și necorespunzătoare realității istorice și prezente, alături de aparatul critic, de indicele de la sfârșitul lucrării și rezumatul în limba engleză fac din volumul de față o lucrare de referință în domeniul istoriei bisericești de la noi, autorul dovedindu-se a fi nu doar un bun cunoscător al problemelor abordate, ci și un istoric din generația tânără ce promite mult.

Urmărind evenimentele din iunie 2009 din sânul Ortodoxiei Americane, când în cadrul conferinței episcopilor canonici ortodocși din America (SCOBA) s-a reafirmat de către toți dorința unității Ortodoxiei americane și speranța înscrierii acestei probleme pe agenda viitorului Sinod panortodox, credem că prin rugăciunea comună, pe baza respectului reciproc, a comuniunii euharistice, a conștiinței că toți fac parte din Ortodoxia cea una – ceea ce-i divide fiind doar jurisdicția și astfel și ambiții omenești –, a conștientizării Bisericilor Mame că și aceste Biserici locale au atins maturitatea eclesială, unitatea ortodoxă în America va fi realizabilă în viitorul apropiat, spre slava lui Dumnezeu, a întăririi Ortodoxiei, a credibilității și veridicității mesajului Evangheliei.

Viață religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918)[36]

Școala de istorie ecleziastică din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, formată în jurul unor profesori universitari în frunte cu Nicolae Bocșan, a contribuit în ultimele două decenii, prin numeroase lucrări de specialitate, la redescoperirea istoriei unor eparhii, protopopiate și parohii, precum și a vieții trecute a unor personalități de ierarhi, preoți și mireni români, ortodocși și greco-catolici, din Transilvania și Banat în epoca modernă. Iată că prin lucrarea de față unul din cei ce s-au format la această școală de istorie clujeană, Laurențiu Mănăstireanu, fiu al Dobrogei nordice, aplică cele învățate la Cluj asupra trecutului zonei natale, oferind o primă sinteză referitoare la istoria Bisericii Ortodoxe Române din nordul Dobrogei, respectiv la viața religioasă din Episcopia Dunării de Jos și din Protoieria Tulcii între anii 1878 și 1918, acoperind, așadar, cu multă dibăcie și profesionalism un gol al istoriografiei bisericești și laice românești.

Cartea pe care o avem în vedere este rodul unor cercetări ample și de anvergură realizate pe parcursul studiilor de licență, master și doctorat, cel din urmă finalizat în 2014, efectuate de autor la Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai, sub coordonarea profesionistă și inimoasă a profesorului Nicolae Bocșan. De la bun început doresc să remarc că volumul este unul deosebit de valoros, care sunt convins că va deveni un reper bibliografic de neocolit de acum înainte pentru toți cei ce vor aborda istoria Dobrogei, în general, și istoria Arhiepiscopiei Dunării de Jos și a Episcopiei Tulcii, în particular. De asemenea, trebuie să subliniez că lucrarea impresionează

[36] Laurențiu Mănăstireanu, *Viață religioasă în nordul Dobrogei (1878-1918)*, Series Minerva I, Homines et mores 7, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, 782 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul X, Nr. 8, 2016, p. 97-101.

nu numai prin masivitatea volumului și noutatea temei abordate, cât mai ales prin metodologia uzitată, complexitatea multidisciplinară de abordare a subiectelor discutate și, nu în ultimul rând, prin varietatea surselor bibliografice pe care le utilizează, autorul excelând mai ales în ceea ce privește accesarea cu conștiinciozitate și fructificarea cu minuțiozitate a izvoarelor arhivistice, culese din diverse fonduri ale Arhivei Arhiepiscopiei Dunării de Jos de la Galați, Arhivei Episcopiei Tulcii de la Tulcea, arhivelor diferitelor parohii din județul Tulcea, precum și a Arhivelor Naționale Direcția Județeană Tulcea. Informațiile extrase din aceste izvoare inedite sunt întregite de știri, articole și studii de specialitate culese din presa locală laică și bisericească, din publicațiile oficiale ale statului român și ale Bisericii Ortodoxe Române, din iconografie, inscripții și însemnări de pe cărți, toate analizate critic și interpretate inteligent. Suportul documentar, maniera și stilul redactării îi conferă lucrării o greutate istoriografică deosebită, meritul autorului fiind sesizat, totodată, în modul în care a reușit să transpună informația foarte bogată într-un discurs coerent și convingător, prin care reușește, cum de altfel sesizează profesorul Nicolae Bocșan în „Cuvântul înainte", să „însuflețească satul românesc din Dobrogea, istoria tăcută a celor mulți" (p. 17).

Volumul se deschide cu un „Cuvânt de binecuvântare" și un „Cuvânt înainte" semnate de Preasfințitul Episcop Visarion Bălțat al Tulcii, respectiv de profesorul universitar dr. Nicolae Bocșan, urmând apoi introducerea autorului, în care sunt prezentate motivația temei, scopul, planul și sursele lucrării, o radiografie istoriografică și gândurile sale de recunoștință față de toți cei ce l-au sprijinit de-a lungul celor opt ani de cercetare în ducerea la bun sfârșit a acesteia.

Intitulat „Episcopia Dunării de Jos și protoieria Tulcii" (p. 33-119), primul capitol prezintă mai întâi în mod succint împrejurările înființării Episcopiei Dunării de Jos și etapele cele mai importante, din punct de vedere administrativ, prin care a trecut această eparhie,

oprindu-se apoi asupra personalităților și realizărilor notabile ale episcopilor Dunării de Jos (Melchisedec Ștefănescu, Iosif Gheorghian, Partenie Clinceni, Pimen Georgescu și Nifon Niculescu) și ale protopopilor Tulcii (Gheorghe Rășcanu, Nicolae Gheorghiu, Ioan Grigorescu, Gheorghe V. Niculescu și Emanoil Bogatu), care s-au aflat la cârma eparhiei, și respectiv a protoieriei între alipirea Dobrogei la România și anul 1918, continuând ulterior prin ilustrarea modului de organizare și funcționare a cancelariei episcopale, precum și a consistoriilor spiritual și apelativ. Tot aici a fost acordată o atenție deosebită evoluției organizatorice a parohiilor tulcene, Laurențiu Mănăstireanu urmărind, etapă cu etapă pe baza catagrafiilor vremii, procesul trecerii de la organizarea bisericească tradițională în care orice comunitate creștină își avea biserica și preotul ei, la sistemul circumscripțiilor parohiale, prin care mai multe obști sătești formau o parohie aflată în administrarea unui preot paroh. Este surprinsă în detaliu evoluția fiecărei parohii în parte, atât ca teritoriu, cât și ca număr de suflete fiind schițate împrejurările în care au luat ființă noi parohii sau au fost modificate limitele unei parohii existente.

În capitolul secund „Bisericile și cimitirele nord-dobrogene" (p. 121-207) este realizată o radiografie a locașurilor de cult prin evidențierea ctitorilor, în marea lor majoritate oameni de rând, a modului în care au fost întocmite contractele de construcție între antreprenori și săteni, prin inventarierea hramurilor bisericilor, explicarea motivelor care au stat la baza alegerii unui anumit sfânt protector al comunității și descrierea derulării acestor praznice definite ca „sărbători ale pietății colective" ce „păstrează vie legătura cu tradiția creștină, cu strămoșii satului și cu istoria locurilor, fapt care înlesnește, plecând de la un eveniment cunoscut, cercetarea regresivă a trecutului". Un subcapitol relevant mai ales pentru istoria culturii este cel referitor la înzestrarea bisericilor nord-dobrogene cu obiecte de cult, veșminte liturgice și cărți religioase necesare bunei desfășurări a cultului liturgic.

Cercetând cărțile, icoanele, iconostasele și pisaniile bisericilor autorul ilustrează file din istoriile trăite de comunități, de diverși creștini evlavioși, cu bucuriile și tragediile lor. Tot aici a fost întocmit un scurt istoric al cimitirelor nord-dobrogene, punându-se în evidență transformările pe care acestea le-au suferit în timp, sub presiunea reglementărilor sanitare civile.

Capitolul al treilea (p. 209-316) a fost dedicat tratării unor aspecte relevante ale sentimentului religios precum: frecventarea bisericii de către credincioși, instrucția religioasă a laicilor, religia prescrisă-religia trăită, sărbătorile religioase, posturile, sfintele taine și pietatea populară, cultul icoanelor făcătoare de minuni de la mănăstirea Celic și locurile de pelerinaj. Plecând de la constatarea declinului „fervorii religioase" la începutul secolului al XX-lea, Mănăstireanu investighează cauzele acestui declin arătând că, pe de o parte, „predicile nu erau întotdeauna înălțătoare, cântările nu reușeau să miște inimile, slujbele erau prea lungi", iar pe de altă parte, dascălii nu aduceau elevii la biserică, duminica doar cârciumarii închideau localurile numai formal, în timp ce se predica în biserică, iar autoritățile locale nu ofereau un exemplu de conduită creștină pentru săteni. Punând în evidență polaritatea dintre religia prescrisă, adică norma religioasă impusă de Biserică, și religia trăită, adică religia practicată de comunitate, autorul conchide că acestea sunt două forme distincte de cultură care trebuie văzute ca un dat al creației poporului și comunității. Deosebit de interesante sunt subcapitolele despre post – în care sunt comparate prescripțiile canonice cu teoriile medicale, iar apoi analizate modul de alimentație și starea de sănătate a populației – și despre rolul, locul și însemnătatea celor șapte Sfinte Taine atât în viața religioasă, cât și în cea familială și socială a creștinilor. Autorul dă dovadă de o capacitate teologică profundă de înțelegere și prezentare a Sfintelor Taine, de unde reiese nu numai o inteligentă acumulare de cunoștințe bibliografice, ci și o pătrundere a acestora prin filtrul experienței personale, a părtășiei la viața Bisericii,

ceea ce reiese iarăși și iarăși pe parcursul lecturii lucrării. În acest fel Laurențiu Mănăstireanu a fost capabil să surprindă relațiile bogate în valențe spirituale care se stabilesc prin Sfintele Taine încă de la naștere și botez, până la ultima împărtășanie și maslu, descoperind aspecte esențiale ale sentimentului religios asupra cărora orice cunoaștere impune contemplare, pioșenie și respect. Parcurgerea acestui capitol îl va introduce pe cititor într-o lume unică și singulară, cea a trăirilor religioase și în același timp într-un univers al ritualurilor și al rugăciunilor, al căror sens este inepuizabil.

Capitolul următor, „preotul și comunitatea creștinilor" (p. 317-408), prezintă pe slujitorii altarelor în anul 1880 scoțând în evidență nivelul lor de educație teologică, locul nașterii, modul în care au fost hirotoniți, realizările lor deosebite în comunitățile păstorite, pe scurt evoluția lor familială, vocațională și teologico-culturală. Discutând într-un subcapitol distinct formația intelectuală a preoților nord-dobrogeni și măsurile impuse de ierarhii locului pentru îmbunătățirea continuă a pregătirii preoților, autorul prezintă pe scurt, istoricul evoluției învățământului teologic din România modernă, a programelor analitice folosite și a modului de predare în seminarii, realizând totodată un scurt istoric al seminarului Episcopiei Dunării de Jos din Ismail, mutat din anul 1878 la Galați, indicând disciplinele predate de-a lungul timpului, profesorii seminarului și absolvenții care au fost hirotoniți preoți pe seama bisericilor din protoieria Tulcii. Într-un alt subcapitol este urmărit modul în care s-a format în timp imaginea preotului în comunitate fiind ilustrate străduințele normative ale episcopilor, precum și percepția comunității despre slujitorii altarului. Un subcapitol prețios este cel dedicat stării regimului pământurilor din Dobrogea, inclusiv ale celor care aparțineau bisericilor, și al veniturilor epitrahilului preoților nord-dobrogeni. Autorul ajunge la concluzia că în ciuda eforturilor convergente ale Bisericii și ale Statului de a îmbunătăţii situația financiară a clerului, strădanii care au dus la elaborarea și sancționarea

legii clerului mirean din 1893, prin care salariile preoților au fost fixate prin lege, veniturile preoțimii erau mult sub cele ale slujbașilor instituțiilor statului (prefect, subprefect, primar, consilieri județeni și comunali, etc), singura speranță pentru îmbunătățirea traiului zilnic al familiilor numeroase ale preoților de la sate rămânând pentru întreaga perioadă cercetată, agricultura, pomicultura, viticultura și creșterea animalelor. Ultima parte a acestui capitol este dedicată unei teme istoriografice majore a perioadei actuale, anume studierii Primului Război Mondial, autorul restituind impactul conflagrației asupra clerului, cinului monahal și cântăreților bisericești din județul Tulcea între anii 1916 și 1918. În acest sens este surprinsă soarta clerului în anii premergători intrării României în război (15/27 august 1916), situația preoțimii, monahilor și a Bisericii Ortodoxe Române în general în timpul ocupației germano-bulgare a Dobrogei între toamna anului 1916 și vara anului 1918, și respectiv condițiile de viață ale clericilor și cântăreților care s-au refugiat în Moldova în vremea ocupației străine. Parcurgerea capitolului denotă o serioasă documentație care surprinde cu lux de amănunte subiectul discutat, arătând pierderile umane, stricăciunile și daunele materiale suferite de diverse parohii și biserici dobrogene, precizând de asemenea că în acea perioadă grea preoțimea s-a aflat permanent în mijlocul poporului, înălțând rugăciuni în biserici pentru potolirea urgiei, instaurarea păcii și alinarea sufletească a celor rămași acasă, ridicând moralul soldaților aflați pe front și a celor suferinzi aflați prin spitalele de campanie.

Ultimul capitol (p. 439-538) tratează istoria așezămintelor monahale din județul Tulcea, mănăstirile Cocoș și Celic Dere, și schiturile Tichilești și Saon, scoțând în evidență rolul deosebit pe care l-au jucat aceste vetre și obști călugărești în viața creștinilor ortodocși dobrogeni, atât ca punct de rugăciune, pelerinaj și de adunare, cât și ca loc de învățătură pentru viața și spiritualitatea creștină. În perioada studiată, mai cu seamă în timpul episcopilor Pimen Georgescu și Nifon Niculescu, mănăstirile au înregistrat progrese notabile: în locul vechilor

biserici și chilii ridicate din lemn, chirpici și stuf, au fost edificate construcții durabile din piatră și cărămizi, au fost sporite terenurile de cultură, a fost dezvoltat și modernizat inventarul agricol, au fost introduse noi soiuri de plante, au fost plantate vii și livezi de pomi fructiferi, a fost introdusă practica sericiculturii, și au fost înființate școli și ateliere meșteșugărești de folos nu numai mănăstirilor, ci și locuitorilor din satele învecinate. Nevoia mănăstirilor de a-și vinde surplusul de produse agricole obținute și de a-și cumpăra pentru nevoile proprii alte produse, precum și instrumente agricole sau forță de muncă, au plasat așezămintele nord-dobrogene în circuitul economic al țării și au creat relații cu societatea civilă, cu lumea negustorilor, meseriașilor, muncitorilor agricoli, funcționarilor statului și s-a dinamizat activitatea economică din Dobrogea. Abordând nu numai aspecte de istorie evenimențială sau bisericească, ci tratând cu seriozitate chestiuni de natură economică, agricolă, funciară, patrimonială și socială, autorul se dovedește a fi cel mai bun și complex cunoscător al istoriei vieții mănăstirești din nordul Dobrogei, fiind un veritabil deschizător de drumuri pentru modul și perspectivele multiple din care se poate scrie istoria unui așezământ monahal.

Ilustrată printr-un număr de 49 de imagini reprezentând episcopi, protopopi, stareți, preoți, biserici, planuri de biserici și de mănăstiri, icoane, cărți de cult, panorame asupra lăcașelor de cult și întregită cu un număr de șapte anexe care oferă o statistică a bisericilor, preoților, parohiilor și denumirilor de localități din județul Tulcea între anii 1878-1918, lucrarea își sporește valoarea istorică informațională și livrescă, beneficiind și de o haină tipografică de bună calitate. În ceea ce privește anexele, trebuie menționat că cea mai amplă și valoroasă este anexa nr. 1 referitoare la „Bisericile și preoții din Protoieria Tulcii (1878-1918)” (pp. 549-724), care reprezintă de fapt o mini-monografiere a tuturor parohiilor acestui protopopiat, ce trădează apetența pentru detaliu a autorului și obsesia acestuia de a nu omite nicio informație culeasă din sutele de izvoare arhivistice și surse bibliografice consultate.

Această anexă poate și trebuie să constituie punctul de plecare al oricărei viitoare monografii parohiale și de localități din județul Tulcea, devenind un real instrument de lucru pentru istoria locală și bisericească din nordul Dobrogei.

Foarte bine documentată, scrisă într-un stil elevat, cu dragoste pentru locurile despre care vorbește și cu pasiune pentru cercetarea științifică istorică, cartea lui Laurențiu Mănăstireanu este o reconstituire atotcuprinzătoare a vieții religioase ortodoxe românești din nordul Dobrogei între 1878 și 1918 care prilejuiește o adevărată încântare intelectuală pentru maniera în care restituie trecutul și fenomenul istoric, dar mai ales cel religios.

Biserica Ortodoxă din Bistrița: istorie și comunitate[37]

În ciuda revirimentului remarcabil înregistrat de istoriografia ecleziastică din România după decembrie 1989, istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania conține încă multe unghere și episoade necunoscute. Petele albe din partitura istoriografică se înregistrează mai ales la nivel regional și local, protopopesc și parohial, aceste niveluri ale vieții bisericești fiind mai puțin frecventate de către istorici, fie ei laici ori clerici. Așa se face că în timp ce biografia unor ierarhi și evoluția instituțiilor centrale – a mitropoliilor, a episcopiilor și a școlilor teologice – sunt îndeobște destul de bine cunoscute, nu aceeași situație se poate constata în ceea ce privește devenirea istorică în timp a organismelor parohiale, a celor protopopești dintr-un anumit areal geografic, precum și a evoluției sentimentului religios sau a aspectelor ce țin de religia trăită. Desigur, cu cât coborâm mai mult în istorie, cu atât vom descoperi mai multe pete albe, ceea ce se explică atât prin rarefierea surselor, cât și prin împuținarea numărului specialiștilor, sursologi sau arhiviști și cercetători – stăpâni pe limbile clasice, pe cele tradiționale ardelene (latina, maghiara, germana și româna) și pe paleografia acestora, fie că vorbim de chirilică în cazul limbii române, fie că discutăm de gotică în cazul limbii germane –, capabili să acceseze bogatele fonduri arhivistice laice și bisericești din țară și de peste hotare, să prelucreze materialele depistate și să le interpreteze în cuprinsul unor contribuții care să împingă înainte cercetarea istorică, să completeze stadiul cunoașterii și să coloreze petele albe existente.

[37] Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Biserica Ortodoxă din Bistrița. O cronologie documentară*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, 547 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XI, Nr. 8, 2017, p. 89-91.

Volumul de față tocmai acest lucru îl îndeplinește: completează spațiile albe ale partiturii de istorie a Bisericii Ortodoxe din Bistrița restituind un mănunchi stufos de documente și imagini care dau mărturie despre trecutul ortodoxiei românești din orașul Bistrița începând cu ultimele două decenii ale secolului XIX, când centrul de greutate a protopopiatului ortodox al Bârgaielor s-a mutat în burgul majoritar săsesc, și sfârșind cu al doilea deceniu al secolului XXI. Nașterea masivului volum a fost posibilă în urma întâlnirii și coagulării efortului istoriografic a două personalități providențiale pentru cultura bistrițeană: Mircea Gelu Buta, renumitul medic, Manager al Spitalului Județean de Urgență Bistrița și un veritabil „animator de cultură" – cum îl caracteriza mitropolitul Bartolomeu Anania – și pasionatul „sursolog" – după cum îi place să se autodefinească – Adrian Onofreiu, arhivist la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale. Cei doi nu sunt la prima izbândă fericită și colaborare fructuoasă pentru istoriografia românească în general și cea transilvăneano-bistrițeană în particular, deoarece au publicat până acum mai multe volume asemănătoare ca metodologie care privesc istoria socială, națională, politică, culturală și bisericească a românilor din arealul actual al județului Bistrița-Năsăud în secolele XIX-XXI. Iată că, după ce în anul 2015 au restituit o filă necunoscută, dar importantă a istoriei localității Bistrița Bârgăului și a familiei protopopului ortodox Simion Monda prin lucrarea intitulată „Bistrița Bârgăului. Lupta familiei Monda pentru biserică, școală și națiune", publicată la Presa Universitară Clujeană din capitala Transilvaniei (460 p.), în anul 2016 au „recidivat" cu acest nou volum prin care izbutesc, în mod fericit, să acopere un gol istoriografic și să readucă la lumină vremuri, evenimente și oameni de altădată care constituie istoria Bisericii Ortodoxe din Bistrița.

Cartea se deschide cu o „predoslovie" unde se relatează motivul apariției lucrării: „Începând din anul 1884, când preotul Simion Monda din Borgo-Bistrița a fost confirmat protopop ortodox al tractului Bistrița,

s-a manifestat și tendința afirmării instituționale a parohiei ortodoxe din Bistrița. Acest moment a stimulat și demersul autorilor, care și-au propus ca, pe baza documentelor de arhivă și unor surse conexe, să întocmească un parcurs cronologic al evoluției creștinismului ortodox, ca formă de exprimare a credincioșilor din orașul Bistrița și parohiile apropiate. Această lucrare este cu atât mai necesară, cu cât în orașul de reședință al Protopopiatului Ortodox, au început, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, să se coaguleze energiile creatoare ale românilor din regiune. Acești tineri entuziaști, de pe Valea Someșului, Șieului și Bârgăului, au pătruns intra muros lent, dar viguros, reușind, în timp, să se impună în viața socială și culturală a orașului" (p. 9). Autorii subliniază la finalul cuvântului introductiv că lucrarea lor trebuie privită și înțeleasă mai ales ca una de suflet, de cultivare a memoriei și a recunoștinței față de slujitorii de altădată ai Bisericii, deoarece „nădăjduim ca volumul pe care îl prezentăm să fie un omagiu adus bisericii creștine românești, singura instituție organizată, la adăpostul căreia s-a putut închega și dezvolta viața istorică a tuturor românilor. Toată recunoștința noastră înalților ierarhi, preoți, călugări și credincioși care, prin jertfe de neimaginat, au reușit să mențină unitatea neamului și credinței strămoșești". Confesiunea autorilor este importantă și am dorit să o menționez, pentru că din întregul cuprins al cărții reiese faptul că pasiunea pentru istorie, setea de cunoaștere și dorința de „despuiere a arhivelor" pleacă nu numai dintr-un impuls, poate uneori prea sec, al progresului științific istoriografic, ci dintr-un sentiment al necesității cultivării memoriei eclesiale și naționale, sentiment izvorât din sufletul celor doi autori care își afirmă deschis atât atașamentul și prețuirea față de Biserica Ortodoxă, cât și apartenența la această instituție ecleziastică, în viața și devenirea căreia doctorul Mircea Gelu Buta a făcut istorie în ultimele două decenii. Am ținut să fac această precizare, deoarece ochiul critic și iscoditor de pildă al unui lector din breasla istoricilor trebuie neapărat să țină cont de această confesiune din predoslovie, altfel va fi

ispitit să scruteze cu aciditate anumite pasaje ale narațiunii istorice din prima parte a volumului.

Excursul autorilor este structurat pe treisprezece capitole având următorul cuprins: 1) Tractul Ortodox al Bistriței la începutul secolului al XX-lea; 2) Profesorul Grigore Pletosu (1848-1934), cu subcapitolele: Corespondența lui Grigore Pletosu cu profesorul Gavril Precup și Epilog năsăudean; 3) Protopopul Grigore Pletosu la Bistrița; 4) Protopopiatul Ortodox al Bistriței, la zece ani după Marea Unire, având subcapitolele: Moartea epitropului Av. Vasile Pahone, Sfințiri de biserici în Tractul ortodox al Bistriței, Sfințirea Capelei Militare din Bistrița și Sfințirea bisericii ortodoxe din comuna Teaca; 5) Cimitirul Eroilor din Bistrița; 6) Construcția Bisericii Ortodoxe din Bistrița, cu subcapitolele: Litigiul Parohiei Ortodoxe din Bistrița cu Casa Generală de Economii din Sibiu, Sechestrul pus pe averile consilierilor Protopopiatului Bistrița, Panegirice la moartea protopopului Grigore Pletosu, Adunarea de fonduri, în timpul crizei din anii 1933-1936. Afacerea ilustratelor netimbrate, Recepționarea lucrărilor și sfințirea provizorie a bisericii ortodoxe din Bistrița, Vânzarea Pădurii Roșii din Aldorf, Sfințirea noii biserici ortodoxe din orașul Bistrița și Martirajul creștinilor bârgăuani; 7) Biserica Ortodoxă din Bistrița după anul 1945, având subcapitolele: Conferințele preoțești și sfințiri de biserici, Revenirea preoților și credincioșilor greco-catolici în Biserica Ortodoxă Română, Vizitele pastorale ale Episcopului Nicolae Colan și Reorganizarea Bisericii Ortodoxe din Bistrița; 8) Biserica Ortodoxă din Bistrița după anul 1989, cu subcapitolele: Reorganizarea Bisericii, Înființarea de noi parohii și Vindecarea prin credință; 9) Prezentarea Bibliei diortosite la Bistrița; 10) Noua Mitropolie a Clujului, având subcapitolele: Sărbători de iarnă cu Familia Regală, Canonizarea Sfântului Pahomie de la Gledin și Canonizarea Sfinților Martiri Năsăudeni; 11) Sfințiri de monumente și noi biserici în municipiul Bistrița, cu subcapitolele: Panteonul Bistrițenilor și Preoți noi la bisericile din Bistrița; 12) Simpozioanele de

Medicină și Teologie de la Bistrița; și, în sfârșit, 13) Procesiuni religioase în municipiul Bistrița. Sesizăm, așadar că autorii nu s-au rezumat la o restituire istorică de tip clasic, evenimențial (cap. 1, 4, 6, 7 și 8), ci au abordat și inserat deopotrivă teme din sfera istoriei elitelor (cap. 2 și 3), a istoriei culturale (cap. 9 și 12), a hagiografiei (cap. 10), a celebrărilor și cultului eroilor (cap. 5), dar și a religiei trăite sau a manifestărilor sentimentului religios în contemporaneitate (cap. 11 și 13).

Expozeul istoric al autorilor este bazat pe izvoare inedite, depistate în fondurile Arhivelor Județene Bistrița-Năsăud și ale Arhivei Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului și pe surse extrase din diferite periodice de presă, de ieri și de astăzi, precum și pe o serie de alte lucrări de specialitate. O bună parte din materialele utilizate sunt reproduse integral în partea a doua a cărții, afierosită anexelor (p. 295-461) care însumează un număr de 193 de documente, emise între anii 1908-2002. Cum trăim într-o lume a vizualului cartea este întregită cu peste o sută de imagini (p. 465-547) alb negru, sepia și color care ilustrează biserici și planuri de biserici, monumente, dar mai ales personalități din trecut și din prezent, autorii prezentând de fapt figurile reprezentative ale celor care au făcut istorie sau care au jucat un rol providențial în istoria Bisericii Ortodoxe din Bistrița.

Publicată la Editura Școala Ardeleană din Cluj-Napoca într-o haină editorială impecabilă, cartea de istorie și contribuții documentare a Bisericii Ortodoxe din Bistrița se adresează deopotrivă mediului laic și clerical, celui cultural și publicului larg din cetatea Bistriței, din județul Bistrița-Năsăud și de aiurea, în fond tuturor acelora care sunt dornici să-și cunoască istoria și să contribuie la cultivarea memoriei acesteia pentru a ști care le sunt rădăcinile și unde se află acele locuri minunate pe care cred că toți le numim cu atâta drag și, poate de prea multe ori cu durere și dor, patrie, obârșie, origine.

Istoria învățământului teologic ortodox de la Sibiu (1786-2016)[38]

Vizita papei Francisc în țara noastră, între 31 mai-2 iunie 2019, a suscitat din plin atenția mass-mediei românești și a rețelelor de socializare din mediul online, precum Facebook și Twitter. Pe lângă discuțiile de natură teologică, bisericească, socială și politică au existat și o serie de dezbateri istorice, precum cele organizate de historia.ro și adevărul.ro, sau introspecții și comentarii de natură istorică și istoriografică găzduite de emisiuni radio și de televiziune, naționale, regionale și locale. În cadrul acestor dezbateri, emisiuni și show-uri, unii comentatori și unii invitați, cu sau fără pregătire istorică corespunzătoare, s-au erijat ori, mai grav, au fost creditați ca mari specialiști, cunoscători și restitutori ai istoriei noastre naționale, culturale și bisericești. Pentru unii dintre aceștia vizita suveranului pontif în Transilvania, la Blaj, cu ocazia beatificării episcopilor greco-catolici martiri și mărturisitori în temnițele comuniste, a constituit prilejul potrivit pentru a readuce în atenția opiniei publice românești și internaționale rolul istoric „unic", „de excepție" al Bisericii greco-catolice în istoria românilor și de a exalta fără măsură, echilibru și bun simț meritele naționale, politice și culturale ale „școlilor Blajului", focarul „geniului greco-catolic românesc" (a se vedea recenta apariție editorială semnată de Cristian Bădiliță și Laura Stanciu sub acest titlu la editura Vremea din București), în devenirea istorică a poporului român. Definirea drept exclusiv greco-catolică a mișcării culturale cunoscute sub sintagma „Școala Ardeleană", ridicarea culturală a poporului

---

[38] Pr. Acad. Mircea Păcurariu, *230 de ani de învățământ teologic la Sibiu: 1786-2016*, ediție întregită și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2016, 510 p. Recenzie trimisă și acceptată spre publicare în paginile revistei *Studii Teologice* în 31 august 2019.

român din Ardeal doar prin intermediul instituțiilor Bisericii unite, redescoperirea și revalorizarea originilor noastre latine și romanice de către corifeii Blajului și implicarea preponderentă, dacă nu în exclusivitate, a clerului unit în mișcarea națională a românilor ardeleni au fost marile distorsionări ale adevărului istoric rostite în aceste emisiuni și colportate fără discernământ pe rețele de socializare.

Privite de unii drept simple exagerări de moment, motivate de exaltarea sentimentului catolic uniatist în contextul vizitei papale, care nu trebuie luate în serios, aceste comentarii și păreri referitoare la istoria noastră națională denotă până la urmă o necunoaștere crasă a trecutului și a literaturii de specialitate. Bunăoară o lectură a cărților istoricului american Keith Hitchins – de confesiune reformată, care nu poate fi incriminat de lipsă de imparțialitate sau obiectivitate –, dedicate mișcării naționale a românilor din Transilvania, vieții și activității mitropolitului Andrei Șaguna, identității românilor în modernitate și istoriei României, publicate în traducere românească la editurile Enciclopedică, Humanitas și Polirom, pot lămuri pe oricine asupra temelor amintite și, mai ales a faptului că parcursul cultural, național și politic al națiunii române din Ardeal în secolele XVIII-XX nu poate fi confiscat sau prezentat sub semnul exclusiv al greco-catolicismului, dar nici al ortodoxiei. Ambele biserici au fost percepute drept românești și naționale de românii ardeleni, contribuind împreună la propășirea națiunii și depășind asperitățile confesionale în momentele esențiale ale istoriei noastre, precum înaintarea memoriului „Supplex Libellus Valachorum”, de ambii episcopi Ioan Bob (unit) și Gherasim Adamovici (ortodox) în 1791, organizarea Adunării de la Blaj din mai 1848 sub copreședinția celor doi ierarhi, Ioan Lemeni (unit) și Andrei Șaguna (ortodox), coparticiparea la fondarea și propășirea Astrei – al cărei prim președinte a fost episcopul Șaguna! –, la mișcarea Memorandumului din 1892 și la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, care i-a avut ca deputați, delegați sau membri de drept pe toți ierarhii, vicarii și protopopii români de ambele confesiuni! Pe de altă

parte a exalta și valorifica greco-catolicismul românesc prin binefacerile aduse națiunii române, fără a contextualiza circumstanțele încheierii unirii cu Biserica Romei și fără a discuta natura esențială, eclesiologică, a unirii în credință cu Biserica romană, care vrând-nevrând a produs o dezbinare a românilor din Transilvania, este iarăși o lipsă de onestitate și o dovadă de necunoaștere crasă a istoriei bisericești.

În ceea ce privește activitatea și componența Școlii ardelene trebuie subliniat că nu toți membri acestui curent au fost greco-catolici! De pildă Ioan Piuariu Molnar, primul medic oculist sau oftalmolog transilvănean, fiul unui preot ortodox prigonit de episcopatul unit, cu o contribuție importantă în mișcarea politică și culturală a românilor ardeleni, a fost un ortodox practicant și implicat în viața Bisericii Ortodoxe! A se citi în acest sens monografia profesorului universitar clujean Mircea Popa dedicată lui Ioan Piuariu Molnar și publicată într-o ediție revăzută la editura Școala Ardeleană din Cluj-Napoca în anul 2015. De asemenea teza conform căreia episcopul Inochentie Micu Klein și corifeii școlii ardelene și ai școlilor Blajului (Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior) ar fi redescoperit și prezentat în lucrările lor pentru prima oară originile latine ale poporului și ale limbii române este iarăși o inepție care nu numai că nu face cinste nimănui, dar denotă din nou o crasă necunoaștere a trecutului istoric și a literaturii istorice. Este suficient să trimit aici la o „lucrare de temelie a istoriografiei noastre", cum o numea academicianul Șerban Papacostea, redactată de sasul din Tălmaciul Sibiului, Adolf Armbruster (1941-2001), ca teză de doctorat sub îndrumarea academicianului Andrei Oțetea, care rămâne un reper și rezistă trecerii timpului: „Romanitatea românilor. Istoria unei idei", publicată în două ediții (1993, 2012) la Editura Enciclopedică din București.

Și acum referitor la școlile Blajului și la contribuția lor la istoria culturii române și la mișcarea de emancipare națională a românilor ardeleni trebuie spus răspicat că restituirea istoriei luminoase a acestei instituții, fondate în 1754, nu se face în oglindă sau printr-o comparație care sugerează absența unei instituții similare ortodoxe. O asemenea

abordare este nu numai lipsită de onestitate, probitate intelectuală și deontologie științifică, ci plonjează, din nou, într-o zonă de necunoaștere flagrantă atât a adevărului istoric, cât și a literaturii de specialitate. În acest sens avem ca reper de acribie științifică și accesibilitate bibliografică pentru largul public contemporan ediția a doua a monografiei școlii teologico-pedagogice sibiene a părintelui academician Mircea Păcurariu, publicată în contextul aniversării a două sute treizeci de ani de învățământ teologic ortodox la Sibiu. Sintetizând toate studiile dedicate istoriei școlii teologice ortodoxe sibiene, accesând pe larg sursele din arhiva Mitropoliei Ardealului și a instituției creatoare, părintele profesor Mircea Păcurariu a întocmit în anul 1986 o monografie a acestei școli cu ocazia bicentenarului înființării acesteia. Aniversarea din 2016 a prilejuit o aducere la zi a monografiei, radiografiind și ultimele trei decenii.

Trebuie să subliniez dintru început că lucrarea nu este una triumfalistă, ci realistă și a fost scrisă pentru a prezenta parcursul istoric al acestei instituții în care autorul s-a format ca teolog și în care a activat ca magistru al catedrei de istorie a Bisericii Ortodoxe Române vreme de aproape cinci decenii. De altfel nucleul volumului o reprezintă lucrarea de licență a autorului, susținută în 1956 sub îndrumarea preotului profesor dr. Sofron Vlad, acoperind intervalul 1911-1956. Apreciată în epocă nu numai de comisia de licență, ci și de venerabilul preot academician mărturisitor Ioan Lupaș (1880-1967), lucrarea venea în continuarea monografiei arhimandritului Eusebiu Roșca, publicată în anul 1911. Dar dincolo de nevoia istoriografică a restituirii istoriei unei instituții venerabile de învățământ teologic-pedagogic din Transilvania, scopul lucrării este unul profund mărturisitor și pedagogic: „aceste date memorabile din istoria Institutului ne-au dat imboldul să-i cercetăm viața din trecut, pentru ca s-o înfățișăm preoților de azi și de mâine, foștii lui studenți, împreună cu figurile luminoase ale dascălilor de altădată, pentru ca inspirându-se din faptele mari ale înaintașilor – dascăli și ucenici deopotrivă – să-și slujească și ei cu vrednicie Biserica și

neamul românesc" (p. 14). Or, slujirea Bisericii și a neamului presupune și cunoașterea istoriei acestora, în cazul de față a Bisericii Ortodoxe din Transilvania și a instituției ei de învățământ, în care s-au format intelectual și moral mii de preoți și învățători, toți dascăli de cuget, simțire și țară românească, care au jucat un rol decisiv în cultivarea identității eclesiale ortodoxe și a celei culturale românești, precum și a unirii Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918. Tocmai acest aspect este reliefat în cuvântul introductiv al rectorului Universității „Lucian Blaga", profesorul Ioan Bondrea, Alma Mater din care face astăzi parte Facultatea de Teologie „Sf. Andrei Șaguna".

Volumul se deschide cu un „cuvânt de suflet" al mitropolitului Laurențiu Streza, în calitate de absolvent, de profesor, de coordonator și responsabil spiritual al actualei Facultăți de Teologie. Înaltpreasfinția sa evocă pe scurt istoria instituției prin personalitățile dascălilor care au onorat-o mai ales din a doua jumătate a secolului XX încoace, deapănă amintiri și trasează coordonatele grijii sale față de învățământul teologic sibian în dubla sa calitate de profesor și arhipăstor. Urmează mișcătorul cuvânt de salut „Vivat! Crescat! Floreat!" al rectorului actual și „cuvântul înainte al autorului", care explică travaliul științific al acestei cercetări și motivează apariția celor două ediții, cea princeps din 1986 și cea actuală din 2016. Introducerea oferă o radiografie atât a istoriei instituției teologice, cu reperele temporale și perioadele cele mai importante de evoluție, cât și a istoriografiei temei, subliniind contribuția studiilor monografice anterioare la restituirea parcursului istoric al instituției și oprindu-se, totodată, asupra preocupărilor personale succesive dedicate recuperării acestei istorii în diferite momente aniversare importante.

Monografia propriu-zisă are o structură bipartită, conținând în prima parte istoria învățământului teologic sibian, iar în cea secundă biobibliografiile profesorilor, urmate de anexe, rezumate în limba engleză și franceză, indice de nume, localități și lucrări.

Capitolul I tratează antecedentele, așa numitele „cursuri de normă” și „de preoție” de la Sibiu dintre anii 1786 și 1811 (p. 17-42), spunând povestea foarte puțin cunoscută a școlii inițiate de episcopul Ghedeon Nichitici în 1786 în scopul formării învățătorilor pentru școlile confesionale ortodoxe, triviale sau poporale, din Eparhia Ardealului, îndrumate de cărturarii Dimitrie Eustatievici (1786-1795), Radu Tempea V (1796-1808) și Gheorghe Haines (1808-1811). Sunt pomeniți absolvenții cursurilor dăscălești, candidații la preoție, manualele utilizate și este întocmit profilul intelectual al celor trei directori ai școlii.

Capitolul următor (p. 43-67) discută a doua perioadă din istoria „școlii de preoție” de la Sibiu între anii 1811 și 1846, care corespunde cu păstorirea episcopului Vasile Moga (1811-1845), primul episcop român al ortodocșilor ardeleni de după unirea cu Roma. În 1811 a fost numit la conducerea școlii Gheorghe Lazăr, cu studii universitare la Viena, el fiind cel ce a reorganizat instituția școlară și a inițiat cursuri speciale de pregătire a candidaților pentru preoție, cu o durată de șase luni. După plecarea lui Lazăr, în 1815, în fruntea școlii a fost numit Ioan Moga, supranumit ulterior „teologul”, fiul fratelui episcopului Vasile Moga, cu studii de teologie la Universitatea din Viena. El a predat cursurile de dogmatică și morală, iar Moise Fulea, un alt absolvent de Viena, cursurile de cântări bisericești, tipic și întocmire a protocoalelor matriculare sau a registrelor botezaților, cununaților și răposaților. Părintele Păcurariu le prezintă activitatea și manualele, tipărite și manuscrise păstrate în diferite copii în arhiva bibliotecii mitropoliei, adăstând și asupra unor absolvenți mai cunoscuți, unii trimiși de episcopul Vasile Moga cu bursă de studiu la Universitatea din Viena. În excursul său din primele două capitole, autorul atrage atenția asupra faptului că această instituție școlară ortodoxă nu a beneficiat de ajutorul financiar al statului, așa cum de pildă era cazul școlilor blăjene unite, ci a fost subvenționată exclusiv din „taxa sidoxială” sau contribuția anuală în bani, colectată de autoritățile statului de la credincioșii ortodocși

ardeleni, din care erau plătite salariile episcopului Vasile Moga, ale profesorilor Moga și Fulea, precum și întreținerea clădirilor școlare, aflate pe atunci în același sediu cu centrul eparhial, achiziționate de episcop după lungi lupte cu primăria Sibiului, pe actualul bulevard Nicolae Bălcescu, aproape de Piața Mare. De asemenea întreținerea elevilor teologi și pedagogi pe parcursul celor șase luni de studiu la Sibiu cădea totalmente pe spesele familiilor lor, în majoritate de obârșie țărănească din iobăgimea transilvană, ceea ce arată încă o dată condițiile mult mai grele de dezvoltare a acestei instituții și a vieții educaționale ortodoxe românești în comparație cu celelalte confesiuni transilvănene.

Capitolul III (p. 68-152) este el mai consistent și pentru că prezintă cea mai lungă etapă cronologică din viața Institutului teologic-pedagogic din Sibiu între anii 1846-1921. Venirea lui Andrei Șaguna în Ardeal ca vicar-general în 1846 a însemnat începutul unei noi etape din viața școlii teologice prin prelungirea duratei cursurilor de teologie de la șase luni la un an în 1846, iar din 1852 la doi ani. Tot în 1852 cursurile pedagogice au fost separate de cele teologice, institutul fiind reorganizat pe două secțiuni speciale pentru candidații la preoție și cei la dăscălie. Cursurile teologice au fost prelungite în 1861 la 3 ani de studii, cum au rămas până în 1921, iar cele pedagogice au fost ridicate la un an de studiu, între 1852-1862, apoi la doi ani în 1862, la trei ani în 1879 și la patru ani în 1907. Reformarea radicală a Institutului teologic-pedagogic sub Andrei Șaguna și a succesorilor săi, Miron Romanul, Ioan Mețianu și Vasile Mangra, a însemnat achiziționarea unui imobil nou, corespunzător, în anul 1864, construirea unei clădiri noi la începutul secolului XX, elaborarea unor manuale de teologie și pedagogie moderne pentru uzul studenților, întocmirea unor regulamente clare de funcționare a instituției, diversificarea și îmbunătățirea curriculei școlare, ridicarea nivelului de instrucție și trimiterea celor mai buni absolvenți la studii în universitățile Europei Centrale pentru desăvârșirea intelectuală, obținerea doctoratului și numirea apoi în

fruntea catedrelor institutului. Toți acești pași sunt urmăriți cu atenție de părintele istoriograf în mod cronologic și sistematic. Nu în ultimul rând se subliniază că în această etapă de existență a institutului, profesorii și absolvenții, clerici și învățători mireni, s-au numărat „în primele rânduri ale luptei românilor transilvăneni pentru obținerea de drepturi naționale și sociale și pentru realizarea unității noastre de stat", cel mai bine fiind reliefată implicarea lor în mișcarea națională prin „anii suferințelor" din cursul Primului Război Mondial, când Institutul alături de administrația mitropolitană au fost mutate de autoritățile maghiare la Oradea.

Capitolul IV (p. 153-188) survolează istoria „Academiei Teologice Andreiane" între 1921-1948, când fostul Institut a fost ridicat la treapta de Academie cu 4 ani de studii. Perioada este marcată de figura mitropolitului Nicolae Bălan care s-a focalizat spre o mai bună formare teologică a viitorilor preoți, a stimulat cercetarea științifică, ale cărei rezultate au îmbogățit literatura teologică românească, a extins clădirile și patrimoniul bibliofil al Academiei, dar mai ales a format un corp profesoral de excepție, printr-o politică vizionară de susținere cu burse la Universități din Grecia, Germania și Franța a celor mai buni absolvenți, între care trebuie amintiți Nicolae Popoviciu, Nicolae Colan, Vasile Stan, Dumitru Stăniloae, Liviu Stan, Nicolae Balca, Grigorie T. Marcu, Nicolae Neaga, Nicolae Mladin, Spiridon Cândea ș.a. Reforma mitropolitului Bălan este evaluată de autor drept una de succes, reprezentând „un progres față de perioadele precedente", astfel că academia teologică sibiană „a ajuns să fie socotită una dintre cele mai bune școli teologice ortodoxe" (p. 187-188).

Capitolul următor este dedicat „Institutului Teologic de Grad Universitar – 1948-1991" (p. 189-233), o perioadă mai dificilă pentru învățământul teologic, când mulți profesori au fost înlăturați de la catedră, unii au fost întemnițați, cenzura a intervenit adeseori în procesul didactic, studenții au fost obligați să efectueze „munci

patriotice”, internatul teologic a fost adeseori decuplat de la utilități, iar viața instituției ca și cea generală a Bisericii s-a desfășurat în corsetul croit de autoritățile comuniste atee. În ciuda acestor neajunsuri, Institutul Teologic și-a continuat misiunea pregătind zeci de generații de slujitori ai sfintelor altare, crescând o nouă generație de profesori care s-au impus în teologia românească prin cercetările lor teologice și istorice și prin activitatea desfășurată în cadrul mișcării ecumenice contemporane. După deschiderea relativă din anii șaizeci ai secolului trecut, Institutul a primit vizitele mai multor profesori și studenți ortodocși din afara României, a diverși reprezentanți ai altor Biserici creștine și ai mișcării ecumenice, contribuind la buna vizibilitate internațională a Bisericii Ortodoxe Române.

Capitolul VI prezintă evoluția din ultimele trei decenii sub titlul „Facultatea de Teologie Andrei Șaguna” (p. 234-263) arătând intrarea instituției în cadrul Universității de Stat „Lucian Blaga”, dinamizarea planului de învățământ, diversificarea specializărilor, componența corpului profesoral și evocând momentele mai importante din viața academică.

Următoarele două capitole descriu aspecte de istorie culturală prin prezentarea Societății de Lectură „Andrei Șaguna” a studenților Institutului (p. 264-290), revistei manuscrise „Musa” a acestei societăți, și evoluția bibliotecii arhiepiscopiei și a facultății din secolul XIX până în 2016, când a avut loc o reamenajare a spațiilor și o modernizare a rafturilor de carte, patrimoniul acesteia cuprinzând aproximativ 100.000 de volume de publicații monografice și periodice (p. 291-310).

Ultimul capitol este dedicat istoriei clădirii facultății de la începuturi până în prezent (p. 311-329), autorul punctând în mod amănunțit acumulările și prefacerile edilitare prin care a trecut așezământul în două sute de ani. Urmează câteva constatări concluzive și partea a doua care reunește 104 medalioane biobibliografice a tuturor cadrelor didactice ale instituției teologice din 1786 până astăzi, ordonate

cronologic. Anexele oferă o imagine schematică a materiilor predate în perioada 1786-2016, cu indicarea nominală a profesorilor și a anilor lor de activitate, restituie lista președinților și vicepreședinților Societății de lectură „Andrei Șaguna" între anii 1868-1948, precum și lista redactorilor revistei „Musa" între 1871-1889.

Monografia școlii teologice sibiene a părintelui Mircea Păcurariu accesibilizează contemporanilor istoria luminoasă a celei mai vechi instituții de învățământ teologic a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Publicată la Editura Andreiana în condiții grafice foarte bune și la un preț accesibil, lucrarea se află la îndemâna tuturor celor interesați de istoria culturii române din Ardeal oferind o mărturie perenă despre contribuția incontestabilă a ortodoxiei transilvănene la propășirea bisericească, națională, socială și culturală a națiunii române.

PERSONALITĂȚI ALE CLERULUI, MONAHISMULUI ȘI LAICATULUI

Dicționarul teologilor români[1]

La sfârșitul anului trecut, editura Andreiana a Mitropoliei Ardealului a publicat ediția a treia a marii lucrări de sinteză a teologiei românești, „Dicționarul teologilor români”, alcătuit de părintele academician Mircea Păcurariu, profesor bine-cunoscut studenților teologi, preoților și istoricilor din țară și chiar de peste hotare, mai ales datorită monumentalei lucrări de istorie a Bisericii Ortodoxe Române în trei volume, publicată, de asemenea, în trei ediții. Reapărută pe piața de carte românească într-o variantă mult îmbunătățită în anul omagial al „misiunii parohiei și mănăstirii astăzi, al Sfântului Ioan Gură de Aur și al Marilor păstori de suflete din Eparhii”, volumul contribuie în mod decisiv la redescoperirea și mai profunda cunoaștere a biobibliografiei a 899 de teologi, ierarhi, profesori de teologie, copiști de manuscrise, zugravi, iconari, meșteri tipografi din vechea cultură românească, traducători din literatura patristică, modernă și contemporană, preoți, folcloriști, compozitori, poeți, prozatori, ziariști, arheologi și istorici, din perioada daco-romană până astăzi, din toate zonele locuite de români.

Inițiativa autorului și produsul tipografic al editurii sunt, așadar, salutare și binevenite, reprezentând un real progres față de edițiile precedente, publicate în anii 1996 și 2002 la editura Enciclopedică din

---

1 Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, 723 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXVI, Nr. 8/august 2015, p. 6.

București, deoarece reprezintă, pe de o parte, un instrument de lucru indispensabil pentru orice student teolog, masterand, doctorand, cercetător, preot, istoric sau profesor de teologie, iar pe de altă parte constituie, alături de „Enciclopedia Ortodoxiei Românești”, „Istoria Bisericii Ortodoxe Române” în trei volume și „Istoria Monahismului Românesc” la fel în trei tomuri, „cea mai pertinentă carte de vizită a Ortodoxiei românești în care află sprijin oricine este interesat de vreun aspect ce se dorește a fi cercetat”, după cum menționează pe bună dreptate părintele Arhiepiscop și Mitropolit Laurențiu Streza în prefața prezentei ediții.

Spre deosebire de prima ediție, apărută la București în anul 1996, care conținea 720 de medalioane, și de cea secundă, tipărită tot în capitală în anul 2002, care cuprindea 800 de fișe, ediția aceasta numără aproape 900 de voci, ceea ce ne descoperă ambiția de exhaustivitate a autorului și atenția cu care a urmărit evoluția și dezvoltarea învățământului teologic românesc după anul 1990, când numărul școlilor de teologie liceale, seminariale și universitare a crescut exponențial. De altfel, în cuvântul adresat cititorului, părintele Păcurariu motivează republicarea lucrării, explicând și criteriul de selecție, și anume deținerea gradului didactiv universitar de profesor sau conferențiar, după care s-a orientat în cazul selecționării teologilor contemporani, posibila omitere involuntară a unora datorându-se inaccesului la datele lor biobibliografice. La fel ca și în cazul precedentelor ediții, fișele teologilor sunt ordonate alfabetic având trei secțiuni distincte: 1) viața și activitatea; 2) opera bibliografică, însumând cărți, ediții de documente, traduceri, predici, cateheze, studii, articole și compoziții muzicale, contabilizate cronologic, și 3) literatura de specialitate.

Fără-ndoială și această a treia ediție se va bucura de același real interes și succes în rândurile clerului și mediului cultural românesc, iar dacă prima ediție i-a deschis autorului calea de acces în cel mai înalt for cultural al țării, Academia Română, prezenta ediție îi va aduce octogenarului părinte, alături de împlinirea sufletească a încă unei cărți

ieșite de sub tipar, recunoștința tinerilor teologi aflați la început de drum sau a cercetătorilor situați pe diferite trepte ale parcursului lor academic, deoarece posibilitatea răsfoirii unui asemenea volum, descoperirea personalităților luminoase ale culturii eclesiale românești, identificarea trimiterilor bibliografice relevante și indispensabile, dacă nu chiar exhaustive, în inițierea, conturarea ori ducerea la bun sfârșit a unor căutări, cercetări și studii nu este un dat de la sine înțeles, ci rodul unei munci uriașe de ani de documentare, chiar dacă astăzi, în epoca internetului și a enciclopediilor electronice, acest lucru poate fi atât de facil.

Folosindu-mă la rândul meu de precedentele ediții ale Dicționarului teologilor români am considerat necesară semnalarea republicării acestuia într-o ediție nouă, revizuită și adăugită, un demers deopotrivă necesar din punct de vedere cultural-teologic și un pios semn de recunoștință față de persoana venerabilă a celui mai mare slujitor în viață al catedrei de istorie a Bisericii Ortodoxe Române, supranumit pe drept cuvânt „dascăl și magistru" al istoriei eclesiei românești. Și pentru că acum, în miez de vară, părintele Mircea Păcurariu și-a serbat ziua de naștere, adăugând căruntețelor preacucerniciei sale încă o rază de la sfârșitul lunii lui cuptor, îi doresc sănătate, iar „neobositul act al cercetării" pe care l-a dovedit din nou prin republicarea acestui impresionant dicționar să se împlinească și în alte titluri istoriografice valoroase.

Cărturari sibieni de altădată[2]

Tudor Arghezi a schițat oarecând în chip metaforic vocația omului de cultură scriind că acesta a fost „ales de Dumnezeu ca să mângâie oamenii cu graiuri noi și cu povestiri frumoase și ca să le facă viața mai lină și mulțumirile mai adânci". Cunoscând poate mai bine ca nimeni altul această realitate istorică, pe care a dublat-o cu nevoia de a mărturisi despre „zbuciumul ființei omenești dintotdeauna și despre rosturile veșnice ale poporului nostru", Nicolae Iorga a marcat cultura română nu numai prin masivele sale tomuri dedicate Istoriei românilor, ci și prin volumele de evocări, memorii și panegirice intitulate „Oameni cari au fost", publicate în mai multe ediții, ce rămân până astăzi un repertoriu de portrete omagiale ale celor mai mari personalități ale istoriei și culturii noastre din veacurile XIX-XX.

Urmând pilda istoriografică a lui Iorga și mergând pe urmele acestuia, octagenarul părinte academician Mircea Păcurariu – bine-cunoscut studenților teologi, preoților și istoricilor din țară și de peste hotare, mai ales datorită monumentalei lucrări de Istorie a Bisericii Ortodoxe Române în trei volume, publicate în trei ediții – oferă mediului eclesial și culturii române un volum consistent prin care mărturisește că „am încercat să pun în fața tinerilor de azi – teologi și nu numai – modele vrednice de urmat în munca lor: preoți cu dragoste de Biserică și de neam, militanți pentru drepturile naționale și sociale ale românilor transilvăneni, oameni de cultură înfrățiți cu pământul strămoșesc" (p. 5). Publicată la sfârșitul verii anului trecut, la Editura Andreiana a Mitropoliei Ardealului, ediția a doua a masivei lucrări a părintelui Mircea

[2] Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2015, 917 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul X, Nr. 3, 2016, p. 99-101.

Păcurariu a reapărută pe piața de carte românească într-o variantă mult îmbunătățită în anul omagial al „misiunii parohiei și mănăstirii astăzi, al Sfântului Ioan Gură de Aur și al Marilor păstori de suflete din Eparhii", contribuind în mod decisiv la redescoperirea și cunoașterea unor personalități românești ale vieții culturale, bisericești, politice și economice ale Transilvaniei, în general, și ale Sibiului, în particular.

Volumul „Cărturari sibieni de altădată" a fost publicat inițial la editura Dacia din Cluj-Napoca în anul 2002, ediția fiind de multă vreme epuizată, ceea ce justifică republicarea sa într-o variantă întregită și adăugită, superioară celei dintâi și prin ținuta tipografică. Tomul reunește 138 de medalioane biobibliografice extinse, începând cu Filip Moldoveanul, primul tipograf de neam român, continuând cu cei patru episcopi ortodocși sârbi ai Ardealului din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici și Gherasim Adamovici, apoi cu episcopul Vasile Moga, cu mitropoliții Andrei Șaguna, Miron Romanul, Ioan Mețianu, Vasile Mangra, Nicolae Bălan, Nicolae Colan, Nicolae Mladin și Antonie Plămădeală, cu ierarhii Nicolae Popea, Nicolae Ivan, Ilarion Pușcariu, Miron Cristea, Ioan Stroia, Vasile Stan, Veniamin Nistor, Emilian Antal, Teodor Scorobeț, Vasile Lăzărescu, Nicolae Popoviciu, Grigorie Comșa și Policarp Morușca, care au studiat și au predat la Seminarul Andreian din Sibiu sau au slujit o perioadă Mitropolia Ardealului. Nu au fost trecuți cu vederea nici primii directori ai școlilor ortodoxe românești din Transilvania, nici directorii seminarului din Sibiu, precum Dimitrie Eustatievici, Gheorghe Lazăr, Moise Fulea, Ioan Moga și Ioan Hannia sau marii profesori și pedagogi români din a doua jumătate a secolului XIX, precum Aron Florian, Dionisie Romano, Grigorie Pantazi, Nicolae Nifon Bălășescu, Ioan Popescu, Zaharia Boiu, Dimitrie Cunțan, Daniil Popovici-Barcianu, Andrei Bârseanu, Ioan Crișan, Petru Șpan, Vasile Bologa, Eusebiu Roșca sau Timotei Popovici. Sunt incluși, de asemenea, aproape toți profesorii școlii teologice sibiene din prima jumătate a

secolului XX, mulți dintre ei ajunși ulterior profesori universitari la Universitatea românească din Cluj și membri ai Academiei Române, între care se disting: Gheorghe Dima, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ioan Mateiu, Ștefan Meteș și Onisifor Ghibu. Din perioada interbelică și din cea comunistă au fost incluși profesorii Academiei Teologice Andreiane, respectiv ai Institutului Teologic de Grad Universitar din Sibiu, între aceștia numărându-se Aurel Crăciunescu, Iosif Hradil, Pavel Roșca, Romulus Cândea, Irineu Ioan Felea, Ilie Beleuță, Grigorie Cristescu, Nicolae Terchilă, Nicolae Neaga, Spiridon Cândea, Dumitru Stăniloae, Liviu Stan, Grigorie T. Marcu, Teodor Bodogae, Dumitru Călugăr, Nicolae Balcă, Gheorghe Șoima, Petru Gherman, Corneliu Sârbu, Emilian Vasilescu, Ștefan Lupșa, Sofron Vlad, Dumitru Belu, Iorgu Ivan, Milan Șesan, Petre Procopoviciu, Isidor Todoran, Ioan Zăgrean, Alexandru Moisiu – singurul profesor al Institutului Teologic din Sibiu provenit din rândurile foștilor preoți uniți, reveniți la Ortodoxie în 1948 –, Chiril Pistrui, Nicodim Belea, Simion Radu și Ion Popescu.

Alături de acești slujitori ai Bisericii și ai Școlii teologice sunt incluse și alte personalități distinse, cum a fost membrul școlii ardelene, Ioan Piuariu Molnar, primul oftalmolog din Transilvania, apoi Hagi Constantin Pop, negustor bogat, ctitor de biserici și sprijinitor al culturii române, preotul rășinărean copist Sava Popovici, dar și numele unor politicieni, mecenați, istorici, memorandiști, militari, economiști, medici, gazetari și bancheri români transilvăneni care au trăit sau activat la Sibiu între Revoluția Pașoptistă și Marea Unire, precum Nicolae Cristea, Iacob Bologa, Ilie Măcelariu, Iosif Hodoș, Visarion Roman, Dimitrie Comșa, Partenie Cosma, Alexandru Lebu, Eugen Brote, Constantin Stejar, Pantaleon Lucuța, Nicolae Petra-Petrescu, Silvestru Moldovan, Enea Hodoș, Victor Tordășianu, Ilie Beu, Teodor V. Păcățian și Matei Voileanu.

Autorul nu i-a trecut cu vederea nici pe o serie de „cărturari sibieni mai modești” și mai puțin cunoscuți, protopopi, profesori de religie, preoți de la țară, preoți militari, asesori eparhiali, consilieri

mitropolitani, preoți care au pătimit în închisorile comuniste și câțiva mireni activi în slujba Bisericii, a căror viață și activitate merita să fie restituită contemporanilor: Gavriil Hango, Coman Baca – unul din sutele de preoți români arestați și maltratați de autoritățile maghiare în perioada Primului Război Mondial –, Nicolae Regman, Ioan Oțoiu, Victor Păcală, Aurel Popoviciu, Eugen Todoran, Ascaniu Crișan, Ioan Broșu – un teolog ardelean în serviciul diplomației române –, Ioan Dăncilă, Emilian Cioran, Andrei Gâlea, Ioan Sandu, Gheorghe Maior, Aurel Nanu, Lucian Bologa, Ioan Stanciu, Nicolae Topolog, Aurel Popa, Ioan Hanzu, Ioan N. Ciolan, Iosif Trifa – întemeietorul mișcării de revigorare spirituală „Oastea Domnului" –, Gheorghe Secaș, Nicolae Vonica, Ioan Beju – cel căruia i se datorează aranjarea și inventarierea fondurilor arhivistice din patrimoniul Bibliotecii Mitropoliei Ardealului –, Nicolae Grebenea, Zosim Oancea – ctitorul renumitului muzeu de icoane pe sticlă din Sibiel –, Ioan Glăjar și Gheorghe Papuc.

În medalioanele biobibliografice pe care le schițează, autorul combină rigurosul său discurs istoriografic tradițional cu genul memorialistic surprinzând, întregind sau completând portretele zugrăvite prin recursul la propriile amintiri, experiențe și corespondențe, respectiv la mărturiile orale și scrise culese de la familiile și cunoscuții celor evocați. Așadar, volumul nu este un simplu dicționar sau o enciclopedie cu dimensiuni mai extinse, ci devine un izvor de neocolit pentru orice cercetare istorică sau teologică viitoare care va avea drept scop monografierea vieții, activității, operei și moștenirii cărturarilor sibieni de altădată cuprinși între coperțile acestuia.

Utilizând în cercetările mele ediția precedentă a volumului, am considerat oportună semnalarea reapariției acestuia într-o nouă ediție, demersul fiind unul necesar din punct de vedere istoriografic și cultural-teologic, dar reprezentând și un pios semn de recunoștință față de persoana venerabilă a autorului.

Studenți români din Transilvania la Facultatea de Teologie din Cernăuți[3]

Istoria elitelor este un domeniu de cercetare nou în peisajul istoriografic românesc, fiind consacrat după anii ’90 ai secolului trecut de profesorul târgumureșean Cornel Sigmirean, care a dedicat formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă mai multe studii și volume, între care trebuie amintită masiva sa teză de doctorat, susținută la Universitatea Babeș-Bolyai și publicată la Cluj-Napoca în anul 2000[4]. Pe urmele acestuia au călcat diverși istorici mai tineri, cel mai prolific fiind turdeanul Răzvan Mihai Neagu, autor a numeroase volume dedicate istoriei papalității în Evul Mediu, istoriei Transilvaniei medievale și moderne, istoriei elitelor din Transilvania, istoriei orașului Turda, istoriei Bisericii Ortodoxe și a celei Greco-Catolice din Transilvania. Doctor în istorie, sub coordonarea regretatului academician Nicolae Edroiu, la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, Răzvan Mihai Neagu este profesor titular la Colegiul Tehnic Turda, unde desfășoară o bogată activitate didactică cu elevii ciclului liceal. În paralel, găsește timp și energie pentru a derula cu pasiune o intensă activitate științifică, participând la numeroase simpozioane naționale și internaționale, la sesiuni de comunicări științifice și la alte manifestări cu caracter istoric, publicând până în momentul de față 6 cărți de autor și 3 în colaborare, devenind astfel un nume bine cunoscut în mediul de specialitate. Pentru

---

3 Răzvan Mihai Neagu, *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875-1918)*, Editura Școala Ardeleană/ Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, 697 p.

4 Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, 807 p.

râvna depusă în cercetarea și restituirea istoriei laice și bisericești a Turzii, în particular, și a Transilvaniei în general, în anul 2019, Răzvan Mihai Neagu a fost distins de către mitropolitul Andrei Andreicuț cu „Crucea Transilvană", cea mai înaltă distincție a Mitropoliei Clujului, Maramureșului și Sălajului.

Pe terenul istoriei elitelor, tânărul profesor turdean a pășit în anul 2015, când a publicat cartea intitulată „Formarea intelectualității din Turda. Studenți din Turda la marile universități europene 1377-1918", apărută la Editura Mega din Cluj-Napoca și având 273 pagini. Cu ocazia centenarului Marii Uniri, Răzvan Mihai Neagu a revenit pe acest eșichier mai puțin frecventat al istoriei intelectualității românești, publicând un volum impresionant ca întindere spațială și conținut, dedicat studenților români din Transilvania, Banat și Crișana care au frecventat cursurile Facultății de Teologie a Universității din Cernăuți în intervalul 1875-1918, de la fondarea celebrei instituții până la Marea Unire. Lucrarea nu este o simplă enciclopedie sau un dicționar de personalități – atât de necesare oricărei culturi –, cum s-ar putea crede la o primă vedere, ci este o cercetare complexă care oferă o radiografie a vieții academice cernăuțene în perioada austriacă, reliefând în mod deosebit originile Universității, locul Facultății de Teologie în cadrul acesteia, numărul studenților care au frecventat-o, diverse aspecte ale vieții universitare și studențești, implicarea studenților din Transilvania în activitățile asociațiilor studențești cernăuțene, numărul, proveniența, vârsta și pregătirea anterioară a studenților teologi transilvăneni de la Cernăuți, studiile lor complementare și doctorale, implicarea acestora în mișcarea națională a românilor din Transilvania și Banat, participarea lor la Marea Unire, relația cu Academia Română, activitatea lor misionară, pastorală, academică, publicistică și culturală ș.a.m.d.

Prefațatorul volumului, regretatul profesor Edroiu, subliniază tocmai acest merit al cărții lui Răzvan Mihai Neagu, precizând că autorul a lămurit „câteva elemente esențiale cum ar fi rolul formativ al Universității din Cernăuți într-o perioadă de intensă afirmare a culturii

și a științei românești și decisivă pentru desăvârșirea corpului politico-național românesc, progresul satului românesc din Transilvania, Banat și Crișana, ridicarea lui prin cultură, în care absolvenții cernăuțeni au merite incontestabile, construirea elitelor românești într-un spațiu care se afla, la vremea respectivă, înglobat într-un imperiu străin" (p. 8-9).

Caracterizându-l pe Răzvan Mihai Neagu drept un „istoric de mare travaliu", profesorul Cornel Sigmirean de la Universitatea din Târgu Mureș prezintă cuprinsul volumului și meritele autorului, subliniind că acesta a scris cu talent, „pe baza unei bibliografii exhaustive" o „pagină importantă a proiectului istoriografic de reconstituire a istoriei elitei românești formate în spațiul Europei Centrale, care a avut o contribuție majoră la construcția națiunii române moderne și a statului național" (p. 12-13). De altfel, în cuvântul său înainte, autorul precizează că lucrarea nu a fost finalizată și publicată întâmplător în anul 2018, ci a văzut lumina tiparului tocmai în acest an al centenarului României Întregite pentru a aduce „un omagiu generației Marii Uniri, din care au făcut parte și studenții teologi români din Transilvania, Banat și Crișana, care s-au format la Cernăuți" (p. 15). Din cuvântul introductiv sesizăm că lucrarea nu este doar rezultatul unui amplu șantier de cercetare științifică, ci întrupează o motivație patriotică și pedagogică adâncă, dublată de sentimentul datoriei, respectului și devotamentului față de înaintași, fată de toți cei ce au contribuit la edificarea României Mari, elită și popor deopotrivă.

Volumul este structurat în două părți, intitulate „Universitatea din Cernăuți și Facultatea de Teologie. Istorie, studenți, statistici" (p. 19-118), și respectiv „Cariera ulterioară, viața, destinul și implicarea socială a studenților teologi români din Transilvania, Banat și Crișana, care au învățat la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți" (p. 119-562). Dacă în prima parte cititorul este familiarizat cu istoria Almei Mater din Cernăuți și a Facultății de Teologie Ortodoxă – unica de acest profil din Monarhia Austro-Ungară –, apoi cu diversele aspecte ale vieții studențești și cu profilul studenților din Transilvania, Banat și Crișana

care au frecventat-o, în partea secundă autorul restituie sub forma unor medalioane, mai scurte sau mai ample în funcție de personalitatea celui evocat, biografia în ordine alfabetică a celor 65 de ardeleni (23), bănățeni (32) și crișeni (10) care au studiat la Facultatea de Teologie din Cernăuți între anii 1875 și 1918.

Aceștia au fost: Dimitrie Barbu (1862-1946), Petru Barbu (1864-1941), Traian Bădescu (1858-1933), Nicolae Bălan (1882-1955), Ilie Beleuță (1878-1972), Gheorghe Biräescu (1888-1946), Andrei Blaga (1889-1936), Dumitru Borcia (1877-1946), Augustin Botiș, Teodor Botiș (1873-1940), Ioan Broșu (1886-1943), Andrei Buzdug (1891-1939), Romulus Cândea (1886-1973), Virgil Haralampi Cioban (1876-1965), Dimitrie Cioloca (1874-1963), Ștefan Cioroianu (1886-1970), Gheorghe Ciuhandu (1875-1947), Cornel Corneanu (1884-1960), Aurel Crăciunescu (1877-1943), Ioan Dihon (1862-?), Ioan Dobre (1875-1928), Gheorghe Dragomir (1870-1918), Silviu Dragomir (1888-1962), Constantin Dure, Gheorghe Enescu, Ioan Felea (1885-1944), Ioan Groza Jr. (1858-1904), Gheorghe Guiman, Victor Herman (1884-?), Ilie Hociotă (1876-1966), Lazăr Iacob (1884-1951), Moise Ienciu (1881-1953), Avram Imbroane (1880-1938), Petru Ionescu (1867-1938), Ștefan Jianu (1882-1918), Vasile Lăzărescu (1894-1969), Vasile Loichiță (1881-1958), Coriolan Maghențiu (1871-?), Aurelian Magieru (1891-1960), Vladimir Margan (1871-?), Ioan Mărdan (1884-?), Aurel Mihăescu (1883-1977), Ștefan Munteanu (1890-1948), Ioan Murgu (1867-1942), Virgil Musta (1884-1963), Romul Nestor (1864-1925), Iuliu Olariu (1859-1920), Constantin Papuc, Romulus Polis (1868-?), Nicolae Ștefan Pop, Alexandru Popșor (1843-1906), George Popovici (1862-1927), Nicolae Popovici (1883-1956), Adrian Popovici-Desseanu (1869-1928), George Popovici (1889-1972), George Proca (1869-1943), Traian Puticiu (1865-1912), Pavel Roșca (1884-1960), Ion Sârbu (1865-1922), Ioan Spânu, Nicolae Stinghe (1883-1960), Iulian Suciu (1873-1953), Ioan Trăilescu (1862-1909), Terențiu Tripa (1892-1918) și Ioan Vodă.

Important de precizat este că un număr semnificativ dintre ei, mai exact 41, au obținut doctoratul în teologie la Universitatea din

Cernăuți între anii 1885 și 1916, cinci ajungând membri ai Academiei Române, și anume: George Popovici, Nicolae Bălan, Silviu Dragomir, Romulus Cândea și Gheorghe Ciuhandu. Majoritatea lor au fost fii de preoți și de agricultori, începându-și formarea teologică la Seminariile ortodoxe din Sibiu, Arad și Caransebeș, studiile universitare fiindu-le subvenționate din fondurile Mitropoliei românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria. Parcursul lor biografic ulterior ne arată că majoritatea și-au dedicat întreaga viață și activitate Bisericii Ortodoxe și școlii românești, cei mai mulți devenind preoți, protopopi, ierarhi și profesori universitari. Important de precizat este și faptul, evidențiat pe larg de autor, că 20 dintre ei au fost delegați oficiali ai Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, alții participând la măreața adunare în rândul celor peste o sută de mii.

Volumul se încheie cu o serie de concluzii intitulate sugestiv „Tipologia studentului teolog român din Ungaria la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți" (p. 563-567), la finalul cărora Răzvan Mihai Neagu exclamă următorul îndemn: „Să încercăm să ne ridicăm la înălțimea lor!" (p. 567), conferind cărții o profundă încărcătură pedagogică, etică și patriotică. Urmează cinci rezumate consistente în limbile engleză, franceză, germană, italiană și maghiară (p. 569-597), prin intermediul cărora volumul poate circula și în mediul internațional, și lista bibliografică extinsă (p. 599-625). O anexă tabelară (p. 627-649) însoțește cartea oferindu-i cititorului șansa de a avea o imagine mai schematică asupra studenților din Transilvania, Banat și Crișana care au studiat la Universitatea din Cernăuți, rubricile cuprinse fiind următoarele: numele studentului, locul nașterii, condiția socială (ocupația tatălui), studiile anterioare, pregătirea universitară, cariera ulterioară și referințele în carte și în principalele instrumente bibliografice utilizate de autor. Ca orice lucrare științifică care se respectă, volumul are un Indice selectiv de nume și de localități, urmate de 14 ilustrații fotografice de epocă ale Palatului Mitropolitan din Cernăuți – în care a funcționat Facultatea de Teologie –, ale Universității, Gării, Teatrului și Pieții Centrale din Cernăuți. Acestora li se adaugă

forzațurile cărții, care ilustrează o superbă fotografie de epocă a catedralei mitropolitane din Cernăuți, inima spirituală a ortodocșilor din capitala de altădată a Bucovinei.

Nu în ultimul rând, trebuie precizat că haina editorială și tipografică de excepție a cărții îi conferă acesteia o eleganță apetisantă care înlesnește lectura și înnobilează munca științifică a autorului. Fără-ndoială această realizare nu ar fi fost posibilă fără sprijinul unor oameni de bine – preoți, oameni de afaceri și un deputat –, care au înțeles importanța apariției acestei lucrări în anul centenarului Marii Unirii în condiții grafice și tipografice de excepție, fapt pentru care Răzvan Mihai Neagu le mulțumește nominal la finalul cărții.

În final, nu-mi rămâne decât să-l felicit și să-i mulțumesc harnicului istoric turdean Răzvan Mihai Neagu pentru această carte deosebită, care pune în relief o instituție academică de prestigiu în amfiteatrele căreia s-au format generații de studenți din toate regiunile românești, ortodocșii români din Transilvania, din Banat și din Crișana de astăzi putând accesa acum foarte ușor biografiile a 65 de români de excepție, care au contribuit decisiv la progresul culturii române și au făcut într-o oarecare măsură prezentul nostru posibil.

Liturghierul mitropolitului Antim Ivireanul, Târgoviște (1713)[5]

Anul 2016 a fost dedicat de Sfântul Sinod al Bisericii noastre memoriei Sfântului mitropolit Antim Ivireanul la tricentenarul încununării sale martirice. Cum era și firesc, sfântul a fost sărbătorit cu fastul liturgic și recunoștința publică, pe care le merită, la București și la Râmnic în ultimele zile ale lunii septembrie. Dar fiindcă viața sa a fost una dedicată nu numai slujirii Bisericii din treapta de episcop și mitropolit, ci mai ales din cea de slujitor al cuvântului tipărit prin rodnica sa activitate tipografică ce însumează nu mai puțin de 63 de tipărituri, lucrate de el însuși sau patronate, în limbi diferite și de o mare diversitate[6], se cuvenea ca mitropolitul Antim Ivireanul să fie readus în atenția mediului cultural, eclesial și teologic românesc prin operele sale de căpătâi. Părintele Patriarh Daniel a și subliniat în cuvântul înainte al primului volum de „Scrieri Antim Ivireanul", publicat la editura Basilica în 2011, că „reeditarea integrală a scrierilor Sfinților Români, în general, și a operelor Sfântului Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești (1708-1716), în special, reprezintă una din prioritățile Patriarhiei Române datorită valorilor morale și spirituale promovate de înaltul ierarh în vasta sa activitate liturgică, teologică, literară, misionar-pastorală și social-filantropică". Totodată, părintele patriarh atrăgea atenția asupra faptului că acest efort editorial dedicat

---

[5] *Antim Ivireanul, Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii, Târgoviște, 1713*. Ediție de text, introducere, studiu filologic-lingvistic, notă asupra ediției și indice de cuvinte de Alina Camil, postfață de Eugen Munteanu, Editura Basilica, București, 2015, 543 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XI, Nr. 3, 2017, p. 111-112.

[6] Arhim. Policarp Chițulescu (coord.), *Antim Ivireanul. Opera tipografică*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2016, 215 p.

operei antimiene constituie un demers „de promovare a spiritualității ortodoxe și a culturii române autentice”[7]. Or, sinteza spiritualității ortodoxe și a culturii române s-a făcut, după părerea mea, nu atât în lucrările originale ale mitropolitului, între care „Didahiile” și „Chipurile Vechiului și Noului Testament” ocupă primul loc, cât mai ales în opera liturgică de traductologie întreprinsă de Antim Ivireanul și finalizată prin publicarea celor mai importante cărți de cult în limba română: „Psaltirea”, „Octoihul”, „Catavasierul”, „Ceaslovul”, „Evangheliarul”, „Liturghierul” și „Evhologhionul”. Tocmai această sinteză surprinde și pune în relief dimensiunea cărturărească și culturală a lui Antim georgianul, pentru că el nefiind un român prin naștere, ci prin imigrație și adopție a reușit, ca nimeni altul înainte și după el, să făurească o limbă liturgică românească care s-a impus în toate edițiile ulterioare ale cărților bisericești amintite.

Capodopera acestor cărți o constituie fără-ndoială „Dumnezeieștile și Sfintele Liturghii”, tipărite de Sf. Antim la Târgoviște, în anul 1713, după ce cu șapte ani mai înainte publicase la Râmnic într-un singur volum „Evhologhionul” și „Liturghierul”. Ediția din 1706 nu a fost însă remarcată decât în secolul trecut, tocmai pentru că cele două cărți erau unite între coperțile aceluiași volum care purta titlul „Evhologhion, adecă Molitvenic”.

Ediția Liturghierului mitropolitului Antim Ivireanul reprezintă cea de a treia versiune în limba română a acestei cărți de cult, după edițiile tipărite de diaconul Coresi, la Brașov în 1570, și de mitropolitul Dosoftei, la Iași în 1679 și 1683. După ce edițiile Liturghierului coresian și dosofteian au fost repuse în lumină de către filologi în anii 1969, respectiv 1980, iată că a venit rândul ediției antimiene să se bucure de o cercetare doctorală ireproșabilă realizată de Alina Camil, profesor de limba și literatura română în Bacău, sub coordonarea profesorului

[7] *Sfântul Antim Ivireanul, Scrieri*, ediție îngrijită de Arhimandrit Mihail Stanciu și Academician Gabriel Ștrempel, Editura Basilica, București, 2011, p. 7.

Eugen Munteanu de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Având în vedere contextul publicării acestei lucrări și calitatea grafică a volumului, ediția de față este una aniversară care ar trebui să suscite atenția tuturor clericilor, teologilor și specialiștilor preocupați de istoria literaturii române vechi și a culturii românești în general.

Lucrarea cuprinde alături de transcrierea interpretativă a textului, însoțit de o serie de facsimile ale ediției din 1713, o introducere, urmată de două studii ample ale autoarei. Studiul filologic zugrăvește contextul istoric și cultural al operei antimiene și subliniază individualitatea ediției Liturghierului din 1713, precum și importanța sa la crearea și fundamentarea limbajului liturgic românesc. În acest scop, autoarea a realizat o prezentare comparativă a mai multor ediții, anterioare și ulterioare, ale Liturghierului, analiză care continuă în studiul secund lingvistic, în care se urmărește descrierea detaliată a limbii, ilustrată sistematic din perspectivă fonetică, lexicală, morfologică și sintactică. Scopul analizei l-a reprezentat consemnarea elementelor caracteristice limbii literare de la începutul secolului XVIII, în general, și a celei create de Antim Ivireanul, în particular. Meritul incontestabil al lucrării este acela de a aduce la lumina contemporaneității și de a pune în circulație textul celei de-a treia versiuni a Liturghierului românesc, autoarea demonstrând în mod limpede că Liturghierul antimian este realmente cel care a stat la baza tuturor edițiilor ulterioare și a formulei actuale a acestei cărți liturgice fundamentale.

În acest sens, cititorul va fi plăcut surprins să constate că foarte multe rugăciuni, precum „Împărate ceresc”, „Tatăl nostru”, „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul”, rostită pentru cei adormiți, rugăciunea „plecării capului” de la vecernie, rugăciunile utreniei, rugăciunea de dinaintea citirii Evangheliei, apoi „Crezul” și foarte multe alte rânduieli, consemnate în Liturghierele noastre din ultimele decenii, inclusiv în ediția din 2012, reproduc dacă nu *ad literam*, cel puțin în foarte mare măsură formularea mitropolitului martir Antim Ivireanul. Or, dacă ne gândim că de la apariția Liturghierului lui Antim au trecut trei secole,

perioadă în care au fost tipărite peste o sută de ediții ale Liturghierului în întreg spațiul românesc, sesizăm mai profund impactul deosebit pe care l-a avut activitatea tipografică a mitropolitului martir în viața Bisericii, în biruința limbii române în cult și, nu în ultimul rând, în unificarea cultural-eclesială și lingvistică a românilor care trăiau în entități politice diferite. Autoarea insistă, nu întâmplător, și asupra acestui din urmă aspect trecând în revistă, pe baza bibliografiei dedicate circulației cărții vechi românești, 74 de exemplare ale Liturghierului din 1713, cele mai multe identificate în spațiul transilvănean. Așadar, iată un motiv solid pentru care și noi ardelenii avem pentru ce să-i fim recunoscători Sfântului Mitropolit Antim Ivireanul!

În final, pentru a ilustra concret cele afirmate anterior, am considerat că este de bun augur să ofer spre exemplificare textul unei rugăciuni pe care o rostesc atât clericii, în taină, în timpul Sfintei Liturghii înainte de citirea Sfintei Evanghelii, cât și toți cei ce iubesc „Psaltirea", rostind după catisma a unsprezecea următoarea rugăciune: „Strălucește în inimile noastre, Iubitoriule de oameni, Stăpâne, lumina cea nestricăcioasă a cunoștinții Dumnezeirii Tale și deschide ochii gândului nostru, spre înțelegerea evangheleștilor Tale propoveduiri. Pune întru noi și frica fericitelor Tale porunci, ca toate poftele trupului călcându-le, viiață duhovnicească să petrecem, toate cele ce sânt spre bună-plăcerea Ta și gândind și făcând. Că Tu ești luminarea sufletelor și trupurilor noastre, Hristoase Dumnezeule, și Ție mărire înălțăm, împreună cu Cel fără de început al Tău Părinte și cu Preasfântul și bunul și de viiață făcătoriul Duhul Tău, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin" (p. 376).

Sfântul Constantin Brâncoveanu și brașovenii[8]

Tricentenarul omagierii martiriului voievodului Constantin Brâncoveanu, al celor patru fii ai săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei și al ginerelui său, Ianache Văcărescu, va fi comemorat anul acesta printr-o serie de evenimente culturale, de factură laică și bisericească, ca urmare firească a hotărârilor coroborate ale Sfântului Sinod al Bisericii noastre dreptmăritoare și ale Guvernului României. Desigur, despre viața, domnia și moștenirea cultural-spirituală a lui „Brâncoveanu Constantin, Boier vechi și domn creștin", cum îl cântă balada populară românească omonimă, s-a vorbit și s-a scris foarte mult în cei trei sute de ani scurși de la moartea sa mucenicească. Astfel, o scurtă radiografie a scrisului cronicăresc și istoriografic românesc scoate la lumină două cronici care i-au fost dedicate integral, șase volume documentare brâncovenești, cu izvoare culese din diferite arhive românești și străine, douăsprezece monografii istorice semnate de diferiți istorici și teologi români, alte două monografii colective ce reunesc câteva zeci de studii închinate voievodului și epocii sale, la care se adaugă în mod fericit o serie întreagă de articole de presă, medalioane și chiar drame și romane istorice ce portretizează viața evlaviosului domn al Țării Românești. Cu toate acestea nimeni nu poate afirma că au fost ilustrate toate fațetele sau dimensiunile vieții, personalității, activității și epocii sale. Că așa stau lucrurile o dovedește noua apariție editorială semnată de părintele mitropolit Laurențiu al Ardealului și de părintele Vasile Oltean, custodele arhivei și a muzeului bisericii Sfântul Nicolae din Brașov.

[8] † Laurențiu Streza, Vasile Oltean, *Sfântul Constantin Brâncoveanu și brașovenii*, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, 444 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VIII, Nr. 5, 2014, p. 101-102.

Cei doi distinși autori nu sunt la prima colaborare de acest fel, între anii 2008-2010 publicând, la aceeași Editură Andreiana a Mitropoliei Ardealului, patru volume consistente de documente care restituie corespondența marelui ierarh Andrei Șaguna cu protopopii brașoveni. De această dată atenția lor s-a concentrat asupra relațiilor pe care voievodul martir le-a dezvoltat cu cetatea Brașovului, lucrarea fiind intitulată sugestiv: „Sfântul Constantin Brâncoveanu și brașovenii". Legăturile brașovenilor cu domnitorii români din Moldova și Țara Românească au fost cercetate de-a lungul vremii de istorici renumiți, precum: Ion Bianu, Nicolae Iorga, Ștefan Meteș sau Ioan Lupaș, dar nimeni nu s-a încumetat să se aplece asupra unei cercetări științifice care să propună o cartografie exhaustivă a tuturor dimensiunilor (comerciale, diplomatice, militare, economice, funciare, culturale, bisericești și familiale) relaționale ale marelui voievod, ale descendenților și agenților săi diplomatici cu orașul de sub Tâmpa, cu cetățenii români, greci și sași ai acestuia, cu bogata comunitate ortodoxă a Șcheilor și cu românii din Țara Bârsei.

Din acest punct de vedere lucrarea reprezintă o abordare novatoare în peisajul istoriografic românesc, demonstrând în mod elocvent, pe baza cronicilor brașovene, a unei bibliografii vaste, dar mai ales prin fructificarea bogatelor fonduri arhivistice ale Direcției Naționale Brașov ale Arhivelor Statului, ale Muzeului Bisericii Sfântul Nicolae din Șchei și ale Bisericii Negre, că relațiile brâncovenești cu cetatea și Șcheii Brașovului au fost speciale, dezvoltându-se, pe de o parte, în virtutea tradițiilor comerciale și ecleziastice seculare dintre cetatea Corona și voievozii munteni, iar pe de altă parte, datorită interesului explicit manifestat de domnul Brâncoveanu pentru Transilvania, în general și pentru Brașov, în special. Aici a achiziționat mai multe proprietăți imobiliare, a depozitat o serie de obiecte de valoare și bani pentru a-și pregăti și asigura un loc de refugiu în cazul unui pericol la adresa sa și a numeroasei sale familii, a căutat să

îmbogățească patrimoniul spiritual și material al bisericii Sfântul Nicolae și s-a preocupat îndeaproape de statornicia în Ortodoxie a comunităților brașovene, făgărășene și din Țara Bârsei, pe care nu numai că le-a sfătuit și sprijinit să rămâne fidele „legii strămoșești pravoslavnice”, ci le-a luat sub înaltul său patronaj princiar.

Din punct de vedere structural, cartea este divizată în patrusprezece capitole, cărora li se adaugă un capitol special dedicat anexelor documentare, urmat de o listă bibliografică și o serie de ilustrații, care reproduc monumentele de artă brâncovenești din Șchei, tablouri ale urmașilor domnului, mai multe hrisoave și foile de titlu ale cărților dăruite de domn bisericii Sfântului Nicolae sau moștenite de aceasta de la ultimul descendent pe linie masculină a neamului brâncovenilor, prințul Grigore Brâncoveanu.

În cuvântul înainte, adresat cititorilor, autorii subliniază că „oricine străbate Brașovul, și îi este dat să facă popas de odihnă în străvechea vatră istorică a Șcheilor Brașovului, nu poate să nu fie surprins de particularitatea acestei așezări în care arhitectura brâncovenească este mărturisită de toate vechile case, care nu au cunoscut încă ultragiile chiciului modern” (p. 7), dezvăluind, așadar, și provocarea vizibilă, de natură arhitecturală, dar și cea sentimentală, de recunoștință față de moștenirea voievodului martir, de la care au plecat în cercetarea întreprinsă. Din acest motiv lucrarea este axată tocmai pe efortul de a restitui atât mediului științific, cât și celui larg, intelectual și preoțesc, memoria ascunsă a Brâncoveanului, conservată tainic în vechi hrisoave, cărți, obiecte, podoabe și veșminte bisericești primite, moștenite și păstrate în Brașov.

Lucrarea se deschide cu o schițare a istoriei Șcheilor, a Țării Românești din timpul lui Brâncoveanu și a relațiilor incipiente ale acestuia cu cetatea Brașovului, față de care domnitorul a arătat la început o oarecare rezervă până în 1690, anul bătăliei de la Zărnești, când pretendentul la tronul Țării Românești, aga Constantin Bălăceanu,

dar și rudele și foștii boieri ai lui Șerban Cantacuzino au părăsit Șcheii, unde erau refugiați.

Următoarele capitole scot în evidență evoluția ulterioară a evenimentelor, punctând bunele relații cu cetatea, achizițiile mobile și imobiliare făcute de Constantin Brâncoveanu în burgul săsesc și în Șcheii Brașovului, daniile voievodului consemnate în catastifele, protocoalele, manuscrisele și hrisoavele domnești din Șchei. În acest sens, aflăm că în 1701, domnitorul a cumpărat aici mai multe case și un han în suburbiul „Bartolomeu", în aceste imobile fiind adăpostite pentru o vreme două fiice ale sale, Ancuța și Bălașa, casele în care au locuit purtându-i astăzi numele.

Un capitol aparte este dedicat rolului său în apărarea ortodoxiei comunității șcheiene, voievodul, secondat de mitropoliții Teodosie Veștemeanul și Antim Ivireanul, reușind să sprijine rezistența românilor în fața ofensivei uniatismului. Pentru a fi ținut la curent cu toate evenimentele, domnitorul l-a trimis pe șcheianul David Corbea, aflat în serviciul său, în mijlocul confraților săi pentru a raporta curții domnești tot ce se petrece acolo. Cunoscând bine situația, voievodul a intervenit, prin ambasadorul britanic la Constantinopol, la Curtea imperială de la Viena, obținând de la împăratul Leopold I mai multe rescripte maiestatice care garantau libertatea ortodocșilor ardeleni de a-și păstra legea și credința strămoșească. Alte capitole speciale sunt rezervate prezenței familiei brâncovenești la Brașov și urmelor pe care membrii acesteia le-au lăsat în istoria cetății și a comunității. Sunt evocate, în special, cele două fiice, domnițele Ancuța și Bălașa, care au trăit în Șchei și prințul Grigore Brâncoveanu, ultimul vlăstar al nobilei familii, care a avut o activitate bogată, dar mai puțin cunoscută, de la acesta rămânând bisericilor ortodoxe din Brașov, moșiile de la Sâmbăta de Sus și Poiana Mărului și o valoroasă bibliotecă.

Foarte interesante sunt, de asemenea, capitolele dedicate reflectării memoriei principelui Constantin Brâncoveanu și a mitropolitului Antim

Ivireanul în mărturiile cuprinse în corespondența și cronicile șcheiene. Acestea arată în mod limpede că acțiunile de sprijinire și de mecenat întreprinse de cei doi martiri ai Ortodoxiei în folosul creștinilor dreptcredincioși din Șcheii Brașovului nu au fost uitate, numele lor fiind înscrise în pomelnicul bisericii și în conștiința comunității care le-a făcut o „veșnică pomenire din neam în neam”, cu mult timp înainte de canonizarea lor oficială.

Lucrarea de față, publicată de către doi slujitori de vază ai Bisericii Ortodoxe din Transilvania, face cinste atât celui evocat, Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, dar și autorilor, care dovedesc în mod elocvent că, în cei trei sute de ani scurși de la trecerea lui Brâncoveanu în lumea drepților, personalitatea, domnia și epoca sa au exercitat mereu un adevărat miraj, care cu toate că pare a nu se fi sfârșit, poartă cu sine un bagaj deopotrivă istoriografic, bisericesc, literar și folcloric, într-un cuvânt, cultural foarte bogat și variat, accesibil atât mediului academic, cât și celui popular.

Nicolae-Nifon Bălășescu:
„călugărul chirovag” și „luceafărul rătăcitor”[9]

În cursul secolului al XIX-lea numeroși cărturari români din Transilvania și Banat au trecut munții, punând bazele sau contribuind în mod semnificativ la dezvoltarea învățământului laic și bisericesc din Principatele Române. Prin activitatea culturală, educațională și publicistică desfășurată la București, Râmnic, Buzău, Iași, Mănăstirea Neamț, Roman și în alte localități s-au distins cu precădere Gheorghe Lazăr, Aron Florian, Petrache Poenaru, Damaschin Bojincă, Gavril Munteanu, Ion Maiorescu, Radu Tempea, Ghenadie Popescu, Nicolae-Nifon Bălășescu ș.a. Cu toate că despre viața și activitatea lor există o serie întreagă de studii în istoriografia română, puțini cercetători s-au încumetat să le întocmească monografii exhaustive între coperțile cărora să strângă din arhive, din presa și corespondența vremii și din istoriografie informațiile necesare care să le permită creionarea unei biobibliografii de proporții. Așa se explică faptul că până și dintre numele evocate mai sus doar Gheorghe Lazăr[10], Ioan Maiorescu[11], Petrache Poenaru[12] și, parțial, Radu Tempea[13] beneficiază de lucrări monografice consistente.

---

[9] Emanuel Tăvală, *Nicolae-Nifon Bălășescu – între „călugărul chirovag” și „luceafărul rătăcitor”*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Sibiu, 2012, 294 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul IX, Nr. 4, 2015, p. 101-103.

[10] Gheorghe Bogdan Duică, *Vieața și opera lui Gheorghe Lazăr*, Tipografia „Jockey-Club”, Ion C. Văcărescu, București, 1924; Făget Doina Elena et alii, *Gheorghe Lazăr: 1779-1823*, biobibliografie, Biblioteca Centrală Universitară București, București, 1979; Emilia Milicescu, *Gheorghe Lazăr: 1782-1823*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982.

[11] N. Bănescu, V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu, Scriere comemorativă cu prilejul nașterii lui 1811-1911*, Tipografia Românească, București, 1912; și Nicolae A. Andrei, Paul-Emanoil Barbu, *Ioan Maiorescu (1811-1864)*, Editura Alma, Craiova, 2003.

[12] George Potra, *Petrache Poenaru: ctitor al învățământului românesc în țara noastră: 1799-1875*, Editura Științifică, București, 1963.

[13] Candid C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Institutul de arte grafice „Astra”, Brașov, 1939.

Iată că lucrarea ce o supun acum atenției vine să completeze, așadar, un gol istoriografic, restituind într-o manieră unitară și profesionistă, conform tuturor rigorilor cercetării științifice ale studiilor istorice, viața și activitatea, corespondența, câtă s-a păstrat prin arhive, parțial și opera publicistică a ieromonahului, pedagogului și omului de litere Nicolae-Nifon Bălășescu. Autorul lucrării este lector universitar doctor la Facultatea de Drept a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu și director al Editurii Andreiana a Mitropoliei Ardealului. Ca absolvent și doctor al Facultății de Teologie „Sf. Andrei Șaguna" din Sibiu, Emanuel Tăvală se dovedește a fi și un pasionat cercetător al istoriei ortodoxiei transilvănene. Această constatare se desprinde atât din volumul de față, cât și dintr-o cercetare precedentă finalizată prin publicarea monografiilor localității și parohiei sale de baștină, Poplaca din Mărginimea Sibiului, lucrări care pot servi ca model celor ce doresc întocmirea unor cercetări de acest fel[14].

Volumul este prefațat de Preasfințitul Visarion, Episcopul Tulcii, care subliniază rolul important jucat de Nifon Bălășescu în organizarea învățământului românesc în Dobrogea înaintea alipirii provinciei la România (1878), evocând, totodată, perpetuarea amintirii acestuia între românii dobrogeni, care i-au purtat până astăzi o recunoștință vie, ceea ce se observă prin școlile tulcene care-i poartă numele și prin cele două busturi ridicate în orașul Tulcea și la Babadag în memoria lui. Apoi urmează o introducere în care, precum se obișnuiește îndeobște, sunt prezentați pașii parcurși de autor în creionarea și elaborarea cercetării, fiind enumerate, de asemenea, istoriografia temei și izvoarele primare, depistate de autor în diferite instituții arhivistice din țară.

Intitulat „personalitatea lui Nicolae Bălășescu", primul capitol ilustrează, mai întâi, un aspect până acum neclar referitor la originea lui Bălășescu, anume data – 1804 – și locul nașterii – localitatea Hașag de

[14] Emanuel P. Tăvală, *Poplaca. O istorie vie*, Editura Andreiana/Editura Agnos, Sibiu, 2011, 436 p.; Emanuel Pavel Tăvală, *Cronica parohială*, Editura Andreiana/Editura Agnos, Sibiu, 2011, 201 + VIII p.

lângă Sibiu –, urmând apoi prezentarea familiei și a studiilor gimnaziale și superioare realizate la gimnaziul din Sibiu și la Institutul teologic din Arad, unde a ucenicit pe lângă Gherasim Raț, episcop al Aradului între anii 1835 și 1850.

Pornind de la descrierea pe scurt a situației învățământului teologic din Țările Române până la Nifon Bălășescu, autorul dedică capitolul secund activității didactice a ieromonahului Nifon, pe care o structurează în felul următor: profesor la seminarul din București, călugăria și hirotonia, profesor la seminarul din Huși și profesor de religie în București.

Capitolul trei este afierosit „operei scrise a lui Nifon Bălășescu" fiind prezentate pe scurt, într-o primă parte, cele opt manuale școlare tipărite pentru seminariile teologice și școlile gimnasiale (trei gramatici românești, un catehism, un abecedar, o introducere în Vechiul și Noul Testament, două isagogii biblice), apoi mai multe titluri rămase în manuscris și conservate în Biblioteca Academiei Române din București, iar în partea a doua, celelalte unsprezece titluri reprezentând broșuri, cuvântări ocazionale, lucrări omiletice, catehetice și hagiografice, un dicționar latin român, publicat în trei ediții (1846, 1848, 1860), și două dicționare român-francez, respectiv francez-român, publicate în 1859. Recunoaștem, așadar, în „călugărul chirovag" un neobosit mânuitor al condeiului pe care l-a pus în scopul ridicării nivelului educațional și cultural al elevilor instituțiilor de învățământ, teologic și laic, în care a activat în perioada anilor 1835-1866.

Intitulat „alte aspecte din activitatea lui Nifon Bălășescu", capitolul următor explică pe larg cea de a doua sintagmă inserată de autor în titlul cărții, care-l caracterizează pe ieromonah, drept „luceafăr rătăcitor". Sunt surprinse, pe de o parte, participarea activă a ieromonahului la evenimentele Revoluției pașoptiste atât în Țara Românească, cât mai ales în Transilvania, iar pe de altă parte, interesantele sale contacte, călătorii, cercetări și activități în slujba școlii

și culturii române, desfășurate în perioada anilor 1870-1880 între românii și aromânii din Dobrogea și din Balcani. Născut și educat în Transilvania și Banat, unde rolul Bisericii Ortodoxe în cultivarea identității și în desfășurarea mișcării naționale a românilor ardeleni și bănățeni fusese unul decisiv, Nifon Bălășescu a derulat un veritabil apostolat ctitoricesc școlar și bisericesc în scopul înființării și organizării unor școli românești în comunitățile românilor dobrogeni, dar și a întemeierii la Măcin a unei episcopii pentru românii ortodocși dintre Dunăre și Marea Neagră. Roadele acestor activități au fost organizarea a 21 de școli românești, precum și obținerea, în 17 octombrie 1874, din partea Patriarhiei Ecumenice a aprobării înființării doritei episcopii românești ce urma să devină centrul cultural și religios al românilor dobrogeni. Sfârșitul pământesc al neobositului Bălășescu rămâne învăluit în mister, autorul arătând că atât data, cât și locul morții sale nu sunt cunoscute cu exactitate, ci doar presupuse a se fi petrecut în plasa Măcin, în cursul anului 1880.

Reprezentând de fapt partea a doua a cărții, capitolul cinci, este dedicat anexelor, ce reunește, pe de o parte, corespondența lui Nifon Bălășescu cu diferite personalități ale epocii, iar pe de altă parte, o serie din articolele sale de presă, publicate în periodicele din Transilvania și România. În funcție de temele dezbătute, corpusul documentar este structurat pe șapte secțiuni: 1) „Scrisori și documente în legătură cu învățământul seminarial și cu situația lui Bălășescu"; 2) „Scrisori cu privire la șederea lui Bălășescu în Transilvania și activitatea lui Andrei Șaguna la Sibiu înainte de 1848"; 3) „Scrisori și documente în legătură cu Revoluția de la 1848 și situația de după, reflectate în scrisori adresate de Bălășescu lui George Barițiu"; 4) „Scrisori și documente în legătură cu traducerea Bibliei, adresate lui Alexander Thomson, ambasadorul Marii Britanii la Constantinopol"; 5) „Articole publicate în legătură cu învățământul din Dobrogea"; 6) „Articole publicate de Nifon Bălășescu în „România liberă" cu privire la situația românilor din Dobrogea, din

Turcia și din diaspora europeană în general"; 7) „Corespondența lui Nifon Bălășescu cu Dionisie Romano"; 8) „Scrisoarea către Titu Maiorescu". Restituirea unitară a acestor izvoare inedite, edite sau publicate mai de demult, însă risipite prin diferite periodice sau volume de specialitate, este una salutară și merită a fi subliniată, deoarece în acest fel volumul oferă o imagine mai complexă nu numai asupra personajului principal, ci și asupra epocii sale, accesibilizându-i lectorului contemporan o serie de surse esențiale referitoare la istoria noastră națională din a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Volumul se încheie cu un rezumat extins în limbile română, engleză și germană, precum și cu o tradițională listă bibliografică.

Avem, așadar, înaintea ochilor o carte care suplinește un gol istoriografic și accesibilizează mediului cultural românesc contemporan viața și activitatea, până deunăzi uitată, a uneia dintre personalitățile istoriei noastre naționale din secolul XIX, Nicolae-Nifon Bălășescu, „ardeleanul pribeag", „călugărul chirovag" și „luceafărul rătăcitor", care a reunit prin neobosita sa activitate toate regiunile istorice locuite de români, și care, după cum putem constata parcurgând volumul lui Emanuel Tăvală, merita să fie scos din umbra uitării.

Mitropolitul Ioan Mețianu: viața și activitatea[15]

În 3 februarie 2016 s-au împlini o sută de ani de la plecarea la Domnul a mitropolitului Ioan Mețianu. În evocarea publicată în epocă de Nicolae Iorga în ziarul „Neamul românesc", marele istoric și condeier scria, între altele, despre răposatul ierarh transilvănean următoarele: „preot de țară și protopop de provincie. Administrator bun de parohie și de ținut; bun gospodar pentru el și pentru alții. Biserican evlavios fără fanatism și exact fără pedantism. Doritor de clădiri și de cumpărături, socotitor bun și de aproape a toate cele. Fără curteni și fără lingușitori, simplu și plin de bun simț. În politică, dând Chesarului ceea ce este al Chesarului – mai ales că viața lui se desfășurase alături cu a acestui Chesar"[16].

Cu toate că a avut o carieră eclesială deosebită, trecând prin toate treptele slujirii preoțești și a demnităților eclesiastice din Biserica Ortodoxă din Transilvania în veacul al XIX-lea – paroh în Râșnov (1853-1857), protopop în Zărnești (1858-1874), membru în Congresele Naționale Bisericești, vicar eparhial la Oradea (1874-1875), episcop al Aradului (1875-1898), arhiepiscop al Ardealului și mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria între anii 1899-1916 –, viața și activitatea lui Ioan Mețianu erau, până la apariția masivului volum pe care-l supunem acum atenției, doar în parte cunoscute prin medalioanele bio-bibliografice realizate de părintele academician

[15] Teodor V. Păcățian, *Mitropolitul Ioan Mețianu (1828-1916)*, ediție îngrijită și adăugită de Vasile Oltean și Nicolae Blaj, Editura Andreiana, Sibiu, 2015, 632 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul X, Nr. 9, 2016, p. 89-90.

[16] Nicolae Iorga, *Transilvania VIII. Ce pătimesc frații noștri*, ediție critică de I. Oprișan, Editura Saeculum I.O., București, 2011, p. 420.

Mircea Păcurariu în „Dicționarul teologilor români”[17] și în „Cărturari sibieni de altădată”[18], de regretatul părinte dr. Pavel Vesa de la Arad[19] și de Valeria Soroștineanu prin teza de doctorat, susținută și publicată (în două ediții, 2004 și 2005) la Cluj-Napoca, sub titlul „Viața religioasă și sentimentul religios la românii ortodocși din Transilvania (1899-1916)”[20].

Așa cum se poate constata din prefața mitropolitului Laurențiu Streza intitulată „Odiseea unei monografii dedicate mitropolitului Ioan Mețianu” (p. 5-20), lucrarea de față a fost realizată de reputatul ziarist și istoric ardelean Teodor V. Păcățian (1852-1941) „din însărcinarea fericitului în Domnul Ioan Mețianu (...) încă pe vremea când se afla în viață, după îndrumările pe care mi le-a dat și sub a sa controlă”. Din nefericire împrejurări istorice și conjuncturi de neînțeles poate pentru noi cei de astăzi au făcut ca peste acest valoros manuscris să se aștearne colbul uitării și al indiferenței timp de aproape un secol, până de curând când a fost identificat în arhiva muzeului bisericii Sf. Nicolae din Brașov și publicat în ediția de față de custodele acestui muzeu, pr. prof. dr. Vasile Oltean, alături de mai tânărul său colaborator Nicolae Blaj.

Teodor Păcățian a structurat monografia Ioan Mețianu în cinci capitole care survolează mai întâi cele trei mari etape ale slujirii bisericești ale mitropolitului, de „preot și protopop” (cap. I, p. 29-71), de „vicar la Oradea și episcop al Aradului” (cap. II, p. 72-166), și de „arhiepiscop și mitropolit al Ardealului” (cap. III, p. 167-283), cărora li se adaugă apoi capitolul IV intitulat „voci din presă la moartea mitropolitului Ioan Mețianu” (p. 284-291) și mai ales ultimul capitol, ce

[17] Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, pp. 381-382.

[18] Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2015, pp. 213-219.

[19] Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, pp. 141-146.

[20] Valeria Soroștineanu, *Viața religioasă și sentiment religios la românii ortodocși din Transilvania*, ediția a II-a, Editura Argonat, Cluj-Napoca, 2005, 308 p.

constituie o jumătate din cuantumul spațial al lucrării (p. 292-628), în care este restituit în mod cronologic un foarte bogat material inedit reprezentat de corespondența lui Ioan Mețianu dintre anii 1858-1916 cu diferite personalități ale românilor ardeleni din epoca sa, precum Andrei Șaguna, Manole Diamandi, Ilarion Pușcariu, Ioan Petric, Vasile Saftu sau Vasile Voina, la care se adaugă o serie de scrisori pastorale și circulare trimise de arhiereu preoților, învățătorilor școlilor confesionale și poporului dreptcredincios din Eparhia Ardealului.

Întregit cu ilustrații reprezentând patru portrete ale protopopului, episcopului și mitropolitului Ioan Mețianu, la care se adaugă câteva clădiri, biserici, persoane și scrisori din epocă, monografia mitropolitului Ioan Mețianu, redactată de Teodor Păcățian în urmă cu un secol, devine acum accesibilă tuturor preoților, teologilor, istoricilor și oamenilor de cultură care doresc să cunoască mai bine viața și activitatea ierarhului în vremea căruia s-au zidit și sfințit atât frumoasa catedrală ortodoxă, cât și clădirea actuală a Facultății de Teologie „Sf. Andrei Șaguna” din Sibiu, devenite veritabile embleme ale ortodoxiei transilvănene.

Jurnalul vicarului Iacob Popa al Făgărașului în anul 1916[21]

Centenarul Primului Război Mondial a marcat, cum era de așteptat, nu numai istoriografia europeană, ci și cea românească, mai mulți istorici români canalizându-și cercetările asupra evenimentului care a schimbat harta Europei și pe cea a patriei noastre în mod decisiv. Titlurile publicate pe acest subiect acoperă în mare măsură genul memorialistic, și anume jurnale, însemnări, note zilnice, memorii, amintiri. Aceste lucrări ne descoperă dimensiunea sau condiția umană în timpul conflagrației, viața soldaților de pe front și a celor din spatele acestuia, viața cotidiană a civililor, experiențele oamenilor care au fost marcați de desfășurarea Marelui Război.

Ioana Elena Ignat, doctor în istorie al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, a preîntâmpinat centenarul Marelui Război în istoriografia românească prin publicarea în cursul stagiului ei doctoral a însemnărilor inedite ale vicarului greco-catolic Iacob Popa al Făgărașului din cursul anului 1916. Lucrarea reprezintă o sursă fundamentală pentru cunoașterea vieții cotidiene din Făgăraș în al treilea an de război încadrându-se în memorialistica românească a Primului Război Mondial. Notele vicarului au fost redactate în Registrul Oficiului parohial greco-catolic din Făgăraș pe anul 1916 în forma unei cronici parohiale zilnice ținute între 1 ianuarie și 6 octombrie 1916.

Prima parte a însemnărilor urmează un calapod standard care grupează informații referitoare la serviciile divine publice, la numărul persoanelor care au primit Sfintele Taine (Botez, Spovedanie, Împărtășanie,

[21] Ioana Elena Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: însemnările vicarului Iacob Popa*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 183 p. Recenzie publicată în *Astra Sabesiensis*, Nr. 3, 2017, p. 247-250.

Cununie, Maslu), la numărul diferitelor ierurgii bisericești săvârșite (sfeștanii, înmormântări, paraclise, vizite pastorale la bolnavi), precum și la tema predicilor duminicale și din zilele de sărbătoare. Odată cu intrarea României în război în 15/28 august 1916 notele zilnice ale vicarului sporesc cantitativ, părintele Iacob Popa adăugând informațiilor pastorale standard numeroase detalii despre populația civilă din oraș, despre modul în care aceasta a perceput declarația de război a României, despre măsurile administrației maghiare, despre declanșarea exodului populației neromânești, precum și despre poziția adoptată de autorități față de români. Prima însemnare care iese din tiparul pastoral standard datează din 18 august 1916, cu zece zile înaintea veștii intrării României în război, când vicarul greco-catolic descrie puternicul șoc emoțional trăit de întreaga comunitate din Făgăraș în momentul rechiziționării clopotelor de la toate bisericile din oraș. Părintele Iacob Popa reține momentul dramatic în felul următor: „Joi în 17/VIII a f[ost] adus p[entru] armată clopotul mijlociu al bisericii de 135 klgr., 6 soldați l-au demontat lăsându-l în jos pe treptele spirale ale turnului legat de o funie groasă. Tot atunci au f[ost] duse clopotele și de la celelalte biserici din Făgăraș. Clopotele au f[ost] transportate la gară cu automobile de povară militare așa de mari și grele încât se cutremură pământul sub ele. Aveau roți masive de fier. Cu aceleași automobile au fost aduse tot azi clopotele din satele din jur. Înainte de demontare la bis. gr. cat. din Făgăraș au fost trase pe lung toate trei clopotele laolaltă. La vestea despre dusul clopotelor s-a adunat la biserică mult popor, mai ales femei și copii, care au acoperit cu flori clopotul ce pleacă petrecându-l cu privirile înlăcrimate cât a ținut drumul până la gară. Cele 2 clopote rămase au fost trase încontinuu ca semn al despărțirii jalnice de fratele lor” (p. 131).

Al doilea șoc emoțional cu puternice reverberații sociale asupra întregii populații civile din Făgăraș a fost intrarea României în război de partea Antantei și trecerea munților de către armata română. Luni, 28

august 1916, vicarul Popa preciza că „toată lumea era foarte alarmată. Mulți pachetaseră și o fac gata de plecare”, iar la dispoziția comitelui suprem au plecat „foarte mulți domni unguri și jidani în noaptea aceea cu căruțele peste Galați către Sighișoara” (p. 137). Așa se face că în următoarea zi, marți 29 august 1916, vicarul Popa constata că „orașul e foarte liniștit și pustiu. Pe oricare stradă te porți tu azi singur. Se vede că în noaptea trecută deodată cu oficianții au plecat aproape toți străinii – neromâni” (p. 137). Exodul autorităților și al civililor maghiari și germani a lăsat Făgărașul într-un vid de putere și autoritate, însemnările vicarului fiind explicite în acest sens: „în oraș nu e nici un jandarm, nice polițist, nice un oficiant decât submatriculantul civil Ancorin” (p. 138), cei rămași pe loc neștiind nimic despre operațiunile militare sau despre evenimentele din apropiere: „Despre starea operațiunilor militare nu știm nimic. Se aude că azi românii ar fi fost în Tohanul vechiu. N-avem nici o gazetă, nici o informațiune, e posibil... Toate bolțile sunt închise, în piață nu se vinde și nu se cumpără nimic. Femeile celor duși la armată au rămas fără ajutor de la stat, n-or avea ce mânca” (p. 138). Cu toate că nu relatează în mod explicit starea generată de aceste evenimente, vicarul Popa lasă să se înțeleagă că atmosfera din Făgăraș și împrejurimi în zilele ulterioare intrării României în război a fost una caracterizată de panica oficialităților, a maghiarilor, evreilor și sașilor, respectiv una marcată de bucuria și de entuziasmul românilor chiar dacă elita lor a avut de suferit o serie de repercusiuni din partea autorităților prin arestarea mai multor preoți, avocați, notari, profesori sau simpli țărani acuzați de trădare și simpatizare cu inamicul și agresorul statului austro-ungar. Atitudinea vicarului Iacob Popa față de România și de armata română este emblematică pentru felul în care românii ardeleni au perceput trupele române pătrunse în Transilvania. În acest sens, în data de 15 septembrie 1916, când trupele române au intrat în oraș, părintele vicar deschidea însemnările zilnice prin cuvintele: „Zi memorabilă, în care a intrat armata română în Făgăraș” și

le încheia triumfal, precizând că „înaintarea armatei române pe toate linia” fusese una „glorioasă” (p. 156-157). Două zile mai târziu vicarul nota că a început să-l pomenească „la Sfânta Liturghie pre M.S. Regele Ferdinand I”, alți preoți din împrejurimi procedând la fel, unii, precum cel din Galați așteptându-l pe regele Ferdinand al României cu „flori” la marginea localității (p. 177), de unde reiese adeziunea preoțimii române pentru cauza națională românească, afirmată de Popa explicit în nota din 30 septembrie 1916, când preciza că trupele române nu erau ocupante, ci eliberatoare, subliniind că „cel mai bun rezultat al războiului pentru neamul românesc ar fi dacă cei din România cu noi ardelenii ne vom nivela împrumutat, luând unii de la alții însușirile cele bune” (p. 178).

Oficiind slujba de înmormântare a 6 soldați români decedați în spitalul orășenesc, părintele Iacob Popa a reiterat explicit cauza unității naționale românești pentru care se jertfiseră acești militari, precizând în „scurta cuvântare” ținută cu acea ocazie că „repausații au adus cea mai mare jertfă, ce o puteau aduce jertfindu-și viața pentru cauza cea mare a eliberării și unirii și întregirii neamului românesc... (...) De altă parte să nu uităm, că ei sunt din numărul eroilor fără nume care cu miile rămân în pământul scump al Ardealului dezrobit” (p. 179-180). Vorbele preotului nu erau aruncate în vânt, ele reprezentau o reală profesiune de credință în izbânda întregirii neamului românesc. Acest fapt reiese totodată din decizia sa de a urma calea exilului în Vechiul Regat împreună cu trupele române aflate în retragere la începutul lui octombrie 1916. De altfel, cunoscând supliciile îndurate de mulți confrați de-ai săi arestați și internați în vestul Ungariei, vicarul greco-catolic Iacob Popa a ales mai bine să plece în refugiu, ultimele însemnări din zilele de 2-6 octombrie 1916 descriind itinerariul refugiului său de la Făgăraș până la Predeal, când cronica parohială se întrerupe. Din firul ulterior al vieții vicarului știm că acesta s-a dedicat în continuare cauzei naționale în mai 1917 ajungând în Rusia unde a făcut parte din comisia

de recrutare a voluntarilor dintre prizonierii transilvăneni capturați de armatele rusești. În scopul îndeplinirii noii sale misiuni derulate până în vara anului 1918, Iacob Popa a străbătut trei gubernii ruse Kursk, Orel și Voronej luptând „de bunăvoie pentru limbă și sângele nostru”, cum afirmaseră într-o scrisoare cei care îi recrutase pentru a se înrola în armata română. Periplul său se va încheia în 30 decembrie 1918, când s-a întors în Făgăraș, după ce servise două luni ca preot militar cu grad de căpitan al Batalionului I Voluntari din cadrul Corpului de Voluntari ardeleni „Avram Iancu”.

Manuscrisul vicarului Iacob Popa, restituit istoriografiei noastre din fondurile Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Cluj, prezintă o imagine de ansamblu a unei perioade complicate și a unui context complex, care suportă analize și abordări din perspective diferite, care vizează istoria Bisericii, demografia istorică, istoria politică, administrativă și militară. Meritul lucrării Ioanei Elena Ignat este de a fi introdus în circuitul științific o sursă din epocă ce prezintă viziunea și experiențele unui cleric român din sudul Transilvaniei care a trăit la cald evenimentele și s-a dedicat cauzei naționale românești în scopul realizării României întregite, al cărei centenar s-a împlinit.

Însemnările preoților sași din timpul Primului Război Mondial[22]

Istoria culturală, în general, și memorialistica, în particular, au ocupat un palier larg al discursului istoriografic românesc și european referitor la Primul Război Mondial mai ales în ultimul deceniu, când s-a comemorat centenarului marii conflagrații care a schimbat configurația politică a Europei și a lumii. Războiul a însemnat nu numai confruntarea armată a diferitelor state și alianțe militare, ci și o profundă bulversare a vieții comunităților și a milioane de oameni simpli. Memorialistica, prin toate tipurile de scrieri încadrabile acestui gen literar, oferă o prezentare foarte sugestivă a ceea ce a însemnat impactul războiului asupra omului ca individ și colectivitate, ilustrând o altă dimensiune a istoriei anilor 1914-1919.

Sașii ardeleni, o comunitate etnică germană de confesiune evanghelic-luterană, numărând în anii respectivi puțin peste 220.000 de persoane în interiorul arcului carpatic, au participat la efortul de război al Austro-Ungariei la fel ca și celelalte națiuni ale vastei și multinaționalei monarhii dunărene. Populație majoritar rurală, dar cu o viguroasă elită politică, religioasă, culturală, și economică urbană, sașii au locuit, de-a lungul istoriei lor de opt veacuri, în peste 300 de așezări răsfirate în zona de sud, sud-est și nord-est a Transilvaniei. La fel ca și în cazul concetățenilor lor de alte etnii și confesiuni, inima comunității săsești a reprezentat-o biserica localității, iar cheagul coagulant al „săsimii” l-a reprezentat Biserica Evanghelică C.A. cu sediul la Biertan

[22] Liliana Popa, *Sașii la răscruce de vremi. Însemnări ale unor preoți sași din Transilvania din vremea Primului Război Mondial*, studiu introductiv Ioan-Nicolae Popa, traducere din limba germană Liliana Popa și Monica Hriscu, Editura Curs, Cluj-Napoca, 2018, 314 p. Recenzie publicată în *Astra Salvensis*, Anul VIII, Nr. 15, 2020, p. 203-206.

(1572-1867), iar din 1867 la Sibiu. Păstorii comunităților, numiți adesea „Vater”, părinte sau tată, s-au aflat în fruntea comunităților lor de credință și limbă, bucurându-se de cinste și prestigiu atât în rândul coreligionarilor lor, cât și a celorlalte națiuni și confesiuni ale Transilvaniei, nu numai datorită demnității lor clericale, ci și datorită formației lor intelectuale, majoritatea având studii superioare la universități germane. Conștienți de responsabilitatea lor misionar-pastorală, dar și de cea educațional-culturală și istorică, de păzitori și cultivatori ai memoriei comunității lor etnice și religioase, episcopii sașilor i-au îndemnat pe preoții lor, încă din secolul al XVII-lea, să scrie cronici sau cărți memoriale (Gedenkbücher) ale parohiilor păstorite. Mai conștiincioși sau mai delăsători, preoții s-au conformat și au notat sub forma unui jurnal sau a unor memorii tot ceea ce s-a petrecut important în viața parohiei și a enoriașilor lor. Redactate și păstrate de-a lungul trecerii timpului în parohii, apoi colectate la centrele decanatelor (protopopiatelor) și în arhiva centrală a Bisericii Evanghelice C.A. de la Sibiu, aceste cronici și cărți memoriale reprezintă astăzi izvoare valoroase pentru cunoașterea vieții trecute a respectivelor localități și a oamenilor care au fost.

Liliana Popa, istoric și arhivist sibian, a cercetat ani la rând acest bogat și inestimabil material documentar păstrat de arhivele Bisericii Evanghelice C.A. din România, oferind istoriografiei și publicului larg mai multe volume de documente intitulate sugestiv „Goldkörner”, (Grăuncioare de aur) și „lăsând cărțile bisericești să vorbească”. În contextul comemorării centenare a Marelui Război și a aniversării Marii Uniri din 1918, Liliana Popa a publicat atât în limba germană, cea originală în care au fost scrise aceste cronici parohiale, cât și în traducere românească, două volume în care restituie fragmente din 17 cronici parohiale ale preoților sași scrise în intervalul anilor 1914-1919. Apărute în toamna anului 2018 la editura clujeană Curs, cu sprijinul financiar al Departamentului pentru Relații Interetnice al Secretariatului General al

Guvernului României, prin intermediul Forumului Democrat al Germanilor din România, „Neue Zeiten brechen an. Aufzeichnungen siebenbürgisch-sächischer Pfarrer aus der Zeit des Ersten Weltkriegs”, cu o introducere de Martin Bottesch, respectiv „Sașii la răscruce de vremi. Însemnări ale unor preoți sași din Transilvania din vremea Primului Război Mondial”, cu un studiu introductiv de Ioan-Nicolae Popa, volumele oferă o radiografie unicat în istoriografia românească a Marelui Război. Unicat, deoarece, pe de o parte, este prima lucrare care fructifică memorialistica unui segment vocațional și socio-profesional din anii primei conflagrații mondiale, clerul luteran, iar pe de alta, pentru că se axează asupra micii istorii, a parcursului a 17 comunități evanghelice săsești din Transilvania între izbucnirea războiului și nașterea României Mari. În nota asupra ediției, Liliana Popa subliniază că nu a publicat cronicile parohiale dintre anii 1914-1919 in extenso, ci a operat o selectare a fragmentelor pe care le-a considerat edificatoare pentru tema mare a războiului și a consecințelor acestuia, lăsând pe dinafară pasajele privitoare strict la viața comunitară obișnuită, precum decesul unor localnici, măsuri pentru exploatarea terenurilor bisericii, repararea clădirilor parohiale, angajarea sau plecarea unor învățători, situația învățământului, daniile primite. Observația este importantă și trebuie reținută de către cei care speră să găsească în aceste volume cronicile parohiale integrale.

Studiul introductiv amplu, intitulat „Sașii din sudul Transilvaniei – de la fii ai Imperiului, la cetățeni ai României Mari. Mărturii istorice din anii 1914-1919” (p. 10-44), oferă oricărui cititor, mai mult sau mai puțin avizat sau cunoscător al istoriei sașilor și al derulării conflictului militar, o bună introducere asupra evenimentelor macro-politice și militare derulate între anii 1914 și 1919, insistând, desigur, asupra unei radiografii, organizată tematic, a conținutului cărților memoriale semnate de cei 17 preoți evanghelici sași. Urmează rezoluția (facsimil și transcriere modernă) de unire cu România a Transilvaniei, Banatului,

Crișanei și Maramureșului, adoptată la 1 decembrie 1918 de Adunarea Națională de la Alba Iulia, Manifestul de aderare la hotărârile de la Alba Iulia emis de Adunarea Națională Săsească de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919, și o hartă a sudului Transilvaniei, cu localizarea celor 17 sate din care provin cronicile cuprinse în volum.

Cronicile parohiale sau cărțile memoriale restituite sunt culese de pe raza actuală a județelor Alba, Sibiu și Brașov, fiind publicate în ordinea alfabetică a denumirilor respectivelor localități, după cum urmează: Alțâna, Apoldu de Sus, Bălcaciu, Câlnic, Cârța, Gusu, Hamba, Netuș, Pianu de Jos, Romos, Rotbav, Seliștat, Slimnic, Șelimbăr, Șura Mare, Toarcla și Vurpăr. Cu excepția însemnărilor preoților Otto Piringer, păstor în Apoldul de Sus între 1913-1925, și Karl Reich, slujitor în Cârța între 1905 și 1930, toate celelalte texte sunt inedite, fiind redactate de pana preoților Johann Mantsch, păstor în Alțâna între anii 1909-1926, Friedrich Siegbert Höchsmann, preot în Bălcaciu între 1909-1941, Friedrich Brandsch, păstor în Câlnic între 1914-1920, Karl Miess, slujitor în Gusu între 1913-1927, Rudolf Karoli, preot în Hamba între 1902-1936, Johann Salmen, păstor în Netuș între 1908-1924, Johann Josef Martini, slujitor în Pianu de Jos între 1900 și 1937, Dr. Albert Amlacher, preot în Romos între 1891-1924, Fritz Möckesch, păstor în Rotbav între 1913-1925, Michael August Schuster, preot în Seliștat între 1908-1919, Julius Hann von Hannenheim, slujitor în Slimnic între 1913-1929, Heinrich Müller, preot în Șelimbăr între 1902-1923, Karl Weber, păstor în Șura Mare între 1914-1938, Michael Buchholzer, preot în Toarcla între 1911-1921, și Gustav Kästner, slujitor în Vurpăr între 1913-1920. Însemnările sunt inegale ca întindere spațială, variind de la 1-5 pagini (Bălcaciu, Câlnic, Gusu, Netuș, Rotbav, Seliștat, Șelimbăr și Vurpăr), la 15 (Apoldu de Sus, Pianu de Jos, Șura Mare), 20 (Romos, Slimnic), 30 (Alțâna) și 45-50 de pagini (Hamba și Toarcla).

Sub raportul conținutului, însemnările preoților sași reflectă percepția lor și a comunităților lor asupra unor evenimente centrale petrecute între anii 1914-1919, și anume: izbucnirea războiului și starea

de spirit sau atmosfera social-politică a sașilor, românilor și a celorlalte naționalități din monarhia austro-ungară, justețea cauzei belice a dublei monarhii în toamna anului 1914, trăirile sentimentale ale celor mobilizați și ale celor rămași acasă, șocul intrării României în război și deschiderii frontului transilvănean în august 1916, atitudinea sașilor față de români în toamna lui 1916, entuziasmul primirii trupelor germane în localitățile săsești din sudul Transilvaniei în lunile august-octombrie 1916, măsurile represive antiromânești ale autorităților civile maghiare, prezența prizonierilor străini în satele ardelene, emoția puternică trăită în momentele rechiziționării clopotelor în anii 1916-1917, derapajele morale înregistrate în sânul comunităților o dată cu prelungirea ostilităților, absența soților și prezența soldaților străini pe meleagurile ardelene, asperitățile româno-săsești, dar și conviețuirea pașnică sau ecumenismul pragmatic, trăit mai ales în momentele de cumpănă în comunitățile mixte româno-săsești. Alte subiecte importante surprinse în cronicile preoților sași sunt cele petrecute în toamna anului 1918 și în iarna anilor 1918-1919, prăbușirea monarhiei dualiste, revenirea soldaților de pe front, organizarea consiliilor și gărzilor naționale, mișcările revoluționare, ideile socialiste și gripa spaniolă, care au pătruns în satele ardelene prin intermediul soldaților demobilizați, retragerea armatei germane din România, proclamația de unire a Transilvaniei cu Regatul României la 1 Decembrie 1918, atitudinea elitei sașilor cu privire la acest act politic decisiv și intrarea vieții în desfășurarea ei firească, fiind înregistrate detaliat sau panoramic de pana preoților.

Cronicile adunate în acest volum oferă date, informații și perspective noi despre tumultuoșii ani care au schimbat pentru totdeauna destinul Transilvaniei și al locuitorilor ei, făcând din această carte o lectură fascinantă, surprinzătoare și de neocolit atât pentru cei ce iubesc aceste meleaguri ardelene, cât și pentru istoricul profesionist care caută mereu surse noi pentru înnoirea discursului său istoriografic.

Cuvintele patriarhului Miron Cristea despre Marea Unire[23]

Din pleiada celor mai importanți făuritori ai Marii Uniri face parte și Patriarhul Miron Cristea (1868-1939), pe atunci episcop al Caransebeșului. Pastorația sa rodnică în Banat, statura națională demnă și rolul proeminent jucat în reușita organizării Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia – prin adoptarea la unison de către cei 1228 de delegați, respectiv de către cei peste 100.000 de români, adunați pe „Câmpul lui Horea" la 1 Decembrie 1918, a „Rezoluțiunii" unirii „tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească și a tuturor teritoriilor locuite de dânșii cu România" – l-au propulsat pe ardeleanul Elie Miron Cristea pe scaunul de mitropolit primat al României (1919-1925) și odată cu înființarea Patriarhiei Române, în februarie 1925, pe jilțul patriarhal al Ortodoxiei românești (1925-1939).

În programul editorial dedicat centenarului Marii Uniri, Editura Basilica a Patriarhiei Române a publicat în primăvara acestui an un mic volum care conține o selecție a celor mai reprezentative cuvântări și fotografii ale patriarhului Miron Cristea din anii constituirii și consolidării României Mari. Lucrarea intitulată sugestiv „Cuvinte despre Marea Unire" se deschide cu un „Cuvânt înainte" al Părintelui Patriarh Daniel în care este evocată personalitatea primului nostru patriarh prin cele trei trăsături sau calități demne de remarcat care îi caracterizează viața și activitatea: 1) mare luptător pentru libertatea și demnitatea românilor transilvăneni și pentru unitatea poporului român; 2) bun organizator al vieții bisericești; și 3) promotor al demnității Bisericii Ortodoxe Române pe plan internațional. Cu toate că pentru noi

[23] Miron Cristea, *Cuvinte despre Marea Unire*, Editura Basilica, București, 2018, 86 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXIX, Nr. 7/iulie 2018, p. 4.

cei de astăzi, acțiunile și faptele sale aparțin istoriei Bisericii Ortodoxe Române și istoriei românilor, instituția centrală a Ortodoxiei românești continuă să fie marcată zi de zi de creațiile patriarhului Miron prin *Crucea Patriarhală* și *Stema Patriarhiei Române*, ambele concepute de el în primii ani de patriarhat.

Miezul volumului îl reprezintă cinci cuvântări și o rugăciune rostite de episcopul Miron Cristea cu următoarele prilejuri: 1) la constituirea Consiliului Național Român din Caransebeș în 25 octombrie 1918, când după ce a luat jurământul de fidelitate al caransebeșenilor față de noua instituție românească a anunțat „cu lacrimi de bucurie" că „vom încinge hora mare a unirii tuturor românilor din hotare în hotare"; 2) la Adunarea Națională de la Alba Iulia, din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, în fața miilor de români adunați pe Câmpul lui Horea; 3) în Gara de Nord la sosirea delegației transilvănenilor în București pentru înmânarea actului unirii regelui Ferdinand; 4) la Tedeumul oficiat în Catedrala mitropolitană din Sibiu cu prilejul vizitei principelui Carol, moștenitorul tronului, în 26 martie 1919; 5) cu ocazia primei aniversări a Adunării Naționale de la Alba Iulia în Aula Universității din București, în 18 noiembrie/1 decembrie 1919; și 6) în Catedrala Încoronării de la Alba Iulia la a X-a aniversare a Unirii, în 20 mai 1929, cu tema „adevăruri istorice asupra întregirii neamului", în care evoca principalele etape și episoadele centrale ale istoriei unirii românilor.

Între cele treizeci de fotografii reproduse în anexa foto reține atenția una mai puțin sau chiar deloc cunoscută publicului larg, dar cu atât mai importantă în acest an, cu cât surprinde discursul Episcopului Miron Cristea în fața poporului adunat la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918. Fotografia aceasta a ierarhului vorbind mulțimii de la înălțimea unei tribune construite ad hoc pentru a putea fi văzut și auzit de popor reprezintă imaginea pilduitoare a angajării patriarhului Miron Cristea în slujba idealului național românesc de acum o sută de ani: întregirea neamului.

Activitatea pastorală și culturală a protopopului Ioan Lupaș la Săliște[24]

În urmă cu zece ani, când se împlineau patru decenii de la trecerea la cele veșnice a lui Ioan Lupaș, sub auspiciile „Academiei Evanghelice Transilvania" și cu sprijinul financiar al mitropolitului Serafim Joantă al Mitropoliei Ortodoxe Române a Germaniei, Austriei și Luxemburgului, era publicată la București lucrarea pastorului evanghelic-luteran Wolfgang Wünsch intitulată incitant „Misiunea ortodoxiei culturale. O contribuție la activitatea protopresbiterului Dr. Ioan Lupaș". Din păcate, volumul nu a înregistrat ecoul meritat în mediul teologic și istoriografic românesc, motiv pentru care am considerat că este deopotrivă oportun și necesar să aduc în atenția cititorilor revistei *Tabor* această lucrare tocmai într-un număr tematic prin care redacția și-a propus să omagieze personalitatea celui care a fost dascălul, preotul, protopopul, istoricul, ministrul, profesorul, academicianul, patriotul român, omul politic și savantul Ioan Lupaș (1880-1967), de la a cărui săvârșire din viață se împlinesc 50 de ani în data de 3 iulie 2017.

După Johann Schneider, de obârșie ardelean de lângă Mediaș, actualmente episcop evanghelic de Halle-Wittenberg, Wolfgang Wünsch, originar din Germania, în prezent paroh evanghelic în Petrești, județul Alba, și decan (protopop) al decanatului evanghelic săsesc Sebeș, este al doilea cleric evanghelic luteran contemporan care și-a

[24] Wolfgang Wünsch, *Der Auftrag der Kulturorthodoxie. Ein Beitrag zum Wirken des Protopresbyters Dr. Ioan Lupaș*, [Seria Academia Band II/ Vol. II Veröffentlichungen der Evangelischen Akademie Siebenbürgen/Publicațiile Academiei Evanghelice Transilvania, Hrsg/Ed.: Dietrich Galter, Jürgen Henkel, Hermann Pitters], Blueprint International, București, 2007, 460 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XI, Nr. 7, 2017, p. 129-131.

dedicat cercetarea doctorală unei personalități marcante a Bisericii Ortodoxe și culturii române din Transilvania de altădată. Dacă cel dintâi s-a oprit asupra „Ecleziologiei organice a mitropolitului Andrei Șaguna” publicând o monografie temeinică (în anul 2005 la editura Böhlau și în 2008 în traducere românească la editura Deisis) în care prezintă principiile eclesiologice, biblice, canonice și moderne care au caracterizat activitatea marelui ierarh, celălalt analizează lucrarea didactică, pastorală, culturală, școlară și administrativă, desfășurată de Ioan Lupaș în calitate de paroh al Săliștei și protopresbiter al protopopiatului omonim. Lucrarea are la bază teza de doctorat a autorului, susținută la Facultatea de Teologie Evanghelică a Universității Humboldtiene din Berlin, în 19 octombrie 2005, sub îndrumarea reputatului istoric german al Bisericilor Ortodoxe și Orientale Hans-Dieter Döpmann. Provenind din spațiul protestant german, autorul a preluat și aplicat la realitățile lumii ortodoxe românești din Transilvania o paradigmă teologică, dezvoltată în spațiul occidental și central-european în a doua jumătate a secolului XIX și în prima parte a celui următor, cunoscută în istoria teologiei și a bisericii drept „protestantism cultural” și „catolicism cultural”. Plecând de la tezele principale ale acestui curent teologic apusean, Wolfgang Wünsch caracterizează activitatea cultural-bisericească a lui Ioan Lupaș din primele două decenii ale secolului XX drept „misiune a ortodoxiei culturale”, subliniind în acest fel lucrarea amplă și complexă derulată de protopopul dr. Ioan Lupaș în localitățile din Mărginimea Sibiului.

Volumul debutează cu un motto, constituit din trei versete biblice – reproduse în limba greacă (Matei 13, 44; Matei 13,52; 1 Timotei 3,14-16) – și un citat din cartea lui Martin Luther „despre traduceri și mijlocirile sfinților”, urmat de două cuvinte înainte și o prefață, semnate de editorii seriei publicistice Academia, de autor și de mitropolitul Laurențiu Streza al Ardealului, cel ce salută apariția acestei cărți scrise cu „inimă, suflet și duh” exprimându-și bucuria că personalitatea lui

Ioan Lupaș este readusă în atenția contemporanilor, figura sa luminoasă reprezentând „un model pentru toți intelectualii români" de astăzi și de mâine. Urmează un capitol caracteristic lumii academice germane și anume enumerarea a 21 de „teze" ale autorului în care sunt expuse în mod sintetic ideile de la care pornește cercetarea, metodologia, osatura științifică și obiectivele acesteia.

Lucrarea este structurată în trei părți principale, împărțite în capitole și subcapitole. Partea întâi (p. 22-126) cuprinde o introducere în care autorul prezintă motivațiile întocmirii cercetării precizând dintru început că punctul de plecare a fost unul cât se poate de pragmatic: interesul față de dialogul ecumenic evanghelic cu „vecinii noștri români-ortodocși, ca parte integrantă a comunității culturale istorice a Transilvaniei" (p. 23), având scopul de a face cunoscut mediului germanofon un capitol din istoria Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, capitol care nu s-a bucurat în discursul științific de o atenție potrivită pe măsura importanței temei. Pe scurt este vorba nu despre o biografie clasică sau culturală a lui Ioan Lupaș, schițată însă pe cuprinsul a 70 de pagini pentru ca cititorii germani să-și poată face o imagine generală despre personalitatea complexă a acestuia, ci despre modul și felul în care activitatea sa vastă desfășurată în folosul Bisericii și culturii românești din Transilvania primelor două decenii ale secolului XX au impulsionat și dinamizat viața bisericească, școlară, culturală, socială și chiar economică a românilor ortodocși din Mărginimea Sibiului, dând naștere unui veritabil curent novator, pe care Wolfgang Wünsch îl definește drept „ortodoxie culturală", după modelul „protestantismului cultural german" din epocă. Sub această sintagmă „ortodoxie culturală" autorul plasează programul sistematic derulat de Lupaș în scopul ridicării culturale a poporului prin prezentarea și analiza actelor din arhiva protopopiatului Săliște în perioada pastorației lui Ioan Lupaș la Săliște. Autorul nu face însă recurs la aceste izvoare primare fără a oferi mai întâi o prezentare

schematică a organizării arhivei protopopiatului Săliște, a documentelor conservate acolo, precum și a metodologiei utilizate în scopul fructificării materialului arhivistic, deosebit de bogat, identificat în această arhivă bisericească, prea puțin cunoscută și frecventată de cercurile de specialitate.

Partea a doua, „ortodoxia culturală ardeleană" (p. 127-346), reprezintă de fapt miezul și chintesența cercetării lui Wünsch în cuprinsul căreia sunt ilustrate, pe rând, următoarele teme: alegerea și instalarea lui Ioan Lupaș în slujirea protopresbiterală; conferințele preoțești și învățătorești înainte și după investirea acestuia, autorul subliniind dinamizarea acestor întâlniri în timpul pastorației protopopului Lupaș; noile proiecte, inițiative și metode pastorale implementate de Lupaș și prefațate de un program amplu de cunoaștere a vieții eclesiale, sociale, economice și culturale a zonei, a istoriei, a obiceiurilor și a tradițiilor locuitorilor din mărginime atât prin organizarea a trei chestionare la nivelul parohiilor (despre starea religioasă a protopopiatului Săliște, un chestionar cu 40 de întrebări!, despre uniformizarea cultului liturgic și a ceremoniilor religioase în districtul protopopesc, cu 34 de întrebări și despre „flora și fauna" sau ecosistemul Mărginimii Sibiului), cât și prin vizitații canonice desfășurate în toate parohiile (biserici și școli); programul de edificare și formare cultural-religioasă a poporului prin lansarea seriei editoriale „Biblioteca Șaguna", autorul realizând o prezentare analitică a titlurilor editate („Însemnătatea bisericii"; „Despre pocăință"; „La ziua Sf. Andrei"; „Calea bisericii"; „Temeliile traiului nostru"; „Spice din istoria noastră bisericească"; „Sfânta Scriptură în limba românească"; „Mângăiați poporul"); campania antianalfabetismului prin organizarea de prelegeri populare, de întâlniri și șezători literar-culturale, atragerea și angrenarea poporului în sfera de activitate a Asociațiunii Astra; înființarea și organizarea bibliotecilor parohiale și a celei protopopești; constituirea organizației „tinerimii adulte și a junilor din Săliște"; organizarea

„reuniunii femeilor" și a „reuniunii casei de păstrare" din Săliște, prin care Ioan Lupaș a dorit întărirea coeziunii comunităților, întrajutorarea membrilor acestora, primenirea națională a poporului, sporirea evlaviei și a atașamentului credincioșilor față de „Biserica strămoșească".

Toate aceste măsuri ale protopopului sunt ilustrate pe larg pe baza publicațiilor lui Lupaș și a suportului documentar inedit din arhiva protopopiatului Săliște, Wolfgang Wünsch sintetizând programul cultural și spiritual al personajului său drept un „rezumat in nuce al ortodoxiei culturale ardelene" care a vizat și a îmbrățișat deopotrivă „cultura sufletului", cultura populară și cultura națională. Autorul scoate totodată în evidență faptul că în schițarea, formularea și implementarea proiectelor sale administrative, cultural-educaționale, sociale, economice și bisericești Ioan Lupaș a manifestat o deschidere totală față de curentele teologice, progresive și științifice din Europa Centrală a vremii, inspirându-se mai ales din teologia germană și din mediul social-eclesial al sașilor ardeleni. Wünsch nu precupețește în a sublinia că perseverența de care Lupaș a dat dovadă în cei 10 ani de păstorire ca paroh și protopop al Săliștei a fost generată de vitalitatea tinereții și de dorința acerbă de a sluji cu trup și suflet Bisericii, școlii și poporului sau națiunii, pe care le-a perceput drept un corp sau organism unitar, acționând, în acest fel, pe urmele și liniile trasate de mitropolitul Andrei baron de Șaguna, marele său inspirator în activitatea pastorală, a cărui viață și activitate a studiat-o și restituit-o pilduitor atât în diversele studii șaguniene publicate de-a lungul vremii, cât mai ales în monografia Andrei Șaguna din 1909, lucrare care i-a adus ulterior, la propunerea lui Nicolae Iorga, un fotoliu în Academia Română, al cărei membru corespondent și titular a devenit în anii 1914, respectiv 1916.

Prin a treia parte a cărții, intitulată „reflecție istoriografică și conștiință teologică a Bisericii Ortodoxe Române în Transilvania" (p. 347-424), Wolfgang Wünsch trece de pe tărâmul evaluării activității

pastorale pe cel al creației științifice a lui Ioan Lupaș oprindu-se în analiza sa asupra operelor fundamentale ale istoricului care pot fi citite din perspectiva „ortodoxiei culturale”, și anume: 1) teza de doctorat despre „Biserica Greco-Orientală din Transilvania și Unirea religioasă în cursul secolului al XVIII”, susținută la Universitatea din Budapesta în anul 1904; „Monografia Șaguna”, publicată cu ocazia centenarului nașterii ierarhului sub auspiciile Consistoriului mitropolitan din Sibiu în anul 1909; „Influența reformațiunii asupra Bisericii românești din Ardeal”, publicată în „Transilvania”, periodicul Astrei, în anul jubiliar al Reformei 1917; „Istoria bisericească a românilor ardeleni”, tipărită în 1918; „Carte de Istorie Bisericească Ilustrată”, apărută la București în 1933; „Contribuții la istoria românilor. Referate și prelegeri”, publicată în limba germană la Sibiu în 1943; și conferința „Opera culturală-educativă a Bisericii Ortodoxe în viața poporului român”, susținută în 5 martie 1933 la înființarea asociației „Frăția Ortodoxă Română”, prelegere care în opinia pastorului evanghelic „conturează dimensiunile istorico-sistematice profunde ale temei ortodoxiei culturale”. Wünsch surprinde liniile esențiale ale discursului istoriografic al lui Lupaș din aceste lucrări inserându-le și interpretându-le atât în contextul social-politic al epocii, cât și în cadrul general al activității istoricului cleric, care a văzut o unitate între studiul istoriei, cercetarea științifică și practica bisericească, toate slujind unui scop comun: zidirea Bisericii – percepută ca organism eclesial în cheie teologică paulină și șaguniană –, progresul teologiei și al științei în general.

Volumul se încheie cu un rezumat în limba germană și o listă bibliografică amplă (p. 436-460) structurată pe cinci secțiuni: izvoare inedite – culese din arhiva protopopiatului Săliște, arhiva și biblioteca Mitropoliei Ardealului și arhiva oficiului parohial evanghelic c.a. din Petrești –, izvoare edite, presă și periodice științifice, lexicoane și dicționare și literatură secundară. Enumerarea numeroaselor titluri bibliografice dovedește seriozitatea demersului științific și greutatea

argumentației autorului, născut în Germania, dar îndrăgostit de plaiurile transilvănene, care a depus un efort veritabil în timpul întocmirii acestei cercetări doctorale.

Cartea clericului evanghelic-luteran Wolfgang Wünsch reprezintă o contribuție valoroasă, deoarece accesibilizează în spațiul cultural și lingvistic german o filă importantă din istoria Bisericii Ortodoxe Române, pe de o parte, dar și pentru că face lumină asupra vieții și activității fructuoase, însă mai puțin cunoscute ale părintelui Ioan Lupaș din timpul primelor două decenii ale secolului XX, când a slujit Biserica Ortodoxă și neamul românesc în calitate de paroh al Săliștei și protopop al Mărginimii Sibiului, pe de altă parte. În consecință, îmi exprim speranța că într-un viitor nu foarte îndepărtat lucrarea fie va trezi interesul unui traducător care o va tălmăci în limba română, fie însuși autorul va oferi o ediție diferită în românește punându-o astfel la dispoziția teologiei și istoriografiei românești.

O monografie dedicată istoricului Ioan Lupaș[25]

Se împlinesc, în 3 iulie 2017, cincizeci de ani de la trecerea la cele veșnice a celui ce a fost preotul academician Ioan Lupaș, „un istoriograf creștin", cum l-a caracterizat în mod pilduitor mitropolitul Nicolae Bălan. Istoric prolific, dascăl al Seminarului Andreian din Sibiu, paroh și protopop al Săliștei, profesor al Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj, membru al Academiei Române, publicist, fondator al Institutului de Istorie Națională din Cluj, deputat în Parlamentul României și ministru în guvernele Averescu și Goga-Cuza din epoca interbelică, patriot și victimă a regimului bolșevic din România anilor '50, personalitatea lui Ioan Lupaș este readusă în atenția noastră prin volumul monografic semnat de istoricul sibian Vasile Crișan și publicat la editura Armanis a Bibliotecii Județene Astra din Sibiu în anul 2013.

Autorul nu este un neofit pe tărâmul istoriografiei românești, în general, și al genului monografic, în particular, dedicându-i o lucrare doctorală similară și lui Aurel C. Popovici. Rigoarea științifică asumată de Vasile Crișan în timpul studiilor de istorie realizate la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (promoția 1967) și la nivel doctoral la Universitatea din Oradea sub îndrumarea profesorului Mihai Drecin, dublate de experiența acumulată la catedra de istorie a liceului din Săliște și în funcțiile publice deținute în fruntea Muzeului Național Brukenthal și a Direcției de Cultură a Județului Sibiu au dus la realizarea unei monografii Lupaș care nu numai că se sprijină pe un suport bibliografic deosebit de variat, ci se evidențiază printr-un stil de expunere plăcut, elegant și bine sistematizat, dublat de un discurs

[25] Vasile Crișan, *Ioan Lupaș (1880-1967). Studiu monografic*, Editura Armanis, Sibiu, 2013, 450 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XI, Nr. 7, 2017, p. 132-134.

istoric echilibrat, ceea ce-i conferă volumului o greutate academică și literară deopotrivă, deschizându-l spre publicul larg.

De la bun început autorul menționează că proiectul monografic Lupaș a fost unul științific, de suflet și de conștiință, deoarece este dedicat „unuia dintre fruntașii generației care a pus bazele României Mari", „părintele școlii de istorie de la Cluj", pe nedrept căzut în uitare, de unde dorința și nevoia de a „aduna, structura, cât mai logic și accesibil (...) munca și creația unei vieți agitate și pline de privațiuni". Vasile Crișan subliniază însă că în ciuda admirației pe care i-o poartă subiectului său de cercetare, în cartea, întocmită pe parcursul a mai multor ani și în urma unei documentări serioase, nu și-a propus „nici făurirea, nici demolarea unui mit" al savantului cu aureolă de martir al neamului, ci inițierea și ducerea la bun sfârșit a unui demers critic despre viața și opera lui Ioan Lupaș, într-un context istoriografic și cultural în care un asemenea proiect nu fusese realizat decât „parțial, adesea dogmatic sau cu totul subiectiv". Vasile Crișan întărește afirmația, arătând că niciun autor nu a publicat o cercetare sistematică prin care să radiografieze întreaga operă a lui Lupaș, foarte diversă și extrem de vastă, iar cei ce au realizat anumite sinteze, din diferite perspective, sunt destul de puțini la număr, abordările lor servind de fapt ca prefețe ori studii introductive în volumele restitutive ale unei părți a operei lupașiene[26].

Volumul are o structură complexă, cele zece capitole urmărind să restituie dimensiunile principale care configurează personalitatea lui Ioan Lupaș. Capitolul întâi zugrăvește coordonatele biografice ale lui

[26] Ioan Lupaș, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977; *Ioan Lupaș (1880-1967). Scrieri alese vol. I*, ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, Editura Academiei Române, București, 2006; *Ibidem*, *vol. II*, ediție îngrijită de Camil Mureșanu, Editura Academiei Române, București, 2007; Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, introducere, note și comentarii de Doru Radosav, ediția a III-a, Editura Dacia XXI, Cluj-Napoca, 2011; Ioan Lupaș, *Căzut-a cununa capului nostru*, ediția a 2-a îngrijită de Dorel Man, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006; Ioan Lupaș, *Cuvântări bisericești*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2007.

Ioan Lupaș marcând originea, familia, copilăria, tinerețea, studiile la Sibiu, Brașov, Budapesta și Berlin, profesoratul la Seminarul Andreian, păstorirea ca protopop al Săliștei, participarea la Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, activitatea profesorală desfășurată la Cluj în perioada interbelică, arestarea, închisoarea și amurgul. Următorul capitol îl prezintă pe Lupaș în calitate de istoric și academician, autorul schițând concepția savantului despre istorie, funcțiile acesteia și misiunea istoricului, oprindu-se apoi asupra activității sale de ctitor al școlii istorice românești de la Cluj și asupra coordonatelor sau temelor principale ale cercetării sale istorice: istoria istoriografiei, istorie socială, izvoarele istoriei, demografie istorică, istorie bisericească, istoria școlii și a ziaristicii românești, istoria Astrei, încheind prin evocarea preocupărilor sale bibliografice, a ecourilor europene ale operei lui Lupaș și a comunicărilor susținute sub cupola Academiei Române. Capitolul III descrie activitatea lui Ioan Lupaș pe tărâm bisericesc mai întâi ca păstor de suflete în Săliștea natală și apoi, rezumând contribuțiile acestuia la procesul de unificare jurisdicțională a Bisericii Ortodoxe Române între anii 1919-1925 și la viața bisericească din România interbelică, în general. Următorul capitol îl portretizează pe profesorul și pedagogul Ioan Lupaș punctând următoarele aspecte: Lupaș în luptă pentru apărarea școlii românești în timpul regimului austro-ungar; menirea dascălului; prezența sa în lumea școlii; opera sa de organizare a învățământului după Marea Unire; statura sa de profesor universitar și promotor al educației continue; contribuția lui Ioan Lupaș la definirea rolului istoriei în școală și în societate; Lupaș autor de manuale didactice, subcapitol în care se subliniază că Ioan Lupaș rămâne până astăzi cel mai prolific și valoros autor de manuale pentru studierea istoriei și a religiei în școlile secundare din întreaga istorie a literaturii didactice românești; și contribuțiile lui Lupaș la metodologia predării istoriei în școală. Capitolul V îl pune în relief pe publicistul Ioan Lupaș cu o activitate gazetărească la fel de rodnică

precum și cea istoriografică, desfășurată începând cu anul 1901, cu anumite intermitențe până la moarte, vreme în care a publicat editoriale, eseuri istorice, predici, povățuiri morale, discursuri politice, apeluri și recenzii în „peste optzeci de ziare și reviste, de pe întreg spațiul românesc, în limbile română, germană și maghiară”, făcându-și numele cunoscut în țară și peste hotare. Următorul capitol restituie o fațetă mai puțin discutată sau frecventată de istoriografie, gândirea și acțiunea politică a lui Ioan Lupaș. Autorul pornește de la anii tinereții și implicarea activă a lui Lupaș în mișcarea „tinerilor oțeliți”, din jurul „Tribunei poporului” și a revistei „Luceafărul”, trecând prin activitatea și gândirea politică lupașiană în anii 1918-1920, când a făcut parte din Consiliul Dirigent al Transilvaniei, apoi are în vedere epoca interbelică, când s-a implicat în exercițiul puterii politice executive ca ministru al sănătății și ocrotirii sociale în guvernul generalului Averescu (martie 1926-iunie 1927) și ministru al cultelor și artelor în guvernul Goga-Cuza (decembrie 1937-februarie 1938). Gândirea și activitatea politică a lui Lupaș, subliniază autorul, au fost caracterizate de următoarele principii: național, creștin, democratic, dinastic, a armoniei sociale, a regionalismului constructiv și a statului cultural. Capitolul VII descrie activitatea lui Ioan Lupaș în cadrul Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (Astra), întemeiată de Andrei Șaguna alături de alți intelectuali transilvăneni la Sibiu în 1861, autorul reliefând faptul că aidoma majorității intelectualilor români din Transilvania, Banat și Ungaria, „Ioan Lupaș s-a format din punct de vedere spiritual în cadrele modelului cultural al Astrei”, devenind începând cu 1906 până la desființarea Astrei în 1947 „unul dintre cei mai devotați colaboratori ai ei”. Capitolul VIII zugrăvește activismul istoric, cultural, politic și publicistic al lui Ioan Lupaș împotriva revizionismului maghiar scoțând la lumină verva combativă a crezului lupașian: „rostul Transilvaniei n-a fost niciodată decât în mijlocul și ca inimă a pământului românesc”. Următorul capitol constituie epilogul volumului, în cuprinsul căruia ies

pregnant la lumină capacitatea de sinteză și calitățile literare ale lui Vasile Crișan, considerațiile finale ale acestuia reprezentând totodată o invitație la lectura cărții: „Biografia lui Ioan Lupaș reprezintă un adevărat model cultural al intelectualului român din Transilvania secolului trecut. Viața lui Ioan Lupaș nu a fost nici ușoară, nici lipsită de dramatism. Ea s-a derulat pe parcursul mai multor epoci istorice și în cadrele unor structuri statale și social-politice diferite, adesea diametral opuse (...) la fel ca majoritatea intelectualilor generației sale, a ales calea luptei și a sacrificiului pentru poporul său. Armele sale au fost condeiul, amvonul și catedra. Glasul și scrisul său au avut un răsunet puternic în rândul românilor (...). Cu toată constituția sa firavă, a continuat să fie un luptător pentru consolidarea unității naționale înfăptuite la 1 Decembrie 1918. Răsplata primită pentru serviciile aduse națiunii a fost contestarea deciziilor sale de către opozanții politici în vremea democrației interbelice, apoi înlăturarea din învățământul universitar, urmată de închisorile regimului comunist (...). O trăsătură definitorie a staturii sale intelectuale a fost dată de dubla calitate de om al catedrei și al bisericii. În ambele planuri a dovedit aptitudini deosebite, confirmate de împlinirile rămase în conștiința studenților și a enoriașilor. Atât de la amvon, cât și de la catedră discursul său avea o încărcătură educativă centrată pe formarea personalității în spiritul valorilor naționale și creștine. Ioan Lupaș așeza credința, cultura și umanitatea la temelia formării personalității indivizilor și popoarelor. Principiul spiritual care a călăuzit de-a lungul timpului desfășurarea unitară a fenomenelor vieții spirituale a românilor fragmentați în unități statale diferite, a fost credința strămoșească – era de părere istoricul Lupaș. Pe fondul credinței ortodoxe s-au clădit celelalte forme ale culturii, arhitectura, arta creștină, muzica, învățământul, atâtea câte au existat în condițiile vitrege ale istoriei”.

Al zecelea și cel din urmă capitol este afierosit bibliografiei operei lui Ioan Lupaș, Vasile Crișan actualizând, pe baza propriilor

cercetări și a lucrărilor întocmite de Ioachim Crăciun și Veronica Turcuș, lista lucrărilor lupașiene (1047 de titluri), grupate tematic: „lucrări generale”; „studii și articole economice și social-politice”; „bibliografie antirevizionistă”; „personalia”; „documente”; „volume, studii, articole, conferințe, comunicări și documente de istorie bisericească”; „scrieri dedicate memoriei lui Andrei Șaguna”; „studii și articole de literatură, etnografie și de istoria culturii”; „istoria ziaristicii românești”; „Asociațiunea Astra”; „memorialistică”; „istoria învățământului și legislația școlară”; „pedagogie și metodică”; „manuale școlare de istorie și de istorie bisericească”; „educație și cuvinte de învățătură”; „recenzii și dări de seamă”; cărora li se adaugă titlurile periodicelor și colecțiilor coordonate de Ioan Lupaș, precum și a periodicelor științifice, revistelor și gazetelor – 88 la număr – la care acesta a colaborat.

Volumul se încheie cu o listă bibliografică – constituită din izvoare arhivistice, presă, memorialistică, volume de documente, lucrări generale și speciale –, un indice de nume, două anexe documentare – însumând lista cronologică a titlurilor semnate de Ioan Lupaș în foaia săptămânală „Cuvântul poporului” de la Săliște între anii 1920 și 1937, și cuprinsul rugăciunii de dimineață pe care Ioan Lupaș a rostit-o în perioada încarcerării la Sighet („Dăruiește-mi, Doamne, o lumină-n sfeșnic/ Să-ți pot închina un suflet cucernic/ Cel ce-ai pus în mine sfânt fiorul vieții,/ Îndrumă-mi, Părinte, pașii dimineții./ Varsă roua milei, Stăpâne Ceresc,/ Scapă de primejdii neamul românesc./ Dă-ne nouă pâine, pace, bunăstare/ Păcatele noastre scaldă-le-n iertare./ Fă-ne parte, Doamne, de-un cuget senin/ Precum și-l dorește oricare creștin/ Până la sfârșitul veacului. Amin.”), parvenită autorului prin intermediul nepoatei istoricului, Ioana Vlasiu – și un album fotografic care cuprinde 17 ilustrații reprezentându-l atât pe Ioan Lupaș în diverse momente și ipostaze, cât și vederi ale localității natale, ale instituțiilor în care s-a format și din care a făcut parte.

Lucrarea istoricului sibian Vasile Crișan este una meritorie atât sub aspectul conținutului, al modului în care restituie viața și opera unei personalități polivalente a culturii române, cât și al mesajului editorial, fiind prima monografie care scoate din uitare personalitatea polivalentă a lui Ioan Lupaș. Dacă apariția volumului nu a înregistrat un ecou național, cum ar fi trebuit să se întâmple având în vedere subiectul tratat, acest neajuns i se datorează editurii care are un caracter local sibian, cel mult județean, cartea fiind, în consecință, destul de greu de procurat. Din acest motiv nu pot decât să sper că o instituție academică (Academia Română prin Institutele de Istorie, Arheologie și Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca), universitară (Universitatea Babeș-Bolyai prin Facultățile de Teologie Ortodoxă și de Istorie și Filosofie) sau bisericească (o eparhie sau mitropolie din Transilvania) de anvergură națională își vor asuma republicarea monografiei Ioan Lupaș într-o nouă ediție elegantă și ușor accesibilă oriunde în țară, omagiind, așa cum se cuvine în contextul împlinirii a cinci decenii de la mutarea sa în eternitate, dar și a centenarului Marii Uniri, figura emblematică a unui savant care a iubit cu pasiune pământul strămoșesc, opera sa așezându-l în galeria marilor noștri istorici alături de Alexandru Xenopol, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Gheorghe Brătianu, Silviu Dragomir și David Prodan.

Vasile Voiculescu și mișcarea Rugul Aprins[27]

Despre mișcarea Rugului Aprins am auzit prima oară într-o omilie a mitropolitului Bartolomeu, rostită într-una din predicile sale duminicale în Catedrala din Cluj. Alte informații aveam să le aflu apoi în anii studenției, când apropiindu-mă livresc de părintele Stăniloae am început să strâng toate cărțile sale, cât și pe cele publicate despre viața și opera sa. Astfel, prin intermediul „părintelui iubirii creștine" am ajuns să fac cunoștință cu această mișcare duhovnicească desfășurată la mănăstirea Antim din București între anii 1944 și 1948. Sigur, încă de la început m-am întrebat de unde își luase denumirea această mișcarea de revigorare spirituală bucureșteană. Lectura scripturistică și patristică din perioada cursurilor teologice avea să-mi aducă elucidarea misterului creat în jurul obștii monahale de la Antim.

Istorisirea episodului biblic al Rugului Aprins o găsim în cea de a doua carte a Vechiului Testament, numită Exodul sau Ieșirea. Purtând titlul „Chemarea lui Moise", capitolul 3 al acestei cărți istorisește minunata arătare a lui Dumnezeu lui Moise „într-o pară de foc din mijlocul unui rug; și Moise a băgat de seamă că rugul ardea, dar rugul nu se mistuia" (Ieșirea 3, 2). Acest episod petrecut pe muntele Horeb a primit apoi în teologia creștină o înțelegere profetică și mistică, această cheie de interpretare putându-se sesiza cu claritate atât în scrierile Sfinților Părinți, dar mai ales în iconografia și imnografia Bisericii Ortodoxe. În lumina Noului Testament și mai ales a episodului Schimbării la Față a Domnului Iisus Hristos, tradiția isihastă prin reprezentantul ei de seamă, Sfântul Grigorie Palama, a văzut în

---

[27] Marius Oprea, *Adevărata călătorie a lui Zahei: V. Voiculescu și taina Rugului Aprins*, Editura Humanitas, București, 2008, 317 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul VII, Nr. 9, 2013, p. 97-101.

episodul vetero-testamentar aceeași lumină taborică, lumina nezidită divină a energiilor necreate, în care Hristos li se va descoperi apoi ucenicilor săi Petru, Iacob și Ioan pe muntele Tabor (Cf. Matei 17, 1-8; Marcu 9, 2-9; Luca 9,28-36). Biserica a văzut de asemenea în Rugul Aprins și pe Maica Domnului, care L-a născut pe Mântuitorul Iisus Hristos, rămânând nevătămată și pururea fecioară. Astfel, această imagine a dat naștere uneia dintre icoanele Maicii Domnului, icoană care ne-o înfățișează pe aceasta ținându-L în brațe pe pruncul Iisus, în mijlocul unui rug arzând stilizat. Acesta apare ca două romburi suprapuse, unul de culoare roșie, închipuind focul, iar altul de culoare verde, închipuind rugul. Cele două formează o stea cu opt colțuri, având-o în centru pe Maica Domnului cu pruncul Iisus. În icoană, alături de alte figuri angelice și biblice, îl regăsim și pe Moise cu încălțămintea scoasă, căci „locul este sfânt" (Cf. Ieșirea 3, 5).[28] Imnografia conține de asemenea acest mesaj, pe care-l regăsim foarte clar evidențiat mai ales în slujba Vecerniei mari de sâmbătă seara, imnul doxologic al dogmaticii glasului al doilea înfățișând-o pe Maica Domnului prin cuvintele: „Trecut-a umbra Legii, când Darul a venit; că precum rugul cel aprins nu se mistuia, așa și tu, Fecioară, ai născut și Fecioară ai rămas. În locul stâlpului de foc, a răsărit Soarele dreptății; în locul lui Moise, Hristos, mântuirea sufletelor noastre."[29]

Mișcarea cultural-duhovnicească de la Antim își preluase așadar denumirea din scrierile biblice, activitatea desfășurată în biserica și biblioteca mănăstirii Ivireanului fiind una centrată pe cultul bisericii, rugăciunea inimii și serile de conferințe cultural-filocalice. Animat de o sete culturală și o cunoaștere duhovnicească neostoită, tânărul Teodorescu Alexandru, închinoviat în această lavră bucureșteană sub numele de Daniil Sandu Tudor, a reușit în scurt timp să adune în jurul

---

[28] Vezi http://www.crestinortodox.ro/icoane-facatoare-minuni/rugul-aprins-icoana-maicii-domnului-96715.html, accesat în data de 22 ianuarie 2011.

[29] Vezi http://www.ziarullumina.ro/articole;1471;0;11732;0;Cantarile-Ortodoxiei-Dogmatica-glasului-al-II-lea.html, accesat în data de 22 ianuarie 2011.

său un număr destul de mare de studenți teologi, filosofi, istorici, filologi, arhitecți, cât și de o seamă de profesori, poeți, oameni de cultură și știință din diferite câmpuri de cercetare, iubitori ai cărților, ai poeziei și ai lui Dumnezeu, preocupați totodată de sensul profund al vieții și trăirii creștine[30]. Dar, într-o perioadă „de teribilă uscăciune spirituală, în care discuția publică prin jurnale, reviste, conferințe, cărți nu a mai fost încălzită de nici o temă adevărată, cu rezonanțe reale", precum o definea unul dintre membrii Rugului Aprins, Alexandru Mironescu[31], dictatura comunistă, de curând instaurată în România, nu putea tolera asemenea întâlniri, deoarece, conform spuselor lui Marius Oprea, autorul cărții, acestea se dovedeau a fi o „oază de libertate senină, unde noii prozeliți găseau prin literatură și credință o cale de evaziune de la îndatoririle construirii socialismului" (p. 27). Astfel, Securitatea, organismul de represiune al partidului comunist, a deschis pe parcursul anului 1958 seria celor două mari procese (Rugul Aprins și lotul Noica-Pillat) la sfârșitul cărora vor condamna în bloc un număr de „16 oameni acuzați de uneltire contra democrației populare, datorită încercării lor de a opune propagandei comuniste resurecția valorilor creștinismului ortodox" (p. 153).

Marius Oprea, născut în 22 mai 1964 la Târgoviște, reputat cercetător și istoric al perioadei comuniste, ne prezintă în volumul „Taina Rugului Aprins", destinul poetului Vasile Voiculescu și al însoțitorilor săi prin întuneric și temniță. Astfel, autorul constată cum istoria eroului singurului roman al poetului, Zahei, a intrat încet în viața celui care a scris-o. Întocmai ca eroul său, Voiculescu și-a plătit scump visul. Motivul nașterii acestei cărți, Oprea îl identifică a fi „o tulburătoare și crudă trăire a propriei ficțiuni precum cea de care a avut parte poetul spre sfârșitul vieții sale", istorie de care nu au parte îndeobște oamenii de rând și ea nu se întâmplă în fiecare zi (p. 14).

[30] Pentru detalii vezi Constantin Jinga, *Ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor: omul și opera*, Editura Christiana, București, 2005, pp. 67-140.

[31] Alexandru Mironescu, *Calea inimii. Eseuri în duhul Rugului Aprins*, ediție îngrijită de Răzvan Codrescu, Editura Anastasia, 1998, p. 135.

Cuprinzând în fapt nouă capitole în care autorul redă povestea participării lui Vasile Voiculescu la serile duhovnicești organizate de Rugul Aprins la Antim între 1944-1948 și apoi a întâlnirilor cu o seamă de trăitori ai duhului, care a continuat să persiste și după desființarea de facto a grupului, continuând apoi cu refacerea cadrului procesului și a imaginii temniței în care grupul a fost aruncat în anul 1958, sfârșind cu grațierea din 1962 și trecerea sa la cele veșnice în 1963, volumul se deschide cu un *Cuvânt înainte* al lui Andrei Pleșu, precum și un *Prolog* al lui Oprea, și se încheie cu o serie de gânduri și mulțumiri ale autorului referitoare la nașterea cărții, cărora li se adaugă apendicele notelor de subsol.

În cuprinsul capitolelor, „Spre Uranus", „În fața legii", „Crucile de aur" și „Procesul", Oprea realizează un tablou amplu nu doar a ceea ce a însemnat Rugul Aprins pentru Bucureștii anilor 50, ilustrând nașterea acestuia, activitatea și pe membrii săi de marcă – părintele Ivan Culighin, zis Ioan Streinul, Sandu Tudor, Andrei Scrima, Benedict Ghiuș, Alexandru Mironescu –, oferind detalii cu privire la biografia lui Voiculescu și a contextului în care poetul s-a apropiat de această mișcare duhovnicească, dar și a rolului jucat de părintele Dumitru Stăniloae prin traducerile sale patristice, ci reușește să încadreze întreaga mișcare în cadrul postbelic al amplelor transformări prin care trecea societatea românească și a flagelului la care a fost supusă întreaga elită socială, culturală și bisericească a României comunizate cu ajutorul tancurilor sovietice. Victime ale acestui flagel au căzut pe rând burghezia, elitele și Biserica, aceasta reprezentând totodată ultimul obstacol important în calea impunerii regimului de inspirație sovietică (p. 47). Astfel, conchide Marius Oprea, „România acelei vremi semăna cu anii Marii Terori sovietice, în care până a gândi împotriva regimului, chiar fără a face anume ceva împotriva lui, devenea, mai devreme sau mai târziu, o vină de moarte" (p. 59). Or, în ochii partidului, înspăimântat de reverberațiile și ecourile pe care revoluția maghiară de la Budapesta din anul 1956 le-ar putea avea în țară, întrunirile unor

intelectuali, discuțiile lor culturale și credința lor în Dumnezeu deveniseră o blasfemie și un păcat de moarte. În această ordine de idei trebuie înțeleasă și replica dată de ofițerul care-l ancheta pe Sandu Tudor în iunie 1958: „Ai vrut să dai foc la comunism, cu Rugul tău Aprins” (p. 94). Sigur, clerici ca Sandu Tudor, Roman Braga, Benedict Ghiuș, Dumitru Stăniloae, Sofian Boghiu, Arsenie Papacioc, Adrian Făgețeanu ș.a. mai duceau cu sine o povară, pe care securiștii, pentru a-și alimenta obsesia cu mărturisiri, nu se dezmințeau a le-o vârî cu orice preț în dosarele de urmărire, construind astfel o paradigmă în care încadrau orice om al Bisericii arestat: „ești legionar pentru că ești teolog și fiind teolog ești anticomunist, iar a fi anticomunist înseamnă a fi legionar” (p. 130). Dincolo de mărturiile false smulse de la arestați sub tortură fizică sau morală, doar pentru a umple cu fapte enunțul acuzator, Securitatea nu a pregetat să atașeze grupului Rugul Aprins legături ascunse cu legionarii sau să încerce a arăta o infiltrare legionară în rândurile membrilor acestora, fapt care îi încrimina pe toți în bloc ca fiind legionari. Reconstituind dosarul de urmărire și procesul lotului Rugul Aprins, autorul reușește să descopere nu doar concluziile aberante ale anchetatorilor, minciuna și șantajul ce se aflau în spatele unor declarații ale martorilor, cât mai ales metodele folosite de poliția regimului represiv pentru a scoate de la inculpați sau a pune în declarațiile lor mărturiile neadevărate pe care aceștia doreau să le audă. Marius Oprea identifică din însăși documentele strict secrete ale PCR cele patru categorii de metode folosite înainte de 1964 de anchetatorii Securității: 1) folosirea bătăii, subalimentația prelungită și tortura, în scopul obținerii de declarații acuzatoare; 2) presiuni morale pentru constrângerea anchetaților să declare ceea ce li se impunea; 3) falsificarea unor declarații date de cei anchetați și folosirea unor scrisori plastografiate pentru a obține recunoașterea unor fapte; 4) redactarea unor declarații în lipsa anchetaților sau consemnarea unor răspunsuri ireale, pe care anchetații erau constrânși să le semneze (p. 132-133).

Parcurgând desfășurarea evenimentelor în care au fost implicați clericii și intelectualii anchetați în lotul Rugul Aprins, autorul conchide că s-au folosit toate tipurile de presiuni și falsuri evidențiate anterior. Astfel, securitatea îi trimitea pe acuzați în judecată pentru „activitate ostilă clasei muncitoare" și de „susținere a fascismului", prin „organizarea unei activități contrarevoluționare, mistico-religioase în cadrul asociației Rugul Aprins" în perioada 1945-1948, cât și pentru „întruniri subversive" în perioada 1955-1958 (p. 111), acuze care vor duce de altfel la condamnarea cu ani grei de închisoare a întregului lot al Rugului Aprins.

În cazul poetului Vasile Voiculescu, arestat la vârsta de 73 ani, securiștii s-au folosit cu precădere de o tortură morală, la care i se adăugau înfometarea și însetarea, anchetele încrucișate, lipsa asistenței medicale și frigul, încercând de fapt să-i frângă astfel verticalitatea spiritual-morală (p. 143). Reușind să-i smulgă în acest mod o recunoaștere că acesta a scris și difuzat poezii cu conținut mistic-religios, îndemnând la o viață duhovnicească (p. 65), locotenenții Gheorghe Blidaru și Iosif Moldoveanu completau dosarul de acuzare și trimitere în judecată al poetului în felul următor: „Numitul Vasile Voiculescu este cunoscut ca element dușmănos al clasei muncitoare și al URSS prin scrierile sale. După 23 August 1944 a scris o seamă de poezii pe teme mistice, cu un caracter dușmănos și ostil regimului democrat popular. Cunoscându-se sentimentele sale ostile, a fost atras de Mironescu Alexandru în grupul contrarevoluționarilor Rugul Aprins. Începând din 1955 și până la arestare, a participat la mai multe întâlniri clandestine, unde pe marginea unor lucrări scrise de el a purtat discuții ostile și și-a manifestat nemulțumirea că lucrările sale nu sunt publicate, arătând în discuții dușmănoase că în Republica Populară Română n-ar fi libertate. De asemenea, a comentat ostil știrile transmise de posturile de radio imperialiste" (p. 141). Ceea ce nu au reușit însă anchetatorii este să-l determine pe poet să-și denunțe prietenii sau alți apropiați ai Rugului Aprins. Citându-l pe arhimandritul Roman Braga, Oprea menționează că

„procesul a fost o parodie cu ușile încuiate” (p. 154), Securitatea și procuratura transformând peste noapte o mână de oameni pe care îi lega Rugăciunea lui Iisus, dragostea pentru artă, literatură și Dumnezeu în complotiști care amenință grav regimul democrației populare (p. 156). Pedepsele neobișnuit de mari aplicate condamnaților „Alexandru Teodorescu, publicist, cunoscut și sub numele de Sandu Tudor, călugăr, Adrian Alexandru Făgețeanu, fost avocat, călugăr, Benedict Ghiuș, preot, Roman Braga, licențiat în teologie, călugăr, Serghie Sofian Boghiu, licențiat în teologie și belle-arte, pictor-călugăr la Mânăstirea Plumbuita, Felix Dubneac, licențiat în filozofie, teologie și belle-arte, călugăr la aceeași mănăstire, Arsenie Papacioc, fost funcționar tehnic, călugăr la Mânăstirea Slatina, Alexandru Mironescu, profesor Universitar la Politehnică, Șerban Mironescu, fiul acestuia, licențiat în filologie, Gheorghe Dabija, doctor în medicină, scriitorul Vasile Voiculescu, Dumitru Stăniloae, profesor la Institutul Teologic din București, funcționarul Grigore Pistol și studenții la Arhitectură Gheorghe Văsâi, Nicolae Rădulescu și Emanoil Mihăilescu” (p. 159) de la 5 la 25 de ani temniță grea, se justifică prin directiva partidului care prin Nicolae Ceaușescu, responsabilul cu Ministerul de Justiție din partea Comitetului Central, menționa: „Nu au ce căuta în justiție nici blândețe și nici îngăduință față de dușmanii poporului nostru [...] față de dușmanul de clasă trebuie să acționăm ferm, fără nici un fel de milă” (p. 163).

Prin desfășurarea acestui proces și condamnarea în bloc a acuzaților, Marius Oprea vede nu doar o simplă răzbunare a regimului pe un lot de contrarevoluționari, ci mai ales pregătirea terenului pentru aplicarea unei măsuri radicale împotriva Bisericii Ortodoxe Române, care s-a concretizat un an mai târziu prin Decretul 410/1959, ce limita și dorea desființarea vieții monahale din România (p. 155). Astfel, la 31 martie 1960, mai funcționau 132 de mănăstiri ortodoxe: 62 au fost desființate ca urmare a noilor prevederi, alte 30 având aceeași soartă până la sfârșitul anului, numeroși călugări și călugărițe fiind siliți să se întoarcă în viața laică (p. 247).

În excursul său referitor la proces, autorul face de asemenea publice eforturile familiei poetului Voiculescu de a încerca să apeleze la vechi prieteni de-ai acestuia, aflați acum în grațiile regimului, în scopul de-a mijlocii îmbunătățirea și achitarea celui dintâi printr-o intervenție de-a lor. Frapează în cadrul acestor eforturi lașitatea, eschivarea și refuzul direct de care familia poetului s-a lovit în momentul în care a cerut ajutorul unor vechi amici și colegi de breaslă ai poetului, precum Tudor Arghezi, Mihail Sadoveanu, Zaharia Stancu sau Mihai Beniuc (p. 180-182). Vasile Voiculescu nu putea și nu merita să fie ajutat, astfel că pentru 4 ani avea să intre în universul concentraționar al Jilavei și al Aiudului.

Viața și condițiile acesteia din cele două pușcării comuniste, dar și din marea închisoare ce devenise întreaga Românie, este exemplificată din nou cu abilitate de autor în cuprinsul capitolelor următoare: „Ocna", „Aletheia", „Spre Dervent", „Lumi paralele" și „Sfârșitul". Nu doresc să insist asupra acestui capitol sinistru pentru că atmosfera carcerelor comuniste este cunoscută prin prisma volumelor deja publicate pe acest subiect, cuvintele tovarășului Pintilie, șeful cel mare al Securității, cred însă că sunt edificatoare în a ne descrie ceea ce se petrecea acolo: „La Aiud sunt bandiți și trebuie bătuți la cur...să intri în fiecare cameră, să bagi frica în ei. Trebuie băgat frica în ei, nu așa, cu bătaie dacă trebuie, noi trebuie să facem la ei reeducarea!" (p. 187). Victime ale reeducării au căzut Daniil Sandu Tudor, care a murit la Aiud în 1962, și Vasile Voiculescu care se va stinge la câteva luni de la grațiere, în anul 1963, în urma tuberculozei pulmonare și osoase pe care o contractase din cauza mizeriei, frigului, inaniției (p. 201-203) dar mai ales „grijii" și „bună-voinței" cu care l-au tratat conducerea și medicii închisorii.

Supunând judecății adevărului faptele petrecute, dar mai ales întregul aparat care a gestionat și mutilat viața unor oameni și a întregii societăți românești deopotrivă, autorul concluzionează că victima veritabilă a întregii scene nu a fost alta decât adevărul însuși. Un Adevăr mutilat la propriu și la figurat de penumbra ostilă a birourilor

anchetatorilor, a purtării dezumanizante a personalului închisorilor, a plastografiei interpretărilor penale, a dorniciei sistemului represiv de a înăbuși din fașă „elementele periculoase care nu au făcut nimic, dar pot să facă" (p. 219), dar mai ales a minciunii biroului politic al partidului și dorinței acestuia de a-și păstra puterea prin lichidarea oricăror forme coagulante și de organizare „care ar fi putut pur și simplu să nu iubească dictatorul și statul creat de el" (p. 219). Motivul? Marius Oprea îl redă citând cuvintele stareţului Mănăstirii Dervent, părintele Elefterie el însuși victimă a minciunii anchetatorilor comuniști, „Ei nu știu ce-i adevărul. Și chiar dacă ar ști, tot nu l-ar cinsti, pentru că și-au făcut din neadevăr și ură stâlp al existenței. Da, ei nu știu ce-i aletheia![32]" (p. 241). Desigur, adevărul îl cunoșteau, dar nu le convenea, astfel că au fabricat și au mutilat ființa acestuia pentru a da drept adevăr, minciuna lor. Comuniștii nu știuseră însă că Adevărul cu care se confruntaseră cei condamnați, batjocoriți, schingiuiți și unii chiar omorâți de ei nu putea fi omorât și stârpit, pentru că acesta era însăși persoana lui Iisus Hristos, pe care-l invocau neîncetat în rugăciune cei din Rugul Aprins.

Avem așadar în față o carte ce ne înfățișează cum o mână de oameni au ajuns dușmani ai poporului, investigația istoricului Marius Oprea reconstituind circumstanțele politice, intelectuale, umane și religioase ale unuia dintre cele mai exemplare cazuri de represiune tipic stalinistă din România: procesul lui Vasile Voiculescu și al Rugului Aprins.

Marius Oprea a reușit în urma unei munci de documentare de peste 16 ani să reconstruiască pe baza memorialisticii și interviurilor directe cu foști membri și rude ai lotului Rugul Aprins, dar mai ales a bibliografiei deja bogat existente și a dosarelor din arhivele Securității, ale Ministerului Afacerilor Interne și ale Comitetului Executiv al CC al PCR, nu doar dosarul unui lot de arestați și condamnați ai regimului dictatorial, ci destinul vieții unor oameni, ce au crezut în frumusețea poeziei, în valorile creștinismului ortodox și ale bogăției culturii, frânți, dar nu înfrânți de tăvălugul fiarei roșii.

---

[32] Cuvântul Aletheia în limba greacă înseamnă adevăr.

Părintele Arsenie Papacioc în dosarele Securității[33]

Părintele Arsenie Papacioc face parte din galeria marilor personalități duhovnicești și modele de verticalitate morală ale Ortodoxiei românești din secolul XX și începutul secolului XXI. Chipul său luminos, zâmbitor, cu ochi pătrunzători și barbă lungă a rămas cu siguranță întipărit în amintirea celor ce l-au văzut slujind și auzit predicând, dar mai ales în inima și în cugetul celor pe care i-a spovedit și povățuit, fie doar o singură dată în viață. După 1990 părintele a devenit celebru fiind cercetat de mii de credincioși și curioși, precum și de diverși jurnaliști și teologi care au publicat ulterior mai multe volume cu și despre părintele Arsenie Papacioc. Prin urmare, se știe că părintele fusese urmărit, arestat, torturat și condamnat la ani grei de temniță, fiind eliberat odată cu amnistia generală din 1964. Ceea ce se știe însă mai puțin este că după eliberare, părintele Papacioc s-a aflat sub atenta supraveghere și neobosita urmărire a Securității, care a înregistrat ani de zile fiecare mișcare și întâlnire a acestuia, a interceptat adesea corespondența sa, a solicitat și recepționat un număr mare de note informative despre el de la apropiați ai săi și de la pretinși vizitatori, unii dintre ei agenți ai Securității. Materialul documentar astfel produs trebuia să servească la discreditarea, compromiterea și marginalizarea sa, Securitatea cheltuind resurse materiale și umane impresionante, în acest sens, până în anul 1978, când dosarul său a fost oficial închis, cu toate că a continuat să rămână în atenția organelor securiste până în 1989. Rezultatul acestui efort s-a materializat în cele peste 3500 de file din Fondul Informativ, circa 2500 de file din Fondul Penal și aproximativ 150 de file din Fondul

---

33 Arhimandrit Andrei Tudor, Mariana Conovici, Iuliana Conovici (ed.), *Am înțeles rostul meu… Părintele Arsenie Papacioc în dosarele Securității*, Editura Humanitas, București, 2014, 399 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXX, Nr. 11/noiembrie 2019, p. 12.

Documentar al arhivei fostei Securități, aflate acum în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS).

Părintele arhimandrit Andrei Tudor, starețul mănăstirii Dervent și ucenic al avvei Arsenie, alături de două profesioniste ale scrisului istoric axat pe perioada comunistă și trecutul recent, Mariana și Iuliana Conovici, ne-au oferit șansa descoperirii acestui profil al părintelui Arsenie Papacioc sub supravegherea Securității comuniste prin publicarea unui volum de documente la cunoscuta editură Humanitas în anul 2014. Consider că acum la treizeci de ani de la căderea comunismului în țara noastră, când constatăm încă o necunoaștere crasă a victimelor acelui regim politic, precum și o creștere alarmantă a mișcărilor de extremă stângă – neomarxiste –, cunoașterea și parcurgerea acestui volum devin necesare pentru a înțelege mai bine atât personalitatea marelui duhovnic, cât și amploarea răului făcut societății de mecanismele aparatului represiv al partidului comunist.

Volumul este deschis de prefața caldă a mitropolitului Serafim Joantă care schițează principalele calități umane și spirituale ale duhovnicului „trezviei și al iubirii”, pe sub epitrahilul căruia a trecut și Înaltpreasfinția Sa de nenumărate ori. Urmează argumentul amplu (p. 10-34) al editorilor, în fond un veritabil studiu introductiv despre biografia părintelui, reflectată în documentele Securității, și despre parcursul istoric al Bisericii Ortodoxe Române în comunism. Excursul foarte bun al editorilor este menit să-l ghideze pe cititor în descifrarea documentelor, atrăgând atenția că lucrarea nu și-a propus să demaște, să judece, să incrimineze sau să apere pe cineva, ci „mai presus de toate să ne ajute să înțelegem”. De aceea, nu livrează o interpretare normativă și nici concluzii definitive. Din amplul fond arhivistic identificat și păstrat până în zilele noastre, în acest volum sunt restituite 151 de documente, întocmite între anii 1938-1985 și publicate în ordine cronologică, fiecare beneficiind de un scurt regest sau rezumat. Conținutul documentelor este unul variat, dar esența de natură spirituală este surprinsă în prima parte a titlului, „am înțeles rostul

meu...”, extras dintr-o scrisoare a părintelui Arsenie către monahul Visarion Silaghi, prin care rezuma ceea ce i-a animat viața după intrarea în monahism: chemarea de slujitor al lui Dumnezeu, necondiționat, în orice loc și cu orice preț.

Așadar, volumul de față ne ajută să-l privim pe avva Arsenie Papacioc în contextul lumii în care a trăit, ilustrând universul de lumini și umbre care l-au determinat să fie și să devină acel chip luminos, zâmbitor și demn de un părinte duhovnicesc care a mărturisit în mod consecvent Evanghelia lui Hristos și credința în Dumnezeu în cele patru decenii ale dictaturii atee și în următoarele două scurse după căderea acesteia.

Părintele Gavril Relea: vrednic slujitor al lui Dumnezeu și al neamului[34]

Ne-am obișnuit în ultima vreme cu știrile din mass-media care aduc mereu în prim plan, cu precădere, căderile slujitorilor Bisericii și mai puțin profilul sacerdoților exemplari. Istoria ne arată însă, în mod incontestabil, că de-a lungul timpului, biserica noastră a avut slujitori vrednici care și-au împlinit misiunea cu zel apostolic și spirit de sacrificiu. Un astfel de slujitor a fost și preotul Gavril Relea, pe care unii dintre noi l-am cunoscut. De aceea apariția acestei monografii dedicate vieții, activității și operei sale va trezi cu siguranță nu numai un interes de natură istorică și istoriografică, ci și o curiozitate sufletească și duhovnicească din partea preoților și a credincioșilor cărora Gavril Relea le-a fost povățuitor, sfătuitor și model pe calea viețuirii creștine și a slujirii preoțești.

Însuși autorul volumului, Vasile Rojneac – doctor în teologie al Facultății de Teologie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca cu o teză apreciată despre viața și opera Sfântului Niceta de Remesiana –, mărturisește că a întocmit această monografie din dorința de a prezenta publicului românesc „o viață dedicată în întregime lui Dumnezeu și semenilor”, imboldul realizării acestei cercetări nefiind unul strict de natură științifică, ci și personală, deoarece părintele Relea i-a fost duhovnic pe parcursul studiilor liceale urmate la Seminarul Teologic din Cluj-Napoca între anii 1999-2004. Mărturia autorului este importantă, deoarece ne arată că monografia a fost scrisă nu numai din dorința de a reconstitui viața și activitatea unui slujitor exemplar al

[34] Vasile Rojneac, *Părintele Protopop Gavril Relea (1910-2005). Un vrednic slujitor al lui Dumnezeu și al neamului românesc*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, 462 p. Recenzie publicată în *Astra Clujeană*, Anul XVII, Nr. 1-2, 2021, pp. 111-113.

Bisericii Ortodoxe Române din secolul trecut, ci și dintr-un puternic și adânc simțământ al recunoștinței față de cel pe care l-a considerat un „model spre preoție”.

Monografia este structurată pe patru capitole, prefațate de un „Cuvânt înainte” al autorului care prezintă motivele sufletești și științifice ce l-au determinat să realizeze această cercetare monografică, fiind urmate de „Concluzii” (p. 355-362), un număr de 31 anexe documentare (p. 363-431), bibliografie (p. 433-454) și diverse fotografii din arhiva familiei Relea (p. 455-462). În primul capitol sunt enumerate reperele bibliografice și structura lucrării (p. 15-22), capitolul doi prezintă viața și activitatea preotului Gavril Relea (p. 23-96), capitolul trei radiografiază opera teologică a acestuia (p. 97-146), iar capitolul patru, cel mai extins (p. 147-353), restituie integral 112 predici, mare parte publicate de Gavril Relea în paginile revistelor „Duh și Adevăr” și „Dacia” din Timișoara în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, și „Renașterea” din Clujul postbelic, dar și câteva inedite culese din arhiva familiei Relea.

Născut în Rusu Bârgăului (județul Bistrița-Năsăud) în 4 iulie 1910, biografia părintelui Gavril Relea a fost profund marcată de istoria zbuciumată a secolului XX. Astfel, în adolescență și studenție tânărul Gavril a cunoscut binefacerile unirii Transilvaniei cu România, având posibilitatea de a studia la liceul „Andrei Mureșanu” din Dej (1922-1929) și la Academia Teologică din Cluj (1929-1933), apoi de a-și întemeia o familie fericită și a debutat cu entuziasm și elan în slujirea preoțească ca slujitor al Catedralei Încoronării din Alba Iulia (1934), de unde a fost transferat la Catedrala episcopală din Cluj (1934-1936) și apoi însărcinat cu misiunea organizării parohiei ortodoxe române Cluj IV (1936-7 octombrie 1940) din cartierul Dâmbu Rotund, unde a demarat și lucrările de construcție a lăcașului de cult, întrerupte de cedarea Ardealului de Nord Ungariei horthyste prin arbitrajul-dictat de la Viena (30 august 1940). După ocuparea Clujului de către horthyști,

părintele Gavril Relea a fost arestat, „bătut și schingiuit de soldați și civili unguri" (p. 44), împărtășind soarta comună a zeci de preoți, avocați și profesori români care nu au părăsit teritoriul cedat și orașul Cluj. După trei zile de detenție, la intervenția episcopului Nicolae Colan, a fost eliberat și s-a retras în ținuturile natale în speranța „liniștirii apelor". La începutul lui octombrie 1940 autoritățile maghiare i-au comunicat că urmează să fie expulzat în România, fiind somat să părăsească Ardealul de Nord. Astfel a urmat un refugiu de cinci ani în Banat, timp în care a fost înfiat de Episcopia Ortodoxă Română a Timișoarei, unde a îndeplinit următoarele slujiri: preot la Parohia Timișoara I și secretar al protopopiatului Timișoara (1940-1941), duhovnic la spitalele din Timișoara (1941), preot la parohia Beșenova (1941) și la parohia Deta (1941-1945). Preot de vocație, Gavril Relea și-a completat studiile teologice prin obținerea licenței, în 23 octombrie 1941, la Facultatea de Teologie din Cernăuți, refugiată la Suceava, și a desfășurat o rodnică activitate pastorală și culturală la Deta, unde a deținut și funcția de președinte al Despărțământului Deta al „Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român". În această dublă ipostază de păstor de suflete și președinte al Astrei, Gavril Relea a organizat serate literare, conferințe pastorale, șezători culturale, acțiuni filantropice și serbări artistice, antrenând în viața comunității toate categoriile sociale și de vârstă ale credincioșilor săi. Totodată în acei ani petrecuți în Banat, Gavril Relea a colaborat cu un număr de 107 predici la revista „Duh și Adevăr" a Episcopiei Ortodoxe Române a Timișoarei și la ziarele locale „Dacia", la rubrica „Dumineca", și „Muncitorul", la secțiunea „Mărgăritare", din capitala Banatului. Activitatea sa a fost apreciată de autoritățile superioare bisericești, care la 10 aprilie 1945, la ieșirea din eparhie și întoarcerea la Cluj, i-au eliberat un certificat în finalul căruia îl caracterizau în felul următor: „Numitul preot a desfășurat în parohia noastră actuală Deta, o activitate pastorală rodnică și demnă de toată lauda; a fost prezent la conducerea

așezămintelor și a acțiunilor social-culturale, situându-se drept un model în viața misionară" (p. 59). Revenit în Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului, după eliberarea Ardealului de Nord în toamna anului 1944, preotul Gavril Relea a fost numit la parohia Prundu Bârgăului din protopopiatul Bistrița, unde a slujit până în momentul arestării de către organele de securitate în 6 octombrie 1958. Activitatea pastorală bogată, desfășurată la Prundu Bârgăului între 1946-1958, a fost percepută de regimul comunist drept „uneltire contra ordinii sociale", deoarece a criticat în predici „colectivizarea", a împiedicat participarea unui număr însemnat de „oameni ai muncii" la mitingul din 1 Mai 1951, a desfășurat lecții de catehizare și repetiții de colinde cu copii și tinerii, a îndemnat „tineretul și cetățenii să serbeze sărbătorile religioase și să nu meargă la muncă", a organizat „pelerinaje la Mănăstirea Piatra Fântânele", a „refuzat să arboreze steagul de doliu la biserică în timpul funeraliilor lui Petru Groza". Pedeapsa prescrisă de Tribunalul Militar Cluj pentru aceste acuze a fost într-o primă fază de zece ani închisoare și confiscarea totală a averii, iar după recurs de 5 ani închisoare, pe care a executat-o în penitenciarele și lagărele de muncă din Gherla, Stoenești, Grind, Strâmba, Sistofca, Salcia și Periprava. Eliberat din închisoare în 5 octombrie 1963, Gavril Relea a fost reprimit în rândurile clerului de către episcopul Teofil Herineanu al Clujului fiind numit la parohia Recea Cristur (1963-1968), apoi la Răscruci (1968-1970) și la Iclod, lângă Gherla, unde a slujit până la pensionare în iunie 1977. Apreciat pentru activitatea sa, părintele Gavril Relea a fost îmbisericit la Catedrala Arhiepiscopală din Cluj-Napoca unde a slujit până la trecerea sa la cele veșnice în 20 octombrie 2005.

Vasile Rojneac restituie viața și activitatea preotului ortodox ardelean Gavril Relea pe baza unui material bibliografic amplu și inedit, cules din arhiva familiei Relea și din cele bisericești ale Arhiepiscopiei Clujului, ale protopopiatului Dej și ale parohiilor Recea Cristur și Iclod, și edit extras din diferite periodice ecleziastice mai vechi și mai noi, din

dicționare, enciclopedii, volume, studii și articole istorice și teologice. Rămâne o sarcină de viitor a lui Vasile Rojneac de a continua această muncă dedicată memoriei preotului mărturisitor și pătimitor Gavril Relea prin accesarea dosarului acestuia de la Arhivele C.N.S.A.S., care ar merita prelucrate și publicate in extenso într-un volum tocmai pentru a ilustra în detaliu modul și felul în care organele represive ale regimului comunist au acționat în deceniile cinci, șase, șapte și opt ale secolului XX atât împotriva Bisericii Ortodoxe Române ca instituție, cât mai ales a slujitorilor ei devotați și dedicați trup și suflet misiunii și vocației lor sacerdotale.

Din pridvorul credinței părintelui Valentin Bugariu[35]

Biserica Ortodoxă Română a avut întotdeauna între slujitorii ei devotați și unii care s-au distins prin cărturărie, împodobind în acest fel ostenelile lor pastorale cu edificarea culturală a poporului încredințat lor spre păstorire. Alături de profesorii de teologie din învățământul liceal și universitar, aceștia formează elita corpului clerical românesc, de care Ortodoxia românească are și astăzi atât de mare nevoie.

Părintele Valentin Bugariu, din anul 2011 preot paroh la parohia Birda, județul Timiș, face parte dintre slujitorii cărturari ai Bisericii Române nu numai prin studiile și diplomele de licență, de masterat și doctorat, acumulate în tinerețe, ci și prin activitatea publicistică și de cercetare științifică desfășurate de mai bine de un deceniu și ale cărei roade sunt reprezentate de o serie întreagă de articole, studii, cronici, recenzii și volume publicate de-a lungul anilor. Cea mai recentă izbândă editorială, apărută în vara anului 2019, restituie la un loc rezultatele scriitoricești ale autorului din ultimii cinci ani. Acestea au fost reluate și puse împreună în acest volum din dorința lăudabilă de a „reliefa contribuția Bisericii Ortodoxe Române la realizarea marilor deziderate naționale: de unitate, de consolidare a culturii românești și de păstrare a identității naționale” (p. 6).

Volumul este structurat pe trei secțiuni: Studii, note și însemnări, precedate de o „Precuvântare” a autorului. Prima secțiune numără 17 articole și studii (p. 7-206), prezentate de autor sub forma unor comunicări susținute la diferite simpozioane naționale și conferințe internaționale, după cum urmează: „Tiparul și cartea bisericească în

[35] Valentin Bugariu, *Din pridvorul credinței (Studii, note și însemnări parohiale)*, Editura Hoffman, Caracal, 2019, 294 p. Recenzie publicată în *Altarul Banatului*, Anul XXX (LXIX), serie nouă, Nr. 7-9, 2019, p. 145-147.

vremea lui Constantin Vodă Brâncoveanu"; „Anul comemorativ al Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul și al tipografilor bisericești"; „Elemente de educație religioasă în predica Sfântului Antim Ivireanul"; „Anul comemorativ al Sfinților Martiri Brâncoveni"; „Un participant la Marea Unire: Preotul dr. Nicolae Popovici (1883-1956)"; „Protopopul Dr. Ștefan Cioroianu (1886-1970) – Evocare"; „Mircea Eliade – istoric al religiilor"; „100 de ani de la Unirea Bucovinei cu România-Contribuția Bisericii"; „Rolul Bisericii românești din zona Deta la Marea Unire"; „Satul bănățean în perioada interbelică. Studiu de caz: Zona Deta"; „Slujire și martiriu în epoca regimului comunist (1948-1989). Biserică, învățământ teologic, carte și presă bisericească. Clerici, monahi, teologi în închisorile comuniste"; „Mitropolitul Vasile Lăzărescu – 50 de ani de la trecerea la Domnul"; „General de corp de Armată Ion Șuța (1919-2007). Biobibliografie"; „Viața bisericească în Banat în timpul păstoririi patriarhului Justinian Marina (1948-1977). Studiu de caz"; „Patriarhul Justin Moisescu, apărătorul bisericilor bucureștene"; „Două reviste religioase rurale din Banatul timișean"; „Fenomenul presei rurale la Gătaia".

A doua secțiune (p. 207-266) cuprinde 14 cateheze („Taina Mărturisirii. Excurs catehetic"; „Taina Împărtășaniei. Excurs catehetic"), mesaje și cuvântări aniversare („Vatra satului"-10 ani de apariție neîntreruptă; „Forumul publiciștilor bănățeni"; „Împreună cu Hristos în Spitalul de Psihiatrie din Gătaia"; „Minima pastoralia. Mesaj de felicitare adresat revistei Învierea"; „Convergențe aniversare. 15 ani de presă comunitară la Giarmata Vii"; „O provocare a Bisericii. 5 ani de activitate misionară on-line: 23 noiembrie 2010 – 23 noiembrie 2015"; „Parohia Ortodoxă Română Birda. Istorie și viață bisericească"), evocări omagiale („Pomenirea protopopului și scriitorului Mihail Gașpar la Birda"; „Comemorarea Profesorului Ion Murariu la Giroc"; „Satul românesc din vremea lui Cuza Vodă"; „Satul lui Eminescu"), cronici culturale („Întâlnirea monografiștilor bănățeni la Partoș") și amintiri

(„Trecut-au anii...”), publicate în reviste culturale și bisericești din Banat, precum „Vatră nouă”, „Ziarul Lumina. Ediția de Banat” și „Morisena”, dar și în mediul on-line, pe blogul parohiei ortodoxe Birda, administrat de același harnic autor.

A treia secțiune (p. 267-292) însumează șase recenzii și note de lectură pe marginea unor reviste și cărți literare, istorice și religioase, semnalate de autor pe blogul parohiei Birda și în revistele culturale și bisericești din Banat în scopul popularizării și invitației la lecturarea acestora de către publicul larg.

Merită reținut că alături de câteva abordări istorico-teologice, dedicate unor figuri proeminente ale culturii române și ale ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române, părintele Valentin Bugariu scoate la lumină, în contextul centenarului României Mari, viața și activitatea câtorva preoți și cărturari care au contribuit la realizarea Marii Uniri. Între aceștia din urmă evocați, preotul profesor Nicolae Popovici și protopopul Ștefan Cioroianu ar merita o cercetare bio-bibliografică de amploare din partea autorului, având ca finalitate câte o monografice, care să le restituie și să le analizeze în detaliu viața, activitatea și opera. Părintele Bugariu nu este un neofit pe acest teren de cercetare monografică, dizertația sa doctorală dedicată protopopului Mihail Gașpar, un alt cărturar făuritor al Marii Uniri în Banat, reprezentând o dovadă concretă a abilităților sale istoriografice, lucrarea bucurându-se la momentul respectiv de aprecierea mediului academic bănățean. În acest fel, efortul părintelui Valentin Bugariu ar aduce un serviciu serios istoriografiei bisericești românești și ar întregi imaginea luminoasă a elitei clerului ortodox român din Banatul de altădată.

Aflându-ne încă sub semnul centenarului Marii Uniri, nu pot să nu semnalez în aceste rânduri câteva versuri ale pictorului bănățean Filip Matei (1853-1940), un luptător național prea puțin cunoscut, citat de Valentin Bugariu în studiul despre „Rolul Bisericii românești din zona Deta la Marea Unire”. În primul deceniu al secolului XX, Filip

Matei l-a învățat pe Aurel Novac un poem care doinea dorul unirii românilor ardeleni și bănățeni cu frații lor din România, oferindu-ne tuturor celor de astăzi o dovadă clară a dorinței românilor din Austro-Ungaria de a ieși de sub sceptrul habsburgilor și de sub stăpânirea ungurilor: „Până când frate ardelene,/ Să te lupți tot cu nevoi –/ Până când o bănățene,/ Râde-or, râde-or ungurii de noi?/ ... / Frați români scăpați moșia,/ Faceți toți piept bărbătesc –/ Reîntocmiți iar România/ Măriți, măriți neamul românesc./ ... / S-arătăm în lumea toată/ Că românul n-o pierit/ El în vorbă și în faptă/ Este, este vrednic de trăit./ Că nici timpurile grele,/ Nici maghiarul cel păgân –/ N-a curmat zilele mele,/ Căci am, căci am fost și sunt român!” (p. 88).

Stilul părintelui Valentin Bugariu este unul îngrijit, îmbrăcat într-un limbaj accesibil, coerent și plăcut, care nu trădează amprenta discursului clerical. De asemenea, trebuie să subliniez că atât studiile, cât și celelalte texte sunt rezultatul unei documentări temeinice, discursul său istoric fundamentându-se pe un aparat critic viguros dovedind conștiinciozitate, acribie și asumarea unor competențe caracteristice cercetării științifice, istorice și teologice deopotrivă.

Adresat, în primul rând, credincioșilor pe care-i păstorește și abia apoi mediului de specialitate, volumul „Din pridvorul credinței”, semnat de preotul cărturar bănățean Valentin Bugariu, îi face cinste mai întâi autorului, apoi corului clerical ortodox românesc și, nu în ultimul rând, Universității de Vest în care s-a format din punct de vedere intelectual. Astfel, părintele Bugariu se înscrie în frumoasa tradiție cărturărească a românilor din Banat, în general, și a elitei preoțești, în particular, plasându-se în descendența cultural-vocațională a faimosului cronicar sacerdot Nicolae Stoica de Hațeg, protopopul Mehadiei.

Biserici românești de zid din Protopopiatul Ortodox Sebeș[36]

Domeniul istoriografiei ecleziastice a românilor din Transilvania este unul deosebit de vast, deoarece istoria Bisericii românilor ardeleni s-a bucurat constant de atenția cercetătorilor, începând cu cronicarii medievali și cu reprezentanții epocii luminilor până astăzi. Așa se face că o simplă retrospectivă istoriografică scoate la iveală sute de contribuții semnate atât de nume mari, recunoscute ale culturii române din Transilvania, cât și de numeroși preoți sau dascăli din lumea satelor românești care au fost preocupați de-a lungul vremii să aștearnă pe hârtie cronica satului și a bisericii lor. Eforturile lor se explică prin nevoia de a conserva și restitui contemporanilor memoria localității, a parohiei și a locașului de cult. De aceea inițiativa autorilor acestui volum, sprijiniți de Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Alba și de Muzeul Național al Unirii din Alba-Iulia, de a reda într-o formă elegantă estetic și relevantă istoriografic, în urma unei cercetări vaste bibliografice, arhivistice, arhitecturale și artistice, un repertoriu detaliat al bisericilor de zid din protopopiatul ortodox Sebeș este una cât se poate de lăudabilă și binevenită.

Cei trei autori pun la dispoziția preoților, dascălilor, istoricilor de profesie și tuturor celor interesați de istoria instituțională, culturală, demografică și arhitecturală a bisericilor din 44 de localități sebeșene, urmând modelul viabil al împărțirii administrative a Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba-Iulia, deoarece s-a constatat că în componența acesteia se „află cele mai multe biserici ctitorite până la 1900 și care permite și o

[36] Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Biserici românești de zid din județul Alba, vol. I, Protopopiatul Ortodox Sebeș*, Editura Altip, Alba Iulia, 2005, 236 p. Recenzie publicată în *Astra Sabesiensis*, An I, Nr. 1/2015, p. 197-199.

grupare geografică relativ unitară a parohiilor din împrejurimile Sebeșului".

Spre deosebire de lucrările romantice ieșite din mâna neprofesioniștilor întru ale discursului și scrisului istoriografic de ținută științifică, lucrarea de față are meritul de a conține micromonografii bisericești care se bazează nu numai pe o literatură istorică generală, ci mai ales pe surse și izvoare primare extrase din fondurile mitropolitane blăjene, din fondul protopopiatului Sebeș și din fondurile parohiale sebeșene conservate în cadrul Direcției Județene a Arhivelor Naționale din Alba-Iulia, coroborate cu șematisme ecleziastice și alte lucrări relevante tematicii propuse. Astfel, informațiile cuprinse în volum sunt în mare parte inedite, autorii reconstituind nu numai evoluția istorică generală, precum și demografică a parohiilor cercetate, ci și numele preoților care le-au păstorit, patrimoniul funciar, mobil și imobil, cultural, bibliofil și iconografic pe care aceste biserici l-au deținut în decursul secolelor XVIII-XX. Restituirea și introducerea în istoriografie a unui inventar al acestui bogat patrimoniu cultural al bisericilor protopopiatului ortodox Sebeș este fără îndoială una din cele mai relevante contribuții pe care autorii au reușit să le aducă prin publicarea acestei cărți, făcând totodată din aceasta un veritabil instrument de lucru pentru cei preocupați de istoria culturală, de cartea veche românească, de pictura și iconografia românească transilvăneană, de demografia istorică, de istorie locală și ecleziastică, în general.

Îmbogățit cu numeroase ilustrații reprezentând bisericile parohiale, icoane, obiecte de cult, hărți de epocă, schițe arhitecturale și pisanii vechi, volumul este un instrument nemijlocit și indispensabil pentru toți cei ce doresc să aprofundeze istoria localităților și a bisericilor prezentate. Întregit cu diverse anexe ce conțin numeroase documente de secol XIX, corespondență a preoților cu protopopul Ioan Tipeiu, a acestuia din urmă cu ierarhia superioară bisericească de la Sibiu, mai ales cu mitropolitul Andrei Șaguna, precum și o serie întreagă de protocoale ale sufletelor și familiilor, ale școlilor

confesionale și ale preoților acestor parohii, volumul devine indispensabil atât pentru marile proiecte istoriografice în derulare, precum editarea corespondenței lui Andrei Șaguna sau realizarea unei baze demografice de date a localităților din Transilvania începând cu 1850, cât și pentru unul din proiectele majore în curs de realizare ale Patriarhiei Române din anul 2015, și anume întocmirea și publicarea monografiilor parohiale, protopopești și eparhiale din jurisdicția Bisericii Ortodoxe Române.

Mai ales preoții însărcinați cu întocmirea acestor monografii parohiale pot găsi în acest volum nu numai informații care să-i ajute în redactarea propriilor lucrări monografice, ci mai ales un instrument și un model de lucru pe care îl pot utiliza și urma în ceea ce privește metodologia și modalitatea întocmirii unei istorii locale nu numai de factură evenimențială, ci mai ales de valorificare științifică a întregului patrimoniu istoric, cultural și economic pe care bisericile lor îl dețin, și care trebuie dezgropat din arhive și poduri, cercetat, restaurat, sistematizat, tezaurificat și valorificat deopotrivă istoriografic, publicistic, muzeografic și turistic. Cu alte cuvinte acest patrimoniu inestimabil al parohiilor și bisericilor românești din Transilvania trebuie accesibilizat și împărtășit unui număr cât mai mare de cetățeni de astăzi și de mâine ai localităților respective, ai regiunii și ai țării pentru a-i face mai conștienți asupra memoriei locurilor natale, a trecutului lor și a patriei în general, dar și a-i responsabiliza față de moștenirea primită de la înaintași și nevoia de a o transmite mai departe generațiilor viitoare.

În fond, volumul tocmai asupra acestor două perspective ale vieții ne atrage atenția, asupra istoriei și a viitorului, pentru care prezentul joacă deopotrivă un rol determinant.

Monografia Mânăstirii „Adormirea Maicii Domnului” de la Nicula[37]

În cadrul celui de al IV-lea Congres al Facultăților de Teologie Ortodoxă din Patriarhia Română, desfășurat la București la sfârșitul lunii septembrie 2010, Preafericitul Părinte Patriarh Daniel anunța importanța începutului „unei cooperări fructuoase între Patriarhia Română și Academia Română în elaborarea și publicarea unei *Istorii a monahismului românesc*. Proiectul acestei lucrări în trei volume a început să se desfășoare promițător și sperăm că el va continua cu succes în pofida crizei financiare în care ne aflăm acum.” Salutând strânsa cooperare academică între cercetători ai diferitelor Institute de cercetare ale Academiei Române și istorici – clerici ai Bisericii, Părintele Patriarh răspundea apoi întrebării cum a fost posibilă inițierea unui asemenea proiect istoriografic de anvergură, evidențiind faptul că de-a lungul a mai multor decenii s-a făcut deja „o cercetare în acest domeniu care permite acum o sinteză credibilă din punct de vedere științific – academic, necesară pentru cunoașterea aprofundată a rolului monahismului în viața Bisericii și a societății românești, mai ales la nivel cultural, social – caritabil și spiritual patriotic.”

Rodul unei asemenea cercetări temeinice este și volumul monografic de față al părintelui arhimandrit Dumitru Cobzaru, slujitor al Catedralei Mitropolitane din Cluj-Napoca și exarh al mănăstirilor din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului. Apărut în condiții grafice excepționale la editura Ecclesia a Mănăstirii Nicula, conținutul textului istoric al volumului este dublat de un număr considerabil de imagini

[37] Arhimandrit Dumitru Cobzaru, *Monografia Mânăstirii „Adormirea Maicii Domnului” Nicula*, ediția a IV-a, Editura Ecclesia, Nicula, 2010, 136 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul V, Nr. 6, 2011, p. 94-96.

din trecutul de ieri și de astăzi al vetrei monahale niculene atestată documentar pentru prima dată în anul 1552. Având-o ca patroană duhovnicească și ocrotitoare pe Maica Domnului, volumul monografic nu se putea deschide altfel decât cu imaginea icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului, pictată de preotul Luca din Iclod în anul 1681, căreia acest loc al isihiei monahale românești din Transilvania îi datorează faima. Icoanei îi urmează, ca un arc peste timp, portretele stareților Niculei de după anul 1948, desenul grafic al vechii biserici de lemn a mănăstirii, mistuite de foc în anul 1973 și copia hrisovului întocmit pe 20 aprilie 2001, cu ocazia punerii pietrei de temelie a noii biserici a Mănăstirii Nicula, ce se regăsește de altfel pe coperta volumului.

,,O inimă care bate tăcând și grăiește zbătându-se aici în pieptul Transilvaniei" (p. 9) este frumoasa definiție pe care Mitropolit Bartolomeu Anania o zugrăvește mănăstirii în "Cuvântul înainte", subliniind totodată și faptul că Maica Domnului este cea care a stat și îi stă mereu de veghe acestei vetre monahale ardelene dreptmăritoare, care a fost de-a lungul istoriei trecută prin numeroase încercări, dar și râvnită și altfel decât duhovnicește. Nicula are însă ,,încredere în viitor și în istorie", evidențiază autorul în „Introducere", deoarece ,,are încredere în Dumnezeu pentru că Dumnezeu nu este un Dumnezeu al trecutului sau al viitorului, El este un Dumnezeu al prezentului", iubindu-ne pentru ceea ce suntem, nu pentru ceea ce am fost sau vom fi, iar Nicula îl iubește pe Dumnezeu (p. 13).

Conținutul propriu-zis al lucrării se deschide cu un capitol ce prezintă sintetic ,,Începuturile vieții monahale în Transilvania". Plecând de la zugrăvirea tabloului istoric al apariției creștinismului pe teritoriul național de astăzi al României, părintele arhimandrit trece în revistă principalele izvoare istorice, documentare și arheologice, care susțin obârșia apostolică a creștinismului românesc, care a dat naștere și în acest spațiu geografic monahismului, acesta nefiind altceva decât coloana vertebrală a spiritualității ortodoxe. Născut în pustiile Palestinei

și Egiptului, ca o revoltă radicală împotriva răului, „prin faptul că opune un Nu categoric oricărui compromis” (p. 23), monahismul a găsit un teren fecund în rândul populației daco-romane din Dacia, unde exista mai ales în rândurile dacilor „o castă specială care-și dedica viața ascezei și meditației”, astfel că elementul păgân a fost încreștinat (p. 24). Dacă sursele istorice din perioada primului mileniu creștin sunt destul de sărace în ceea ce privește identificarea și localizarea primelor vetre monahale transilvănene, începând cu secolele XI-XII, prin cucerirea și integrarea Voievodatului în componența regatului maghiar medieval, dovezile referitoare la existența și activitatea mănăstirilor din Transilvania se înmulțesc. Enumerând mai multe astfel de izvoare și vetre monahale, arhimandritul Dumitru, conchide: „La noi monahii au fost izvoditorii și păstrătorii comorilor literare și artistice ale vijeliosului nostru trecut. Ei au cunoscut și practicat cei dintâi meșteșugul tiparului și de sub teascurile lor au ieșit cărți de folos românilor, slavilor, grecilor, arabilor, sirienilor […] au creat sub darul anonimatului minuni care ne uimesc și astăzi prin simplitatea, bucuria și credința în care au fost trezite spre înveșnicire” (p. 31).

Următoarele două capitole realizează o radiografie istorică a satului și a mănăstirii Nicula, așezare românească menționată pentru prima dată în documente în anul 1326, ca Mykola, aflată în anul 1369 în proprietatea nobilului Szentegyedi Wass István (p. 35). Trecând în revistă următoarele apariții documentare și informații referitoare la Nicula, enumerând și recensămintele anilor 1830, 1891 și 1930, autorul realizează și o descriere demografică contemporană a localității. Viața satului de ieri și de astăzi a gravitat și continuă să graviteze în jurul mănăstirii aflate pe coasta de nord-est a satului care datează, conform monografului Kádár József, din 1552. Deși tradiția locală a păstrat în memorie figura pustnicului întemeietor Nicolae, ce a sihăstrit în codrii niculeni, informațiile documentare despre mănăstire sunt sporadice până în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea când aici

funcționa o școală împărătească (p. 44). Ieșirea din anonimat și faima locului vor surveni însă odată cu luna februarie a anului 1699, când ochii pictați ai Maicii Domnului devin vii, izvorând lacrimi. Minunea Icoanei de la Nicula va ajunge în fața autorităților imperiale habsburgice și ale celor eclesiale iezuite, urmând o serie întreagă de procese, înstrăinări, mutări și reașezări ale icoanei în „locul ei dorit.” Trecută în patrimonial Bisericii Greco-Catolice odată cu unirea religioasă a unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei în anii 1699-1701, Mănăstirea Nicula, alături de întregul ei patrimoniu, va trece printr-o serie întreagă de refaceri, năruiri, mutații și rectitoriri, proiecte edilitare, culturale și duhovnicești care se desfășoară în continuare și astăzi, toate acestea fiind trecute în revistă cu minunțiozitate de părintele monograf.

Cel mai extins capitol este focalizat pe istoricul Icoanei făcătoare de minuni, pictate de preotul Luca din Iclod în anul 1681, care a lăcrimat între 15 februarie – 12 martie 1699, sfărâmând anonimatul în care Nicula părea cufundată (p. 63). Pentru a înlătura orice urmă de confuzie cu privire la originea și locul de păstrare al icoanei minunate, autorul întreprinde un serios și documentat excurs, cercetând și evaluând critic, pe baza documentelor arhivistice, imagologice și bibliografice Icoana, Minunea și Locul în care aceasta se păstrează. Astfel, concluziile sunt clare în ceea ce privește paternitatea icoanei, aceasta fiind opera preotului Luca din Iclod. Pictată în anul 1681, icoana a fost cumpărată de Ioan Cupșa, care a donat-o bisericii din Nicula. Aici icoana a vărsat lacrimi începând cu 15 februarie 1699, copia procesului verbal, încheiat la 28 martie 1699 de către iezuiți la Conventul din Cluj-Mănăștur, înregistrând cu declarații și semnătură douăzeci și opt de martori care atestă miracolul. Copiată din inițiativa contelui Sigismund Kornis în 1713, deoarece și-a dorit să păstreze o copie în castelul său de la Benediug (această copie aflându-se astăzi după toate probabilitățile în biserica Piariștilor din Cluj), mutată de la Nicula la Cluj, râvnită de iezuiții din Cluj și de împăratul de la Viena, revenită însă în biserica

niculenilor în urma revoltei acestora, îngropată în perioada anilor 1712-1782 din cauza celor ce o râvneau, reașezată în mănăstire de călugării basilieni uniți, ascunsă în zidul casei unui țăran din Lunca Bonțului odată cu retragerea acestora în 1948, regăsită de starețul Serafim Măciucă la 30 ianuarie 1964, ridicată apoi de organele Securității și transportată în capela Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului din municipiul Cluj-Napoca, icoana s-a întors acasă la Mănăstirea Nicula în 24 martie 1992, după restaurarea care i-a redat aspectul cel mai apropiat de cel inițial. Capitolul se încheie cu argumentul credinței: Minunile, „care n-au încetat să fie săvârșite până în ziua de azi" (p. 86).

În cuprinsul următoarelor două capitole sunt prezentate lucrările și roadele directe și indirecte ale Icoanei și ale centrului monahal de la Nicula: școala de pictură – arta icoanei pe sticlă, ce a adus un renume național și internațional al locului și școala duhovnicească, care a născut o pleiadă de stareți și monahi îmbunătățiți, a căror activitate misionară și duhovnicească a făcut ca mănăstirea Nicula să participe la toate evenimentele de seamă ale comunităților din această zonă, devenind chiar membră a fiecărei familii în parte (p. 123). Această icoană vie a lucrării harului Sfântului Duh, părintele Dumitru o întregește, menționând pe închinătorii care vin în pâlcuri zilnic, dar mai ales la hram și la praznice pentru a-și odihni sufletele în acest cuib al Maicii Domnului (p. 124).

Volumul se încheie cu o frumoasă „Invitație de hram", în care autorul ne descoperă Mănăstirea Nicula în adevărata ei dimensiune scriind: „Nicula e misterul pe care popa Mihaiu sau contele Kornis l-au văzut atunci, demult. Nicula e Maica Domnului zugrăvită de preotul Luca din Iclod, e icoana pe sticlă din Biserica veche sau frumusețea locului în care a crescut și pe care l-a sfințit an de an cu lacrimile noastre și cu genunchii care-au bătătorit puțin câte puțin pământul din jurul ei" (p. 128). Acestei descrieri i se adaugă imaginile anexelor care reușesc să

înfățișeze văzului, ceea ce textul monografic a încercat să redea prin intermediul literei.

Părintele arhimandrit Dumitru Cobzaru, stareț vreme de 9 ani al Mănăstirii Nicula, se dovedește a fi un bun monograf al așezământului pe care l-a slujit ca întâistătător. Informațiilor brute, culese de la sursă, din arhivele mănăstirii, de la oamenii locului și de la închinătorii care vin cu dragoste zi de zi și an de an pentru a se închina Icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului, li s-au adăugat instrumentele de lucru ale istoricului: documentele arhivistice, sursele arheologice, aparatul bibliografic și spiritul critic, reușind astfel să pună la îndemâna tuturor celor care iubesc Nicula un volum ce-i face accesibilă istoria, realitățile și realizările contemporane precum și năzuințele de viitor.

Un tezaur cultural:
biblioteca istorică a Mănăstirii Radu Vodă din București[38]

Mănăstirea Radu Vodă din București este una din cele mai cunoscute așezăminte monahale din capitala României. Și-a dobândit acest prestigiu în lumea contemporană datorită internatului seminarului teologic care funcționează în jurul ei de la cumpăna secolelor XIX-XX, transformării ei în necropolă patriarhală prin decizia patriarhului Justinian Marina de a-și dormi aici somnul de veci, dar mai ales grație prezenței binefăcătoare în biserica mănăstirii a unui fragment din moaștele Sfântului Ierarh Nectarie din Eghina tămăduitorul de cancer. Prezența Sfântului Nectarie și ambianța monastică liniștitoare în mijlocul unei capitale aglomerate și zgomotoase atrag zeci de mii de pelerini și oameni încercați de boli spre biserica acestei sfinte mănăstiri. Prea puțini însă cunosc istoria bogată și patrimoniul cultural unic al acestei ctitorii domnești a voievozilor Alexandru al II-lea Mircea, Radu Mihnea și Alexandru Coconul.

Părintele arhimandrit Policarp Chițulescu, directorul Bibliotecii Sfântului Sinod de la Mănăstirea Antim, harnic cărturar și specialist cunoscut între cercetătorii cărții vechi românești, membru al obștii mănăstirii Radu Vodă, le oferă tuturor celor ce trec pragul mănăstirii și sunt dornici să-i descopere trecutul și moștenirea cultural-spirituală două cărți deosebite, măiestrit lucrate sub raport grafic și tipografic, care ilustrează istoria de patru secole a acestei venerabile vetre monahale. Monografia Mănăstirii Radu Vodă, publicată la editura Basilica în anul 2009, a fost completată de același preacuvios autor în anul 2016 cu o

[38] Arhim. Policarp Chițulescu, *Valori bibliofile din biblioteca istorică a Mănăstirii Radu Vodă din București*, Dinasty Books Proeditură și Tipografie, București, 2016, 96 p.

nouă lucrare, remarcabilă prin cuprins și aspect, dedicată reconstituirii și valorificării publicistice a patrimoniului bibliofil istoric al mănăstirii.

Risipite din cauza vicisitudinilor vremii, cărțile și manuscrisele Mănăstirii Radu Vodă au fost identificate de autor în diferite muzee și biblioteci. Descoperind și analizând creațiile minunate ale antecesorilor și ale ctitorilor, părintele Policarp a întocmit acest volum cu scopul de a le accesibiliza credincioșilor și tuturor iubitorilor de artă și cultură românească comorile bibliofile care formează patrimoniul istoric al mănăstirii sale, descoperind dragostea pentru cunoaștere și frumos, pentru cuvântul scripturistic și liturgic, manuscris și tipărit, al ctitorilor, binefăcătorilor și viețuitorilor de odinioară ai Mănăstirii Sfintei Troițe din București.

În capitolul întâi, „Ctitori, egumeni și binefăcători ai mănăstirii și daniile lor de carte în spațiul ortodox", și în cel secund, „Un posibil dar de la Radu Vodă Mihnea pentru patriarhul Chiril Lucaris", autorul realizează un periplu istoric prin cele patru secole de existență ale Mănăstirii Sfânta Troiță numită mai târziu a lui Radu Vodă, după cel de-al doilea ctitor de seamă al ei, insistând asupra vechilor hrisoave domnești, manuscriselor și cărților dăruite sau create în interiorul mănăstirii, a circulației și a destinului lor până în contemporaneitate, când marea majoritate a acestora sunt tezaurariate în Biblioteca Sfântului Sinod și în cea a Academiei Române.

În capitolul trei, „Manuscrise și cărți care au făcut parte din biblioteca istorică a mănăstirii Radu Vodă", părintele Policarp descrie cronologic toate miscelaneele și cărțile vechi care au aparținut mănăstirii. Mai întâi sunt prezentate și ilustrate în facsimil color opt manuscrise liturgice, patristice și istorice, grecești, slavone și românești, datate între anii 1570 și sfârșitul secolului XVIII, autorul reproducând în traducere românească prețioasele însemnări referitoare la istoria mănăstirii și la viețuitorii ei de altădată. În aceeași ordine cronologică sunt prezentate apoi peste 120 de cărți vechi ale mănăstirii, începând cu

ediția foarte rară a Mineielor grecești de la Veneția din 1602, până la colecția Mineielor lui Șaguna și a celor apărute în Tipografia Cărților Bisericești în primele două decenii ale secolului trecut. Trebuie remarcat că în biblioteca și în strana mănăstirii bucureștene au fost utilizate toate cărțile liturgice necesare desfășurării cultului divin, publicate în greacă, slavonă și română la Veneția, Constantinopol, Buda, Sibiu, București, Râmnic și Buzău, ceea ce descoperă o arie largă de circulație a cărților vechi bisericești. Descrierile cuprind reproducerea însemnărilor olografe și ilustrația coperților și a foilor de titlu, care-i permit cititorului să vizualizeze frumusețea acestui patrimoniu bibliofil unic, dar prea puțin cunoscut atât clerului, cât și publicului larg.

Lucrarea părintelui arhimandrit Policarp Chițulescu reprezintă o contribuție binevenită la cunoașterea istoriei și patrimoniului bisericesc al Mănăstirii Radu Vodă, în particular, și a monahismului românesc în general, constituind, sper, un bun model editorial de urmat și pentru alte mănăstiri istorice din țara noastră.

Vința: istoria unei comunități dispărute și salvarea unei biserici monument istoric[39]

Anul 2019 dedicat omagierii satului românesc a prilejuit diferite activități culturale, folclorice, sociale, academice, editoriale, eclesiale care au readus în fața credincioșilor ortodocși în particular, și a opiniei publice românești în general, lumea satului românesc. Trebuie să recunoaștem însă că majoritatea acțiunilor au vizat și au deschis o perspectivă nostalgică, adeseori patetică asupra ruralității românești și a țăranului român, o lume și un personaj pe care nu le mai putem resuscita, oricât de mult ne-am dori acest lucru. Prea multe lamentații, dar prea puține proiecte concrete de salvare a unei lumi care apune sau va apune curând prin dispariția fizică a reprezentanților ei. S-au identificat cauzele și vinovații acestei dispariții, iar pe hârtie s-au elaborat strategii de încetinire sau de reversie a fenomenului la nivel demografic, social și economic. Cu toate acestea, autoritățile statului și factorul politic par paralizate, incapabile să stăvilească declinul demografic galopant al țării din ultimele două decenii, care a dus la golirea, pe alocuri chiar la pustiirea unor zone întinse ale lumii rurale românești. Puțini și-au pus și își pun la modul cel mai serios posibil problema salvării patrimoniului istoric, cultural, religios-bisericesc, etnografic și etnologic al acestor comunități care fie au dispărut deja, fie sunt în curs de dispariție. În ceea ce privește instituțiile abilitate să vegheze asupra salvării și protejării acestui patrimoniu inestimabil, se poate observa că se îneacă și se pierd în propria lor birocrație, rătăcind în parcurgerea unor pași și întocmirea unor tone de hârtii ale căror costuri se ridică adesea la sumele care s-ar putea investi concret în

[39] Raluca Prelipceanu, *Vința: radiografia unei comunități care dispare*, Editura Cognitiv, Alba Iulia, 2019, 223 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XIV, Nr. 6, 2020, p. 102-104.

intervenția rapidă de salvare, protejare, restaurare și conservare a unor monumente istorice, fie că vorbim de biserici, troițe, ateliere meșteșugărești sau case tradiționale țărănești.

Salvarea rapidă a unor asemenea monumente a venit în anii din urmă din partea unor organizații nonguvernamentale, precum „Ambulanța pentru monumente”, a unor instituții bisericești, precum o serie întreagă de parohii, protopopiate și eparhii, dar și din partea unor persoane care au decis să se implice acolo unde nimeni nu mai părea că poate și că dorește să facă ceva spre a stopa ruinarea și dispariția unui monument al patrimoniului nostru național. O asemenea persoană este Raluca Prelipceanu care a salvat biserica monument istoric din Vința (comuna Lupșa, județul Alba) de la o inevitabilă scufundare în lacul de steril, generat de exploatarea minieră de cupru de la Roșia Poieni, așa cum s-a întâmplat cu biserica din Geamăna, înghițită de apele aceluiași lac în anul 2010. Pentru a face cunoscută istoria acestei biserici salvate în toamna anului 2018, dar și a spune povestea comunității și a meșterilor care au ridicat-o și înfrumusețat-o, Raluca Prelipceanu a scris o monografie-album pe care o pune acum la dispoziția noastră a tuturor, atât a celor care am fost prin Munții Apuseni, cât mai ales a celor care nu am trecut pe acolo, dar care ne dorim să cunoaștem zona și oamenii, să aflăm povestea unei mici comunități din Țara Moților care dispare și a cărei biserică seculară a fost pe punctul de a cădea pradă efectelor nocive ale industriei miniere moderne.

Autoarea recunoaște că lucrarea ei dorește să transmită societății românești și un mesaj explicit, și anume: „că în România nu totul dispare, se mai și salvează. Există dăruire și dăinuire, înaintașii noștri ne-au dăruit ceva ce noi am reușit să păstrăm și atâta vreme cât există dăinuire, există speranță” (p. 15-16). Dar cine este această aducătoare și inspiratoare de speranță?

Raluca Prelipceanu s-a născut în anul 1982 la București. A urmat liceul Sfântul Sava și apoi Academia de Științe Economice, specializarea Relații Economice Internaționale. La 22 de ani a plecat cu o bursă

Erasmus la Paris, în Franța, unde a rămas vreme de 8 ani. A absolvit masteratul în Economia dezvoltării și apoi studii de doctorat la Paris Sorbona I cu tema Migrației românilor și efectele acesteia la nivelul familial și social. Ulterior a beneficiat de o bursă Marie Curie oferită de Instituțiile Europene cu sprijinul căreia a lucrat un an în Italia. În Franța a devenit membră a organizației Nepsis a tineretului ortodox român din Mitropolia Europei Occidentale și Meridionale și s-a implicat în activitățile catehetice dedicate copiilor în parohia ortodoxă din Limours. Revenită în țară, Raluca a călătorit în Țara Moților și în anul 2016 a hotărât să facă ceva pentru a salva biserica din Vința din calea unui destin care părea ireversibil, deoarece puținii săteni din localitate au întreprins diverse demersuri încă din anul 2015, dar nicio instituție nu i-a luat în seamă.

Pentru a atrage atenția asupra situației bisericii, Raluca Prelipceanu a organizat trei expoziții, la București, Alba Iulia și Sibiu. Totodată a făcut apel la diverși profesori, istorici de artă, iconari și clerici, apoi la diferite canale de radio și televiziune, utilizând de asemenea și rețeaua de socializare Facebook pentru a sensibiliza opinia publică și instituțiile competente. Astfel, a reușit nu numai să miște inimi, sponsori și brațe de voluntari, cât mai ales instituții private și de stat care au decis și acționat în direcția demontării și relocării bisericii din Vința în Muzeul ASTRA în aer liber din Dumbrava Sibiului, unde va urma reconstruirea acesteia.

Cartea se deschide cu un cuvânt înainte al profesoarei Doina Mihăilescu de la Facultatea de Arte și Design a Universității de Vest din Timișoara, care laudă izbânda editorială și de salvare a bisericii din Vința de către autoare, precizând că în această carte ni se „dăruiește frumosul” prin scoaterea la suprafață a frumuseții din „mijlocul mocirlei de pe malul unui lac toxic”, monografia recuperând memoria unui sat care piere în mod tragic. Cuvintele următoare, semnate de Geanina Ionescu, directorul Centrului ASTRA pentru Patrimoniu Sibiu, și de

Raluca Prelipceanu spun pe scurt povestea inițierii și implementării proiectului de salvare a bisericii din Vința.

Monografia-album este alcătuită din următoarele capitole: „Localitatea Vința în istorie”, „Construcția centrală a satului, biserica Sf. Mihail”, „Simion Silaghi, repere ale unei cariere de succes”, „Programul iconografic al bisericii din Vința”, „Cromatica bisericii din Vința”, „Caracteristicile și particularitățile bisericii din Vința”, „Statutul zugravilor de icoane”, „Simion Silaghi, pictor sau iconar?”, „Concluzii”, „Operațiunea de strămutare a bisericii la Muzeul ASTRA”, „Epilog” și anexe reprezentând informațiile istorice despre localitatea Vința, extrase din statistici, șematisme și conscripții civile și bisericești din secolele XVIII-XX, planul bisericii și mai multe fotografii ilustrând peisajele satului, biserica, frescele și icoanele acesteia, chipurile ultimilor locuitori ai Vinței. Radiografia autoarei surprinde înflorirea și decăderea demografică a localității astfel: „Dacă în 1849 satul număra 247 de locuitori, în 1927 avea 415 locuitori. La Recensământul din 2011, Vința mai număra doar 41 de locuitori. În prezent mai locuiesc în sat șapte familii. În afara unei familii, restul se află în cele două cătune neafectate în mod direct de exploatarea minieră (...) peste un an-doi probabil aici nu va mai fi nimic, tăul va crește, satul va fi pustiit, doar apa și pădurea vor înghiți case de oameni, șuri, morminte, sute de ani de existență, de dăinuire și dăruire”. În ciuda acestui peisaj sumbru, ilustrat atât prin cuvânt, cât și prin fotografiile din anexe, este meritul Ralucăi Prelipceanu și a tuturor celor care au sprijinit acțiunea relocării bisericii Sfântul Mihail de a fi salvat monumentul central, cel mai de preț, al Vinței, dăinuirea peste ani a acesteia reprezentând de acum înainte singura mărturie fizică despre existența unui sat din comuna Lupșa înghițit de ape.

Edificată la cumpăna secolelor XVIII-XIX din piatră de râu și din lemn de brad, și zugrăvită între anii 1819 și 1821 de Simion Silaghi Sălăjeanu, unul dintre iconarii celebri ai Apusenilor și Ardealului primei

jumătăți a secolului al XIX-lea, biserica Sfântul Mihail din Vința, salvată de la pieire în 2018, va dăinui în Muzeul ASTRA din Sibiu și împreună cu această monografie va da mărturie pentru generațiile viitoare despre un sat și o comunitate ale Țării Moților care au dispărut ca urmare a industrializării din a doua jumătate a secolului XX și a intervenției distructive a omului contemporan.

Bine documentată și apărută într-o frumoasă haină editorială, monografia-album despre Vința, semnată de Raluca Prelipceanu, are meritul de a oferi o mărturie de suflet și de specialitate despre istoria și biserica unei așezări românești din Munții Apuseni, salvând o parte importantă a memoriei unor generații întregi de moți, ale căror case, morminte și cruci au fost înghițite de un lac de steril.

PATROLOGIE, TEOLOGIE ȘI HAGIOGRAFIE

Sfântul Iustin Martirul și Filosoful: Dosar autobiografic, hagiografic și liturgic[1]

În fiecare an Biserica noastră Ortodoxă, dar și cea Romano-catolică îl prăznuiesc la 1 iunie pe Sfântul Iustin Martirul și Filosoful (cca 100-165), o personalitate, unică în felul ei, a creștinismului secolului al II-lea. Destinul și opera sa au fascinat, contrariat și intrigat pe filosofii, teologii și istoricii teologiei până în zilele noastre. O explicație în acest sens o poate oferi dubla sa identitate de creștin filosof și filosof creștin, căreia i s-a adăugat aceea de martir pentru Hristos. Pe bună dreptate Sfântul Iustin a fost numit de editorul prezentului volum „un martir paradoxal", deoarece filosoful creștin Iustin a fost martirizat sub domnia unui împărat filosof (Marcus Aurelius) în urma conflictului cu un alt filosof (Crescent) într-un proces în care a fost judecat și condamnat la moarte împreună cu alți șase creștini de către un filosof stoic ajuns prefect al Romei (Quintus Rusticus).

Dacă pentru teologi Sfântul Iustin este cunoscut ca un mare apologet și filosof creștin datorită celor două lucrări fundamentale ale sale, „Dialogul cu iudeul Trifon" și „Apologiile I-II în favoarea creștinilor", publicate la București în colecțiile „Izvoarele Ortodoxiei" (1941) și „Părinți și Scriitori Bisericești" (PSB 2, 1980), pentru mulțimea credincioșilor viața, personalitatea și scrierile sale rămâneau până mai

[1] *Sfântul Iustin Filosoful-Martir: dosarul autobiografic, hagiografic și liturgic*, realizat de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2011, 173 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXV, Nr. 6/iunie 2014, p. 4.

ieri încă puțin cunoscute. De aceea textele reunite în acest volum, apărut într-o elegantă ținută grafică, sub forma unui multiplu dosar – confesiv, hagiografic și liturgic – au menirea de a oferi oricărui creștin de astăzi o introducere profesionistă, bine documentată și redactată, în orizontul bio-bibliografic al Sfântului Iustin filosoful – martir.

Publicat nu întâmplător în anul omagial al Sfântului Botez (2011), la scurtă vreme după apariția cărții lui Bogdan Tătaru-Cazaban, „Sfântul Martir Iustin Filosoful, O introducere”[2], cuprinsul prezentului volum este alcătuit din cinci dosare care întrunesc următoarele texte: „Dialog cu iudeul Tryphon” sau „Mărturisirile unui filozof convertit la Hristos” (p. 9-23); „Apologia II” sau „Mărturisirile unui filozof apologet al lui Hristos” (p. 24-41); „Actele martiriului Sfântului Iustin și al celor dimpreună cu el”, în 3 variante diferite (p. 45-60); „Slujba Vecerniei și a Utreniei” sau „Lauda Bisericii adusă Sfântului Iustin Filozoful și Martirul”, după două variante grecești (p. 65-82); „Sfântul Iustin Filozoful și Martirul în ortodoxia veche românească”, unde sunt reproduse mai întâi stihirile imnografice și sinaxarul Sfântului din prima ediție românească a „Mineiului lunii iunie”, apărut la Râmnic în anul 1780, și apoi fragmentul hagiografiei iustiniene cuprins în tomul „Viețile Sfinților”, publicat la Mănăstirea Neamț în anul 1813 (p. 87-116); și „Itinerar hagiografic: de la sfinții Iustin Martirul și Iustin Filozoful la Iustin Filozoful-Martir” (p. 121-170). Acest capitol reprezintă de fapt studiul analitic documentat și pertinent al părintelui profesor Ioan I. Ică jr. întâi asupra scindării stranii a memoriei eclesiale a Sfântului Iustin – prezent în sinaxare dedublat într-un Iustin filosoful otrăvit și un Iustin martirul decapitat, pledând pentru unitatea constitutivă a destinului și gândirii Sf. Iustin filozoful-martir –, apoi a prezentării contextului metafizic al epocii lui Iustin, pentru ca în cele din urmă să evidențieze coordonatelor esențiale ale gândirii sale filosofice: denunțarea idolatriei,

[2] Bogdan Tătaru-Cazaban, *Sfântul Martir Iustin Filosoful, O introducere*, Editura Deisis/ Stavropoleos, Sibiu, 2010, 154 p.

căutarea și mărturisirea Adevărului Celui Viu, Hristosul, Logosul întrupat, răstignit și înviat cu prețul ultim al persecuției și al martiriului.

În încheiere redau, spre exemplificare, un fragment sugestiv al crezului Sf. Iustin, care sper să constituie un imbold spre lectura cărții de față: „Mărturisesc că sunt creștin și mă rog și mă lupt din toate puterile să fiu astfel, nu pentru că învățăturile lui Platon sunt străine de cele ale lui Hristos, ci pentru că ele nu le sunt cu totul asemănătoare, cum nu sunt nici cele ale celorlalți, ale stoicilor, poeților și prozatorilor (...) căci după Dumnezeu venerăm și iubim Logosul de la Dumnezeul nenăscut și negrăit, pentru că El S-a făcut om pentru noi, ca făcându-se părtaș al patimilor noastre să le facă vindecare" (p. 39-40).

O strălucită monografie britanică a părinților capadocieni[3]

„Sfinții Părinți vor deveni contemporanii noștri” nu este doar dezideratul lansat de către mitropolitul Bartolomeu la punerea pietrei de temelie a viitorului „Centru de studii patristice” de la mănăstirea Nicula de la începutul anilor 2000, ci și apelul cu valoare de program lansat de Primul congres al Teologilor Ortodocși de la Atena din anul 1936, când prin vocea părintelui George Florovsky „să ne reîntoarcem la Sfinții Părinți”, se arăta atât calea de urmat, cât și firul roșu pe care teologia răsăriteană va trebui să-l urmeze de acum înainte.

În același fundal istoric se încadrează cu siguranță și apelul „Zurück zur Kirchenväter” (Înapoi la Părinții Bisericii), lansat în numeroasele sale scrieri dogmatice și patristice de către profesorul de teologie Joseph Ratzinger, viitorul cardinal responsabil pentru departamentul de doctrină al Bisericii Romano-Catolice și actualul papă Benedict al XVI-lea. Acesta se întreba retoric într-o lucrare programatică apărută în anul 1968 și republicată în 2005, cu titlul „Die Bedeutung der Kirchenväter für die gegenwärtige Theologie”, asupra actualității teologiei patristice, subliniind datoria pe care o are teologia contemporană, de a-i scoate pe Sfinții Părinți dintr-un muzeu al trecutului, fructificând relevanța teologiei și scrierilor lor pentru problemele de astăzi ale creștinismului și ale lumii contemporane.

Pentru teologia ortodoxă contemporană, părintele iubirii creștine, Dumitru Stăniloae, a fost cel care prin întreaga sa activitate a întrupat prin excelență acest apel, împărtășindu-ne, prin traducerea și exegeza textelor patristice și filocalice, lumina prezenței dumnezeiești în

---

3 Anthony Meredith, *Capadocienii*, traducere de Pr. Constantin Jinga, Editura Sophia, București, 2008, 248 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul II, Nr. 10, 2009, p. 97-99.

sfinți, conștiința întâlnirii personale între Dumnezeu și creație prin energiile divine necreate, lupta creștinului cu patimile egoiste și dobândirea adevăratei libertăți de a iubi pe Dumnezeu și pe aproapele.

Referindu-ne la spațiul teologic apusean, dar concentrându-ne cu precădere asupra celui anglosaxon, vom putea observa că teologia catolică a făcut și ea progrese în aprofundarea și cunoașterea personalității, spiritualității și învățăturilor Sfinților Părinți de tradiție greacă, axându-se însă cu precădere doar asupra scrierilor lui Origen. Cu toate acestea, dacă ne oprim asupra secolului de aur al Bisericii, după cum spune autorul în prefața cărții „nu avem nici o lucrare dedicată celor trei Părinți" (p. 9), reprezentanții prin excelență ai școlii capadociene. Această realitate este cea care l-a îndemnat pe renumitul patrolog romano-catolic englez Anthony Meredith, profesor de patrologie la Colegiul Heythorp din Londra, să-și îndrepte cercetările și eforturile științifice asupra operelor celor trei renumiți părinți capadocieni: Vasile cel Mare, Grigorie de Nazians și Grigorie de Nyssa. În acest demers, autorul, după cum ne este specificat și la începutul cărții, a apelat cu precădere la sursele primare din „Patrologia Graeca", neignorând însă totodată și alte lucrări tematice ale patrologilor moderni și contemporani (p. 13-14).

Rodul muncii sale este și această carte, publicată la Londra în anul 1995, iar acum și la noi, în traducerea părintelui Constantin Jinga, în care este realizată o introducere în viața, activitatea, gândirea și teologia de căpătâi a capadocienilor.

Anthony Meredith și-a structurat lucrarea pe două paliere, realizând pe de o parte o privire generală asupra contextului, rădăcinilor și ideilor lor teologice, puse în slujba apărării și dezvoltării Ortodoxiei creștine niceene, iar pe de cealaltă parte o privire individuală care încearcă să evidențieze principalele aspecte ale teologiei și gândirii acestora.

Astfel, autorul pornește excursul său prezentând într-o primă etapă contextul istoric al secolului IV, caracterizat de acordarea libertății

creștinismului, de turbulențele pricinuite de erezia ariană și zbaterile episcopatului de a menține acuratețea mesajului Evangheliei și implicit unitatea Bisericii. În cea de a doua etapă prezintă rădăcinile teologiei capadociene, aflate în această perioadă de confluență a creștinismului cu lumea antică; capadocienii dovedindu-se a fi în cele din urmă o mirabilă punte de întâlnire între cultura clasică și teologia creștină.

Urmează apoi trei capitole (p. 47-183), în cuprinsul cărora autorul prezintă viața și după aceea preocupările, operele și moștenirile cele mai importante ale fiecăruia dintre cei trei capadocieni.

Astfel, în capitolul trei, intitulat „Vasile al Cezareii", ne este înfățișat profilul cultural și teologic prin care a fost capabil să formuleze, structureze și să mărturisească Crezul de la Niceea, teme teologice precum natura dumnezeirii, interpretarea Scripturilor, libertatea voinței (p. 53), distincția dintre incomprehensibilitatea firii lui Dumnezeu și posibilitatea de a-L cunoaște pe Acesta prin lucrările Sale (p. 55), inseparabilitatea Duhului de Tatăl și de Fiul (p. 73), cât și nevoia de a fructifica și cultul liturgic, care transpune și structurează învățătura de credință (p. 74) prin formele lui doxologice. În același timp autorul prezintă și abilitățile practice ale arhiepiscopului Cezareii Capadociei, care prin sistematizarea și fixarea unor norme privind viața monahală și materializarea iubirii creștine în slujirea aproapelui, a reușit să dea Bisericii o adevărată învățătură despre monahism, instituționalizând, prin înființarea unor spitale, diaconia și filantropia, promovate de cuvântul Evangheliei. Pe bună dreptate autorul concluzionează că prin întreaga sa viață și activitate „Vasile reprezintă cel mai elocvent tipul de om dedicat întru totul Bisericii" (p. 79), ceea ce este de altfel mărturisit de întreaga Biserică, care l-a trecut în rândurile sfinților, acordându-i apelativul de „mare dascăl al lumii și ierarh".

Capitolul următor, „Grigorie de Nazians", prezintă după structura celui anterior, viața, iar apoi caracteristicile principale ale operelor sale teologice, autorul oprindu-se asupra „Cuvântărilor

teologice”, care „rezumă și prezintă, într-o manieră deosebit de elocventă și de elegantă totodată, învățătura Bisericii despre firea lui Dumnezeu și despre Sfânta Treime” (p. 88), datorită cărora a și fost considerat de generațiile care i-au urmat „Teologul” prin excelență (p. 90). Anthony Meredith observă, analizând într-o manieră sintetică reflexiile sale, că în limbajul teologic al Sfântului Grigorie, tema „luminii” este valorificată adeseori cu referire la Dumnezeu (p. 91), deoarece „Dumnezeu este lumină” (I Ioan 1, 5), iar pentru a reuși să ajungă la asemănarea cu Dumnezeu și implicit la mântuire, oamenii trebuind să se împărtășească de lumină. Astfel, Grigorie înțelege mântuirea în termeni de iluminare (p. 92), care se dobândește prin puritatea morală, asceză și rugăciune. Pornind de la sfaturile evanghelice, omul începe de tânăr „urcușul pe muntele cunoașterii dumnezeiești, care presupune o luptă și o stăruință continue și nu cunoaște niciodată izbânda deplină” (p. 100), strădaniile sale întâlnindu-se cu „mișcarea de coborâre a Sfântului Duh, care se întrupează în persoana lui Hristos” (p. 101). Pe această cale se realizează „theosis”, îndumnezeirea prin comuniunea noastră permanentă cu Dumnezeul Cel viu, sălășluindu-ne întru El și împărtășindu-ne din sfințenia Lui (p. 101-102). Autorul, citând patrologi consacrați, indică faptul că „nici un teolog, înaintea lui Grigorie, nu a folosit conceptul «theosis» atât de consistent și atât de fervent precum a făcut-o el” (p. 101-102), ceea ce denotă profunda sa gândire duhovnicească, rodul caracterului său blând și smerit cu inima, dar mai ales dragostea pe care o nutrea pentru viața de recluziune și rugăciune (p. 104).

În cuprinsul capitolului cinci, patrologul englez se oprește stăruitor asupra lui Grigorie de Nyssa, prezentând de această dată nu doar viața și ideile principale ale gândirii sale, așa cum a procedat în cele două cazuri anterioare, ci oprindu-se asupra scrierilor de căpătâi ale Sfântului. Meredith conchide astfel că, deși Grigorie nu a avut parte de studii universitare, precum fratele său mai mare Vasile, „a fost un

scriitor, care a știut să răspundă cerințelor vremii, astfel încât să contribuie fundamental la evoluția ideilor și mentalităților de atunci" (p. 110). Aplecându-se asupra caracterului scrierilor lui Grigorie, autorul face o întreită diferențiere, prezentând într-o primă fază învățătura sa duhovnicească, apoi gândirea sa exegetică, iar în cele din urmă teologia dogmatică. Ilustrând cele trei direcții de sondare a scrierilor sfântului Grigorie, autorul desprinde câteva concluzii, dintre care aș menționa doar pe cele mai importante. În primul rând, observă că deși Grigorie și-a însușit o bună parte din teologia lui Origen (p. 196) cât și o parte a metodologiei acestuia, episcopul Nyssei a filtrat moștenirea origenistă, depășind metodele și felul lui Origen de a vedea anumite pasaje scripturistice. Grigorie insistă apoi asupra ideii infinității lui Dumnezeu (p. 141) și a teofaniei (p. 147), care alături de necesitatea practicării virtuților (p. 161) stă la baza iluminării, arătând astfel superioritatea creștinismului, deoarece „poarta principală a cunoașterii lui Dumnezeu este persoana umană a lui Iisus Hristos" (p. 159), evidențiindu-se așadar a fi, alături de Dionisie Areopagitul, „apostolul apofatismului" (p. 183). Referindu-se la opera de mântuire săvârșită de Hristos, Grigorie susține că dacă prin cădere omul a pierdut nemurirea și cunoașterea lui Dumnezeu (p. 176), atunci „scopul întrupării lui Hristos este unul esențialmente restaurator" (p. 173), prin Învierea Sa refăcându-se legătura indestructibilă a trupului cu sufletul Mântuitorului și realizându-se astfel o uniune indisolubilă (p. 193). Din aceasta decurge și scopul esențial al euharistiei de a „transforma întreaga ființă după firea Sa cea dumnezeiască" (p. 194), noi împărtășindu-ne pentru a deveni nemuritori și pentru a ne îndumnezei (p. 195). Alte idei teologice fundamentale sunt credința în dumnezeirea tuturor celor trei persoane ale Sfintei Treimi (p. 183), definirea răului ca ne-ființă (p. 186) și a omului ca microcosmos, fiind o ființă de legătură între lumea spirituală și materială, alcătuită după chipul lui Dumnezeu (p. 187).

Ultimul capitol intitulat „Importanța părinților Capadocieni”, realizează o prezentare a gândirii teologice a celor trei, evidențiind contribuția lor atât la dezvoltarea doctrinei despre Sfânta Treime, cât și a hristologiei (p. 199), scoțând totodată în evidență „mariajul între Evanghelie și elenism” (p. 223), realizat prin capacitatea lor de a se folosi de cultura și filosofia greacă antică în dezvoltarea gândirii și atitudinilor lor.

Fructificând izvoarele și bibliografia de prim rang, Anthony Meredith ne pune înainte o carte prin care reușește să ne introducă în viața, spiritualitatea, gândirea și scrierile de căpătâi ale celor trei corifei capadocieni, arătându-ne din nou importanța cunoașterii și apelului la Sfinții Părinți, care au realizat cu adevărat o întrupare a Cuvântului în însăși ființa lor, dovedindu-se astfel a fi prin excelență „lumina lumii”, „sarea pământului” și „aluatul care dospește toată frământătura”, deopotrivă modele și exemple demne de urmat, nu doar pentru slujitorii sfintelor altare, ci pentru toți creștinii de ieri, de astăzi și de mâine.

Integrala scrierilor Sfântului Filotei Sinaitul[4]

În primăvara anului 1946 părintele Dumitru Stăniloae publica la Sibiu primul volum al Filocaliei românești, inițiind o deșțelenire duhovnicească într-o Românie postbelică aflată la începutul unui dur și sângeros proces de sovietizare și stalinizare. Pe parcursul următorilor doi ani a reușit să pună la dispoziția celor însetați de scrierile Sfinților Părinți alte trei volume cuprinzând conținutul volumului I al Filocaliei grecești. Douăzeci și opt de ani mai târziu, în 1976, părintele Stăniloae izbutea să reia publicarea Filocaliei românești, ultimul din șirul celor doisprezece numere apărând abia după căderea regimului comunist-ateu în anul 1991.

Într-o epocă a dobândirii mult râvnitei, dar prost înțelesei și rău utilizatei libertăți, tot în orașul de pe Cibin, un alt erudit profesor, părintele Ioan I. Ică jr., a inițiat în anul 1998 o serie filocalică dedicată publicării în traduceri românești moderne integrale, în formatul unor ediții critice foarte bine documentate și realizate în condiții grafice foarte bune, a operelor uitate sau recent (re)descoperite ale autorilor mistici răsăriteni. Sub semnul acestei serii se află și cartea ce o avem înainte despre cuviosul Filotei Sinaitul, o persoană duhovnicească pe cât de importantă, pe atât de puțin cunoscută. După cum ne transmite și apelativul, Filotei face parte din spiritualitatea sinaită, fiind alături de Sfântul Ioan Scărarul și cuviosul Isihie Sinaitul, unul dintre cei trei părinți filocalici sinaiți ale căror scrieri fac trecerea de la isihasmul inițial al Părinților pustiei egiptene la isihasmul monahilor athoniți. După cum

[4] Filotei Sinaitul, *Trezia minții și cerul inimii. Integrala scrierilor*, studiu introductiv și text stabilit de monahul Raffaele Ogliari, traducere și argument de diac. Ioan Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009, 189 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul VII, Nr. 1, 2011, p. 279-283.

remarcă și părintele Ică jr. în argumentul cu care prefațează volumul, centralitatea scrierilor acestor trei autori este marcată de tema „treziei”, textele lor fiind cele care dau într-un anume fel numele originar al Filocaliei grecești, al cărui titlu complet este „Filocalia Părinților treji” (p. 18). Dacă până în momentul actual despre persoana lui Filotei și Isihie se cunoșteau câteva date publicate de părintele Stăniloae în volumul IV al Filocaliei românești, unde în cuprinsul a șaizeci și nouă de pagini sunt traduse cele „200 de capitole despre trezvie și virtute” ale lui Isihie, respectiv cele „40 de capitole despre trezvie” ale lui Filotei, precedate de o scurtă prezentare a vieților acestora, volumul de față reunește integralitatea scrierilor duhovnicești ale lui Filotei Sinaitul, al căror text original – nepublicat încă – a fost foarte recent stabilit de monahul italian Raffaele Ogliari, membru al cunoscutei comunități monastice de la Bose, Italia. În cele două dizertații susținute în anul 1999 la Torino și în 2002 la Tesalonic, monahul Raffaele, sprijinindu-se pe o atentă investigație a întregii tradiții manuscrise disponibile, a reușit să stabilească numărul și textul critic al scrierilor integrale ale lui Filotei Sinaitul, grupându-le după cum urmează: 39 de capitole despre trezie, o cateheză despre porunci, 3 ascetice și 2 cateheze (p. 25). Prin strădania de traducător și editor a părintelui Ioan I. Ică jr. integrala acestor scrieri ale monahului Filotei de la mănăstirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu a Rugului din Sinai vede pentru întâia oară lumina tiparului în limba română într-un volum de sine stătător.

Cartea se deschide cu un argument din partea traducătorului unde este prezentată pe scurt evoluția istorică a ediției filocaliei românești în traducerea părintelui Dumitru Stăniloae, fiind totodată subliniate și motivele care stau la baza publicării prezentului volum la editura sibiană. Urmează apoi studiul introductiv redactat de monahul Raffaele Ogliari în care ni se înfățișează pe cuprinsul a patruzeci de pagini spiritualitatea sinaită. Bazându-se pe studiile marilor patrologi și teologi occidentali, a căror activitate de cercetare s-a concentrat asupra

spiritualității răsăritului creștin, dar și pe informațiile ce se desprind din textele manuscrise ale celor trei mari corifei sinaiți, Ogliari prezintă succesiv istoricul redescoperirii acestei spiritualități uitate de către Occident, concentrându-se în cele ce urmează asupra mănăstirii ortodoxe de pe Sinai și a reprezentanților duhovnicești de seamă ai acesteia, înfățișând astfel viața, opera și învățătura lui Ioan Scărarul, Isihie Sinaitul și Filotei Sinaitul. Aceștia au viețuit într-o zonă cu o profundă încărcătură duhovnicească, unde prezența monahală este atestată încă din secolul IV, prin jurnalul de pelerinaj al cunoscutei Egeria din Galia, care ajunge la Sinai în decembrie 396, „Mănăstirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu a Rugului", cum a fost cunoscută până în veacul al XIV-lea, va primi în această perioadă a renașterii palamite denumirea „Mănăstirea Sfintei Ecaterina", pe care o poartă până astăzi (p. 35).

În această veritabilă pustie se naște primatul lui „theoria" asupra lui „praxis", scrierile celor trei sinaiți dezvoltând și reprezentând un curent duhovnicesc centrat pe minte sau intelect, nu atât pe „viața practică" precum în cazul spiritualității vasiliene și studite. Astfel, spune Ogliari se explică și temele centrale ce se desprind din operele acestor cuvioși: detașarea, trezia, amintirea morții și rugăciunea la Ioan; paza poruncilor, practicarea virtuților, trezia și rugăciunea lui Iisus la Isihie; trezia, atenția, rugăciunea, aducerea-aminte de Dumnezeu, paza poruncilor, smerenia și curăția inimii la Filotei. Între cei trei există, așadar, o continuitate de trăire și gândire, chiar dacă cel dintâi dintre ei, putând fi considerat și adevărat povățuitor și dascăl al lor. Cu toate că viețile lor ne demonstrează că nu s-au cunoscut în mod direct și personal, lanțul neîntrerupt al tradiției îi arată a fi continuatori ai Scărarului, și toți deopotrivă ai lui Evagrie și Diadoh, citați cu predilecție mai ales de Sfântul Isihie și Sfântul Filotei. Analizând iradierea istorică a operei fiecăruia în parte, monahul Raffaele concluzionează că în ceea ce-l privește pe Sfântul Ioan, Scara acestuia a

cunoscut cea mai mare răspândire în afara Sinaiului și a monahismului din fosta lume bizantină. Descoperirea ei de către Sfântul Simeon Noul Teolog în biblioteca tatălui său, subliniază monahul italian, a avut drept efect ulterior reorientarea monahismului studit de tip vasilian, Scărarul fiind totodată autorul cel mai des citat în controversele palamite ale secolului al XIV-lea, Sfântul Ioan Scărarul și renumita sa Scară fiind deopotrivă una din principalele surse ale înnoirii monahismului rus în secolul al XV-lea, prin intermediul franciscanilor, trecând și în Occident, unde s-a bucurat de o vastă circulație (p. 45). Posterioritatea Sfinților Isihie și Filotei, spune Raffaele Ogliari, atestă, de asemenea, faptul că au fost autori foarte citiți în Bizanț și în Rusia, pentru Sfinții Simeon Noul Teolog, Grigorie Sinaitul, Ignatie, Calist Xanthopouli și Nil Sorski, aceștia fiind dascăli ai rugăciunii isihaste. Nu trebuie, așadar, să mire faptul că Sfântul Nicodim Aghioritul i-a introdus în „Filocalia părinților neptici" întocmită de el (pp.50-56). În vădită contradicție cu acest renume de care s-au bucurat scrierilor lor se află puținătatea informațiilor legate de biografiile celor trei sinaiți. Fapt care își găsește explicația, potrivit spuselor lui Raffaele Ogliari, în însăși vocația și conștiința lor monahală, deoarece „nu e deloc rar, atât în Răsărit, cât și în Occident, ca autorii monahi să aplice un fel de autocenzură în ce privește identitatea proprie, autocenzură care derivă din practica uitării de sine și a smereniei totale, tipice monahismului autentic din toate timpurile" (p. 51).

Corpusul central al acestui volum este constituit din scrierile integrale ale lui „Filotei, monah al mănăstirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu a Rugului din Sinai", compuse din patru capitole distincte:

– „Despre poruncile Domnului nostru Iisus Hristos; și anume că trebuie știut că dumnezeieștile porunci ale lui Hristos se păzesc cu straja/paza inimii";

– „Cateheze I și II despre atenție, rugăciune și continua-aducere aminte de moarte";

– „Ascetice I, II și III”;

– „Capitole despre trezie și rugăciune”.

Acestora li se adaugă într-o anexă cele „24 de capitole [alfabetice] extrase din Capitolele Sfântului Isihie, prezbiter și egumen al mănăstirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu a Rugului, pe care le-a scris către Teodul”, și o scară a monahului pe nume Teofan în care se „înfățișează a dumnezeieștilor daruri, care prin cercare [experiență] s-a cunoscut de purtătorii de Duh”, în stihuire românească de monahul Agaton, nimeni altul decât părintele Daniil Sandu Tudor, mort în temnița de la Aiud în anul 1962. Bogăția, nu exclusiv duhovnicească a acestor scrieri „care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși” nu poate fi redată nici măcar rezumativ în rândurile de față, fapt pentru care ne și mărginim la redarea câtorva pasaje, impregnate de duhul filocalic al Sfântului Filotei Sinaitul.

Pornind de la necesitatea și folosul împlinirii poruncilor lui Dumnezeu, Filotei subliniază că cea mai mare poruncă e iubirea de Dumnezeu și de semeni (p. 83); toate poruncile le poate împlini doar cel ce umblă în Duhul (p. 86) cu trezie, luptând împotriva gândurilor satanei și având drept țintă a luptei Decalogul nou și sfânt: Fericirile evanghelice. Acestea, spune Sfântul Filotei, „nu privesc spre altceva și nu au alt scop decât curăția inimii și smerenia, fiindcă aceste două virtuți sunt mai desăvârșitoare decât cele mai desăvârșite și mai cuprinzătoare decât cele mai cuprinzătoare porunci” (p. 87), cel ce le păzește pe acestea „e găsit cel mai bun străjer al tuturor poruncilor Stăpânului și Dumnezeului său” (p. 89). Cele două cuvinte catehetice, respectiv cele trei cuvinte ascetice au un caracter parenetic, în care Cuviosul Filotei începe prin a evoca Botezul și lucrarea de sălășluire a Sfântului Duh în om, fapt pentru care fiecare om trebuie să se silească prin trezie, paza minții și rugăciune-aducerea-aminte de Iisus să păstreze inima drept sălaș al lui Dumnezeu și nu al demonilor. Când nevoitorul își va fi curățat ochiul minții va putea descoperi înăuntrul

său Împărăția cerurilor, unind în făptuirea sa zilnică rugăciunea și trezia. Atunci inima lui va deveni „locul lui Dumnezeu, sau un cer al inimii, cum zic Scripturile: «Dumnezeu în locul cel sfânt al Lui» [Ps 67, 6]” (p. 99). Atunci când atinge această stare paradisiacă, mintea, numită și Adam spiritual, nu e ferită de căderi, fiind ispitită mai ales de gândul mândriei și al uitării. În acest moment, spune Filotei, „trebuie să chemăm în ajutor alianța Fiului lui Dumnezeu, ca să învie mintea, Adamul spiritual, din păcatul și călcarea cu mintea, așa cum l-a înviat în vechime prin întrupare” (p. 101). Cateheza se încheie prin descrierea cerului minții, al cărui Soare e Hristos, luna, părtașă la lumina Lui, e Duhul Sfânt, iar stelele sunt roadele Duhului Sfânt. Ploile sunt lacrimile străpungerii inimii care curăță mintea cu un alt botez, briza e meditarea senină la moarte, care aduce cu sine ploaia lacrimilor, iar tunetele, fulgerele și grindina pogoară din cer pe pământ virtuțile care educă evlavia (p. 101-102). Urmează scrierile cele mai importante ale Sfântului Filotei, anume „Capitole despre trezie și rugăciune”, transmise în două versiuni care numără 39 și, respectiv, 40 de capitole. Cunoscute la noi prin includerea lor în volumul IV al Filocaliei românești, nu voi insista asupra acestora, mărginindu-mă a cita fraza de început, unde Sfântul Filotei trasează laitmotivul întregilor sale scrieri: „Există în noi un război mental mai greu decât războiul sensibil. Și lucrătorul cucerniciei trebuie să alerge și să urmărească în minte ținta de a aduna în chip desăvârșit în inimă drept comoară ca pe un mărgăritar sau o piatră prețioasă aducerea-aminte de Dumnezeu” (p. 133).

Considerăm că, mai ales acum, în această lume tot mai împrăștiată, aflată sub bombardamentul continuu al informației, de cele mai multe ori haotice și negative, scrierile Părinților Sinaiți pot fi de un real folos tuturor celor ce doresc să se angajeze deplin în viața creștină autentică prin imitarea vieții lui Hristos și a sfinților. În acest sens, toți cei trei mari cuvioși sinaiți ne învață cum putem înlocui mulțimea gândurilor cu singurul gând îndreptat spre Domnul Iisus Hristos și cu

respirația minții. Drumul progresului duhovnicesc se deschide cu paza poruncilor și practicarea virtuților, trece apoi prin conlucrarea esențială între trezie și rugăciunea lui Iisus, pentru a ajunge în cele din urmă la transformarea inimii într-un cer duhovnicesc, pe al cărui firmament senin strălucește Hristos, Soarele luminii dumnezeiești.

Volumul de față se dovedește a fi astfel o lectură ce dezvăluie dimensiunile esențiale ale vieții duhovnicești, invitând la ospățul ascetic și la pelerinajul inevitabil spre Dumnezeu prin adâncul de taină al inimii.

Perspective ecumenice asupra papalității[5]

Vizita apostolică în țara noastră a Sanctității Sale Papa Francisc, în perioada 31 mai – 2 iunie 2019, reprezintă deja un eveniment istoric reflectat cu asupra de măsură în dezbaterile publice găzduite de mediile virtuale, precum www.adevărul.ro sau www.historia.ro, și în emisiunile canalelor de televiziune. O puternică emoție a cuprins societatea românească în general și pe credincioșii catolici, de diferite rituri (latin, bizantin, armean) și etnii (români, unguri, ceangăi, italieni, slovaci, polonezi, armeni), în special. Din nefericire teologia academică românească nu s-a raportat în niciun fel la vizita papei, la persoana acestuia, la slujirea sau oficiul pontifului în Biserică. Nici înainte, nici în timpul, nici după consumarea vizitei nu s-a organizat o conferință, un simpozion, un seminar sau măcar o dezbatere care să tematizeze primatul papal și jurisdicția universală a pontifului, perspectivele confesionale diverse asupra acestor subiecte capitale, misiunea suveranului pontif în Biserica Romano-Catolică, rolul acestuia în creștinismul contemporan și în sânul lumii de astăzi. Or, această lipsă de reacție într-o societate și o Biserică nu lipsite de fundamentaliști ortodocși, care au recurs la retorici alarmiste, au răspândit mesaje iresponsabile în mediile virtuale și au organizat până și o petiție împotriva vizitei papei, cred că nu este deloc lăudabilă, pozitivă ori încurajatoare.

Nu la fel stau lucrurile în alte părți ale Europei. De exemplu în Germania, o țară cu un număr aproximativ egal de creștini catolici și evanghelici, retragerea papei Benedict XVI și alegerea papei Francisc au prilejuit mai multe asemenea reflecții și dezbateri universitare ale căror

---

[5] Philipp Thull (Hg.), *Papst und Ökumene – ein Widerspruch!? Ökumenische Perspektiven des Papstamtes*, Evangelische Verlagsanstalt, Bonifatius Verlag Paderborn, Leipzig, 2015, 180 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XIII, Nr. 7, 2019, p. 102-104.

rezultate au văzut lumina tiparului în forma unor studii și volume colective. Un asemenea volum de studii a fost editat de teologul catolic Philipp Thull, referent pentru dreptul canonic al Episcopiei de Hildesheim, în toamna anului 2015 printr-un parteneriat între Institutul tipografic evanghelic din Leipzig și editura catolică Bonifatius din Paderborn cu sprijinul financiar al episcopiilor Münster și Trier. Intitulat „Papa și ecumenismul – o contradicție!? Perspective ecumenice asupra funcției pontificale", volumul reunește un număr de 14 studii prefațate de două cuvinte înainte semnate de editor și de episcopul Anba Damian al Bisericii copte din Germania. Plecând de la rumoarea declanșată în Germania de retragerea papei Benedict XVI, respectiv de entuziasmul stârnit de alegerea lui Francis pe tronul Sfântului Petru, dar constatând, totodată, că oficiul pontifical reprezintă cel mai mare obstacol pe calea ecumenismului, Philipp Thull i-a provocat pe mai mulți teologi de diferite confesiuni să reflecteze împreună asupra temei complexe și capitale a funcției pontificale. Înainte de a intra propriu-zis în interpretarea oficiului, a demnității și a slujirii papale, editorul le-a dedicat celor doi suverani pontifi câte un text. Cel dintâi semnat de episcopul Anba Damian reprezintă un elogiu adus papei Benedict XVI într-o cheie tripartită: păstorul slujitor, teologul erudit și pontiful roman deschis spre Ortodoxie. Cel de-al doilea îi aparține episcopului Matthias Ring, păstorul episcopiei vechilor catolici din Germania, care sub titlul „Carnavalul s-a terminat. Sfârșitul unei înscenări" tratează subiectul nou al retragerii unui papă și a alegerii altuia discutând în mod eseistic implicațiile posibile ale actului personal al lui Benedict XVI asupra funcției pontificale, comportamentul simplu și modest al noului papă Francisc care prin modul său de a fi realizează o nouă înscenare a slujirii papale.

Cum era și firesc primul studiu, „Tu ești Petru. Chemarea și trimiterea lui Simon în lumina Noului Testament", reprezintă o abordare biblică semnată de Robert Vorholt, profesor de Exegeza Noului Testament la Universitatea din Luzern-Elveția. Exegeza profesorului Vorholt pleacă

de la poziția lui Petru în sânul cinului apostolic, istoria „pescarului Simon" fiind catalogată drept o „istorie a superlativului". Rolul sau slujirea apostolului Petru în mijlocul apostolilor și a comunității eclesiale primare sunt explicate și evidențiate prin nuanțele numelui său (piatră și stâncă), cât mai ales prin exegeza textelor din Matei 16, 18 și următoarele, respectiv Ioan 21, 15-17. Concluziile profesorului sunt extrem de interesante, iar cel puțin una merită reținută: „Noul Testament îi atribuie lui Petru un rol major în Biserica primară. Acesta nu se limitează la reprezentarea cercului apostolic, ci în lumina mărturiei biblice cuprinde și misiunea de a conduce Ecclesia. Aceasta nu funcționează fără putere deplină și nici fără jurisdicție. (...) Așadar nu este vorba ca Chefa să treacă în locul Domnului, ci de a reactualiza permanent și a aduce mereu în sânul comunității credincioșilor cuvântul și voia Celui înviat. De aceea, după părerea mea, este mai corect să vorbim mai degrabă despre slujirea lui Petru decât despre oficiul petrin, prin care ar trebui să se înțeleagă că funcția pe care Iisus i-a acordat-o lui Petru se evidențiază și se împlinește mai ales prin caracterul său de slujire" (p. 25).

Urmează o analiză istorică, „Mileniul papalismului și sfârșitul acestuia", semnată de Mariano Delgado, profesor de istorie medievală și modernă a Bisericii la Universitatea din Freiburg-Elveția, care prezintă evoluția definiției primatului papal în cursul celui de al doilea mileniu creștin, punctând în a doua parte a studiului viziunea teologică asupra primatului din enciclica „Ut unum sint" a lui Ioan Paul al II-lea, precum și opiniile lui Heinrich Fries și Karl Rahner.

Wilhelm Rees, profesor de drept canonic la Universitatea din Innsbruck, și Johanna Rahner, profesoară de teologie dogmatică, istoria dogmelor și teologie ecumenică la Universitatea Eberhard-Karl din Tübingen, propun două abordări similare pe tema papalității și a conciliului. Primul se focusează asupra evoluției raportului dintre papalitate și sinodalitate în lumina dreptului canonic apusean (Codex Iuris Canonici), în principalele sale colecții din evul mediu, din 1917 și din 1983,

iar cea de a doua se concentrează pe o analiză a primatului papal în documentele ultimelor două concilii generale ale Bisericii Catolice, Vatican I și II, insistând asupra urmărilor celui secund până astăzi în ceea ce privește o chestiune rămasă încă deschisă: locul, rolul și misiunea episcopului Romei în sânul colegialității și comuniunii episcopilor.

Următoarele studii oferă patru perspective și evaluări confesionale diferite asupra papalității și a primatului petrin: părintele profesor Ioan-Vasile Leb de la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca discută „slujirea și funcția lui Petru din perspectivă ortodoxă"; episcopul anglican emerit de Wakefield, Stephan Platten, evaluează „papalitatea după Conciliul II Vatican din perspectivă anglicană", nu însă fără a face o serie de precizări istorice din epoca reformei anglicane; Ute Mennecke, profesoară de istorie bisericească la Universitatea renană Friedrich-Wilhelm din Bonn, prezintă „papalitatea din perspectivă evanghelică" cu patru faze de analiză centrată pe Luther, Melanchton, teologia secolelor XVII-XVIII și în lumina dialogului ecumenic de după Conciliul II Vatican; și Günter Eßer, profesor de teologie veche-catolică al Seminarului vechi-catolic din cadrul Universității renane Friedrich-Wilhelm din Bonn, care tematizează subiectul incitant „Vechi-catolic înseamnă: catolic fără papă? Vechiul catolicism și papalitatea".

Acestor perspective confesionale le urmează trei viziuni catolice asupra relevanței prezente și viitoare a primatului pontifical: editorul Philipp Thul, „«...avem voie să visăm și să sperăm». Impulsuri pentru reforma exercitării primatului", cu sublinierea a trei chestiuni, și anume întărirea colegialității episcopale, stimularea subsidiarității și o automărginire a primatului jurisdicțional papal; Bertram Stubenrauch, profesor de dogmatică și teologie ecumenică la Facultatea de Teologie Catolică a Universității Ludwig Maximilian din München, „Papa – Orizontul și granițele unei misiuni" structurat în patru subpuncte: „paradoxul «sfântului părinte»", „sarcinile episcopului Romei", „papa ca episcop și preot" și „papa ca «patriarh ecumenic»?"; Achim Buckenmaier,

profesor de dogmatică la Universitatea pontificală lateranã din Roma, „Papa și curia în reformă. Observații pe marginea unei sarcini actuale", fără îndoială un material provocator din imediata actualitate a lumii catolice.

Semnat de Dirk Ansorge, profesor de dogmatică la Facultatea de Filosofie-Teologie Sankt Georgen din Frankfurt am Main, penultimul studiu abordează tema „Capacitate și har. Reflecții pe marginea înțelegerii catolice a oficiului (Amt) în perspectiva lui Max Weber", pe care o tratează pe șase subpuncte: „«dezvrăjirea» oficiului", „stăpânire și oficiu după Max Weber", „unitatea dintre oficiu, persoană și mărturie", „diferența între oficiu și persoană", „oficiu și capacitate", „oficiu, har și libertate".

Ultimul studiu, „Un papă modern? Profilul sociologic al unui papă în modernitate", este întocmit de Gert Pickel, profesor de sociologie a religiilor și a bisericilor la Universitatea din Leipzig. Abordarea este una total diferită față de studiile precedente, deoarece pleacă de la cerințele lumii contemporane aflate într-o continuă schimbare, profesorul Pickel schițând profilul sociologic al unui papă contemporan prin prisma a ceea ce masa credincioșilor așteaptă de la arhipăstorul lor, respectiv de la provocările globale generale: un papă al mas-mediei, un papă al slujirii sociale, un bun organizator bisericesc atent la doleanțele păstoriților săi.

Întocmit de teologi creștini de confesiuni diferite, având drept numitor comun mediul academic-universitar de slujire, volumul nu este adresat doar mediului teologic universitar ori clerical, ci se deschide tuturor celor interesați de papalitate, de mișcarea ecumenică, de rostul și misiunea pontifului roman în cadrul Bisericii Catolice de ieri, de astăzi și de mâine. Limbajul accesibil uzitat de toți autorii este o dovadă în plus în acest sens. În sfârșit, nu pot să închei fără a sublinia că acest volum poate fi luat drept exemplu pentru ceea ce înseamnă o discuție serioasă, matură, onestă și responsabilă a teologiei academice de limbă germană pe tema papalității, discuție menită să ofere răspunsuri la interogațiile creștinilor de confesiuni diferite și ale simplilor curioși cu

privire la oficiul petrin, la misiunea papei, la locul său în Biserica Romano-Catolică și în lumea creștină în general. Lipsiți de abordări similare în societatea noastră românească, creștinii diferitelor biserici și confesiuni se vor hrăni în continuare numai din discuțiile, mai mult sau mai puțin profesioniste, generate de diferiți analiști prezenți pe sticlă și în mediul on-line, fundamentaliștii diferitelor tabere, de regulă prost informați și rău intenționați, operând pe mai departe nestingheriți cu clișee teologice și viziuni apocaliptice care nu fac cinste nimănui.

Părintele profesor Adelbert Denaux despre Evanghelia după Luca[6]

Când ne referim la corpusul textelor Sfintei Scripturi, trebuie să știm că există mărturii incontestabile cu privire la faptul că despre acesta s-a scris încă din secolul al doilea al erei creștine. Literatura care prezenta sau comenta textele biblice a avut rolul de a-i familiariza pe creștinii perioadei postapostolice cu conținutul Revelației dumnezeiești. Părinții Bisericii, atât cei din Răsărit, cât și cei din Apus, s-au oprit cu mare atenție asupra Sfintei Scripturi, fiind preocupați nu doar să facă înțeles cuvântul lui Dumnezeu în fața credincioșilor, ci și să elaboreze lucrări de natură isagogică. Aceasta îndeosebi cu scopul de a apăra autenticitatea, apostolicitatea și inspirația dumnezeiască a Sfintei Scripturi în fața ereziilor.

Odată cu Reforma religioasă din spațiul creștinismului apusean, în mediile protestante mai ales se va impune o nouă modalitate de abordare a textelor biblice, în sensul că acestea vor fi detașate de credința vie a Bisericii și plasate sub „lupa” iscoditoare a criticii istorico-raționaliste. Acest fapt va face din studiul biblic o „știință teologică” de sine stătătoare, de certă factură academică, însă prea puțin, sau chiar deloc, spirituală și eclesială, adică fără nici o finalitate în viața liturgică a comunităților și în devenirea Bisericii ca Trup al lui Hristos și ca Templu al Sfântului Duh.

O astfel de contribuție în domeniul abordării textului nou-testamentar este și volumul „Studii referitoare la Evanghelia după Luca. Structură, limbaj și teologie” (Studies in the Gospel of Luke. Structure,

[6] Adelbert Denaux, *Studies in the Gospel of Luke. Structure, Language and Theology*, Lit Verlag, Berlin, 2010, 386 p. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul V, Nr. 3, 2011, p. 95-97.

Language and Theology) al părintelui profesor Adelbert Denaux. Am avut prilejul și bucuria să-l cunosc pe autorul acestui volum în cadrul celei de-a 39-a întâlniri a asociației de prietenie creștină „International Ecumenical Fellowship” (IEF), care s-a desfășurat în perioada 27 iulie – 3 august 2009 la Cluj-Napoca. Nu pot să trec cu vederea faptul că părintele profesor Ioan Bizău este cel care mi-a sugerat să mă aplec asupra acestui volum, cu scopul de a-l prezenta cititorilor români. Tot dânsul mi-a vorbit elogios despre autorul volumului, subliniind seriozitatea sa, prestigiul academic, harisma prieteniei, ținuta sacerdotală deosebită și interesul pentru tradiția liturgică a Răsăritului ortodox.

Născut în anul 1938, părintele Adelbert Denaux a urmat studiile academice la Bruges și Leuven în Belgia. Între anii 1967 și 1992 a predat teologie biblică, eclesiologie și ecumenism la Seminarul Teologic din Bruges, iar din anul 1992 și până în 2003 a condus catedra de teologie biblică a Universității Catolice din Leuven, fiind și decanul Facultății de Teologie al acestei Universități. Din anul 2007, părintele Adelbert este profesor și decan al Școlii de Teologie din Tilburg, Olanda. Așa cum îmi mărturisea în timpul uneia dintre discuțiile pe care le-am purtat împreună, activitatea sa teologică universitară a fost orientată cu precădere asupra exegezei și criticii textului nou-testamentar. Concentrându-se în special asupra *Evangheliei de la Luca*, și-a materializat cercetarea într-o teză de doctorat redactată sub îndrumarea profesorului și mentorului său Frans Neirynck, publicată la Leuven în anul 1967 (XXIX + 400 p.). De asemenea, părintele profesor Adelbert Denaux a simțit nevoia să aprofundeze și alte teme majore ale catehezei apostolice, precum aceea a slujirilor în Biserică, dar și problema dialogului teologic anglicano-catolic, iar mai recent, chestiunea cultelor și religiilor noi din spațiul public belgian.

În volumul de față, apărut în seria „Tilburg Theological Studies”, sunt cuprinse un număr de 13 studii publicate de-a lungul anilor în reviste dintre cele mai serioase. Acest volum este rodul unei cercetări de

peste patruzeci de ani de activitate teologică și academică. Publicate inițial în diferite reviste de specialitate din Belgia în limbile olandeză și flamandă, părintele Adelbert a considerat oportun să le revizuiască și să le prezinte într-un volum de sine stătător în engleză, germană și franceză, pentru a fi mai ușor accesibile celor preocupați de acest domeniu al cercetării teologice. Studiile intrate în alcătuirea volumului sunt numerotate și grupate în trei secțiuni: „I. Luca în general – Luke in General” (nr. 1-4); „II. Pasaje individuale în Luca – Individual Passages in Luke” (nr. 5-10), și „III. Limbajul și stilul lui Luca – Language and Style of Luke” (nr. 11-13). Ocupându-se de anumite aspecte generale ale *Evangheliei de la Luca*, studiile din prima secțiune a volumului sunt dedicate următoarelor probleme: structura Evangheliei – *The Delineation of the Lukan Travel Narrative within the Overall Structure of the Gospel of Luke* (pp. 3-37); influențele Vechiului Testament – *Old Testaments Models for the Lukan Travel Narrative. A Critical Survey* (pp. 39-70); tema ospitalității – *The Theme of Divine Visits and Human (In)hospitality in Luke-Acts. Its Old Testament and Graeco-Roman Antecedents* (pp. 71-92) și, în sfârșit, hristologia lucanică – *A Stranger in the City. A Contribution to the Study of the Narrative Christology in Luke's Gospel* (pp. 93-110). Cea de a doua secțiune a volumului subsumează un număr de șase studii, care vizează pe rând: *Evanghelica de la Luca* și Q, un pasaj individual – *The Q-logion Mt 11, 27 / Lc 10, 22 and the Gospel of John* (pp. 113-147); Predica de pe munte și Q – *Das Jesuswort der zwei Wege im Epilog der Bergpredigt (Mt 7, 13-14 par. Lc 13, 23-24). Tradition und Redaktion* (pp. 149-179); o interesantă exegeză lucanică asupra conflictului dintre Iisus și casta fariseilor – *L'hypocrisie des Pharisiens et le dessein de Dieu. Analyse de Lc., 13, 31-33* (pp. 181-222); Luca și Q, parabola talanților – *The Parable of the Talents/Pounds (Q 19, 12-27). A Reconstruction of the Q text* (pp. 223-251); teologie și hristologie – *The Parable of the King-Judge (Lc 19, 12-28) and its relation to the Entry Story (Lc 19, 29-44)* (pp. 253-273); și, în sfârșit, taina învierii Domnului în versiunea lucanică – *Luke's Story of Jesus'*

Resurrection (Lc 23, 54 – 24, 53) (pp. 275-306). Ultima secțiune a volumului pe care-l am în atenție cuprinde un număr de trei studii și vizează: expresia despre timp (studiu elaborat de către autor în colaborare cu doctoranda sa Inge van Wiele) – *The Meaning of the Double Expression of Time in Luke 24,29* (pp. 309-328); stilul și stilistica lucanică – *Style and Stylistics, with Special Reference to Luke* (pp. 329-347); caracteristicile limbajului lucanic – *Characteristic Language Use in Luke. The Search for Reliable Criteria* (pp. 349-370). Volumul se încheie cu o necesară listă de abrevieri bibliografice și, bineînțeles, cu un index al autorilor citați.

Parcurgând lucrarea de teologie biblică a profesorului Adelbert Denaux am sesizat, încă de la primele pagini, înaltul nivel academic al cercetării, seriozitatea acordată tematicii pe care o abordează și, nu în ultimul rând, acuratețea stilului. Prin aceste virtuți ale scrisului, autorul face dovada competențelor științifice și a familiarității sale cu exigențele cercetării academice, fapt caracteristic spațiului universitar occidental. De asemenea, face dovada bogăției cunoștințelor sale în orizontul atât de vast și complex al cercetării critice, hermeneutice și isagogice din domeniul studiului nou-testamentar, orientat cu precădere asupra *Evangheliei de la Luca*.

În încheiere, nu pot să nu mărturisesc faptul că mi-a fost drag să fac acest exercițiu anamnetic și de recunoștință față de persoana profesorului Adelbert Denaux, de a cărui erudită companie m-am bucurat în urmă cu doi ani. Totodată, doresc să precizez că am încercat să aduc în atenția cititorilor revistei „Tabor" apariția acestui consistent volum de teologie biblică și cu intenția de a-l face cunoscut teologilor bibliști și, bineînțeles, tuturor celor interesați de realizările excepționale din domeniul cercetării textelor inspirate ale Noului Testament.

Vieți de sfinți daco-romani și români[7]

Părintele profesor Mircea Păcurariu este un slujitor fidel al Bisericii Ortodoxe Române și un neobosit cercetător și cronicar al istoriei ei seculare în spațiul carpato-danubiano-pontic. Cu o vocație de dascăl, pe care a pus-o în slujba instituțiilor de învățământ teologic universitar mai bine de cinci decenii, părintele Păcurariu nu a rămas claustrat în zona academică, ci s-a coborât atât prin slujirea sacerdotală, cât și prin diferite lucrări de istorie și omiletică accesibile în sânul credincioșilor ortodocși din țara noastră. Cartea de față, ajunsă la a patra ediție în numai două decenii, ne dezvăluie tocmai succesul de care se bucură opera sa nu numai în rândul clericilor, al teologilor, al istoricilor sau al oamenilor de cultură în general, ci și în mijlocul credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române. Sfinția sa a demonstrat și mărturisit întotdeauna deschis și fără echivoc dragostea și atașamentul său față de biserica și neamul românesc, dedicându-li-se prin întreaga sa operă și slujire. De altfel, autorul mărturisește în cuvântul său introductiv că a scris această carte „cu dragoste și sentimente de aleasă cinstire față de acești mari fii ai neamului și ai Bisericii noastre, cu gândul de a face cunoscute viața și faptele lor credincioșilor de astăzi", motiv pentru care nu a fost concepută „ca o lucrare științifică, în sensul obișnuit al cuvântului, ci ca una de popularizare sau, mai corect spus, de zidire sufletească, spre a fi de folos bunilor noștri credincioși în strădaniile lor pentru o viață cât mai aleasă și mai bineplăcută lui Dumnezeu și oamenilor" (p. 9).

---

[7] Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, ediția a patra, Editura Basilica, București, 2013, 384 p. + 61 ilustrații. Recenzie publicată în *Tabor*, Anul XII, Nr. 9, 2018, p. 95-96.

Volumul se deschide printr-un „Cuvânt înainte” al părintelui patriarh Daniel care evidențiază în gânduri simple, dar clare și edificatoare, pe baza Sfintei Scripturi, învățătura ortodoxă despre cultul sfinților și folosul sufletesc al cinstirii lor de către Biserică și credincioșii ei. Preafericirea sa atrage atenția că Dumnezeu este Unicul izvor al sfințeniei, pe care o împărtășește tuturor oamenilor pe măsură ce aceștia Îl caută pe El. Întemeiată de Iisus Hristos prin Pogorârea Sfântului Duh, Biserica este „deopotrivă experiența căutării sfințeniei și a primirii sfințeniei de către oameni”, comuniunea sfinților este comuniunea Împărăției lui Dumnezeu. Astfel, „sfinții sunt prietenii cei mai intimi ai lui Dumnezeu – purtătorii dragostei lui Hristos pentru lume și sălașul locuirii Sfântului Duh – și cei mai buni dintre oameni, transfigurați de către lucrarea Duhului și aduși pe calea asemănării cu Dumnezeu. Biserica, ne arată Preafericirea sa, „cinstește pe sfinți întrucât simte prezența lui Hristos și lucrarea Sfântului Duh în ei”. De aici reiese că „cinstirea sfinților nu este o știrbire a cinstirii lui Dumnezeu, ci, dimpotrivă o preamărire a iubirii Sale pentru oameni și a lucrării Lui de înălțare a omului spre frumusețea și viața veșnică a lui Dumnezeu”, sfințenia fiind „viața adevărată a omului sau împlinirea umanului (p. 5-6).

În continuare, părintele patriarh amintește versetul 26 din capitolul 21 al Apocalipsei, unde se spune că neamurile își vor aduce slava lor în Împărăția lui Dumnezeu, concluzionând că „sfinții fiecărui neam reprezintă mai ales frumusețea cea nepieritoare a slavei fiecărui neam în fața lui Dumnezeu” (p. 6). Cinstiți mai întâi de poporul credincios, Biserica prin vocea ierarhiei a confirmat încă din epoca primară recunoașterea sfințeniei și a proclamat trecerea lor în galeria eroilor credinței și înălțarea lor la vrednicia sfintelor altare. Pășind pe calea tradiției, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a instituit, la 20 iunie 1992, „Duminica Sfinților Români” în a doua duminică după Rusalii pentru a sublinia faptul că Duhul Sfânt a lucrat în chip minunat de-a lungul veacurilor și pe pământul țării noastre și în sânul poporului român, începând de la creștinarea sa până astăzi. De aceea, subliniază patriarhul Daniel, cartea părintelui

Păcurariu este atât „o mărturie, o pomenire și o cinstire adusă sfinților daco-romani și români", cât și „un îndemn de a urma pilda sfinților iubitori de Hristos, apărători ai dreptei credințe și binefăcători milostivi față de semenii lor" (p. 7).

Luând drept model sinaxarul anului, autorul a grupat medalioanele biografice ale sfinților români în șapte cete, precedate de o prezentare a Sfântului Apostol Andrei, propovăduitorul Evangheliei în provincia romană Scythia Minor, Dobrogea de astăzi. Ceata dintâi a martirilor daco-romani îi cuprinde pe mucenicii din provinciile romane sud-dunărene: Sf. Montanus preotul și soția sa Maxima, Sf. Irineu episcopul și diaconul său Dimitrie, Sfinții mucenici militari din Durostorum, Sfinții mucenici Maxim, Cvintilian și Dadas din Ozovia, Sfinții mucenici din Tomis (Constanța), Sfinții mucenici din Axiopolis, Sfinții mucenici Zoticos, Attalos, Kamasis și Filippos din Noviodunum (Niculițel), Sf. mucenic Emilian din Durostorum, Sfinții mucenici Nichita și Sava și alți creștini martirizați de goți. În cea de a doua ceata, a ierarhilor și teologilor daco-romani, se numără Sfinții Vetranion și Teotim, episcopi ai Tomisului, Sf. Ioan Casian, Cuviosul Gherman din Dacia Pontică, Sf. Niceta episcop de Remesiana și Cuviosul Dionisie Exiguul din Scythia Minor. Următoarele cinci capitole îi grupează pe sfinții români în cetele cuvioșilor din mănăstirile românești (Ghelasie de la Râmeț, Nicodim de la Tismana, Ioan de la Prislop, Leontie de la Rădăuți, Daniil Sihastrul de la Voroneț, cuvioșii părinți din mănăstirile Moldovei, Simeon și Amfilohie de la Pângărați, Chiriac de la Tazlău, Rafael și Partenie de la Agapia, Iosif și Chiriac de la Bisericani, Ioan de la Râșca și Secu, Ioanichie de la Cetățuia-Negru Vodă, Antonie Sihastrul de la Schitul Iezeru, Teodora de la Sihla, Onufrie de la Sihăstria Voronei, Vasile de la Poiana Mărului, Paisie de la Neamț, Iosif de la Văratec, Gheorghe de la Cernica și Căldărușani, Antipa Athonitul, Irodion de la Lainici și Ioan Iacob Hozevitul); ceata sfinților ierarhi (Nifon, patriarhul Constantinopolului, Petru Movilă, mitropolitul Kievului, Varlaam, mitropolitul Moldovei, Iosif cel Nou, mitropolitul Banatului, Dosoftei, mitropolitul Moldovei, Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești, Pahomie de la Gledin, episcopul Romanului, Grigorie Dascălul,

mitropolitul Țării Românești, Calinic de la Cernica, episcopul Râmnicului, Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei); ceata mucenicilor Ortodoxiei românești (Ioan Valahul, Ilie Iorest, Simion Ștefan și Sava Brancovici, mitropoliții Transilvaniei, Iosif Mărturisitorul, episcopul Maramureșului, cuvioșii mărturisitori ardeleni Visarion și Sofronie de la Cioara, Oprea Miclăuș din Săliștea Sibiului, Moise Măcinic din Sibiel și Ioan din Galeș, sfinții năsăudeni Atanasie Todoran din Bichigiu, Vasile din Telciu, Grigorie din Zagra și Vasile din Mocod); ceata binecredincioșilor domnitori români (Ștefan cel Mare al Moldovei, Neagoe Basarab al Țării Românești, Constantin Brâncoveanu al Țării Românești cu fiii săi Constantin, Ștefan, Radu și Matei, și sfetnicul său, Ianache Văcărescu); precum și ceata sfinților de alt neam ale căror moaște se găsesc la noi în țară (Grigorie Decapolitul, Parascheva de la Iași, Filofteia de la Argeș, Dimitrie cel Nou Basarabov și Ioan cel Nou de la Suceava).

Adresându-se publicului larg, bibliografia aferentă fiecărui medalion hagiografic nu este prezentată în forma unui aparat critic tradițional formulat în notele de subsol, ci într-o secțiune aparte de la finalul lucrării, intitulată simplu „bibliografie" (p. 343-368). Acesteia îi urmează un indice alfabetic al celor 125 de sfinți daco-romani și români cu indicarea zilei lor de prăznuire (p. 369-374) și apoi un sinaxar al sfinților evocați pe lunile anului bisericesc (septembrie-august). Cele 61 de icoane color de la finalul cărții întregesc în mod vizual hagiografiile sfinților români. Haina editorială de calitate, cu care de altfel ne-a obișnuit de câțiva ani Editura Basilica a Patriarhiei Române, îi dau cărții părintelui academician Mircea Păcurariu un aspect atractiv și asigură durabilitatea produsului bibliofil făcând cinste, deopotrivă autorului, sfinților neamului nostru și tipografiei cărților bisericești din București.

În final, nu pot decât să sper că având la dispoziție acest frumos volum, mai ales acum în anul aniversar al centenarului Marii Uniri, preoții și credincioșii ortodocși români din țară și de pe întreg mapamondul, vor găsi răgazul necesar pentru a descoperi sau redescoperi profilul istoric și spiritual al sfinților odrăsliți din neamul nostru.

Calendarul Sfinților din fresca Mănăstirii Sucevița[8]

Lectura vieților sfinților din Sinaxarul Mare al Bisericii Ortodoxe a devenit astăzi o practică desuetă în viața creștinilor. Nici în curricula învățământului teologic universitar nu se acordă o atenție sporită hagiografiei, decât tangențial la cursurile de istorie bisericească și la cele de spiritualitate, și nici în mănăstiri nu mai prea există practica citirii sinaxarelor în timpul meselor de obște. Istoria Bisericii ne descoperă că neglijarea exemplului sau pildei parcursului biografic al sfinților în creșterea și zidirea duhovnicească a creștinilor mireni, a clerului și a monahilor nu este însă o carență generată de secularism, postmodernitate și tehnologie, ci aceasta s-a manifestat încă din epoca luminilor. O reacție de îndreptare a avut-o atunci Sfântul Paisie Velicikovski, care în „Așezământul paisian de la Dragomirna" din 1763, o veritabilă rânduială a vieții de obște fixată de stareț, prevedea la punctul 5 ca în trapeză toți frații să fie „cu luare aminte la citire, care trebuie să fie neschimbat în fiecare zi din Viețile Sfinților și din cărțile Sfinților Părinți și din cele de învățătură"[9].

Postulatul paisian ar trebui să fie și astăzi valabil și de actualitate, pentru că parcurgerea filelor hagiografice oferă o mărturie dreaptă nu numai despre viețile sfințite, despre viețile trăite în duhul Evangheliei lui Iisus Hristos, ci și despre lupta cea bună, mărturia cea adevărată și viețuirea cea curată, jertfelnică și martirică a mii de frați de-ai noștri mai mari. Aceste vieți de sfinți pot constitui oricând și pentru fiecare creștin și creștină în parte atât modele de viețuire în rânduiala cea sănătoasă a

---

[8] *Calendarul Sfinților din fresca Mănăstirii Sucevița*, Mănăstirea Sucevița, 2016, 758 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXX, Nr. 10/octombrie 2019, p. 4.

[9] *Cuviosul Paisie de la Neamț, Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezăminte și alte texte*, ediția a III-a, îngrijită de diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2015, p. 472.

principiilor vieții creștine, cât și exemple de încurajare și de îmbărbătare pe cărarea vieții acesteia postmoderne, consumiste, globaliste și individualiste, care-și reneagă tot mai frecvent și mai fervent rădăcinile creștine.

Desigur, încurajarea lecturii vieților sfinților trebuie realizată și prin publicații accesibile și atractive sub aspect teologic, literar și editorial, lucrările clasice ale sinaxarelor mari, ale celor 12 volume dedicate vieților sfinților sau Proloagele fiind pentru unii necunoscute, iar pentru alții prea ample, cu dimensiuni textuale și tipografice mult prea mari, în consecință evitate de creștinul obligat să viețuiască în această lume agitată. Un volum model, extrem de bine realizat sub raport grafic, prin urmare atractiv, este cel publicat de obștea mănăstirii Sucevița în anul 2016, încă prea puțin cunoscut.

Ctitoria fortificată a movileștilor din Țara de Sus a Moldovei este cunoscută pentru programul iconografic interior și exterior, care cuprinde anumite registre reprezentative și chiar unice ca amplitudine picturală în ansamblul fațadelor pictate ale mănăstirilor Moldovei10. Este vorba mai ales despre „Scara Virtuților" de pe fațada nordică, despre „Rugăciunea tuturor sfinților" desfășurată pe abside și despre reprezentarea „Sinaxarului" sau a „Calendarului bisericesc" (1 septembrie-31 august) de-a lungul unui an, desfășurat în pronaosul bisericii, pe cinci registre, înfățișând viața sau martiriul Sfinților reprezentativi din fiecare zi, praznicele împărătești și ale Maicii Domnului.

Obștea Suceviței a conștientizat importanța Calendarului iconografic al sfinților mănăstirii Sucevița și cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen Zainea, cu impulsul și oblăduirea stareței Mihaela Cozmei, sub coordonarea protosinghelului Marcu Petcu și cu asistența universitară a profesorului Remus Rus de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București a realizat un minunat album hagiografic care ilustrează fiecare zi a sinaxarului ortodox. Volumul se deschide cu predoslovia IPS Pimen, Arhiepiscopul Sucevei și

[10] Mihaela Cozmei (ed.), *Mănăstirea Sucevița. Monument Unesco*, Editura Accent Print, Suceava, 2013.

Rădăuților, și cu introducerea profesorului Remus Rus, după care urmează restituirea calendarului, după cronologia anul civil, fiecărei zile fiindu-i afierosite două pagini, una de cuvânt și cealaltă de iconografie, prin fotografiile profesioniste ale lui Petru Palamar. Calendarul astfel pus la dispoziția creștinului de astăzi prezintă într-o formă textuală condensată și vizuală sugestivă esența sinaxarului creștin ortodox, devenind o carte extrem de utilă pentru primenirea spirituală a noastră a tuturor. Totodată, albumul constituie o carte de vizită extraordinară a Mănăstirii Sucevița, oferind un abecedar hagiografic creștinului ortodox român din ziua de astăzi, iar celor râvnitori, bibliografia de la finalul tomului le oferă reperele necesare în vederea aprofundării vieților sfinților.

Ca unul care m-am folosit spiritual și cultural în urma deschiderii frecvente a „Calendarului Sfinților din fresca mănăstirii Sucevița" închei prin a felicita și a mulțumi obștii monahale sucevițene pentru această realizare editorială remarcabilă, care merită cunoscută și deținută de toții credincioșii ortodocși români aflați încă pe cale spre Împărăția Cerurilor.

MITROPOLITUL ANDREI ȘAGUNA

O viață închinată Bisericii și Neamului[1]

Atât autorul, cât și subiectul acestei cărți sunt arhicunoscuți în mediul bisericesc, cultural și academic românesc. Cel dintâi, părintele academician Mircea Păcurariu, a marcat în mod decisiv generațiile de teologi și cercetători ai istoriei ecleziastice românești din ultimele decenii prin inegalabila sa sinteză dedicată istoriei Bisericii Ortodoxe Române, publicată în trei volume și reeditată în trei ediții revizuite și completate. Ajuns la o venerabilă vârstă a senectuții, părintele Păcurariu a revenit asupra unui subiect pe care l-a mai abordat pe parcursul carierei sale academice, oferind publicului interesat de trecutul Ortodoxiei ardelene o amplă monografie despre cel mai faimos ierarh al românilor transilvăneni: Sfântul mitropolit Andrei Șaguna.

Gândul întocmirii acestei lucrări, mărturisește autorul, a odrăslit cu mulți ani în urmă, însă evenimentele canonizării mitropolitului în anul 2011 au dus la materializarea acestuia și la publicarea cărții considerată de părintele magistru „o ofrandă, o cinstire a memoriei" șaguniene și astfel o împlinire a unei datorii de conștiință pe care a simțit-o a-i reveni atât datorită calității sale didactice de profesor la Academia Andreiană, cât și descendenței familiare dintr-o genealogie sacerdotală care și-a dobândit harul preoției prin punerea mâinilor arhiereului Andrei Șaguna: „Am socotit că este de datoria mea să fac acest lucru, din moment ce timp de peste trei decenii am prezentat

---

[1] Mircea Păcurariu, *O viață închinată Bisericii și Neamului. Sfântul ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Editura Andreiana, Sibiu, 2012, 508 p. Recenzie publicată în *Renașterea*, Anul XXV, Nr. 1/ianuarie 2014, p. 7.

studenților teologi de la Sibiu personalitatea mitropolitului Andrei, publicând, concomitent, și un număr de studii și articole în care prezentam diverse aspecte din multipla sa activitate pastorală, culturală, socială și națională. Se adaugă la aceasta și un îndemn de ordin sentimental, știind că trei dintre strămoșii mei au fost hirotoniți de Andrei Șaguna, iar alți preoți din neamul meu hirotoniți de către succesorii săi în scaunul mitropolitan. Nu în ultimul rând, pentru că am auzit vorbindu-se despre el încă din copilărie, din casa părintească, iar în anii de liceu am citit multe articole despre el în „Telegraful Român" și „Revista Teologică" și chiar în unele din lucrările lui Ioan Lupaș" (p. 9).

Efortul octogenarului profesor trebuie salutat, deoarece apariția unei noi lucrări despre mitropolitul Andrei Șaguna era imperios necesară având în vedere că ultima contribuție autohtonă de anvergură despre marele arhiereu i se datorează lui Ioan Lupaș (1880-1967) și datează de la începutul secolului XX, lucrările istoricului american Keith Hitchins (1931-2020) și ale teologului german Johann Schneider (n. 1963 la Mediaș), traduse și publicate în românește în 1995, respectiv 2016 la editura Enciclopedică din București, și în 2008 la editura Deisis din Sibiu, au abordat personalitatea lui Șaguna din perspectiva activității sale național-politice, respectiv a gândirii și acțiunii sale eclesiologice. Or, pe lângă valoarea istoriografică intrinsecă, conferită de efortul remarcabil de sintetizare a impresionantei bibliografii șaguniene existente în momentul de față și respectiv reușita portretizării vieții, activității, operei și moștenirii sfântului ierarh Andrei Șaguna, monografia șaguniană a părintelui magistru Păcurariu este o lucrare care se deschide unui cerc cât mai larg de cititori: clerici și mireni, oameni de rând, tineri studioși, intelectuali, cercetători și profesori consacrați din spectrul științelor umane și nu numai, depășind astfel cercul restrâns al istoricilor de profesie.

Monografia se deschide cu prefața mitropolitul Laurențiu Streza al Ardealului intitulată „Nemuritorul și Sfântul Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei", în care se precizează că acest volum este al treilea în cadrul „Colecției Șaguniene" inițiată la editura Andreiana în

contextul canonizării mitropolitului în scopul evidențierii și popularizării „vieții, activității și personalității Sfântului Ierarh Andrei”.

Din punct de vedere tematic, volumul este structurat în zece capitole prezentând următoarea structură: Prefața mitropolitului Laurențiu Streza; Cuvântul autorului; Cap. I. Mitropolitul Andrei Șaguna în istoriografie (p. 11-38); Cap. II. Viața lui Andrei Șaguna până în 1846 (p. 39-59); Cap. III. Andrei Șaguna „Vicar General” al Eparhiei Ortodoxe a Ardealului (p. 60-74); Cap. IV. Activitatea național-politică a lui Andrei Șaguna (p. 75-117); Cap. V. Reînființarea Mitropoliei Ardealului (p. 118-147); Cap. VI. Organizarea bisericească șaguniană (p. 148-209); Cap. VII. Andrei Șaguna, îndrumător al culturii românești (p. 210-337); Cap. VIII. Andrei Șaguna ca ierarh și păstor de suflete (p. 338-378); Cap. IX. Legăturile lui Andrei Șaguna cu ierarhi și patrioți din Țara Românească și Moldova (p. 379-392); Cap. X. După o viață de lupte și jertfe pentru neam (p. 393-433); Câteva concluzii (p. 435-439); Un tabel cronologic șagunian (p. 441-450); Aprecieri ale unor personalități culturale, ecleziastice și politice despre mitropolitul Andrei (p. 451-465); Rezumat în limba engleză (p. 467-477); Indice de persoane, locuri și lucrări (p. 479-496); O sută cincisprezece ilustrații, fotografii și portrete reprezentându-i pe Șaguna, pe colaboratorii și apropiații săi, obiecte personale și coperțile principalelor sale opere bibliofile, o serie de biserici construite în perioada păstoririi sale și imagini de la canonizarea sa, tablouri care întregesc și completează în chip frumos volumul, oferindu-i lectorului contemporan o retrospecție iconografică în viața și epoca șaguniană.

Apărută într-o elegantă ediție grafică la editura Andreiana a Mitropoliei Ardealului din Sibiu, monografia șaguniană a părintelui Mircea Păcurariu repune în fața ochilor noștri personalitatea complexă și luminoasă a celui pe care Lucian Blaga l-a caracterizat atât de frumos și metaforic drept „întruparea duminecii printre noi”.

Teologia Pastorală pentru preoții de lege răsăriteană[2]

În anul 2008, când s-a aniversat bicentenarul nașterii mitropolitului Andrei baron de Șaguna, producția istoriografică ce s-a concentrat asupra personalității, activității și operei acestuia a fost, de departe, cea mai bogată din întreaga perioadă a ultimelor două decenii, în marile centre universitare ale țării desfășurându-se simpozioane, aniversări și slujbe de comemorare menite să readucă în fața ochilor contemporaneității persoana luminoasă a lui Andrei Șaguna. Istorici și teologi, laici și clerici, cercetători și studenți, nume consacrate și voci tinere s-au întrecut în a așterne pe hârtie rezultatul cercetărilor lor și o multitudine de gânduri evocatoare și laudative la adresa celui ce a fost „un cârmuitor de oameni și un îndreptător al vremurilor, bătrân maiestuos care de pe scaunul său de arhiereu conducea ca de pe un scaun de rege”[3], cum îl descria la sărbătoarea centenarului nașterii sale, Nicolae Iorga. Au fost prezentate minuțios, pe baza bogatelor surse arhivistice, a presei din epocă, a memorialisticii, a corespondenței și a bibliografiei existente, diferite aspecte ale vieții și activității pastorale, bisericești, sociale, culturale, educaționale, politice și naționale ale omului și ierarhului Andrei Șaguna, reconstituindu-se, așadar, încă o dată portretul unui om care a jucat un rol central în viața Bisericii Ortodoxe și a națiunii române din Transilvania și Ungaria în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

---

2 *Andrei Șaguna, Teologia Pastorală pentru preoții de lege răsăriteană*, ediție îngrijită și prefațată de pr. Emil Cioară, la împlinirea a 200 de ani de la nașterea Mitropolitului Andrei Șaguna (1808-1873), Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, 200 + 240 p. Recenzie publicată în *Studia Theologia Orthodoxa*, Volume 56, Nr. 1/2011, p. 294-296.

3 Antonie Plămădeală, *Momentul Șaguna în istoria Transilvaniei*, în vol. *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003, p. 18.

Nu trebuie însă să uităm că Andrei Șaguna a fost înainte de toate episcop și mitropolit, toate celelalte aspecte importante ale activității și vieții acestuia fiind, de fapt, puse în scopul slujirii și împlinirii misiunii și a vocației sale sacerdotale, dar și a dezideratului capital al acțiunilor desfășurate, anume restaurarea Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei. Grija sa arhierească și părintească față de preoții eparhiei, respectiv a tuturor păstoriților săi, se poate vedea mai ales din scrierile sale cu caracter bisericesc: canonic, pastoral și omiletic.

Dacă cele 26 de omilii publicate în „Chiriacodromionul" din 1855 s-au bucurat de atenția preoților Florea Mureșanu[4] și Dorel Man[5], care le-au reeditat în anii 1945 și 2003 la Cluj, nu același lucru poate fi afirmat despre celelalte opere șaguniene. Constatăm însă, cu bucurie, că un prim pas înspre îndreptarea acestei insuficiențe a fost realizat de către părintele dr. Emil Cioară, lector la Facultatea de Teologie a Universității din Oradea, prin transliterarea și publicarea în anul 2008 a acestui volum.

Publicat la Sibiu în anul 1857 în limba română, cu grafie chirilică, volumul „Teologia Pastorală pentru preoții de lege ortodoxă răsăriteană, tipărită cu binecuvântarea Excelenței Sale Preasfințitului Domn Andreiu Baron de Șaguna, Episcopul diecezan al Bisericii dreptcredincioase greco-răsăritene din Ardeal, Comendator al Strălucitului Ordin Austriac Leopoldin și Sfetnic din lăuntru de Stat al Maiestății Sale Cesaro-regești Apostolice", vede astfel pentru prima dată lumina tiparului în alfabetul latin. Editorul orădean a purces în acest efort din dorința de a pune această lucrare la „dispoziția unui cerc larg de cititori din rândul preoților, a studenților teologi precum și a tuturor acelora care au preocupări în domeniul Teologiei Pastorale, sau într-un cuvânt, iubitorilor de cultură" (p. 5). Nepropunându-și însă să realizeze o ediție critică (p. 5), părintele Emil Cioară a scăpat din vedere

[4] Florea Mureșanu, *Predicile Mitropolitului Andrei Șaguna*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Cluj, Cluj, 1945, CX + 219 p.

[5] Dorel Man, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Cuvântări bisericești pentru Sărbătorile domnești*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 174 p.

un aspect important evidențiat de părintele magistru Mircea Păcurariu, anume faptul că acest volum, deși face parte din șirul manualelor cu caracter teologic pe care marele arhiereu Andrei Șaguna le-a îngrijit, prefațat și publicat în decursul păstoririi sale, nu este unul original șagunian. Acesta reprezintă de fapt „reeditarea cărții «Datoriile presviterilor parohialnici», tipărită la Buda în 1817, tradusă după ierarhii ruși Gheorghe Conischi și Partenie Sopcorschi, care mai apăruse în românește la Chișinău în 1823, la Iași în 1837 și la București în 1852, apoi la Râmnic în 1861”[6]. Această scăpare de natură istorico-critică nu eclipsează însă valoarea teologică intrinsecă a volumului. Acesta cuprinde pe rând prefața editorului orădean, care prezintă o scurtă biografie a mitropolitului Șaguna, o succintă expunere a motivelor, scopului și metodologiei ce au stat la baza intenției sale și o prezentare sintetică a volumului (p. 3-33), textul adnotat și transcris în alfabetul latin al lucrării editate de Șaguna în 1857 (p. 34-200), și o anexă ce reproduce lucrarea originală în facsimil (p. 1-240).

Manualul pastoral este structurat în 211 articole divizate în patru capitole mari, precedate de o „Introducere în Învățătura Pastorală”, în care cei doi ierarhi ruși prezintă concis principalele aspecte ale misiunii și datoriilor preoțești. Arhiereii ortodocși susțin că preotul e „dator a paște și a nutri turma sa cea cuvântătoare, adecă poporul lui Dumnezeu, în dreapta credință și în moralitate, a-l feri de călbeaza credinței deșerte și de veninul învățăturilor și credinței scâlciiate și împotrivitoare cuvântului lui Dumnezeu și a-l povățui pe calea aceasta către fericirea cea veșnică care este scopul cel mai de pe urmă al omului și al dregătoriei preoțești” (p. 35). Structurarea în patru capitole își găsește explicația în cele patru responsabilități sau obligații pe care preoții sunt datori a le împlini în activitatea lor. Prima se referă la obligația de a „propovădui cuvântul lui Dumnezeu cu tot prilejul, și prin aceia pre

[6] Vezi în acest sens: Mircea Păcuariu, „Andrei Șaguna – Teologul”, în *Tabor*, anul II, nr. 11, februarie 2009, p. 7; Idem, „Traduceri românești din literatura teologică rusă până la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în *Studii Teologice*, anul 11, nr. 3-4, 1959, pp. 191-192.

parohienii săi a-i aduce către cunoștința Credinței și către cinstita viețuire a creștinătății" (p. 35). A doua datorie a păstorului de suflete este de „a petrece viața sa potrivit învățăturii evaghelicești, și prin aceia a se arăta pre sine pildă sfintei viețuiri" (p. 36). A treia responsabilitate a preotului privește „întocmirea Tainelor lui Dumnezeu, a căror sfârșit este, ca pre cei ce cred în Hristos Domnul, să-i întărească în Credință, și în sfânta viețuire: și cu această mijlocire să-i deplinească pre ei spre viața cea veșnică, întru Împărăția Cerului" (p. 36). A patra și cea de căpătâi obligație a sacerdoților și a tuturor acelora care aspiră și se pregătesc pentru această slujire constă în rugăciunea neîncetată și cu tot sufletul către Dumnezeu, cerând iubitorului de oameni să „le dăruiască lor pre Duhul Sfânt, pentru că Acesta unul, precum deplinește pre Preoți, așa și întru împlinirea datorințelor lor învățându-i spre tot adevărul (Ioan 16, 13) îi face pe ei nesfiiți, înțelepți și lucrători buni în via Domnului" (p. 36).

Înainte de a trece la desfășurarea pe larg a celor patru responsabilități, cei doi ierarhi se adresează cu îndemnul de luare aminte către preoți, rugându-i: „primiți dară voi, carii purtați sau vreți să purtați nume Păstoresc, primiți zic, învățătura aceasta cu așa osârdie, cu care s-au scris ea pentru voi, și o întrebuințați spre folosul vostru, și a sufletelor celor încredințate vouă, ca să nu vă numiți în deșert lumina lumii, să nu fiți povățuitori orbi orbilor, mergând și ducând în groapa pierzării, de unde nu va fi mântuire în veac" (p. 38).

Primul capitol vizează însăși tema preoției, tratând pe cuprinsul a nouă articole „Ce este Preoția; de la cine este rânduită; și spre ce sfârșit; cât este de covârșită chemarea aceasta; cât este de ostenitoare și primejdioasă; cine să pășească la dânsa, și câte sunt părțile datorințelor presviterești." Cu un cuprins mult mai extins, cel de-al doilea capitol, prezintă în două părți datoria preotului de a învăța poporul întâi cu cuvântul și apoi cu fapta, autorul enumerând atât calitățile de care trebuie să de-a dovadă fiecare presbiter în parte, cât și exemplul viu de

unde aceștia trebuie să se inspire pentru a le dobândi: scrierile biblice și patristice, viețile apostolilor și ale sfinților. Capitolul al treilea intitulat „Despre a doua lucrare Preoțească, adică despre întocmirea Tainelor”, expune pe larg principiile pastorale privitoare la administrarea și împărtășirea celor șapte Sfinte Taine. Cu un număr de subcapitole corespunzătoare fiecărei taine în parte, se punctează cu claritate o serie de aspecte și probleme de ordin canonic, liturgic, doctrinar și pastoral, ceea ce ne indică preocuparea și grija pentru ridicarea nivelului de pregătire și instruire al clerului. Acordându-se o atenție vădit mai mare Tainei Spovedaniei, căreia îi dedică cel mai amplu spațiu, se spune: „Taina Pocăinței dintre toate celelalte lucrări de taină este pentru Preot lucrul cel mai ostenitor; pentru că cere osebită măiestrie și foarte mare grijă și nevoință, anume pentru aceea că aicea acest doctor duhovnicesc are de a lucra cu bolnavi și încă cu bolnavi de aceia ale căror boale sunt de multe feluri osebite” (p. 114). Ultimul capitol este rezervat în întregime temei de căpătâi din slujirea sacerdotului, rugăciunea, pe care o prezintă a fi comunitară, individuală și sacramentală sau sacerdotală. Astfel, în cele două părți ale capitolului se vorbește întâi „Despre rugăciunea de comun, și ce se cuvine a știi și a lua aminte într-însa” și apoi „Pentru rugăciune, ca datorință preoțească.” Din acest capitol se desprinde un aspect esențial din slujirea arhierească a autorilor, anume latura lor contemplativă, mistică și filocalică, de fierbinți rugători atât pentru sine, cât și pentru binele și mântuirea poporului și a lumii întregi. Se observă foarte clar cum insistă pe diferitele trepte ale rugăciunii, plecând de la cea din afară a gurii și îndemnând pe cea dinăuntru a inimii, ce se face în gând cu Duhul, cu credința și cu adevărul (p. 151-153). Pe lângă minunatele povețe ce se lasă desprinse din aceste cugetări, amintim tâlcuirea rugăciunii domnești și prezentarea diferitelor feluri de rugăciuni ce se desprind din paginile scripturistice, dar și a stării și mijloacelor cu care rugăciunea trebuie însoțită, smerenia și zdrobirea inimii, respectiv înfrânarea și postul. Urmând exemplului

Sfinților Părinți, se atrage atenția asupra faptului că rugăciunea preotului trebuie să se facă pentru toți și pentru toate, pentru cei vii și pentru cei adormiți, pentru poporeni și pentru împărat deopotrivă.

Volumul se sfârșește cu o concluzie cu valoare de îndemn pentru toți cei cărora le este adresată, spunându-se: „Cele scrise până aicea despre cele patru propuneri ale arătatelor datorințe destul sunt pentru cei ce n-au învățat învățăturile cuvântării de Dumnezeu, ca să le dea înțelegere, iară celorlalți voie și îndemânare către împlinirea acelora. Întru urmarea acestora, a voastră este acuma, o Presviteri! a primi Cărticica aceasta cu dragoste, și a o citii cu luare de seamă. Întru acest chip poruncile și pildele Domnului cele scrise într-însa vor fi vouă spre deșteptarea întru datorințele voastre, spre învățătură și spre întărire. Singur Duhul Sfânt, Duhul adevărat, să fie vouă întru toate povățuirile, sfătuitor și învățător" (p. 197).

Oprindu-ne asupra conținutului textului, observăm că autorii surprind atât prin stilul de a scrie și a-și structura logic ideile și lucrarea în ansamblu, cât mai ales prin profundele cunoștințe scripturistice și patristice prin care își argumentează toate afirmațiile și pe care își fundamentează întreaga expunere. De la prima până la cea din urmă filă a lucrării sunt folosite o mulțime de citate atât din Vechiul cât și din Noul Testament, cu o exactitate impresionantă prin care se dă greutate biblică construcțiilor teologice. Observăm, de asemenea, că sunt utilizate în același scop scrierile marilor Părinți răsăriteni, dar și apuseni. Printre cei mai frecvent amintiți și evocați nominal sunt Sfinții Ioan Gură de Aur, Grigorie de Dumnezeu cuvântătorul, Clement Alexandrinul, Vasile cel Mare, Augustin, Ambrozie, Atanasie cel Mare, Ieronim, Efrem Sirul, Grigorie de Nissa, Sinesie, Amfilohie episcopul Iconiei, Ioan Damaschin, Ignatie Purtătorul de Dumnezeu, Origen, Didim Alexandrinul, Ciprian, Metodie al Constantinopolului și Macarie, acestora adăugându-li-se cei doi apologeți antici Justin Mucenicul și Tertulian, dar și mitropolitul Petru Movilă al Kievului.

În lumina celor evidențiate se poate afirma că această lucrare, publicată de mitropolitul Andrei Șaguna la Sibiu în urmă cu peste 150 de ani, nu și-a pierdut actualitatea și valoarea mesajului teologic și pastoral, putând fi integrată de acum înainte cu ușurință în bibliografia cursurilor de teologie pastorală, deoarece conține „toate acelea, care povățuiesc pre Preot către purtarea și împlinirea teoretică și practică a tuturor datorințelor dregătoriei sale păstorești” (p. 35).

Corespondența șaguniană cu ierarhia românească și sârbească[7]

Sub egida Institutului de Istorie Ecleziastică, din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, a fost demarat în anul 2005, de către o echipă de istorici conduși de profesorul Nicolae Bocșan, un șantier arhivistic amplu care vizează recuperarea istoriografică a Corespondenței mitropolitului Andrei Baron de Șaguna. Văzând în acest demers „o datorie față de cel care a reprezentat o epocă în istoria românilor transilvăneni, a istoriei Bisericii Ortodoxe Române din Austria", autorii s-au convins de necesitatea restituirii, în sfera circuitului istoriografic românesc contemporan, a acestui bogat material documentar inedit, deoarece „fără un nou suport documentar progresul cercetărilor în domeniul istoriei ecleziastice nu poate să înainteze", aceștia sesizând, totodată, că înainte de toate „corespondența ne înfățișează ierarhul și omul politic, teologul, administratorul, editorul, canonistul și multe alte ipostaze ale vieții sale, relații cu personalitățile timpului, lumea care l-a înconjurat" (p. 89).

Acest proiect a fost inaugurat prin publicarea primului volum care conține două părți restituind epistolele episcopului, mai târziu mitropolitului, Andrei Șaguna cu ierarhii vremii sale, cu reprezentanți ai acestora și cu instituții ecleziastice din apropierea respectivilor ierarhi. Astfel, în primul tom al volumului I este editată corespondența

---

[7] *Andrei Șaguna. Corespondența I/1.* Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, 308 p.; *Andrei Șaguna. Corespondența I/2.* Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, 568 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul VIII, Nr. 4, 2012, p. 288-293.

ierarhului ardelean cu episcopii ortodocși ai Aradului (Gherasim Raț și Procopie Ivacicovici), Caransebeșului (Ioan Popasu), Bucovinei (Eugen Hacman), Buzăului (Filotei Scriban și Dionisie Romano), Argeșului (Neofit Scriban) și Râmnicului (Calinic Cernicanul), apoi cu mitropoliții Sofronie și Calinic Miclescu ai Moldovei și Nifon al Țării Românești, cu protopopul Meletie Drăghici al Timișoarei și starețul Neonil al Mănăstirii Neamțului, precum și cu ierarhia greco-catolică de la Blaj (Alexandru Sterca Șuluțiu și Ioan Vancea), Gherla (Ioan Alexi) și Lugoj (Alexandru Dobra și Ioan Olteanu), respectiv romano-catolică de la Alba Iulia (Ludovic Haynald și Mihail Fogarasy), dar și cu propriul consistoriu diecezan de la Sibiu (Nicolae Popea, cel mai apropiat colaborator și om de încredere al lui Șaguna) și cu cel greco-catolic din Oradea, care, în mod surprinzător, în anul 1855 se interesa de posibilitatea achiziționării unor cărți de cult apărute sub teascurile noii tipografii diecezane de la Sibiu. Însumând în total un număr de 297 de piese documentare, în marea lor majoritate inedite, la care se adaugă epistole risipite prin diferite studii și cărți mai vechi, scrisorile din acest tom conțin informații de o mare diversitate, pe care autorii le-au sintetizat în studiul introductiv intitulat sugestiv: „Andrei Șaguna și ierarhii timpului său” (p. 5-88). Temele atinse în schimburile epistolare se referă la evenimentele și urmările revoluției de la 1848-1849; la perioada neoabsolutismului, liberalismului și primii ani ai dualismului austro-ungar; la mișcarea națională a românilor ardeleni; la reorganizarea bisericească a ortodocșilor din Imperiul Austriac pe criterii naționale, respectiv reactivarea mitropoliei românilor ortodocși (aceasta fusese desființată prin trecerea mitropolitului Atanasie Anghel cu o parte a clerului la unire cu Biserica Romei în anii 1698-1701), care să-i cuprindă nu numai pe românii din Transilvania, ci și pe cei din Banat, Ungaria și Bucovina; la separația ierarhică și patrimonială a mitropoliei românești de cea sârbească de la Carloviț; la aspecte ale activității pastoral-misionare, publicistice și culturale desfășurate de

Șaguna, precum publicarea și răspândirea cărților de cult, organizarea și desfășurarea vieții bisericești și liturgice în conformitate cu „așezămintele sfintei Maicei noastre biserici”, scrierile patristice, prevederile canonice și îndrumările tipiconale; la ridicarea nivelului teologic și cultural al clerului, respectiv buna informare a acestuia prin distribuirea ziarului eparhial „Telegraful Român”, editat la Sibiu începând cu anul 1853; la menținerea unor relații de fraternitate cu ierarhii ortodocși români din toate zonele geografice „în dorința de a vedea biserica noastră dreptcredincioasă, ori pe unde se află ea împrăștiată, înflorită în întregimea credinței și apărată de toate ispitele care amenință turburare inimei duhului întru legătura păcii” (p. 284); la raporturile oscilante dintre ortodocși și uniți în cuprinsul Transilvaniei, care pe durata anilor 1850-1868 au fost marcate de momente conflictuale deschise și o colaborare fraternă între Șaguna și Șuluțiu, mai ales pe câmpul național și politic; la stăvilirea și combaterea prozelitismului greco-catolic; la respingerea și „afurisirea” traducerii, respectiv împiedicarea difuzării în întreg spațiul geografic românesc a cărților Pentateuhului publicate de către laicul Ion Heliade Rădulescu la Paris, începând cu anul 1854, pe motiv că această întreprindere este una extrem de periculoasă, fiind în totalitate anticanonică și antibisericească, deoarece Sfânta Scriptură aparține Bisericii și doar Ea are autoritatea să o traducă și să o răspândească în rândurile creștinilor.

Deoarece spațiul destinat unei recenzii nu ne permite să insistăm asupra întregii corespondențe șaguniene cuprinse în acest întâi tom, ne vom opri doar asupra materialului documentar care restituie relația ierarhului ardelean cu două personalități de seamă ale Bisericii Ortodoxe din Principatele Române ale secolului al XIX-lea: stareţul Mănăstirilor Neamț și Secu, arhimandritul Neonil Buzilă și Sfântul ierarh al Râmnicului, Calinic Cernicanul.

Corespondența ierarhului sibian cu starețul Neamțului tratează chestiunea ajutorului acordat de obștea marii lavre nemțene Episcopiei

ortodoxe a Transilvaniei după ravagiile și pagubele produse de mișcările revoluționare și de războiul civil din Transilvania în anii 1848-1849 asupra bisericilor ardelene. Intermediate de Constantin Hurmuzachi, pe care Șaguna îl cunoscuse în cursul itinerariului său din iarna anilor 1848-1849 prin Țara Românească și Moldova spre reședința împăratului de la Olmütz, legăturile epistolare au debutat în decembrie 1849 și s-au încheiat în martie 1852. Cele douăsprezece epistole între Șaguna și Neonil, completate de alte șase între Neonil și C. Hurmuzachi, oferă o serie de informații exacte despre situația dezastruoasă a Episcopiei Transilvaniei în anul 1850: 40 biserici arse, 315 jefuite, una complet dărâmată (Șaguna către Neonil, 5 iunie 1850) reședința incendiată, pe de o parte, și cuantumul ajutoarelor, constând în cărți liturgice, biblice, patristice și Sf. Mir, trimise de la Neamț la Sibiu în trei transporturi succesive însoțite de un monah din obștea nemțeană, pe de altă parte. În momente de restriște și mari lipsuri pentru românii ortodocși ardeleni, ajutorul bibliografic și sacramental al călugărilor moldoveni a fost o mângâiere acordată „fraților noștri români și mai ales sfintelor biserici” (Neonil către Șaguna, 16 decembrie 1849), prin care se evidențiază cu claritate conștiința solidarității ortodoxe și românești existente între Moldova și Ardeal la mijlocul secolului XIX. Impresionat de gestul mărinimos al stareţului, episcopul Andrei îi mulțumea, transmițându-i că acestea „vor forma temelia unei biblioteci eparhiale de unde se vor adăpa clericii mei cu cuvântul și învățătura lui Dumnezeu, lucruri ale căror raze binefăcătoare vor străbate și vor încălzi inimile tuturor preoților și printr-înșii la tot poporul” (Șaguna către Neonil, 1 martie 1850).

Cele 16 scrisori schimbate de episcopii Șaguna și Calinic între anii 1854 și 1865 nu reliefează doar legăturile bisericești administrative de natură pastorală și culturală, respectiv preocupările teologico-canonice ale celor doi ierarhi români, ci descoperă și o legătură de dragoste frățească și duhovnicească profundă, sinceră, care se pare că i-a legat pe cei doi și care nu se lasă a fi citită din nicio altă corespondență

șaguniană cuprinsă în cartea de față. În acest sens, din rândurile corespondenței observăm că cei doi arhierei au vorbit întotdeauna pe un ton respectuos și duios, s-au smerit mereu unul în fața celuilalt, au făcut schimb de daruri și s-au felicitat părintește cu prilejul praznicelor împărătești ale Nașterii și Învierii Domnului. Reușind să depășească cele două mici diferende de interpretare a sfintelor canoane în ceea ce privește intrarea monahiilor în sfântul altar, părere respinsă de Șaguna, dar acceptată de Calinic, și posibilitatea clericilor de a se căsători a doua oară, teză susținută de Șaguna în volumul său „Elementele dreptului canonic" (Sibiu, 1854), cu observația că acel „preot pierde activitatea sa de preot, însă taina și cinstea preoțească îi rămâne", dar respinsă de Calinic pe baza lipsei acestui obicei în Țara Românească, cei doi episcopi dau dovadă de o curăție a inimii și o lipsa a ranchiunii sau a pizmei, smerindu-se permanent unul în fața celuilalt și continuând să se cerceteze și să se sfătuiască cu regularitate. Împărtășindu-i confratelui său de la Râmnic durerea cea mare a inimii sale, că „vrăjmașii Pravoslaviei noastre prea mult se înmulțesc și întăresc", episcopul Șaguna a avut capacitatea de a recunoaște harismele Sfântului Calinic mărturisind cu sinceritate că după Dumnezeu „nu am alt liman, unde aș putea alerga pentru un sfat bun sau pentru alinarea durerilor mele sufletești, fără numai către frăția Ta, căci în duh te-am cunoscut de îndreptătoriu credinței și de chipul blîndețelor" (Șaguna către Calinic, 1 ianuarie 1857). Smerindu-se în fața unor asemenea cuvinte, ierarhul Râmnicului a înțeles să-și exprime la rându-i prețuirea și dragostea frățească către arhiereul de la Sibiu, trimițându-i câteva daruri între care se numără „o sfântă cruciuliță de corn de inorog" și „o sfântă cruce de lemn bine săpată de la Sfântul Munte al Atosului". Corespondența celor doi ierarhi contribuie în mod explicit la reliefarea calităților lor duhovnicești fundamentale: râvna pentru Biserică și toate așezămintele ei, respectiv dragostea față de păstoriți și toți cei din jur, pentru a căror punere în lucrare și rodire au mers până la jertfa de sine, fapt pentru

care au primit de la Dumnezeu cununa sfințeniei, fiind recunoscuți de către Biserica Ortodoxă Română drept pilde prea alese ale cetei sfinților ierarhi.

Tomul al doilea cuprinde 156 de scrisori din corespondența lui Andrei Șaguna cu membrii ierarhiei ortodoxe sârbești ai mitropoliei de la Carloviț având următoarea structură: studiul introductiv „Andrei Șaguna și ierarhia sârbească" (p. 5-55), notă asupra ediției (p. 57-58), Indexul documentelor (p. 59-63), urmat de corpusul epistolar (p. 65-243) și anexe, unde este reprodusă o parte a corespondenței originale în facsimil (p. 247-302).

Cele mai multe piese epistolare publicate reprezintă corespondența șaguniană cu mitropolitul și patriarhul Iosif Raiacici, acestora urmându-i corespondența ierarhului ardelean cu Episcopia Vârșețului (Emilian Kengelac), Episcopia Timișoarei (Samuil Mașirevici și Antonie Naco), Episcopia de Buda (Platon Atanațkovici și Arsenie Stoicovici), Episcopia Dalmației (Ștefan Knezevici), Episcopia Bacica (Platon Atanațkovici), Episcopia Carlovițului de Sus (Evghenie Iovanovici), precum și cu diferiți arhimandriți, stareți și mireni sârbi.

Tema majoră a documentelor din acest tom o reprezintă organizarea Bisericii Ortodoxe din Austria pe criterii naționale, respectiv separația ierarhică a românilor de sârbi prin restaurarea vechii Mitropolii a Transilvaniei, care să-i cuprindă în noua sa jurisdicție canonică pe toți românii ortodocși din Ardeal, Banat și Ungaria. Parcurgerea filelor epistolare contribuie, de asemenea, la o descoperire și înțelegere mai clară a rolului primordial pe care Andrei Șaguna l-a jucat în ducerea la îndeplinire a acestui proces complex, formulat cu claritate de pașoptiștii ardeleni, bănățeni și bucovineni, dar materializat din diferite pricini și datorită a numeroase obstacole, abia în luna decembrie a anului 1864, când împăratul de la Viena îl înștiința pe Andrei Șaguna că a decis restaurarea Mitropoliei românilor ortodocși din Austria și restabilirea autonomiei depline a Bisericii românești față

de cea sârbească a Carlovițului. Pe lângă aceste aspecte legate de raporturile ierarhice și naționale româno-sârbe, contribuția de natură informațională pe care o aduce acest volum constă și în descoperirea unor probleme bisericești de natură administrativă, edilitară, pastorală, misionară și apologetică, precum și a unor aspecte privind relațiile personale ale episcopului, mai apoi mitropolitului Andrei Șaguna cu o serie de ierarhi, stareți și funcționari sârbi din jurisdicția Carlovițului. Cea mai frecventă temă a corespondenței cu episcopatul sârb a constituit-o prenumerarea la cărțile, respectiv ziarul „Telegraful Român”, editate la Sibiu, demonstrând ponderea mare pe care a avut-o Banatul în abonarea la cărțile bisericești sibiene și rolul important deținut de către episcopii sârbi din Banat în difuzarea acestor cărți în parohiile de sub jurisdicția lor.

Cu toate că acțiunile de separație ierarhică a românilor, desfășurate paralel cu mișcarea de introducere a inscripțiilor cu caractere latine în bisericile românești din Banat au fost dezaprobate de către majoritatea episcopilor sârbi, dar mai ales de către patriarhul Raiacici, ducând la o alterare vizibilă a raporturilor interortodoxe în anii 1856-1857, comuniunea dintre ierarhul român de la Sibiu și confrații săi arhierei din cadrul Mitropoliei Carlovițului nu a fost întreruptă total în niciun moment. Înzestrat cu înțelepciune și spirit de discernământ, dar și cu un simțământ eclesial sinodal și o râvnă adevărată față de interesul general al bisericii și lipsit de ambiții personale deșarte, Andrei Șaguna a cultivat permanent o comunicare vie și personală atât pe cale orală în cursul diferitelor sale itinerarii la Viena, Pesta și Carloviț, cât și pe cale scrisă prin intermediul unei bogate corespondențe cu întreaga ierarhie ortodoxă din Imperiul austric, din anul 1867 Austro-Ungar. Îndeosebi, corpusul epistolar între el și superiorul său ierarhic, mitropolitul Iosif Raiacici, care, de altfel, îi și încredințase cârma eparhiei transilvane, fiindu-i, totodată, părinte duhovnicesc, relevă că relațiile dintre cei doi au fost cordiale și naturale, bazate pe respect și un sentiment de

gratitudine al lui Șaguna față de Raiacici, respectiv o apreciere a mitropolitului pentru râvna sufraganului său. Astfel, imaginea conflictuală a unei continue confruntări între Andrei Șaguna și ierarhia sârbească, acreditată de istoriografia tradițională până în prezent, nu se mai poate susține, documentele descoperind că ierarhii nu au fost stăpâniți de patimă, înverșunare sau ranchiună, cu toate că uneori pot fi recunoscute și unele stări de nemulțumire și neîmpăcare cu situația de facto, acestea au fost comunicate de Șaguna în mod respectuos și civilizat superiorului său.

Parcurgerea izvoarelor documentare oferă șansa formulării unor concluzii de natură lingvistică. În primul rând, se poate observa faptul că autorii urmează în mod consecvent un program editorial care urmărește o serie de norme de transcriere moderne ale documentului de arhivă, facilitând accesibilitatea textului pentru lectorul contemporan prin modernizarea ortografiei în cazul documentelor românești (tomul I), respectiv o traducere clară și fluentă a celor slavone-sârbești în limba română (tomul II). În al doilea rând, se constată că intervenția editorilor nu a alterat frumusețea limbii izvoarelor restituite, care rămâne în continuare o limbă română arhaică, specifică secolului XIX, dar accesibilă lectorului contemporan.

În final trebuie subliniat că restituirea acestor documente arhivistice în sfera circuitului istoriografic este rezultatul muncii de șantier a unei echipe formate din istorici laici și clerici, care merită a fi salutată, încurajată și sperăm împlinită în continuare în scopul redescoperirii cât mai depline a personalității Sfântului ierarh Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei.

Corespondența șaguniană cu protopopiatul Târgu Mureșului[8]

Ediția de corespondență Andrei Șaguna a continuat în anul 2008 prin publicarea celui de-al doilea volum, ieșit de sub tipar la aceeași Presă Universitară Clujeană, marcând un eveniment editorial de excepție care profilează în peisajul publicistic românesc una din restituirile documentare de referință. Prin acest volum II al corespondenței șaguniene se inaugurează profilul restituției documentare înspre structurile administrative interne ale Eparhiei Ortodoxe a Transilvaniei, anume corespondența cu protopopiatele. Opțiunea autorilor de a deschide această nouă serie a Corespondenței șaguniene cu protopopiatul Târgu Mureș își găsește explicația în buna conservare, ordonare și prelucrare a materialului arhivistic mureșan, constatare care din nefericire nu se poate regăsi în cazul tuturor arhivelor bisericești sau civile din cuprinsul țării (p. 93). Impresionant atât prin cele peste 600 de pagini, cât și prin cele 491 de piese documentare publicate, descoperite la Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, fondul Protopopiatul Ortodox Mureș, volumul acoperă din punct de vedere temporal perioada 1847-1873, restituind schimbul epistolar în ordine cronologică.

În timpul păstoririi lui Andrei Șaguna acest district protopopesc a fost condus de protopresbiterul Partenie Trombițaș, o personalitate deosebită a Bisericii Ortodoxe Române din zona Mureșului Superior, cu o mare influență printre români, după cum demonstrează și bogata corespondență cu chiriarhul său. De altfel, autorii prezintă biografia

[8] *Andrei Șaguna. Corespondența II.* Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Beatrice Dobozi, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 609 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul X, Nr. 1, 2014, p. 287-289.

protopopului Trombițaș în consistentul studiu introductiv – „Viața religioasă în protopopiatul Mureș, 1849-1873” (p. 5-92) – care prefațează, analizează sintetic și integrează istoriografic corpusul epistolar. În cuprinsul acestui studiu sunt inventariate pe rând protopopiatul, parohiile și preoții, insistându-se asupra unor aspecte care i-au preocupat în mod constant atât pe protopopul Trombițaș, cât mai ales pe ierarhul Andrei Șaguna, anume: veniturile și disciplina clerului, chestiunile matrimoniale, difuzarea cărților bisericești editate la Sibiu, (re)organizarea școlilor confesionale, relațiile interconfesionale și raporturile bisericii cu statul. În cele din urmă autorii realizează un portret robot al protopopului ortodox schițând, pe baza materialului arhivistic și bibliografic, nu numai persoana și rolul deținut de protopresbiterul ortodox român în societatea ardeleană în general și Biserica Ortodoxă în special, ci, mai ales, personalitatea de excepție a lui Partenie Trombițaș.

Hirotonit de episcopul Vasile Moga în 1834, la vârsta de 22 de ani, numit protopop în anul 1835, Partenie Trombițaș, a fost unul dintre cei mai longevivi protopopi ortodocși din secolul XIX, conducând destinele protopopiatului Mureșului până în anul 1889. Documentele îl descoperă a fi fost un sacerdot model, puternic implicat din punct de vedere social, național, politic și cultural în viața comunității românești, respectiv sacramental și pastoral în viața eclesială, intervenind cu demnitate și curaj în apărarea egalei îndreptățiri a Bisericii Ortodoxe după Revoluția de la 1848-1849. Rămas văduv cu trei copii în 1842, având sub păstorire o comunitate mică și fiind lovit puternic în timpul revoluției, când a fost jefuit de gărzile naționale maghiare și trupele secuiești, pierzându-și toată averea, Partenie Trombițaș a fost susținut financiar și moral de ierarhul său pe întreaga durată a păstoririi sale. Schimbul epistolar dintre cei doi dovedește că protopopul Mureșului a fost omul de încredere al lui Șaguna în toată zona de centru și nord-est a eparhiei, fiind arbitru și judecător al cauzelor disciplinare și al disputelor populației sau a clerului cu administrația, cu justiția, cu marii

latifundiari, cu celelalte confesiuni concurențiale din arealul geografic al Mureșului superior. Urmând și aplicând modelul șagunian în comportamentul politic și în relația cu celelalte confesiuni la nivelul protopopiatului, Partenie Trombițaș s-a afirmat și ca lider național, organizând participarea la conferințele naționale românești, la alegerile dietale sau la mișcările de protest împotriva politicii de asimilare a guvernanților. Concomitent s-a dovedit a fi un susținător apropiat și loial al lui Andrei Șaguna în cauza restaurării mitropoliei ortodoxe românești și ulterior a introducerii și aplicării prevederilor noii constituții bisericești, Statutul Organic, adoptat în 1868. Mitropolitul a știut să aprecieze zelul misionar și pastoral al protopresbiterului Trombițaș încredințându-i numeroase misiuni bisericești și școlare în protopopiatele învecinate. Pe lângă toate problemele sociale, naționale, politice, școlare și bisericești inerente în viața, activitatea și schimbul epistolar al celor doi corespondenți, piesele documentare ne descoperă și o relație ierarhică exemplară ierarh-protopop, bazată atât pe virtuțile umane ale celor doi, cât mai ales pe dragostea sinceră pe care a nutrit-o protopopul față de bunul său chiriarh, acest simțământ fiind împărtășit și de mitropolit fidelului său colaborator. În acest sens, sunt emoționante scrisorile schimbate între cei doi spre sfârșitul vieții lui Șaguna, când răspunzând la atenția și grija pe care protopopul Trombițaș a arătat-o față de starea de sănătate a ierarhului, mitropolitul i-a mulțumit scriindu-i „că ești unicul până acum, carele în mai multe rânduri te-ai încunoștințat în decursul morbului despre starea sănătății mele și acum îți manifești simțămintele sincere de bucurie, cari sunt un balsam pentru inima și sufletul meu” (Șaguna către Trombițaș, 26 mai 1871) (p. 575). Astfel, acest volum documentar îl descoperă pe mitropolitul Andrei Șaguna într-o altă ipostază, decât cea de ierarh al bisericii și lider al națiunii, o ipostază profund umană, care transcende sfera preocupărilor arhierești spre o relație personală, bazată pe o încredere reciprocă fermă, la limita prieteniei cu protopopul Trombițaș, care nu a ezitat să-și dezvăluie cu sinceritate sentimentele față de

arhiereul său, numindu-l, cu prilejul vizitei acestuia la Târgu Mureș în 1852, părinte și prieten.

Conținutul corespondenței mitropolitului Șaguna cu protoiereul Trombițaș impresionează prin marea diversitate de aspecte tratate, devenind în fond o radiografie veritabilă a vieții eclesiale din Protopopiatul ortodox al Mureșului în perioada 1847-1873. Se descoperă astfel nu doar râvna și lucrarea celor doi corespondenți în scopul zidirii și reorganizării instituționale, morale și duhovnicești a preoților și a celor 17 comunități ortodoxe românești, care au alcătuit acest protopopiat, ci este înfățișată și o imagine a diferitelor obști locale ale căror istorie frământată și dificilă s-a confruntat cu dificultăți de natură materială și financiară, probleme tipice unor așezări rurale aflate până la 1848 în proprietatea feudală a diferiților nobili maghiari din Câmpia Transilvaniei.

Corespondența șaguniană cu protopopiatele Românași și Reghin[9]

Apărut la Cluj-Napoca în toamna anului 2009, sub același patronaj al Institutului de Istorie Ecleziastică din cadrul Universității Babeș-Bolyai, al treilea volum al corespondenței șaguniene continuă seria celor consacrate schimbului epistolar dintre ierarhul sibian și protopopiatele de sub jurisdicția sa, publicând corespondența chiriarhului cu protopopiatele Unguraș (Românași) și Turda Superioară-Gurghiu (Reghin) din perioada 1846-1873. Subsumând în total 167 de scrisori și documente ale centrului eparhial cu protopopiatul Românași, respectiv 188 cu protopopiatul Reghin, volumul se dovedește a fi un veritabil izvor documentar care ilustrează, deși parțial, viața religioasă din aceste protopopiate, sub semnul raportului dintre centru și periferie (p. 5).

Deschizându-se cu o notă asupra ediției, volumul urmează o structură bipartită, materialul documentar fiind prefațat și introdus istoriografic de două studii consistente intitulate: „Între centru și periferie. Mitropolia și protopopiatul Românași în epoca Șaguna” (p. 7-65) și „Între centru și periferie. Viața religioasă în protopopiatul Turda de sus (Reghin) în epoca lui Șaguna” (p. 243-299). În cuprinsul acestora autorii realizează o cartografiere a vieții bisericești din cele două protopopiate, prezentând pe rând: relațiile centrului eparhial cu protopopiatele; protopopiatele și parohiile lor; imaginea, veniturile și disciplina preoților; problemele matrimoniale; relațiile bisericii ortodoxe cu statul în zona Sălajului și a Mureșului superior; situația și evoluția școlilor confesionale; precum și relațiile interconfesionale dintre

[9] *Andrei Șaguna. Corespondența III.* Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, 485 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul X, Nr. 1, 2014, p. 289-292.

ortodocși și uniți în cele două organisme protopopești aflate la marginea provinciei episcopale, respectiv mitropolitane ortodoxe.

Dacă protopopiatul Unguraș iese în evidență prin stabilitatea sa instituțională, continuitatea vieții bisericești, relația foarte bună cu episcopul, comunicarea permanentă cu centrul eparhial, capacitatea protopopului de a realiza programul arhiereului, dar și adaptarea la regimurile politice ce s-au succedat, cel de-al doilea protopopiat, al Turdei de Sus, se particularizează prin suprafața foarte mare pe care s-au întins parohiile, în sate risipite sau adunate, unele mixte din punct de vedere confesional, lipsite de un centru protopopesc stabil până în 1882, făcând astfel ca administrarea acestora să fie mai greu de realizat. Cel mai mult însă a afectat buna administrare a vieții eclesiale; de aici instabilitatea de la conducerea protopopiatului, unde s-au succedat de-a lungul perioadei păstoririi lui Șaguna trei protopopi și un administrator protopopesc, protopresbiterii Zaharia Matei, Ștefan Branea și Iosif Brancovan fiind suspendați din funcție de către episcopul de la Sibiu, la cererea comunităților din diferite motive, printre care nu au lipsit lăcomia, corupția, nepotismul și nesubordonarea față de ierarh. Parcurgând cu atenție filele corespondenței, dar având în vedere și alte lucrări de specialitate ce au radiografiat viața bisericească și socială a românilor din zona Sălajului, respectiv a cursului superior al Mureșului, autorii au identificat diferențele majore înregistrate în administrarea celor două protopopiate ortodoxe în modul în care conducătorii acestora au știut să gestioneze diferitele probleme survenite în cursul administrației lor. A fost sesizat cu claritate faptul că buna gospodărire, stabilitatea și continuitatea administrației protopopești din Românaș s-a datorat lungii și înțeleptei administrații a protopopului Petru Roșca, cel care timp de 39 de ani a condus afacerile protopopiatului ortodox cu devotament, „promovând dezvoltarea intereselor noastre bisericești, atât în afacerile curat bisericești, cât și școlare și fundaționale, fiind peste tot un stâlp puternic al ortodoxiei în aceste părți ale arhidiecezei noastre greco-ortodoxe” (p. 60). Sârguincios și devotat misiunii sale sacerdotale, protopopul Petru Roșca s-a distins prin fermitatea, consecvența, echilibrul

și înțelepciunea de care a dat dovadă în tratarea diferitelor probleme din districtul său, fiind apreciat și susținut constant de Șaguna în soluționarea și implementarea programelor și reformelor bisericești, școlare și administrative.

O cu totul altă imagine a instituției protopopești ortodoxe prezintă districtul Turda de Sus, care pe lângă factorii destabilizatori externi, precum insecuritatea socială și economică, sporită față de cea a sălăjenilor, s-a confruntat cu o societate adeseori ostilă și cu o atitudine discriminatorie a autorităților și a avut de suferit și de pe urma disfuncționalităților interne, printre care se numără caracterul itinerant al scaunului protopopesc, instabilitatea de la vârful acestuia, administrarea defectuoasă a protopopilor și gradul ridicat al nepotismului, care a facilitat concentrarea puterii în mâinile unor familii influente din regiune, ce a condus nu de puține ori la proteste și conflicte în sânul comunităților parohiale, care au dus în cele din urmă la destituirea protopopilor din funcție. În pofida tuturor acestor factori negativi, pe de o parte, și datorită meritelor și bunei gestiuni, pe de cealaltă parte, autorii au reușit să constate că „viața bisericească din Biserica Ortodoxă a avut continuitate, a crescut în intensitate și mai ales în impactul ei asupra societății românești, ilustrând un exemplu de relație de interdependență între confesiune și națiune, așa cum a înțeles-o, la vremea sa, marele ierarh Andrei Șaguna” (p. 299).

Îndreptându-ne atenția asupra conținutului expres al corespondenței publicate în cuprinsul acestui volum, observăm că pe lângă diferitele aspecte ale vieții confesionale, sociale și educaționale, care reies din cuprinsul materialelor documentare, epistolele scot în evidență atenția permanentă și interesul sporit acordat de către ierarhul Andrei Șaguna problemelor și realităților bisericești, culturale și școlare din cuprinsul parohiilor celor două protopopiate aflate la extremitățile eparhiei sale. Atenția, grija și implicarea continuă de care a dat dovadă pe parcursul păstoririi sale acestor comunități nu au rămas, de altfel, nesesizate de preoți și de credincioși, aceștia adresându-i – prin epistola protopopului Petru Roșca al Românașului – mitropolitului lor, la

aniversarea a douăzeci și cinci de ani de păstorire, frumoase și calde cuvinte izvorâte din inimi recunoscătoare, scriind: „Preoțimea și inteligenția noastră română gr. or. din tractul Ungurașului [...] pătrunsă de zel și pietate, m-au însărcinat pre mine, ca în numele întregii preoțimi și a tuturor credincioșilor noștri din tractul acesta să raportez Înalt Excelenței Voastre adânca fiiasca lor mulțumire, supunere și credință statornică în religie și Înalt Excelenței Voastre, ca celui ce v-ați oștit pentru eliberarea și izbăvirea bisericei noastre de goanele și amenințările de prăpădire în care se află ea; când Atotpărintele Dumnezeu v-au trimis în mijlocul nostru, chiar întru mântuirea și apărarea ei, până la valoarea de drept, spre mângâierea noastră a tuturor, sufletească și trupească și spre odihnă vremelnică și veșnică. [...] Primiți Excelență cordiala aplecare și fiiasca alipire, supunere și pietate nefățarnică a credincioșilor Excelenței Tale și a bisericei noastre dreptmăritoare din tractul Ungurașului, cari acum și totdeauna vă săntem și rămânem plini de recunoștință nemuritoarelor merite ce vi le-ați însușit" (Petru Roșca către Andrei Șaguna, 14 august 1871, p. 239-240).

Schimbul epistolar al mitropolitului Andrei Șaguna cu cele două protopopiate deschide o nouă perspectivă asupra bogatei sale activități de renaștere eclesială a întregii eparhii ortodoxe a Transilvaniei, care după cum se poate observa nu s-a focalizat doar la nivelul instituțional de vârf, ci s-a concentrat cu atenție și asupra structurilor administrative inferioare: protopopiatele și parohiile din subordinea sa. Restituirea acestor documente arhivistice în sfera circuitului istoriografic sunt fără-ndoială rezultatul muncii de șantier a unei echipe formate din istorici laici și clerici – a căror bună colaborare se poate observa cu precădere în spațiul academic clujean –, care merită a fi salutată, încurajată și continuată pe viitor, doar astfel reușindu-se o mai bună cunoaștere a personalității mitropolitului Andrei Șaguna și a meritelor sale teologice, educaționale, sociale, politice și naționale pentru întreaga istorie și cultură românească din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Corespondența șaguniană cu protopopiatul Bistriței[10]

Sub egida Institutului de Istorie Ecleziastică, din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, a fost demarat în anul 2005, de către o echipă de istorici conduși de profesorul Nicolae Bocșan, un șantier arhivistic amplu care vizează recuperarea istoriografică a Corespondenței mitropolitului Andrei Baron de Șaguna. Văzând în acest demers „o datorie față de cel care a reprezentat o epocă în istoria românilor transilvăneni, a istoriei Bisericii Ortodoxe Române din Austria”, autorii s-au convins de necesitatea restituirii acestui bogat material documentar inedit, deoarece „fără un nou suport documentar progresul cercetărilor în domeniul istoriei ecleziastice nu poate să înainteze”, aceștia sesizând, totodată, că înainte de toate „corespondența ne înfățișează ierarhul și omul politic, teologul, administratorul, editorul, canonistul și multe alte ipostaze ale vieții sale, relații cu personalitățile timpului, lumea care l-a înconjurat”[11].

După primul volum publicat în două tomuri în anii 2005 și 2007, restituind schimbul epistolar dintre Andrei Șaguna și ierarhia românească și sârbească din Principatele Române și Monarhia Austriacă, în anii 2008 și 2009, au urmat volumele II și III, care redau corespondența șaguniană cu structurile organizatorice interne ale Bisericii Ortodoxe din

[10] *Andrei Șaguna. Corespondența IV.* Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, 269 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul X, Nr. 1, 2014, p. 292-295 și în *Tabor*, Anul VII, Nr. 6, 2013, p. 95-98.

[11] *Andrei Șaguna. Corespondența I/1*, Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, p. 89.

Transilvania, anume cu protopopiatele Târgu Mureș, Unguraș (Românași) și Turda Superioară-Gurghiu (Reghin).

Apărut la Cluj-Napoca, sub același patronaj al Institutului de Istorie Ecleziastică în seria „Documenta Ecclesiastica”, avându-i ca editori pe profesorii Nicolae Bocșan, Gabriel-Viorel Gârdan și Ioan-Vasile Leb, volumul IV din Corespondența lui Andrei Șaguna continuă seria celor consacrate schimbului epistolar dintre ierarhul sibian și protopopiatele aflate la marginea eparhiei transilvănene, publicând corespondența arhiereului cu Protopopiatul ortodox al Bistriței din perioada 1846-1873. Subsumând în total 241 de documente păstrate în fondul Protopopiatului ortodox Bistrița din cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud și din fondul Șaguna al Arhivei Bibliotecii Mitropoliei Ardealului de la Sibiu, volumul se dovedește a fi un veritabil izvor documentar care oferă o imagine fidelă a vieții religioase din Biserica ortodoxă într-un protopopiat mic aflat în vecinătatea Vicariatului greco-catolic al Rodnei și situat parțial pe teritoriul Regimentului de graniță de la Năsăud, unde influența Bisericii Unite a fost preponderentă (p. 11).

Corpusul documentar efectiv este prefațat de o Notă asupra ediției și studiul introductiv intitulat „Andrei Șaguna și Protopopiatul ortodox al Bistriței”, în care autorii realizează pe baza materialului arhivistic identificat o radiografie a vieții bisericești din protopopiat. Pornind de la conscripțiile generalului Buccov din 1761, respectiv ale episcopului Ghedeon Nichitici din 1783 și ajungând la conscripția realizată de consistoriul de la Sibiu în anul 1858, autorii fac o prezentare succintă a structurii administrative a protopresbiteratului observând că denumirea acestuia a oscilat între protopopiatul Bistriței și uneori al Bârgăului, numărul parohiilor care l-au constituit în această perioadă variind de la 22 în 1789, la 28 în intervalul 1804-1825, respectiv 25 în perioada păstoririi șaguniene. Totodată, pe baza acestor surse

documentare sunt reconstituite lista protopopilor și preoților, sediul scaunului protopopesc și numărul credincioșilor care au compus această unitate administrativ bisericească.

La o privire generală asupra corpusului documentar se poate observa că la fel ca și în cazul corespondenței șaguniene cu protopopiatele Târgu-Mureșului, Ungurașului și Reghinului, arhiereul a întreținut o comunicare permanentă cu structurile de la extremitatea nordică a episcopiei sale, demonstrând o preocupare și grijă continuă și față de clerul și credincioșii ortodocși din Protopopiatul Bistriței. La rândul lor, cei doi protopopi, Terente Bogat (1830-1857) și Teodor Buzdug (1857-1875) s-au dovedit a fi colaboratori devotați ai chiriar-hului lor, informându-l pe acesta în mod regulat despre problemele districtului pe care îl conduceau. Pe lângă chestiunile administrative de natură bisericească, socială și școlară, recurente în corespondența șaguniană cu protopopiatele, schimbul epistolar al mitropolitului Șaguna cu protopopiatul Bistriței scoate în evidență o serie de aspecte noi legate de activitatea ierarhului. O informație inedită în acest sens se regăsește în scrisoarea lui Andrei Șaguna către Terente Bogat din 9 septembrie 1849, din cuprinsul căreia aflăm că în călătoria spre Viena, efectuată la începutul anului 1849, episcopul a poposit pe la „zisa mănăstire Suceava", cel mai probabil este vorba de Mănăstirea Sf. Ioan cel Nou, și „am lăsat acolo la mânăstire o ladă care cuprinde în sine cărțile episcopești de hirotonire". Revenit la Sibiu pe un traseu diferit, episcopul îl ruga pe protopopul Bogat, aflat „nu în depărtare mare de acolo", să-i recupereze respectiva ladă și să o expedieze la Sibiu (p. 62). Alături de alte două epistole care vizează situația bisericească din satul Cușma, de la granița Transilvaniei cu Bucovina (p. 262), acest material documentar relevă și certifică legăturile bisericești ale parohiilor românești din nord-estul Ardealului cu frații ortodocși români de dincolo de munți. Interesant de subliniat este faptul că o serie de

documente ilustrează adresele personale și comunitare expediate din aria geografică bistrițeană arhiereului de la Sibiu și în alte probleme decât cele strict bisericești. Această constatare denotă poziția și credibilitatea de care Șaguna se bucura în ochii românilor ortodocși din această zonă, pentru care mitropolitul nu era doar întâistătătorul bisericii lor, ci devenise liderul național, personalitatea românilor prin excelență, care se bucura de prestigiu și trecere și în fața autorităților statului, în raport cu care aceștia sperau să fie sprijiniți, sfătuiți și ajutați.

Una dintre ideile centrale care revine mereu în cuprinsul corespondenței este aceea a preotului model și exemplu în comunitate. Conduita și comportamentul preotului, investit cu statutul de lider al comunei, l-a preocupat, de altfel, pe Șaguna încă de la venirea sa în Transilvania în anul 1846. Din cuprinsul epistolelor și circularelor trimise protopopiatului bistrițean se poate creiona un portret robot al sacerdotului model care trebuie să dea dovadă de două caracteristici esențiale, una eminamente bisericească, ce ține de misiunea sa sacerdotală și alta social-politică și culturală, ce ține de menirea și rolul său în obștea sătească, în special și în cadrul societății transilvănene, în general. Astfel, mitropolitul Andrei le cerea preoților să trăiască în moralitate și credință, în frățietate, pace și modestie, să se comporte frumos și cuviincios, să se ferească de „băuturile alcoolice și jocurile nepotrivite", să „se deprindă întru tipicul bisericesc și să se îndeletnicească întru cetirea dumnezeieștilor scripturi și a altor cărți hrănitoare de duh, să fie credincios Preaînălțatului nostru împărat [...] și Sfintei Maice noastre biserici, să nu cuteze a se amesteca cu preoții și la creștinii cei de altă lege în slujbele dumnezeiești" (p. 76), să se aboneze la publicațiile Tipografiei diecezane, să respecte legile civile, „să nu cuteze a se amesteca în treburi care nu se țin de dregătoria sa preoțească, dar mai vârtos să se ferească de orice amestec în lucruri politice", specificând că „altminterea vor trage cele mai neplăcute urmări asupră-și" (p. 83). Privite și citite în

contextul specific al epocii, poruncile șaguniene referitoare la conduita preoțimii, care revin mereu în corespondența sa cu protopopii Bistriței, se poate observa că acestea nu au fost o serie de legi juridice ce au avut menirea de a încorseta viața clerului, ci s-au dorit a fi o normă canonică prin care mitropolitul a urmărit ridicarea statutului acestora în sânul societății și a prestigiului Bisericii Ortodoxe în ansamblu, având nu în ultimul rând scopul de a-i proteja în fața autorităților statului, care în perioada respectivă nu s-au arătat a fi tocmai binevoitoare față de români, în general și față de cei ortodocși, în special. Totodată, din corespondența ierarhului sibian cu cei doi protopopi bistrițeni reiese din nou ideea, cunoscută, de altfel, în istoriografie, că Șaguna a susținut cu scrupulozitate trimiterea în parohiile vacante a unor candidați la preoție bine calificați, care să fi absolvit seminarul reorganizat de el la Sibiu. Se poate observa, de asemenea, modul în care ierarhul i-a cerut protopopului respectarea procedurii consacrate pentru numirea în parohie prin alegerea liberă și directă a candidatului de către obștea parohială (p. 89). Cu toate acestea, efortul mitropolitului Andrei nu a avut întotdeauna sorți de izbândă, cutuma întâlnită și în alte zone ale eparhiei, anume tendința preoților de a transmite parohia urmașilor sau rudelor păstrându-se și pe parcursul păstoririi sale, ceea ce în cazul protopopiatului Bistrița a dat naștere la adevărate dinastii de preoți: Bogat, Buzdug, Sigmirean, Câmpan. Corpusul epistolar ne descoperă însă că doleanțele sale legate de buna pregătire a candidaților la preoție și grija sa permanentă față de starea clerului nu au rămas doar la nivelul teoriei poruncilor sau a normelor canonice, ci au avut în mod constant și o finalitate practică prin ajutorul financiar diferențial acordat anual cu prioritate preoților nevoiași și celor „distinși în credință și strădanie față cu chemarea lor". În acest sens, ani la rând, la recomandarea protopopului, un număr de 8 până la 12 preoți din zona Bistriței au beneficiat de sprijinul direct al

mitropolitului Andrei Șaguna, care a trimis în acest scop fiecăruia între 30 și 70 de florini. Cu această ocazie însă ierarhul cărturar și-a pus în practică și dorința ca Biblia editată de el la Sibiu între anii 1856-1858 să ajungă în casa fiecărui preot, reținând în acest scop din ajutorul financiar destinat fiecărui sacerdot bistrițean contravaloarea acesteia (p. 224).

Corespondența de față ne descoperă însă și faptul incontestabil că activitatea pastorală a ierarhului nu s-a mărginit doar asupra slujitorilor hirotoniți, ci a avut în vedere întregul organism bisericesc. O serie întreagă de epistole dau mărturie în acest sens despre grija sa constantă ca în parohii să domnească pacea, corectitudinea, transparența cu care se iau deciziile administrative și mai ales sinodalitatea parohială, în cadrul căreia se iau toate hotărârile importante din viața comunității. De asemenea, în momentul ivirii unor probleme de ordin moral și administrativ ierarhul i-a sfătuit pe protopopi să organizeze „un sobor protopopesc cu șase preoți cinstiți, care să nu fie rudiți între sine și să judece ce va fi cu dreptate, apoi hotărârea aceea să o așterni încoace spre revizuire" (p. 186), demonstrând astfel că cel puțin două din principiile de bază ale Statutului Organic adoptat în 1868, sinodalitatea și subsidiaritatea, au fost promovate de Șaguna și înainte de introducerea oficială a acestuia.

Merită subliniat și un alt aspect dezvăluit de schimbul epistolar cuprins în prezentul volum, anume certificarea prezenței ierarhului Andrei Șaguna în mijlocul acestui protopopiat, prin vizita canonică întreprinsă în parohia Galații-Bistriței într-o zi de joi, în 15/27 mai 1852, descindere pricinuită de dorința arhiereului de a înmâna personal comunității ortodoxe de aici despăgubirea financiară oferită de împăratul Franz Joseph pentru „bisericile arse și păgubite" în timpul Revoluției și Războiului civil din anii 1848-1849.

Cu toate că Protopopiatul Bistriței se afla în extremitatea nord-estică a Eparhiei Ortodoxe a Transilvaniei, situat la cea mai mare distanță de reședința arhierească, corespondența lui Andrei Șaguna cu acest protoprezbiterat demonstrează că tractul nu a fost deloc neglijat de ierarh, ci dimpotrivă s-a bucurat, la fel ca și celelalte protopopiate, de atenția și purtarea de grijă a chiriarhului, care prin intermediul unui schimb epistolar bogat s-a interesat și implicat activ în viața bisericească, școlară, socială, politică și națională a românilor ortodocși de pe Valea Bârgăului și împrejurimile Bistriței. Astfel, se poate constata cu limpezime că mitropolitul Șaguna dovedește din nou că a fost capabil să îi confere geografiei ecleziastice ortodoxe românești din întreaga Transilvanie culoare și relief, într-un cuvânt orizonturi noi, demontându-se, așadar, în totalitate tendința confiscării personalității și renumelui său în patrimoniul unei anumite zone din Ardeal.

Corespondența șaguniană cu protopopiatul Țării Lăpușului[12]

Editarea corespondenței șaguniene cu protopopiatele a continuat în anul 2011 prin publicarea volumului V, care restituie schimbul epistolar al Sfântului Ierarh Andrei Șaguna al Transilvaniei cu Protopopiatul Solnoc II. Subsumând în total 241 de scrisori și documente din fondul Protopopiatului ortodox Solnoc II, din cadrul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Maramureș, care au fost organizate cronologic, volumul se dovedește a fi un veritabil izvor documentar care ilustrează crâmpeie din viața bisericească a românilor din Țara Lăpușului. Materialul arhivistic este prefațat și introdus istoriografic de două studii consistente intitulate: „Din viața bisericească a românilor ardeleni Protopopiatul Solnoc II 1849-1873” (p. 7-59) și „Icoană a unui colț de țară: Protopopiatul Solnoc II” (p. 61-67).

La fel ca și în cazul volumelor precedente, autorii încearcă să reconstituie pe baza bibliografiei existente și a informațiilor extrase din diferite fonduri arhivistice istoria modernă a protopopiatului Solnocului Interior până la epoca Șaguna. Astfel, sunt redate informații referitoare la denumirea și numărul parohiilor, a preoților care le-au păstorit și a protopopilor care s-au situat în fruntea acestor unități administrative protoierești. Autorii surprind de asemenea și reorganizările administrative succesive ale protopopiatului, datorate influenței mai multor factori, între care cel legat de prozelitismul greco-catolic, prin atragerea

[12] *Andrei Șaguna. Corespondența V.* Ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, 287 p. Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul X, Nr. 1, 2014, p. 296-298 și în *Tabor*, Anul VII, Nr. 7, 2013, p. 93-94.

comunităţilor ortodoxe la uniaţie, care a jucat un rol decisiv. În acest sens, datele descoperite sunt concludente: în intervalul 1805-1854 au trecut la unire 18 parohii, numărul comunităţilor ortodoxe înregistrând o scădere continuă până la Revoluţia din 1848-1849, respectiv până la implementarea măsurilor luate de episcopul Andrei Şaguna în scopul reorganizării Eparhiei Ortodoxe a Transilvaniei. În ceea ce priveşte situaţia protopopiatului Solnoc, constatăm o implicare personală a ierarhului, cel ce în urma vizitei canonice întreprinse în regiune în anul 1854, a decis reorganizarea acestuia ţinând cont de aria geografică a zonei. Astfel, protopopiatul Solnocului se divide în două unităţi administrative distincte: districtul Solnoc I, care în anul 1880 îşi va schimba numele în protopopiatul ortodox Dej, şi districtul Solnoc II, încorporând 16 parohii ortodoxe din Ţara Lăpuşului, cu sediul în satul Rohia, iar din 1868 în localitatea Cupşeni. În acest context se poate observa o realitate destul de răspândită în Transilvania epocii şaguniene, anume inexistenţa de facto a unei reşedinţe protopresbiterale tradiţionale stabile în protopopiatele mai mici de la marginea eparhiei, sediul acestora fiind într-o strânsă interdependenţă de parohia pe care o păstorea respectivul protopop.

Corespondenţa cuprinsă între coperţile prezentului volum nu iese din tiparul tematic al celor precedente, observându-se însă o atenţie deosebită acordată de ierarh disciplinei canonice şi rânduielilor liturgice, precum şi organizării şcolare. În toate cele trei direcţii Şaguna a urmărit implementarea de către preoţi a unei linii clare de demarcaţie între obştile eclesiale ortodoxe şi cele unite, interzicându-le în mod categoric preoţilor orice fel de „amestec” cu preoţii uniţi atât în „săvârşirea slujbelor dumnezeieşti”, cât şi în organizarea şcolilor confesionale. Nerespectarea acestor directive au dus în repetate rânduri la apostrofarea şi în final la suspendarea protopopului Vasile Cozma în anul 1868. În acelaşi an, sinodul protopopesc a ales un alt protopop, în

persoana lui Samuel Cupșa din Cupșeni, pe care Andrei Șaguna l-a recunoscut apoi ca administrator interimar și spre sfârșitul anului, după susținerea examenului în fața consistoriului, ca protopresbiter definitiv. Cu ocazia acestei schimbări s-a realizat și organizarea protopopiatului după principiile Statutului Organic prin alegerea secretarului și a consilierilor scaunului protopopesc. În ciuda acestor carențe administrative ale protopopului Cozma, se poate observa că măsurile lui Șaguna au dus în perioada păstoririi sale la o stabilizare a comunităților ortodoxe și a granițelor confesionale dintre cele două blocuri religioase românești, stopându-se ascendentul galopant al uniatismului din prima jumătate a secolului XIX și stăvilirea pericolului disoluției comunităților ortodoxe în blocul greco-catolic, majoritar în acea regiune din nordul Transilvaniei. Mobilitatea confesională înregistrată de documente a fost una normală pentru contextul ardelean, generată de cele mai multe ori de conflicte și orgolii personale, de nemulțumirile unui individ sau ale unor grupuri din comună. Cele mai multe probleme în relațiile interconfesionale le-a produs chestiunea școlilor mixte confesionale, organizate la inițiativa autorităților civile și a reprezentanților unor comunități mixte din punct de vedere confesional, dar respinse categoric de mitropolitul Andrei Șaguna prin mai multe epistole și circulare adresate protopopilor și întregului cler și popor. Cunoscând starea economică precară a clerului și iminența pericolului trecerii la uniație, Șaguna a acordat preoților și învățătorilor din acest protopopiat ajutoare financiare anuale fie din fondul fundațiilor eparhiale, fie din cuantumul ajutorului imperial. Și de această dată se poate observa că ierarhul a fost preocupat nu numai de îmbunătățirea nivelului de trai al preoțimii, ci mai ales de ridicarea stării culturale și teologice a sacerdoților, promovând continuu difuzarea cărților editate la tipografia eparhială și instituind practica acordării ajutoarelor anuale celor care acceptau să cumpere cărțile publicate la Sibiu. Un progres poate fi

înregistrat și în modernizarea învățământului confesional, rapoartele consemnând îmbunătățirea substanțială a acestuia mai ales după instituirea protoiereului Samuil Cupșa, mai disciplinat în implementarea dispozițiilor arhierești și mai dinamic în funcția de administrator.

Corespondența mitropolitului Andrei Șaguna cu protopopiatele Bistrița și Solnoc II descoperă cu claritate una din caracteristicile generale ale păstoririi sale, anume grija permanentă manifestată pentru protopopiatele de margine ale eparhiei, situate în vecinătatea sau în mijlocul blocului confesional greco-catolic și expuse astfel pericolului trecerii la uniatism. Documentele ilustrează, de asemenea, atenția cu care ierarhul a tratat dorințele credincioșilor, încălcându-și, în dorința de a împlini și rezolva cererile acestora, nu de puține ori propriile principii, ceea ce particularizează politica șaguniană în aceste protopopiate.

Parcurgând izvoarelor documentare se poate observa faptul că autorii urmează în mod consecvent programul editorial inițial, păstrând normele de transcriere utilizate în precedentele volume ale corespondenței șaguniene, facilitând astfel accesibilitatea textului pentru lectorul contemporan prin modernizarea ortografiei. Se constată, de asemenea, că intervenția editorilor nu a alterat frumusețea limbii izvoarelor, care rămâne în continuare o limbă română arhaică, specifică secolului XIX, dar accesibilă cititorului secolului XXI.

În final, trebuie subliniat că restituirea acestor documente arhivistice în sfera circuitului istoriografic este rezultatul muncii de șantier a unei echipe formate din istorici laici și clerici, care merită a fi salutată, încurajată și sperăm împlinită în continuare în scopul redescoperirii cât mai depline a realei dimensiuni istorice și a personalității de excepție a Sfântului Ierarh Andrei Șaguna, mitropolitul Transilvaniei.

Corespondența șaguniană cu protopopiatele brașovene[13]

Libertatea câștigată în urma evenimentelor din decembrie 1989 a însemnat și o relansare a subiectului Andrei Șaguna atât în mediile istorice laice, cât și în cele bisericești. Acum, observăm că se reia colaborarea interbelică dintre teologii istorici și istoricii teologi, dar și dintre facultățile de teologie și cele de istorie, unele universități inaugurând centre de cercetare a istoriei Bisericii, care au drept deziderat recâștigarea și revalorificarea istoriei bisericilor de pe cuprinsul României actuale și a contactelor interbisericești din spațiul sud-est european. Astfel, în ultimii douăzeci de ani scurși de la căderea comunismului, istoriografia a făcut progrese semnificative în redescoperirea amplei personalități și a operei mitropolitului Andrei Șaguna.

În anul 2008, când s-a aniversat bicentenarul nașterii sale, producția istoriografică a fost de departe cea mai bogată din această perioadă, în marile centre universitare ale țării desfășurându-se simpozioane, conferințe, aniversări și slujbe de comemorare menite să readucă în fața ochilor contemporaneității persoana luminoasă și sfântă a mitropolitului Andrei Șaguna. În acest an aniversar Înaltpreasfințitul mitropolit Laurențiu Streza al Ardealului și părintele profesor Vasile Oltean de la Brașov au demarat un proiect de publicare a documentelor în legătură cu mitropolitul Andrei Șaguna din arhiva Bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. Acest demers vine în completarea proiectului editorial documentar – restitutiv, lansat sub egida Institutului de Istorie Ecleziastică din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca în anul

[13] † Dr. Laurențiu Streza, Pr. Prof. Dr. Vasile Oltean, *Mitropolitul Andrei Șaguna în documentele din Șcheii Brașovului vol. I-IV*, Editura Andreiana, Sibiu, 2008-2010, 701 p. + XVI ilustrații (I), 440 p. + IV ilustrații (II), 481 p. + VIII ilustrații (III), 805 p. + XVI ilustrații (IV). Recenzie publicată în *Studii Teologice*, Seria a III-a, Anul VII, Nr. 4, 2011, p. 291-296.

2005, de către o echipă de istorici coordonați de profesorii Nicolae Bocșan și Ioan-Vasile Leb, un proiect ce vizează editarea corespondenței mitropolitului Andrei Șaguna, din care până în momentul de față au văzut lumina tiparului cinci volume în șase tomuri ample.

Intitulat „Mitropolitul Andrei Șaguna în documentele din Șcheii Brașovului”, proiectul celor doi editori clerici, supus acum atenției, s-a materializat în cuprinsul a patru volume masive de documente publicate la editura Andreiana din Sibiu între anii 2008 și 2010. Aceste izvoare documentare, descoperite în arhiva istorică a bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, fac parte dintr-un număr impresionant de peste 3000 de documente, semnate de marele ierarh și conservate în Brașov, scăpând de vitregiile vremii, dar purtând urmele ultragiilor aduse de cei ce și-ar fi dorit distrugerea lor în perioada comunistă (vol. I. p. 11). Inițiativa editorilor are drept scop restituirea în arealul cunoașterii istorice și teologice românești a unei serii de „documente ocultate în împrejurări tragice, bine conservate de istorie, în spațiul memoriei arhivistice șcheiene” (vol. I. p. 5), dorindu-se, astfel, a fi „un dar de restaurare a memoriei mărturisitoare” (vol. I. p. 7). Aceste documente, ținute în perioada comunistă ascunse în podul bisericii Sfântul Nicolae din Șchei, reprezintă o parte din cele peste 30.000 de documente catalogate și alte numeroase (44 m liniari) necatalogate existente în muzeul bisericii (vol. I. p. 6). Deoarece obiectul publicării acestor bogate surse arhivistice este reliefarea cât mai amplă a personalității istorice a lui Andrei Șaguna, alături de documentele semnate de către acesta, au fost adăugate și documentele epocii care fac referire la marele arhiereu și la contextul în care și-a desfășurat activitatea. Atât așezarea și publicarea cronologică a materialului, cât și nedefalcarea acestuia pe anumite teme este explicată de către editori prin dorința de a se putea urmări prezența permanentă a ierarhului în viața obștească a enoriașilor săi și preocupările sale continue față de diferitele probleme ale vieții comunităților brașovene. Desigur, diversi-

tatea și vastitatea materialului arhivistic documentar nu poate face posibilă o prezentare amplă a fiecărui volum în cuprinsul unei recenzii, de aceea ne vom mărgini în a realiza o radiografie de ansamblu a întregului material publicat în cuprinsul fiecărui volum în parte, scoțând în evidență acele informații mai puțin cunoscute câmpului istoriografic contemporan.

Primul volum, publicat în anul 2008, este structurat pe două secțiuni. Cea dintâi cuprinde reflexiile editorilor asupra volumului și asupra proiectului în ansamblu, legăturile lui Andrei Șaguna cu Brașovul și dialogul, adeseori, intim, al acestuia cu preoții și protopopii, rolul mitropolitului Șaguna fiind văzut prin documentele din Șchei, această prima secțiune încheindu-se cu o prezentare a celor cinci protopopi colaboratori ai lui Șaguna în perioada 1847-1873: Ioan Popasu, Petru Gherman, Ignatie Carabeț, Iosif Barac și Ioan Petric, iar cea de-a doua înglobează documentele arhivistice dintre anii 1846 și 1852. Volumul se încheie cu un Indice de nume, de localități, o listă bibliografică și un mănunchi de imagini ilustrând personalități, locuri și documente ale vremii.

Scrisorile și circularele acestei perioade adresate direct protopopilor și preoților brașoveni surprind planurile și programul de muncă social-pedagogică pe care noul episcop a dorit cu tărie să le implementeze cu scopul ridicării nivelului de educație, moralitate și stare economică a păstoriților săi ardeleni, fiind vorba aici de activitatea sa politică și petițională din anii revoluției pașoptiste și din perioada imediat următoare, dar și de marea sa grijă față de conduita morală, comportamentul și înfățișarea exterioară a preoților.

Cel de al doilea volum, apărut în anul 2009, include documentele din perioada 1853-1856, urmând structura celui dintâi cu o împărțire pe două secțiuni. Prima cuprinde o scurtă introducere descriptivă asupra conținutului și a metodologiei utilizate în editarea materialului, urmate de publicarea platformei program a „Telegrafului Român”, anunțată de

Aron Florian în anul 1852, după care se continuă cu prezentarea celor trei preoți cărturari, colaboratori ai lui Andrei Șaguna în această perioadă: protopopul Bartolomeu Baiulescu (1831-1909), protosinghelul Grigorie Pantazi (1825-1855) și protopopul Ioan Mețianu (1828-1916). Cea de a doua secțiune cuprinde documentele arhivistice dintre anii 1853 și 1856. Volumul se încheie cu un Indice de nume, de localități și o serie de imagini ilustrându-l pe arhiereul Andrei Șaguna, pe cei trei preoți colaboratori, o ilustrată cu liceul înființat de Șaguna la Brașov, coperțile mineiului pe luna octombrie, tipărit la Sibiu în 1855, cuvântările ținute cu ocazia înființării gimnaziului românesc brașovean și a monumentului lui Grigorie Pantazi, dar și fotografiile a cinci biserici construite în arealul orașului Brașov în perioada păstoririi lui Șaguna. Documentele ne descoperă constantele preocupări ale arhiereului cu privire la buna organizare a „școlilor poporale”, la îmbunătățirea nivelului de viață al învățătorilor și la proiectul de sprijinire prin stipendii a studenților din seminarul de la Sibiu și de la gimnaziul brașovean. Din materialul arhivistic ies, totodată, în evidență grijile ierarhului față de „trebile căsătoriilor”, față de distribuirea Mineielor tipărite în Tipografia diecezană după modelul celor de la Râmnic, dar și a „Telegrafului Român” și a altor cărți. Din paginile volumului se pot urmări și episoadele epistolare din cunoscuta controversă a lui Șaguna cu redacția „Gazetei de Transilvania”, dar și o latură intimă a vieții sale, anume durerea provocată ierarhului de „răposarea iubitului meu fiu sufletesc și fratele vostru Protosincelu Grigorie” (p. 250).

Deschizându-se cu Argumentul și cu o Notă asupra ediției a celor doi editori, volumul al treilea, apărut în anul 2009, continuă publicarea surselor arhivistice din perioada 1857-1860. Filele documentelor ne descoperă și de această dată interesul ierarhului atât față de bunul mers al învățământului brașovean, cât și față de a ridicarea nivelului clerului prin îndemnul însoțit cu dojana arhierească de a achiziționa cărțile publicate în Tipografia diecezană de la Sibiu. Un

eveniment, a cărui reverberații se regăsesc pe întreg cuprinsul anului 1858 este conflictul episcopului Andrei Șaguna cu scriitorul Ion Heliade Rădulescu. Inițiativa celui din urmă de a traduce și de a comenta Biblia în limba națională la Paris aduce după sine condamnarea vehementă a acestuia, Șaguna considerând o asemenea inițiativă venită din partea unui laic „aventurier cu mâini nesfințite și profane” drept un „fenomen periculos” pentru Ortodoxie (p. 107-108). Documentele surprind, totodată, implicarea episcopului în toate problemele sociale ale păstoriților săi, pregătirile pentru înființarea ASTREI, cooptarea sa în senatul imperial, noile demersuri pentru restaurarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei și rugămințile adresate preoților și dascălilor de a-i trimite informații despre „orice s-ar afla încă în gura poporului nostru, precum despre Mănăstiri, Episcopii, Mitropolie, averea bisericească, și altele asemenea” pentru a scrie „o Istorie bisericească îndeobște și a Bisericei noastre din Ardeal deosebi” (p. 265).

Ultimul volum al acestei serii, publicat la Sibiu în anul 2010, se dovedește a fi cel mai consistent din întreaga ediție, restituind sursele documentare dintre anii 1861 și 1873. Editorii au făcut recurs la aceeași metodologie uzitată anterior, vorbim astfel de o structura dihotomică. Cea dintâi secțiune se deschide cu Prefața celor doi sacerdoți, în care se realizează o radiografie a cuprinsului materialului documentar publicat, insistând asupra explicării unor teme, circumstanțe istorice și probleme centrale sesizate în cuprinsul izvoarelor, facilitând, astfel, înțelegerea acestora de către cititorul contemporan. Notei obișnuite asupra ediției îi urmează o serie de prezentări, care au ca scop realizarea unei introduceri descriptive a unor personalități bisericești din perioada șaguniană, pe de o parte, și oferirea unei statistici privind evoluția situației demografice, etnice, religioase și comerciale a Brașovului pe durata secolului al XIX-lea, pe de altă parte, urmărindu-se în acest fel o înțelegere și o cunoaștere mai bună a contextului istoric transilvănean din perioada aflată în discuție. În cadrul configurării acestei prezentări

de natură istorică și biografică se disting un număr de șapte subcapitole, două fiind dedicate unor subiecte mai puțin cercetate de specialiști, și anume conviețuirii româno-elene, respectiv comunității evreiești din Brașov. O privire de ansamblu asupra documentelor editate oferă un plus de informație privind activitatea și opera mitropolitului Andrei Șaguna în perioada anilor 1861-1873, din cuprinsul acestora putându-se observa reverberațiile diferitelor acțiuni desfășurate de ierarh, pe de o parte, și de către comunitățile brașovene, pe de altă parte. Grijile, bucuriile, dezamăgirile, împlinirile și problemele capitale din viața eparhiei transilvănene, începând cu polemica ierarhului sibian cu episcopul bucovinean Eugen Hacman cu privire la restaurarea și organizarea viitoarei mitropolii ortodoxe românești din Imperiul austriac, acțiunile continue în favoarea restaurării mitropoliei între-prinse la Viena, constituirea și organizarea ASTREI, programarea și desfășurarea conferințelor școlare, activitatea redacțională a Tipografiei diecezane, desfășurarea primului Congres Național Bisericesc al reînființatei mitropolii și organizarea acesteia în urma adoptării Statutului Organic, dar și apariția primelor semne ale degradării sănătății, ale agravării acesteia și în cele din urmă a trecerii mitropolitului la cele veșnice, sunt teme care se regăsesc, de asemenea, în cuprinsul materialului documentar. Volumul se încheie și de această dată cu un Indice de localități și nume, urmate de o anexă constituită dintr-o serie de imagini ilustrând personalitățile evocate și bisericile construite pe parcursul păstoririi mitropolitului Șaguna în arealul geografic al celor trei protopopiate brașovene.

Parcurgerea izvoarelor documentare cuprinse în cele patru volume prezentate oferă șansa formulării unor concluzii de natură lingvistică. În primul rând, se poate observa faptul că editorii și-au propus să respecte întocmai limbajul epocii, cu toate particularitățile sintactice, morfologice și fonetice ale timpului, neintervenind cu modificări în forma cuvintelor, tocmai pentru a păstra alura acelei

perioade, doar regestele fiind redactate după normele ortografiei actuale a limbii române. În al doilea rând, se constată că limba izvoarelor restituite este o limbă română arhaică, dar viguroasă, pe care mitropolitul Șaguna o numea „limba mea maternă”, purtând amprenta vizibilă a cărților bisericești, pe care ierarhul s-a străduit să le editeze în totalitate sub teascurile tipografiei diecezane de la Sibiu.

Materialul publicat în prezentele volume oferă încă o dată imaginea unui ierarh implicat în viața socială, politică, educațională și națională a românilor ardeleni, situându-se, totodată, în mijlocul preoțimii și a păstoriților săi și reușind, astfel, să corecteze canonic și în duh părintesc, problemele cu care aceștia și întreaga biserică deopotrivă se confruntau. Restituirea acestor documente arhivistice în sfera circuitului istoriografic, în condiții grafice bune, sunt fără-ndoială rezultatul unei munci de șantier ce merită a fi salutată și dezvoltată pe viitor. Astfel, se va reuși o mai bună cunoaștere a personalității mitropolitului Andrei baron de Șaguna și a meritelor sale culturale, politice, naționale, sociale, educaționale și bisericești pentru întreaga istorie și cultură românească din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, fiind scos, așadar, din conul de umbră în care regimul comunist îl împinsese timp de mai bine de patru decenii. Cuprinsul materialului documentar restituit acum publicului larg, dar mai ales cercetătorilor, dovedește, totodată, că mitropolitul Andrei Șaguna a fost și rămâne cu adevărat o personalitate providențială pentru Biserica și Neamul românesc, ceea ce motivează pe deplin consacrarea sa oficială de către Sfântul Sinod în vara anului 2011 în galeria sfinților români.

ISBN: 978-606-37-1105-3

UNIVERSITAS NAPOCENSIS
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ